Beroyde student en Bedrooge dronkkaart, of Dronkke-mans hel

Jillis Noozeman

editie Ineke Grootegoed, Arjan van Leuvensteijn en Marielle Rebel

bron

Jillis Noozeman, *Beroyde student en Bedrooge Dronkkaart, of Dronkke-Mans hel* (ed. Ineke Grootegoed, Arjan van Leuvensteijn en Marielle Rebel). Stichting Neerlandistiek VU, Amsterdam / Nodus Publikationen, Münster 2004

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/nooz002inek01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

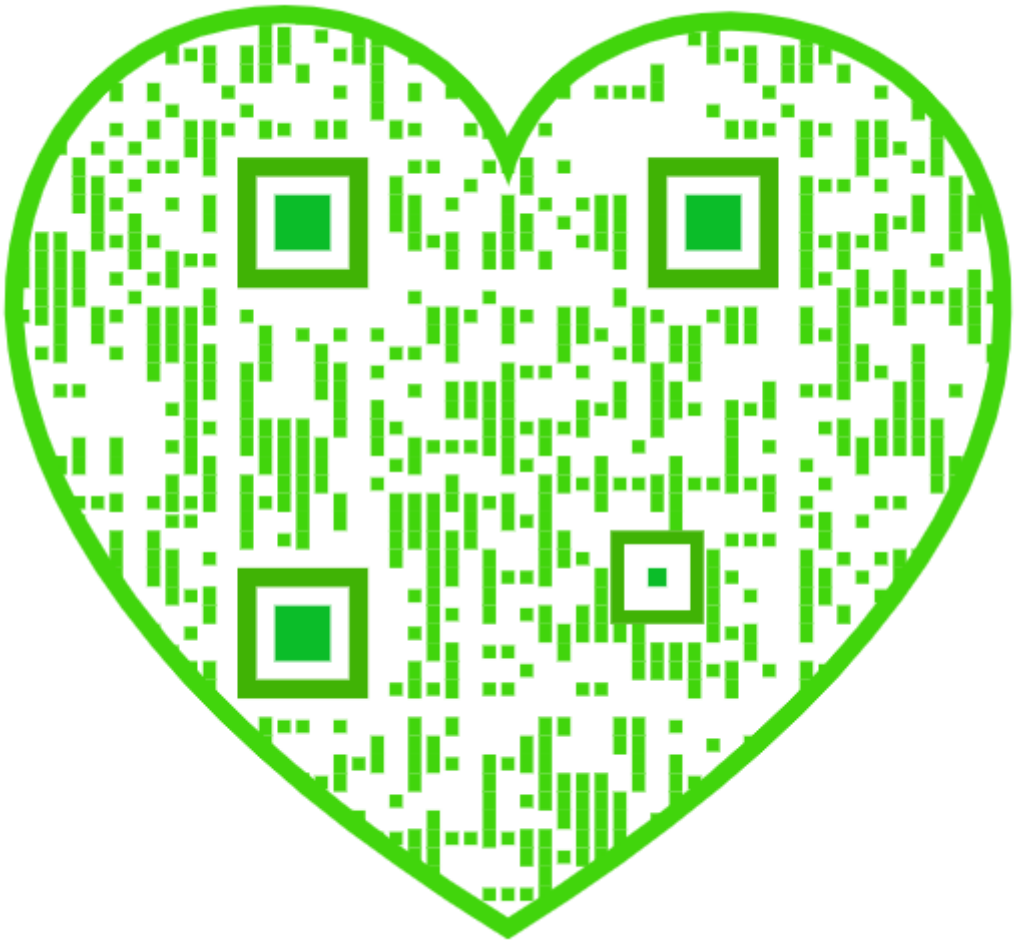

Woord vooraf

Deze wetenschappelijke uitgave van de *Beroyde Student* en de *Bedrooge Dronkkaart* is in opdracht van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden voorbereid. Zij is afgestemd op gevorderde studenten en afgestudeerden Nederlands.

In de inleidende hoofdstukken geven we een beknopte beschrijving van het leven en werk van de acteur-kluchtenschrijver Jelis Noozeman[1] en achtergrondinformatie over enkele belangrijke thema's in de kluchten: studeren en studentenleven, toverij en toverijgeloof, huwelijksmoraal. Speciale aandacht besteden we aan Noozemans komische strategie: de gestructureerde aanpak van Noozeman om de lezertoeschouwer een informatievoorsprong op het slachtoffer in de klucht te geven, waardoor de auteur komische effecten bereikt. Aan de uitgave is in een bijlage een beschrijving van het taalgebruik in de kluchten toegevoegd.

De annotaties bij de teksten bevatten veel verwijzingen naar het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. We hebben hiertoe besloten om onze interpretaties te verduidelijken en te verankeren.

Mevr. Malou Nozeman stelde ons de resultaten van haar genealogisch onderzoek naar het voorgeslacht van Jelis Noozeman ter beschikking en prof.dr. Hubert Meeus informeerde ons over de bemiddelende rol van Noozeman tussen een Brusselse toneelschrijver en de leiding van de Amsterdamse Schouwburg. Graag bedanken we hen en de vakgenoten die ons bij het interpreteren van enkele passages van advies hebben gediend: dr. Harrie Hermkens en drs. Rogier van der Wal. Drs. Agnes Groot hielp ons bij het zoeken van een passende illustratie ter verfraaiing van de kaft en het Historisch Museum te Amsterdam gaf ons toestemming Adriaen van Ostades tekening van een boerengezelschap voor dit doel te gebruiken, waarvoor onze dank.

De publicatie van deze kluchten-editie is mogelijk gemaakt door garantiesubsidies van de Faculteit der Letteren en het Algemeen Steunfonds van de Vereniging voor christelijk wetenschappelijk onderwijs der Vrije Universiteit.

1 In deze editie gebruiken we de naam Jelis Noozeman. Voor de spellingvarianten van de naam en de motivering voor onze keuze verwijzen we naar hoofdstuk 1.

1. Leven en werk van Jelis Noozeman[2]

1.1. Het geslacht Noozeman

De toneelschrijver Jelis Noozeman[3] stamt uit een van oorsprong Brussels geslacht.[4] Zijn overgrootvader, Mathijs Noseman (ook: Noteman), was een welgesteld burger. Hij is vermoedelijk na de Brusselse capitulatie voor de Spaanse troepen in 1585 naar de Paltz gevlucht, omdat hij tot het gereformeerde geloof was overgegaan. De kinderen van Mathijs groeien op in Frankenthal, destijds een bekend toevluchtsoord voor geloofsvluchtelingen. Drie van zijn zoons worden goudsmid. Eén van hen, Jean (Hans) Noseman, wordt in 1603 tot gildemeester van de goudsmeden te Frankenthal gekozen. Hans krijgt een zoon Mathijs (Mathias). Deze wordt op 2 juli 1594 in Frankenthal gedoopt.[5]

Op 26 oktober 1619 gaat Mathijs op 25-jarige leeftijd in ondertrouw met de 32-jarige weduwe Sijtgen Jelis.[6] Uit dit huwelijk is in 1626 Jelis, de latere acteur en kluchtschrijver, geboren. Omdat Jelis een patronimium is, blijkt de toneeldichter naar de grootvader van moeders zijde te zijn genoemd. Toen Mathijs trouwde, was hij als pakker te Amsterdam werkzaam, waar hij samen met anderen een kelder als opslagplaats bezat. In 1635 is hij secretaris-hofmeester van Ridder Cornelis Pauw, een raadsheer van Frederik Hendrik.

Het leven van Jelis Noozeman is dat van een toneelspeler, die nu eens aan de Amsterdamse schouwburg verbonden is, dan weer door het land trekt langs kermissen en in de Spaanse Nederlanden, in Holstein, Sleeswijk, Denemarken en Zweden aan adellijke en koninklijke hoven optreedt. Zijn contacten liggen in de toneelwereld en zijn huwelijken sluit hij met dochters van collega-toneelspelers. Van collega's aan de schouwburg leerde Noozeman vooral de traditionele retorische speelstijl, van de troep vooral bijkomende toneelvaardigheden als schermen, zang en dans.

1.2. Noozeman als acteur

Jelis Noozeman was van 1640 tot 1646 en van 1654 tot 1664 aan de Amsterdamse schouwburg verbonden. De eerste vermelding van zijn naam is te vinden op de speellijst van de schouwburg van 1640. In 1641 trad hij met zijn broer Jan[7] op als zanger in een vierstemmige reizang[8] in de *Gebroeders* van Vondel; voor zijn vriend Jan Baptist van

2 Dit hoofdstuk berust - tenzij anders vermeld - op Albach 1977.
3 De spelling van namen lag in de zeventiende eeuw niet vast. Naast Jelis zijn Jillis en Gilles opgetekend, naast Noozeman zijn de varianten Noozeman, Noseman, Nozeman bekend. Wij kiezen in de lopende tekst voor Jelis vanwege de vernoeming en voor Noozeman, vanwege de ondertekening in de *Bedrooge Dronkkaart*.
4 De inhoud van deze en de volgende alinea danken we aan de genealogische informatie van mevr. Malou Nozeman (brief 16-06-2004).
5 Bron: Doopboek van de Reformierten Niederländischen Gemeinde van Frankenthal. Stadsarchiv Best. I/1/47.
6 Bron: Gemeentearchief Amsterdam DTB.
7 Jan Noozeman heeft een opleiding tot chirurchijn gevolgd en schreef de kluchten *Hobbollighe Rombout, of de Getemde Snorker* in 1649 (32 opvoeringen tot 1665) en *Gelukkige Bedriegerij* in 1649 (vier opvoeringen in genoemde periode). Hij overleed in 1653.
8 Zie Veldhorst 2004, 144.

Fornenbergh laste de toneeldichter zelfs een rolletje in als Joab[9]. Later speelt Noozeman vele rollen in tragedies van Vondel.

Van toneelspelen in de schouwburg kon men niet rondkomen. Het inkomen van een gewoon toneelspeler bedroeg slechts een 150 gulden per jaar, terwijl een handwerker in dezelfde tijd een dagloon van ongeveer 20 stuivers ontving.[10] Neveninkomsten waren dus noodzakelijk. Omdat de Amsterdamse schouwburg 's zomers gesloten was, trokken de acteurs dan in groepen naar andere steden om daar met vrije voorstellingen aan voldoende inkomen te geraken. De begaafde Jan Baptist van Fornenbergh (1624-1697), die bovendien over leidinggevende gaven en een commerciële instelling beschikte, verliet de Schouwburg in 1645 geheel en leidde als ‘meester’ een troep waar hij zelfs mee naar het buitenland trok. Deze rondtrekkende spelers sloten dan vooraf een contract, waarin onder andere de duur van de samenwerking vermeld stond.

In 1645 behoort Noozeman tot de rondtrekkende compagnie van ‘Nederduitsche Commedianten ofte Nederlantse Bataviers’. Hij treedt dan namelijk als getuige op, als dit gezelschap een collectie toneelkostuums aan een Leidse kleermaker-herbergier verkoopt. Adriaan van den Bergh, Paulus Pierson en Triael Parkar behoorden tot deze compagnie. Bij hen heeft Noozeman Ariana, de jonge dochter van Van den Bergh, leren kennen met wie hij later trouwde.

De eerste reisperiode van een Nederlands gezelschap naar het buitenland valt van 1645 tot 1664. Na wisselende contracten werken onder meer Fornenbergh, Noozeman, Parkar van 1647 tot 1650 samen onder de naam ‘Oprechte Nederduytsche Commedianten’. Na het succes aan het Brusselse hof van Leopold Willem, aartshertog van Oostenrijk, noemen zij zich ook de ‘Aartshertogelijke comedianten’. Uit deze tijd dateert Noozemans contact met de Brusselse vakgenoot Claude de Grieck.[11] De introductiebrief van de Aartshertog opent de poorten van andere hoven en helpt bij het verkrijgen van toestemming van stadsbesturen voor optredens. In noord Duitsland (met name Hamburg) en ook aan de hoven van Kopenhagen en Stockholm blijkt een publiek voor Nederlandstalig toneel te bestaan. Het is bekend, dat koningin Christina van Zweden de Nederlandse taal machtig was. In 1647 liet zij een modern hoftheater bouwen met twaalf paar decorschermen die verschillende locaties konden aanduiden, zoals een stad, een bos, een berg, een tempel. Verder bezat het theater hemelschermen, een wolkenapparaat en een triomfwagen.

In 1650 trad Jelis Noozeman in het huwelijk met Ariana, de dochter van Adriaan van den Bergh. Vanaf 1655 tot haar vroege dood zes jaar later is Ariana naast haar echtgenoot als vaste speler aan de Amsterdamse Schouwburg verbonden. Zij verdiende evenveel als de belangrijkste acteur van het gezelschap. Ariana, de eerste vrouw op het

9 Zie Porteman 1996, 218-224.
10 Zie Van Deursen 1999, 14-19.
11 Uit de opdracht van Tymon Houthaak bij C. de Griecks *Don Japhet van Armenien* (1657), gericht aan de bestuurders van de Amsterdamse Schouwburg, blijkt, dat De Grieck Houthaak en Noozeman heeft gevraagd opvoering en publicatie te bevorderen. Houthaak heeft Noozeman ‘die dit Spel mede bekent was’, ter hand gesteld om het ‘tegen het Frans eens te laten overzien’. Wij danken deze informatie aan prof.dr. Hubert Meeus (e-mail d.d. 3 aug. 2004).

toneel, speelde buitengewoon veel rollen in tragedies en slechts enkele in blijspelen en kluchten.[12] Zij heeft ook als danseres opgetreden. In het seizoen 1658/'59 speelde zij ongeveer vijftig rollen. Bovendien verzorgde zij waarschijnlijk zelf haar toneelkostuums.[13] Ariana was Claertje in Noozemans populaire klucht *Lichte Klaartje*, waarin de toneeldichter zelf de rol van de slimme knecht Jurriaen op zich had genomen.[14] Hun dochter Maria kreeg soms een kinderrolletje toebedeeld, bijvoorbeeld in Rodenburgs *Carel en Cassandra*.[15]

De Amsterdamse schouwburg had Noozeman tot oktober 1664 contractueel aan zich verbonden om te voorkomen, dat hij de troep van concurrent Fornenbergh zou versterken, die met zijn voorstellingen veel publiek trok tijdens de jaarlijks terugkerende kermis in september. Na het verstrijken van het contract voegde Noozeman, die kennelijk ook geen zin had om tijdens de verbouwing van de schouwburg in de Droogbak te spelen, zich met zijn dochtertje bij Fornenberghs reizende toneelcompagnie, die toen uit vier echtparen en de weduwnaar Noozeman bestond. Dit werd de tweede reisperiode: 1664 tot 1667. Fornenbergh, Noozeman en Parkar waren de 'meesters' van het rondtrekkende gezelschap. De reis voerde via het binnenwater naar Gent en begin 1665 overzee naar Denemarken. In augustus 1665 trekt het gezelschap van Hamburg naar Sleeswijk: het slot Gottorp. Door optredens van de compagnie in noord Duitsland kwamen Amsterdamse toneelstukken bij de Duitse Wandertruppen op het repertoire.

In november 1665 hertrouwde Noozeman te Hamburg met Johanna, de 14-jarige dochter van Fornenbergh. Dan gaat de reis weer naar Stockholm met de compagnie van Fornenbergh. In 1666 ontvangt het gezelschap een eervol engagement: de Zweedse regering, de koningin-regentes en de rijksraad nemen het voor een jaar in dienst. Het is de taak van de toneelspelers om door middel van het opvoeren van stukken bij te dragen aan de politieke en bestuurlijke vorming van de latere Karel XI. Zij kiezen hiervoor Franse tragedies en tragikomedies die in hoge kringen spelen. In deze periode treedt Jelis - soms samen met Triael Parker - op als penningmeester van de troep, zoals uit de ondertekeningen van de kwitanties blijkt.

In 1663 sticht Jan Baptist van Fornenbergh in opdracht van de Zweedse regering een openbare schouwburg. Aan de zuidzijde van het paleis wordt de vroegere leeuwenkuil, de 'Lejonkulan', omgebouwd tot theater voor de burgerij. Op 22 Februari 1667 is het hof vertegenwoordigd bij de openingsvoorstelling. Via Hamburg keert het gezelschap terug naar Holland.

Omdat in de Republiek in het Rampjaar 1672 de theaters werden gesloten, wat tot 1678 zou duren, begint voor het gezelschap waar Noozeman toe behoorde, de derde reisperiode met optredens in Hamburg en Sleeswijk. Het is een tocht met grote tegenslagen. In 1673 sterft Triael Parker, die in Altona begraven wordt. Twee

12 In rondreizende gezelschappen speelden vrouwen en kinderen wel mee op toneel. Ariana opende de weg voor Susanna Eekhout en Elisabeth Kalbergen aan de schouwburg.
13 Albach (1977, 74) leidt dit uit de hoogte van de rekeningen af.
14 Zie Albach 1996, 239.
15 Zie Kossmann 1915, 109.

gecontracteerde spelers verlaten tussentijds de troep en maken daardoor verdere opvoeringen moeilijk, zo niet onmogelijk. Nu gebruikt Jan Baptist zijn goede relatie met Hertog Christiaan Albert en op diens bevel worden ze achterhaald en veroordeeld tot het betalen van 200 en teruggave van de geleende 40 Reichsthaler. Pas bij het aanbreken van de zomer mag het tweetal de compagnie verlaten. Dit tekent de sfeer in het gezelschap. De compagnie treedt vervolgens op in Kiel, Hamburg en Lübeck. Dan steekt het toneelgezelschap over naar Stockholm, waar Karel XI inmiddels aan de macht is. Voordat de vijandelijkheden tussen Zweden en de Republiek losbreken, vertrekt Fornenberghs gezelschap naar Hamburg. Hoewel het dan nog steeds verboden is om toneelvoorstellingen in de Republiek te geven, treedt de troep in Leidschendam op. Daarna verzorgt het gezelschap in de jaren 1676 en 1677 optredens in Nijmegen, de stad waar de vredesonderhandelingen tussen Frankrijk enerzijds en de Republiek, Spanje en de Duitse keizer anderzijds plaatsvinden. De samenwerking in Nijmegen tussen Amsterdamse toneelspelers en de acteurs van de Haagse schouwburg, in 1660 door Fornenbergh gesticht[16], heeft tot gevolg gehad, dat stukken uit het Haagse repertoire in Amsterdam op de planken worden gebracht.

In 1678 betrekt het gezin Noozeman met financiële steun van Fornenbergh een woning aan de prestigieuze Grote Markt te 's-Gravenhage.[17] In maart 1682 treedt dochter Maria Noozeman in het huwelijk met de ongeveer dertig jaar oudere Jan Baptist Fornenbergh. Zo werden Jelis en Jan Baptist elkaars schoonvader en schoonzoon. In hun leven volgden ze niet de maatschappelijke mores die ze door middel van hun bewerking van Quinaults *Amants brouillés* als *De wanhebbelijke liefde* uitdroegen. In het stuk trouwen namelijk uiteindelijk de oudere man en de oudere vrouw met elkaar, evenals de jeugdige man en vrouw, hoewel de oudere man eerst op de jonge dochter verkikkerd was en de moeder een oogje had op de jonge vitale zoon.[18]

Op 1 november 1682 overlijdt Jillis Noozeman op 56-jarige leeftijd. Zijn weduwe liet zich naar het voorbeeld van haar vader opnemen als lidmaat in de Gereformeerde Kerk. Zij overlijdt in 1728.

1.3. Het werk van Jelis Noozeman[19]

Het beeld dat we van de opvoeringen van Noozemans kluchten kunnen schetsen, is eenzijdig. Uit de levensbeschrijving is duidelijk gebleken, dat Jelis als toneelspeler niet alleen in de Amsterdamse schouwburg heeft opgetreden, maar ook aan voorstellingen aan buitenlandse hoven en op kermissen heeft meegewerkt. Wellicht kan archiefonderzoek aan de bovengenoemde hoven nog opvoeringsgegevens aan het licht brengen, maar gegevens van kermisvoorstellingen beperken zich tot schilderijen en

16 Zie Albach 1977, hfd. 10 en Smits-Veldt 1996, 242.
17 Zie Kossmann 1910, 125.
18 Tekst met inleiding en annotatie en vergelijking van de druk uit 1678 met die uit 1704 vormden de doctoraalscriptie van Mirjam Imthorn (Nederlands VU Amsterdam, nov. 2000).
19 Er zijn liederen gepubliceerd onder de naam J. Noozeman in de bundels *Amsteldamse Vrolikeyt* (1647), *Utrechts Zang-Prieeltjen* (1649) *en De nieuwe Haagsche Nachtegaal* (1659). We weten bij de bundels uit 1647 en 1649 niet wie de dichter is: Jelis of Jan. Het werk in de bundel uit 1659 is hoogstwaarschijnlijk van Jelis, want Jan overleed in 1653.

gravures over dit onderwerp. Gelukkig beschikken we wel over opvoeringsgegevens uit de administratie van de Amsterdamse schouwburg. Daaruit blijkt, dat de kluchten van Jelis Noozeman uitsluitend als nastuk werden opgevoerd. Dit om de mogelijk bedrukte geest van de toeschouwer te verlichten na het zien van het ernstige of tragi-komische pièce de résistance van de voorstelling.[20]

Het onderstaande overzicht van Noozemans kluchten biedt naast de titels van de drukken de datum van de eerste opvoering en het totaal aantal opvoeringen tot en met 1665.[21] Hieraan zijn - waar mogelijk - gegevens over bronnen en verwantschappen toegevoegd.

De klucht *Hans van Tongen* werd in 1644 gedrukt bij Nicolaes van Ravesteyn en uitgegeven door Dirck Cornelisz Houthaeck. In 1660 volgde een herdruk bij Jacob Lescaille. Uit het repertoire van de eerste Amsterdamse schouwburg blijkt, dat dit toneelstuk zeventien keer als naspel werd opgevoerd.

De plot van de klucht vertoont duidelijke overeenkomst met de vijfde novelle van de negende dag in Boccaccio's *Decamerone*. Noozeman kan deze als nummer 40 uit Coornherts *Vijftig lustighe historien* gekend hebben.[22]

Lichte Klaartje ging op 16 oktober 1645 in première. Deze klucht was bijzonder populair, zoals uit het aantal drukken en de vele opvoeringen blijkt: 79 in de periode van 1645 tot 1665. Hieronder bevinden zich voorstellingen voor de magistraat, de Koningin van Polen en de Prins van Oranje, de Keurvorstin en magistraten, de gezant van Spanje, de ambassadeur van Frankrijk en de Generalissimus van Zweden.

Vooral voor het eerste gedeelte van de klucht *Lichte Klaartje* vertoont overeenkomst met nr. 25 in Breughels *Decamerone*-vertaling uit 1605: *De tweede 50. lustige historien ofte nieuwicheden*. Dat is de tiende vertelling van de vijfde dag in de uitgaven met alle honderd novellen. Het slot van de klucht toont verwantschap met de Middeleeuwse klucht *Luppyn*.

Waarschijnlijk dateert de eerste druk van *Lichte Klaartje*, waar ons overigens geen exemplaar van bekend is, ook uit 1645. De oudst bewaard gebleven druk is de tweede uit 1650, bij ‘Dirk Kornelisz. Houthaak, Boekverkooper op de hoek van de Nieuwe-zijds Kolk’ te Amsterdam.[23] De drukker Broer Jansz. Bouman legde de klucht in 1661 wederom op de pers en in 1669 verscheen de klucht bij Jacob Lescaille. De volgende herdruk verscheen in 1681 bij de Weduw van Michiel en Gijsbert de Groot.

De *Beroyde Student* werd op 7 augustus 1646 voor het eerst op de Amsterdamse schouwburg gespeeld. In de periode tot 1665 volgden nog 31 opvoeringen. De uitgave werd gedrukt voor ‘Josua Rex, Boeckbinder in de Wolve-straet’ te Amsterdam. De tweede druk verscheen in 1657 bij ‘Dirck Cornelisz. Houthaeck, Boeckverkooper, opde hoeck van de Nieuwe-Zijds Kolck’, de derde in 1679 bij ‘Michiel

20 Zie voor de opbeurende werking van kluchten e.d. Van Stipriaan 1996, hfd. 1.2 en Verberckmoes 1998, hfd. 3.1.
21 De gegevens in deze paragraaf berusten op Oey-De Vita & Geesink 1983.
22 Zie Van Stipriaan 1996, 144.
23 Zie voor de tekst Hooft & Noozeman/Van Leuvensteijn & Stuart.

de Groot, Boeckverkooper, woonende tusschen de twee Haerlemmersluysen, inde Grooten Bybel'.

De *Bedrooge Dronkkaart* verscheen in 1649 bij Dirk Kornelisz. Houthaak. Jac. Lescaille herdrukte de klucht in 1663. In 1679 volgde nog een herdruk bij Michiel de Groot.Tussen de première op 16 januari 1648 en 1665 werd deze klucht zestien keer in de Amsterdamse schouwburg gespeeld.

Verwante intriges vinden we in de *Duizend-en-één-nacht*, namelijk in het verhaal van de koopman van Mozul en in het reisverhaal van Marco Polo, waarin iemand wordt wijs gemaakt, dat hij gestorven is, en die toestand gedurende enkele dagen wordt volgehouden. Dit betekent overigens niet, dat Noozeman van deze werken kennis van moet hebben gehad. Wel kan hij zich hebben laten inspireren door de achtste novelle van de derde dag en de derde novelle van de negende dag uit de *Decamerone*. Dat zijn de nummers 18 en 45 uit Breughels vertaling van 1605. Binnen de Nederlandse kluchtcultuur werd het thema al eerder gebruikt door J. van Arp in de *Singende klucht van droncke Goosen* (1639) en door M. Gramsbergen in de *Klucht van de levendighe doodt, of bedrooge kassier*, die in 1648 in de Amsterdamse schouwburg werd opgevoerd en in het daaropvolgende jaar gedrukt.[24]

De eerste opvoering van *Krijn Onverstant* viel op 3 november 1659. De klucht haalde tien opvoeringen in de periode tot 1665. De oudst bewaarde druk is van 1671 bij Jac. Lescaille. In 1680 verscheen bij Michiel de Groot een uitgave en de Erfgenamen van de Wed. Gysbert de Groot brachten het werk in 1726 nog een keer uit.

24 Zie noot 9 blz. 87 e.v. in C.H.Ph. Meijers editie van P. Langendijk, *Krelis Louwen of Alexander de Groote op het poëetemaal* (Pantheon z.j.).

2. Komische strategie

2.1. Inleiding

Om te kunnen verduidelijken op welke wijze Noozemans kluchtspelen *Beroyde Student* en *Bedrooge Dronkkaart* medio zeventiende eeuw in kermistenten, schouwburgen en hoftheaters functioneerden, maken wij gebruik van de definitie van de klucht, zoals geformuleerd in de editie van W.D. Hoofts *Door-trapte Meelis* en J. Noozemans *Lichte Klaartje*: 'de klucht is de dramatische kunstvorm die op komische wijze het volkse leven verbeeldt'.[25] Een toneeltekst functioneert immers pas werkelijk als onderdeel van een opvoering, al vormt de tekst hierbij de basis. Als lezer dienen we ons dan ook een voorstelling te maken van de voorstelling. In dit hoofdstuk zullen we het kluchtspel daarom niet als zuiver literair werk aan de orde stellen, maar de aandacht richten op de strategie die de toneeldichter volgt om bepaalde effecten bij zijn publiek te bereiken.

Een klucht speelt zich af in de lagere sociale milieus. Hier ligt althans het zwaartepunt van de handeling. Het komt wel voor, zoals in de tweede klucht die we hier uitgeven, dat ook een personage uit een hoger milieu een rol speelt. Dit is echter een bijrol, die door zijn contrast met de personages uit de heffe des volks de lage positie van de hoofdpersonages accentueert. Ook hogere ontwikkeling in combinatie met grotere scherpzinnigheid van één of meer van de personages versterkt het contrast met de sociaal lageren. Dit laatste doet zich voor bij de studenten in de *Beroyde Student* en de *Bedrooge Dronkkaart* en de dokter in laatstgenoemde klucht. Beide studenten ontwikkelen een plan dat de handeling in beweging zet, waarin zij de naïeve, onontwikkelde personages manipuleren. Bovendien maken dokter Nikaziaan in de *Bedrooge Dronkkaart* en de student Gregorius in de *Beroyde Student* gebruik van Latijn om de minder ontwikkelde personages te imponeren en over hun hoofden heen het hoger opgeleide deel van het publiek inzicht te verschaffen in de werkelijke situatie.

Hier raken we aan het laatste element in de definitie: de komische verbeelding. Eenzelfde gebeuren kan namelijk zowel tragisch als komisch worden bewerkt. De strategie die de toneeldichter met zijn personages volgt, is in beide gevallen echter verschillend. Bij een tragische uitwerking voelt de toeschouwer zich verbonden met het personage dat alle leed en tegenslag ondergaat; bij een komische uitwerking ligt de verbondenheid van de toeschouwer bij het personage dat een ander tot slachtoffer maakt. Het publiek identificeert zich met het bedriegende, manipulerende personage en vermaakt zich vanuit dat perspectief om de domheid van degene die zich laat bedriegen. Om dit komisch effect bij de toeschouwer te bereiken dient de toneeldichter een doelgerichte strategie te volgen, een stijlstrategie en een structuurstrategie. Aan deze structuurstrategie ligt het gebruik van referentiële en immanente procédés ten grondslag. Bij de voorstelling wordt de toneeldichter voor zijn vakkundig toepassen van beide strategieën beloond met de onstuitbare reactie van het publiek: het gegniffel, gelach of geschater van de toeschouwers.

25 Hooft & Noozeman/Van Leuvensteijn & Stuart 1999, 8.

2.2. Stijlstrategie

Zowel in de *Beroyde Student* als in de *Bedrooge Dronkkaart* spreken de meeste personages overwegend een Hollands getint dialect.[26] De Antwerpse Maaike in de laatstgenoemde klucht klapt Brabants. Alleen de student Leander en de meer gefortuneerde Leendert in de *Beroyde Student* en de student Gregorius en de dokter Nikaziaan in de *Bedrooge Dronkkaart* tonen in hun omgangsvormen en daarmee verbonden taalgebruik dat zij een hogere ontwikkeling hebben genoten. Dit blijkt duidelijk uit het gebruik van de aanspreekvormen.

In de *Beroyde Student* gebruiken de molenaar Volckert en zijn vriend Keesje bij de aansprekingen het volkse *je*-systeem, waartoe de onderwerpsvormen *je/jij/jy*, de voorwerpsvormen *je/jou*[27], het bezittelijk voornaamwoord *je/jou* en het wederkerend voornaamwoord *je* behoort. Bij de molenarin Elsje en haar meid Pleuntje nemen we een mengeling van het *je*- en het *gy*-systeem waar. Naast de onderwerpsvorm *gy* verschijnt de voorwerpsvorm *u*, die we ook bij bezittelijke en wederkerende voornaamwoorden aantreffen. Daarentegen zien we bij ''t Heerschip Leendert-buur, die ginse op de Hofstee woont'(586) een sterke dominantie van het *gy*-systeem, terwijl hij direct op het vertrouwelijke *je*-systeem overstapt, als hij alleen is met zijn liefje. Zijn *je/jou*-gebruik tot de meid duidt op het accentueren van zijn hogere status.[28] De student Gregorius past het *gy*- en het *je*-systeem op soortgelijke wijze toe. Soms treedt een merkwaardige combinatie van de systemen in één zin op, zoals in 'ghy moetje met de geesten so gemeen niet maken'(588).

Het *je*-systeem horen we in de *Bedrooge Dronkkaart* uit de mond van de drinkebroer Flooris, zijn vrouw Kniertje, zijn schoonmoeder Diewer en verder bij de buren Gysbert en Hans. Allen zijn personages met weinig ontwikkeling. Het *gy*-systeem is consequent toegepast ter markering van Maaikes Antwerpse herkomst. Daarentegen typeert het *gy*-systeem bij de student Leander en de dokter Nikaziaan hun hogere ontwikkeling. Als Nikaziaan in zijn dubbelrol van Praeses van het hof in de hel verbijsterd is over de misdaden van de personen die hem zijn voorgeleid, breekt het *je*-systeem door het *gy*-systeem heen. Een voorbeeld, waarin Radamant zich richt tot de dronkaard: 'Hadje de Beul vermoordt ik hiel het jou ten goe,/ Of hadje tien-maal Bankkeroet gespeeldt (...)'(501, 502) en even verder 'Ja, steek dronkken een Man doodt, jy selt het nuchteren ontgelden.'(504).

Als de personages zich aan de hierboven geschetste conventies houden, fungeert het gebruik van dialect en platte aanspreekvormen om het volkse en plattelandse taalgebruik van de weinig ontwikkelden te laten contrasteren met de couleur locale van de hoger ontwikkelden. Noozeman bereikt echter een geestig effect als hij eenvoudige personages een hoger register laat gebruiken. Dit doet zich voor in de *Bedrooge Dronkkaart* in de dialoog tussen de student Leander, zijn oude liefje Kniertje en haar moeder Diewer (vs. 73 tot 106). Leander begint bij de ontmoeting keurig in het

26 Zie de bijlage bij deze editie voor een beschrijving van het Hollands in de twee kluchten die we hier uitgeven.
27 Deze vormen verschijnen ook na voorzetsels.
28 Zie Van den Toorn 1977 en Van Leuvensteijn 2003.

gy-systeem en springt bij het herkennen van zijn vroegere liefje meteen over op het vertrouwelijke *jy*-systeem: ‘Goe navondt Besje, en u Mejuffer, dringt u 't luchje/ Ten huise uit? dat's mijn lief. Wel Kniertje waarom suchje?’(75, 76). Ook de aanwezigheid van de moeder, die hem destijds niet als echtgenoot voor haar dochter accepteerde, verandert hier niets aan. Zodra echter de moeder het toneel verlaat, stappen de geliefden - geheel in strijd met het verwachtingspatroon - over op het *gy*-systeem, waardoor een persiflage op liefdes-dialogen in het ernstige toneel ontstaat. Een fragment:

KNIERTJE
Leander, zoo ooit trek van min u hart bezat
Tot mijn, zoo doet u best, gy ziet mijn noodt, en wat
Een herte-quel ik ly door 't barsze manne-plagen.
(...)
Men vergeet licht ouwe dienst, maar swaarlijk ouwe min,
Gy woondt hier in mijn hart, gy breidelt ziel en zin,

In de laatste zin van deze dialoog breekt bij Kniertje het vertrouwde *je*-systeem door haar geaffecteerde *gy*-systeem heen: ‘Wees jy S. Joris die mijn van een Draak verlost.’ (106).

In de hel-scène maakt Noozeman wederom de hoofse courtoisie uit toneelstukken en romans belachelijk. Radamant veroordeelt Kniertje tot waterdragen in de hel. Daarbij moet ze haar gezicht achter een masker verbergen. Zijn motivering luidt: ‘op dat gy/ Geen Helsche slaven trekt tot u vervloekte pry.’(465). Dan treedt Spook, die in normale situaties Hollands dialect spreekt, naar voren om haar uit te geleiden met prestigieuze aansprekingen, elegante zinswendingen en overdaad aan Franse leenwoorden in combinatie met platvloerse Hollandse begrippen.

SPOOK
O fijne Madam! geef mijn de handt, denkt of jou nou een joncker leiden.
(...)
Kijk met sulke grepen doorluchtige Madam, in wie beleeftheit woont,
U Schoen-borstel bidt dat gy u zoo vernedert toont,
En senden hem u animable lonkjes die zoo jentiel de sinnen branden,
Dat zy tot haar devotie brachte de Godt van Venis stranden.
Juzjeert by u self hoe gy door die cortosie inflameert een toegenege hert,

En Spook sluit zijn claus af met

(...) wilt u voegen
Na het obidieeren van u alderminsten Sarviteur,
Die u bidt dat gy met u voet-veeg belieft te wandelen door dese deur.

In de *Beroyde Student* gebruikt Noozeman Latijnse fragmenten in de lopende tekst van de student Gregorius. Deze kan daarmee de domme molenaar imponeren en soms werkt

zo'n spreuk als een terzijde voor de goede verstaanders in het publiek. Dit doet zich voor in vs. 400. Als Volckert de student vraagt of hij met zijn studie ook in zijn onderhoud kan voorzien, antwoordt de student: ‘Wel neenme langst, (*stultis stulta loquitur*) 't zijn Heere wetenschappe.’ Het Latijnse terzijde betekent ‘Tegen dwazen zegt men dwaze dingen’.

Kostelijk is de Latijnse opmerking die Gregorius maakt, voordat hij zogenaamd gaat toveren: ‘*Parturient montes nascetur ridiculus mus*’ (vs. 450), d.i. ‘Bergen zijn zwanger, een miezerige muis wordt geboren’, vrijer: ‘De berg baart een muis’. In dit terzijde geeft hij met zelfironie aan, dat zijn kunstjes niets voorstellen. Het liedje dat Gregorius vervolgens al wiegend zingt om in trans te raken, is een combinatie van Latijnse en Hollandse zinnetjes. Hierin geeft hij aan dat de molenaar al bijna in het net is gevangen en dat hij - door hem te bedriegen - zichzelf helpt. Het besluit met: ‘Strack hebben we *vinum clarum*’. Volckert tuint er volledig in.

Dokter Nikaziaan in de *Bedrooge Dronkkaart* gebruikt de Latijnse fragmenten vooral om hiermee zijn superioriteit aan de gesprekspartners te laten voelen. Als Diewer de dokter vraagt naar de gesteldheid van Flooris, antwoordt hij in het Latijn met: ‘*Mors hominis in ipsum, est foribus in trivio sum*’, d.i. ‘de dood van de man komt naar hem toe, hij staat [al] in de deur, ik ben op een driesprong (ik weet geen raad).’ Daarop voegt Diewer hem toe ‘Ik versta jou Docters taal niet’. Dan geeft Nikaziaan in vs. 273 een grof-platvloerse weergave van dit citaat met voorbijgaan aan zijn bekentenis van onwetendheid: ‘Ik zeg dat hier de Priester nutter als ik waar, die hem wat goets veur-las’.

Een paar regels verder gebeurt hetzelfde in een dialoog tussen Nikaziaan en Flooris. In vs. 275 zegt de dokter: ‘*Annoza vulpes haud capitur laqueo*, maar *boêtica sus*, dies zel 't wel lukken.’ Dat betekent: ‘Een oude vos wordt niet met een strik gevangen, maar een Boëtisch zwijn, derhalve zal het wel lukken.’ Flooris begrijpt er niets van, zoals uit zijn reactie blijkt: ‘Leesje mijn vonnis Domine, zoo doet het in Duits’ (276).

Naast volledige zinnetjes in het Latijn gebruikt Noozeman in de *Beroyde Student* Latijnse achtervoegsels bij persoonsnamen om de gewichtigdoenerij van zijn tijd door verlatinisering van persoonsnamen (als Vossius, Barlaeus) aan de kaak te stellen. Op de aanroeping van *Sinkemakrismus* volgen aanroepingen van *Scheele-Stijn-aris, klompinus* en *Mary-Kraberus*, die frater *flicke-pottis* naar hem moet sturen. Ook *smeer-borstus* en *vreten-burgus* roept de student op (422-430).

In de *Bedrooge Dronkkaart* bereikt Noozeman een komisch effect door reeksen oneervolle persoonsaanduidingen op te sommen. Aan de lijst van genodigden voor Flooris' begrafenis moeten nog worden toegevoegd: *Mondige Jasper, Slikkende Olef, Rutjert Poesten-bry, Meindert Horren-scheef, Fobert met de Wratten, Keesje Schonke* (vs. 312-313) en dan volgen er nog vijf. Bepaald kolderiek wordt de aanduiding van personen in de opsomming van familiebetrekkingen in de daaropvolgende dood-ceel van Flooris, die tussen de verzen 320 en 321 staat. Het begint normaal met *Zoon van (...), Schoonzoon van (...), Swager van (...)*. Naar het eind toe worden de namen, relaties en persoonstyperingen steeds zotter. Ook de fraaie tegenstellingen in de adressering vanwaar de begrafenisstoet vertrekt, zullen hun effect op het publiek hebben gehad: ‘in

de drie Dreggen, by de nauwen Ingang, achter de Korte-lange-straat, over de wijze Mal-meulen, op de hoek van het Ouwe-nieuwe-pat, naast het swarte Licht.'

De techniek van komisch werkende opsommingen gebruikt Noozeman in de *Bedrooge Dronkkaart* ook bij rijmende woord- en woordgroepparen. Eenvoudig is nog in vs. 71: '(...), kusjes, lusjes, trekke-bekke, vleye, vrye, (...)'. In vs. 153 treffen we een opsomming ad absurdum aan in Flooris' schildering van een herbergbezoek: 'Men speelde, men veelde, men zonger, men spronger, men dansten, men kansten, men broekte, men vloekte, men sloeg 'er, men loech 'er, men slieper, men liep[e]r, men smookte, men rookte, men spooch 'er, men looch 'er, men flikte, men likte, men taste, men braste, men viel 'er, men hiel 'er, men tapte, men klapte, (...)'.

Woordspel gebruikt Noozeman in de *Beroyde Student* op onschuldige en op dubbelzinnige wijze. Onschuldig is het jongleren van Pleuntje met het woord *mens* in de vss. 640 tot 645. Als Gregorius teveel toenadering tot de meid zoekt, reageert ze met: 'Hemme, seg ick mens, wel schaemje, sulcke dinge!'. Even verder:

> **PLEUNTJE**
> Stille mens, hoe staet hier dit mens dus een mens en bruyt?
> Hey dit acremense mens, hoe quelt mijn deuse guyt!
> 'k Segh mens, laet ien mens met vreen, of ick sel mensche te hulp roepe:
> Loop by jou hoere, dit leelicke dingh, wilje hoepe.

Gregorius laat zich niet afschrikken en dan vervolgt de dialoog met dubbelzinnig gebruik van het woord *brood*. Voor hem zijn de toespelingen gericht op sexueel verkeer: 'Ick salje morgen jou buyck vol heet witte-brood geven' (650). Voor Pleuntje duidt *brood* op levensonderhoud dat zij door een fatsoenlijk huwelijk wil verwerven. Zij heeft het over *het waerdige brood* (654) en *het deuchdelijcke broodt* (655) en wenst geen geslachtelijke gemeenschap vóór het huwelijk: 'Neen: maer 't geschiet om 't broods-halven, och heer! om dat kostelicke brood.' (658). Gregorius interesseert dat niet: 'Het zy dan om bier, of broods-halven, dat is geen nood, Hebben is hebben'(659, 660).

2.3. Structuurstrategie

2.3.1. Publieksreacties

In *Konstanten in de komedie. Een onderzoek naar komische werking en ervaring* onderzoekt Van den Bergh de oorzaken van het ontstaan van lachreacties bij het publiek tijdens opvoeringen. Deze oorzaken zijn terug te voeren op zeven komische procédés of constanten, die Van den Bergh in twee groepen verdeelt: referentiële en immanente. Bij de drie procédés van de eerstgenoemde groep ontstaat de lach 'door de manier waarop zij refereren aan voorstellingen omtrent de werkelijkheid *buiten het stuk*, zoals die bij het publiek leven. De andere vier sorteren effect, doordat het komische gegeven zich op een bepaalde wijze verhoudt tot andere gegevens *binnen het stuk*.' (Van den Bergh 1972, 216). We zullen de referentiële en de immanente procédés achtereenvolgens bespreken in relatie tot de twee kluchten die we hier inleiden en vervolgens bepalen welke rol deze procédés spelen in de komische strategie van Noozeman. Daarbij houden wij er rekening

mee, dat wij geen gebruik kunnen maken van de reacties van het publiek uit de tijd van de eerste opvoeringen. Onder verrekening van onze kennis over het wereld- en mensbeeld in de eerste helft van de zeventiende eeuw, zullen we alleen gebeurtenissen uit de teksten in ons onderzoek betrekken, waarvan we de publieksreacties aannemelijk kunnen maken.

Referentiële procédés

Bij de referentiële constanten ontlaadt zich een spanning die veroorzaakt wordt door de confrontatie van de verbeelde wereld op het toneel met de wereld van de toeschouwers.Van den Bergh noemt drie referentiële procédés: indirecte bevestiging, taboeverbreking en herkenning. Bij indirecte bevestiging staan vooral de normen en waarden van het publiek op het spel. De toeschouwers achten hun eigen ethisch en moreel standpunt namelijk indirect bevestigd, doordat zij de contrasterende handelwijzen van de personages op het toneel afwijzen. Een duidelijk voorbeeld vinden we in de openingsscène van de *Bedrooge Dronkkaart*. Hier blijkt dat de heer des huizes zijn vrouw al het geld dat in huis is, onder bedreiging afneemt om het vervolgens met drinken te verbrassen. Bovendien blijkt hij zijn vrouw bij dronken thuiskomst geregeld te hebben afgerost. Het publiek zal zulk gedrag ongetwijfeld afkeuren. De man mag zich immers niet ten opzichte van de vrouw misdragen en haar zeker niet mishandelen.[29] De directe bevestiging van de norm vinden we aan het eind van de klucht, waar de tot inkeer gekomen dronkaard spreekt: ‘Gort Wijf datje wist hoe ik mijn beteren sal, 'k weet gewis Datje seggen soudt hy is de deugt selfs, soo 'er een op de Wereldt is’(vss. 597, 598). Dat is voor de echtgenote reden genoeg om af te zien van een scheidingsprocedure: ‘Wel nou, soo sellen wy dan vreedig leven, want dat [het huwelijk] blijft hier verbonden’. Haar moeder voegt hier nog aan toe: ‘Och! Heer, een huis blijft altijdt staan gebouwt op vreedens gronden’ (vs. 599 en 600).

Het tweede referentiële procédé dat Van den Bergh noemt, taboedoorbreking, is naar onze mening een specifiek geval van indirecte bevestiging. Op het moment dat het taboe teniet wordt gedaan, is dit door de contrastwerking immers bij het publiek de indirecte bevestiging van het bestaan van dit taboe. In de *Beroyde Student* vinden we dubbelzinnige toespelingen op geslachtelijke gemeenschap, die door de acteurs gemakkelijk nader gevisualiseerd konden worden. De minnaar staat voor de deur van de molen en prijst zijn liefje met de woorden: ‘Sy maackt dat ick gevoel, dat niemandt soeter sach In 't streele, kusse, lacche, minnelijck onthale, Mijn moolnaerin die kan te wonder aerdich malen.’(152-154). Onder het liefkozen spreekt hij tot haar: ‘Ghy doet seer wel wanneer u man u lust doet speene [u het begeerde onthoudt], Dat ghy een broot komt van u lieve Leendert leenen.’(vss. 181, 182). Dan wordt het de molenarin te heftig: ‘'k Word wilt van soo veel soens, ey volck jy sout een meyt Wel gaende maken, wech met deuse malligheyt.’(vss. 183, 184). Aan het einde van de klucht, van vs. 648 tot vs. 665, treffen we wederom tal van sexuele toespelingen aan door dubbelzinnig gebruik van het woord *brood*: voedsel en mannelijk geslachtsorgaan. Gregorius wil ‘geen brood voor vriende sparen’ en hij vervolgt tot de meid: ‘Ick sal je morgen jou buyck vol heet

29 In hoofdstuk 5 ‘Huwelijksmoraal’ gaan wij hier nader op in.

witte-brood geven, als de backer blaest'. De meid heeft echter horen zeggen, dat de vrouwen 'om het waerdige brood veul moeten doen, en bestaen: En om my selve tegen het deuchdelijcke broodt niet te besondighe, sou ick het licht met hem [de student] aengaen.' Ze gaat op zijn avances in, 'maer 't geschiet om 't broods-halven, och heer! om dat kostelicke brood.' Bij haar gaat het om brood als levensonderhoud. Daarom zegt ze: 'Wy moeten ons eerst iens vertoone', waarmee ze op huwelijksaantekenen bij de kerkenraad doelt.

De derde komische constante, herkenning, vinden we terug in de *Beroyde Student*, waar Gregorius de lof op de rekenkunde zingt: had hij in plaats van zijn studie dat vak maar gekozen, dan leefde hij nu niet in armoede. In vs. 85 tot 136 volgt een enorme opsomming van allerlei oplichtingspraktijken die handelaars en ambachtslieden toepassen om zich te verrijken.

Een tweede voorbeeld vinden we in het gebruik van volkswijsheden in de vorm van spreekwoorden en dergelijke. Als Flooris in de *Bedrooge Dronkkaart* ervan overtuigd raakt dat zijn ziekte wel zo ernstig zal zijn dat zijn einde nadert, spreekt hij: 'Hoe lastig valt mijn de gang, nou komt mijn 't spreek-woordt veur: Daar blijdschap in huis is, zit droefheit voor de deur'(vs. 217, 218).

Immanente procédés

In zestig procent van de gevallen dat het publiek in de lach schiet, betreft het een immanente constante, meldt Van den Bergh. Hij noemt vier procédés: mechanisering, contrast, voorpret en inlossing. Het lacheffect van mechanisering en contrast is terug te voeren op incongruentie, afwijking van het gangbare en verwachte. Voorpret en inlossing, een complementair paar, ontlenen hun komische werking voor het publiek aan de onverwachte wending in de situatie waarin één of meer personages komen te verkeren.

Onder mechanisering dienen we ontmenselijking, automatisering te verstaan. Van den Bergh rekent hier ook herhalingen onder.[30] In de *Bedrooge Dronkkaart* (vss. 166-232) vinden we zo'n reeks in de achtereenvolgende ontmoetingen van drie buren met de dronkaard, waarbij zij voorgeven hem aanvankelijk niet te herkennen, omdat hij er zo ziekelijk uitziet, hetgeen de dronkaard uiteindelijk gelooft. Naar onze mening zit het lachwekkende echter eerder in de herhaling, die in de voorstelling gemakkelijk een opbouw tot een climax kan krijgen, dan in de ontmenselijking of automatisering, waarin wij een contrasterende referentie met het gebruikelijke menselijke gedrag zien.

Contrast komt veelvuldig op allerlei gebieden voor. Een mooi voorbeeld op het terrein van grootspraak wordt geleverd in de *Beroyde Student* (vss. 306-316). De molenaar heeft eerst tegenover zijn vriend hoog opgegeven van zijn vechtlust, kracht en dapperheid in de herberg. Nadat de gesprekspartners afscheid hebben genomen en de molenaar plotseling iemand hoort hoesten, is hij echter doodsbenouwd dat een vechtjas uit de herberg hem achterna is gekomen. Het is echter de haveloze student. Een dubbel geval van contrast in de vorm van een anticlimax.

30 Zie Van den Bergh 1972, 118.

Een voorbeeld van contrast ter misleiding van een personage is te vinden in het begin van de *Bedrooge Dronkkaart*. Terwijl de echtgenote en haar moeder de heer des huizes aanspreken in bewoordingen als *Jou nacht-raaf* (vs. 3), *Jy wantrou* (vs. 18), *bulle-bak* (vs. 40), nemen zij als de 'doodzieke' echtgenoot thuis is gebracht, hiermee contrasterende, mierzoete aanduidingen in de mond als *mijn deugdelijke vriendt* (vs. 234), *Mijn lieve Zeun* (vs. 235) *mijn kostelijke kijnt* (237) en *Heer Flooris* (238).

Van de komische immanente procédés voorpret en inlossing geven wij twee voorbeelden. In de *Beroyde Student* komt de molenaar onverwacht vroeg thuis uit de herberg, terwijl zijn echtgenote en haar minnaar zich op het liefdesspel voorbereiden onder het genot van overdadig voedsel en drank. Voor het publiek begint de voorpret op het moment, dat het de molenaar die dan nog niet op het toneel is, hoort zingen. De lekkernijen worden dan snel door de meid weggemoffeld en de minnaar verdwijnt onder een ton. De student heeft echter gezien waar zij het eten en drinken heeft verborgen en waar de minnaar verstopt zit. Als de molenaar de student vraagt een toverkunstje op te voeren, kan de student dit eten en drinken en even later de minnaar als duivelverschijning in de gedaante van de buurman, met enkele plechtstatige formules gemakkelijk tevoorschijn 'toveren'. Het publiek ervaart hier zowel voorpret als inlossing.

Iets vergelijkbaars speelt zich af in de *Bedrooge Dronkkaart*, waar de student het plan ontwikkelt om de dronkaard de illusie te geven, dat hij na zijn veronderstelde dood in de hel is terechtgekomen en dat hem nu een veroordeling en een zware straf te wachten staan voor de mishandeling van zijn echtgenote. De inlossing volgt als het plan ten uitvoer is gebracht.

2.3.2. Noozemans strategie

Een klucht wordt niet geschreven omwille van de personages op toneel, maar voor de toeschouwers in de kermistent of de schouwburg. Met de toneeltekst bespeelt de auteur door middel van de opvoering zijn publiek. Het gebeuren op het toneel is een intermediair tussen de toneeldichter en de toeschouwers. Het thema van een klucht wordt soms expliciet in een spreuk aangeduid die een deugdzame of vooral praktische levensles bevat.[31] Voor de uitwerking van zo'n levensles biedt het gebruik van leugen en bedrog optimale mogelijkheden voor het ontwikkelen van lachwekkende situaties en het invoegen van komische momenten. Een kluchtdichter kiest hiervoor, hoewel een ernstige uitwerking van het thema ook mogelijk zou zijn.

De *Beroyde Student* is geschreven op het spreekwoord 'Wie argh, en gauw sijn dingen doet, Krijght dat den plompert missen moet', een praktische levenswijsheid, die zoveel betekent als 'Wie slim (behendig) handelt, geeft de domkop het nakijken'. De *Bedrooge Dronkkaart* vermeldt geen volkswijsheid aan het begin. Het thema is echter glashelder: de man mag zijn vrouw niet tot slachtoffer maken van zijn drankzucht door het geld te verbrassen en haar te mishandelen. Om deze les ingang te doen vinden bij de

31 W.D. Hoofts klucht *Door-trapte Meelis* is geschreven op het spreekwoord 'Als de Man in Zee, is varen, Komt de Buerman 't Wijf bewaren.'; Noozemans *Lichte Klaartje* op het spreekwoord 'Sieje 't visje tast het aen, Of anders sal 't u wel ontgaen.'.

toeschouwers volgt de kluchtdichter een komische strategie bij de opeenvolging van gebeurtenissen en situaties op toneel. De wijze les krijgt zijn uitwerking in het handelingsverloop en heeft zijn voltooiing pas bereikt aan het eind van de klucht. Dat is aan het einde van de reeks referentiële en immanente komische momenten. Kijken we nu terug, dan blijkt echter, dat de loop van de gebeurtenissen met zijn komische momenten de toeschouwers hier en daar langs omwegen voert en langs zijpaden leidt, die overbodig zijn voor de uitwerking van het thema, het begrip van de levensles. Hier blijkt het eigenlijke doel van de kluchtschrijver: hij probeert zijn publiek in de eerste plaats door middel van zijn klucht te vermaken door het te doen lachen. Het thema levert het handelingsverloop, maar staat op de tweede plaats. In twee voorbeelden uit de *Beroyde Student* en de *Bedrooge Dronkkaart* zullen wij het informatieperspectief van de lezer-toeschouwer belichten.

In de *Bedrooge Dronkkaart* verneemt het publiek uit de mond van de student het plan om de dronkaard door middel van een drankje een helse illusie te kunnen geven. De toeschouwers zijn gericht op het plan en staan derhalve aan de zijde van de personages die in een dubbelrol de hel-scène gestalte geven. Alleen de dronkaard speelt geen dubbelrol: hij doorziet het bedrog niet en ervaart het gebeuren als werkelijkheid. In deze scène geniet het publiek echter niet alleen van de misleiding van de dronkaard. Noozeman grijpt de situatie namelijk ook aan om een aantal saillante punten van de buren te melden, die argeloos hun medewerking hebben verleend. Buurvrouw Maaike wordt afgeschilderd als je reinste hoerenmadam. De kleermaker Hans krijgt te horen, dat hij een grote oplichter is. Van Kniertje, de echtgenote van de dronkaard Flooris, meldt de aanklacht, dat zij als mondaine maintenee gekamerd was en ten onrechte drie ‘vaders’ liet opdraaien voor de kosten van drie van haar kinderen. Deze zijpaden leveren tal van komische momenten op, die niet relevant zijn voor het verloop van de hoofdhandeling.

Ten aanzien van de verwikkelingen rond het eten en drinken in de *Beroyde Student* geldt ongeveer hetzelfde. De toeschouwers hebben dezelfde informatie als de student en kijken als het ware over zijn schouder mee, als hij zijn kennis van de situatie aanwendt om zich via een tovertruc een kostelijke maaltijd en een overnachting te verschaffen. Bovendien geeft de toneeldichter het ontwikkelde publiek nog extra informatie in enkele terzijdes, die in het Nederlands of het Latijn uitdrukking geven aan de persoonlijke gedachten van de student - met betrekking tot zijn getover - *Parturient montes nascetur ridiculus mus* [Bergen zijn zwanger, een miezerige muis wordt geboren; vrij: de berg baart een muis] (vs. 450) en - in de vorm van een liedje met betrekking tot de goedgelovige molenaar - *De bril is jou al op geset Fallendo te, Iuvabo me* [door jou te bedriegen zal ik mezelf helpen] (vs. 454-456).

De hongerige student heeft na zijn eerste toverkunst zijn doel bereikt: eten, drinken en een slaapplaats. Toch gaat de klucht nog verder. In de tweede toverkunst doet de student de duivel in de gedaante van de buurman-minnaar van de molenarin verschijnen en weer verdwijnen. Waarom? Niet omwille van het verloop van de klucht of de personages op het toneel, maar omdat dit nog een extra reeks komische momenten oplevert.

De positie van de lezer-toeschouwer is wezenlijk anders dan die van de personages op het toneel. Elk personage weet zoveel als het van de andere heeft vernomen en uit het handelen van andere kon afleiden. Door de wisseling van personages in opeenvolgende scènes beschikt de lezer-toeschouwer over informatie die het slachtoffer node mist. Ja, de lezer-toeschouwer is even goed of zelfs beter geïnformeerd dan het best geïnformeerde personage. Deze informatievoorsprong op het slachtoffer biedt de lezer-toeschouwer de mogelijkheid om van de immanente procédés voorpret en inlossing te kunnen genieten. Het momentaan komische van deze procédés is immers afhankelijk van de voorgeschiedenis. Anders ligt het bij de komische momenten uit de immanente procédés mechanisering en contrast en die uit de referentiële procédés indirecte bevestiging, taboedoorbreking en herkenning. Deze zijn niet afhankelijk van het duratieve aspect van de informatieverstrekking aan het publiek.

Uit het bovenstaande blijkt, dat Noozeman diverse soorten gereedschap heeft om zijn publiek zodanig te sturen, dat het in de juiste positie komt om bepaalde situaties op toneel als komisch te kunnen ervaren en waarderen, doordat het bedrog en misleiding doorziet. Hij bereikt dit door het publiek een informatievoorsprong te geven op het personage dat bedrogen wordt of als slachtoffer in een onverwachte situatie terecht komt. Het publiek doorziet het bedrog of de onverwachte wending dus al vanaf het begin, waardoor het van dit type komische momenten kan genieten en de levensles moeiteloos begrijpt. Naast het immanente proces van voorpret en inlossing gebruikt de kluchtschrijver de overige hierboven besproken referentiële en immanente procédés, hetgeen bewijst, dat het de kluchtschrijver niet in de eerste plaats gaat om het doorzien van bedrog, maar om het bieden van vermaak.

2.4. Doel van de klucht

Naar de mening van R. van Stipriaan (1996, 183) concentreren de vroeg-zeventiende-eeuwse kluchten en blijspelen zich in de eerste plaats op beoordelingsexcessen: ‘bedrog, misleiding, maskerade, identiteitsverwisseling, wanen, dubbelzinnigheid, misverstand domineren de intrige, waarin dolende en manipulerende individuen tegenover elkaar staan’. Van de lezer-toeschouwer werd verwacht, dat hij de bedriegerij in de kluchten zou doorgronden. ‘[H]et aanwenden of scherpen van verstandelijke vermogens’ (blz. 54) was daarbij bijna een bindende voorwaarde. Zo'n ‘soepele en snel werkende geest’(blz. 205) was voor de lezer-toeschouwer namelijk nodig om het doortastend handelen van de scherpzinnigen te kunnen doorzien. Aan deze voorwaarden moest zijn voldaan om het hoogste doel binnen de kluchtcultuur te kunnen bereiken, te weten ‘[m]et enige inspanning wijsheid, scherpzinnigheid en waarheid ontlenen aan dwaasheid, domheid en bedrog’ (blz. 54). Van Stipriaan acht in relatie hiermee het scherpzinnige element belangrijker dan het lachwekkende (blz. 199). Dit scherpzinnig element omschrijft hij als ‘wijsheid of meer specifiek als prudentia waarin het element deugd niet per definitie verdisconteerd is; terwijl snelheid, scherp doorzicht en geestigheid er wel als vanzelfsprekend in opgenomen of althans in gethematiseerd zijn.’(blz. 205).[32]

32 Even verder verduidelijkt hij zijn typering van prudentia als ‘de meer op praktische, op de juiste taxatie van particuliere vraagstukken gerichte, component van de wijsheid’.

Van Stipriaan benadert de kluchten vooral vanuit de literaire cultuurgeschiedenis. Op grond hiervan acht hij het scherpen van de geest door oefening in het doorzien van bedrog en misleiding de functie van de kluchtcultuur. Naar onze mening is deze visie onhoudbaar, in ieder geval voor de twee kluchten die we hier inleiden. Hierboven hebben we uitgelegd, dat Noozeman in de kluchten een handelingsverloop laat voltrekken, waarin misleiding en bedrog zodanig zijn ingepast, dat de lezer-toeschouwer hier vanaf de planning tot en met de uitvoering van op de hoogte is. Hij krijgt het inzicht aangereikt.

Door zijn gerichtheid op het scherpen van de geest gaat Van Stipriaan voorbij aan de waarde en functionaliteit van komische momenten, voortkomend uit komisch stijlgebruik en uit toepassingen van referentiële en immanente procédés. Deze laatste doen zich ook voor op momenten en in situaties die we als zijpaden en omwegen ten opzichte van het thema hebben getypeerd. Hieruit leiden wij af, dat Noozeman het presenteren van komische momenten belangrijker acht dan het uitwerken van het thema. Het hoofddoel van de kluchtschrijver is ons inziens het vermaken van de lezer-toehoorder. De uitwerking van het thema, de levensles, waarbinnen leugen, misleiding en bedrog veelvuldig een functie vervullen, levert de voortgang van de handeling. Deze handeling met haar losjes verbonden uitwijdingen vormt - naast het komisch stijlgebruik - de voedingsbodem waarop de komische momenten tot bloei komen.

De kluchten, die - zoals bij de twee die wij hier uitgeven - in de schouwburg na de opvoering van een ernstig toneelstuk werden vertoond en ook op kermissen te zien zullen zijn geweest, dienden slechts om het publiek vrolijk te stemmen. De klucht werkte daarbij als een antidotum tegen somberheid, neerslachtigheid, treurnis en dergelijke.[33] De definitie waar we dit hoofdstuk mee begonnen, kan dan ook worden aangevuld tot: ‘de klucht is de dramatische kunstvorm die op komische wijze het volkse leven verbeeldt en heeft tot doel de lezer-toeschouwer te doen lachen’.[34]

33 Zie voor de opvrolijkende werking van komisch vermaak hoofdstuk 1.2 in Van Stipriaan 1996 en hoofdstuk 3.1 in Verberckmoes 1998.

34 Wij stellen ons hiermee op het standpunt van Ornée [z.j.].

3. Studeren en studentenleven

3.1. Inleiding

De arme student: een topos van alle tijden. Maar met titelheld Gregorius uit de *Beroyde Student* is het wel heel droevig gesteld. Een chronisch gebrek aan primaire levensbehoeften bemoeilijkt zijn verblijf aan de universiteit in hoge mate en op een barmhartig gebaar van zijn tijdgenoten lijkt hij niet te hoeven rekenen. Als hem door de overspelige Elsje een verbijfplaats voor de nacht wordt geweigerd, rest hem niets dan te berusten in zijn lot: 'Ick mach in de luwt, onder dese stoep-banck neerleggen een cout lijf, dat niet heeft te eten, of te breecken, En laten de aerd mijn beth, het holster mijn hooft-kussen zijn, en dit schabbetjen mijn deecken'[35]. In dit hoofdstuk zal worden onderzocht in hoeverre de financiële situatie van studenten, zoals die door Noozeman in de *Beroyde student* wordt geschetst, in overeenstemming is met de zeventiende-eeuwse werkelijkheid. Het topos van de arme student zal voor de zeventiende-eeuwse lezer van het stuk namelijk al veel aan de verbeelding hebben overgelaten, hoewel de situatie van Gregorius ook niet geheel van realiteit ontbloot was.

Ook van studeren aan de universiteit kan iedereen zich wel een voorstelling maken. Dat wil echter niet zeggen, dat de voorstelling die men nu van de universiteit heeft in overeenstemming is met de onderwijspraktijk in de zeventiende eeuw. In vier eeuwen hebben zich vele veranderingen voltrokken in de universiteit, en in de daarop voorbereidende schooltypen. In dit hoofdstuk zal getracht worden om 'de tegenwoordige lezer [...] in de positie van de toenmalige lezer'[36] te brengen, door te reconstrueren hoe het leven aan de universiteit er in de zeventiende eeuw uitzag. Tevens zal worden getoetst in welke mate het beeld dat daarvan in de *Beroyde student* geschetst wordt, in overeenstemming is met de contemporaine onderwijssituatie. Het zal blijken dat de op het eerste oog onsamenhangende uitspraken die Gregorius doet over het studeren, sterk gerelateerd zijn aan de praktijk aan de universiteiten van de Renaissance in het algemeen, en aan de Amsterdamse onderwijssituatie met betrekking tot het Athenaeum Illustre in het bijzonder.

In concreta houdt het voorgaande in, dat in paragraaf 3.2. zal worden geïnventariseerd hoe berooide studenten halverwege de zeventiende eeuw het hoofd boven water konden houden. Het gaat daarbij om de sociaal-economische positie die arme studenten innamen in de maatschappij. In paragraaf 3.3. zal vervolgens de onderwijssituatie in de Republiek aan de orde komen: hoe was het onderwijs in de zeventiende eeuw georganiseerd en hoe sluit Noozeman in zijn *Beroyde student* aan bij die praktijk? Daarna zal in paragraaf 3.4. de onderwijssituatie in Noozemans woonplaats Amsterdam onder de loep worden genomen, waar in 1632 het Athenaeum Illustre werd gesticht. Ook hier zal worden bekeken hoe de uitspraken in de *Beroyde student* overeenkomen met het onderwijs dat aan het Athenaeum Illustre gedoceerd werd.

35 Noozeman, 1646, vs. 141/142.
36 Mathijsen, 1997, p. 341.

3.2. Een *Beroyde student*?

Titelheld Gregorius wordt in Noozemans klucht de *Beroyde student* omschreven als een 'gepluckt'er vinck'[37] en een 'arme voetknecht'[38]. Hij is 'een afgemat gesel, Die gelt, of niets en heeft by waerden'[39] die bovendien 'in geen twee dagen'[40] gegeten heeft. Voor zowel Gregorius, als de andere studenten uit zijn tijd, geldt dat hun financiële situatie er sinds de Middeleeuwen niet op vooruit was gegaan. Waar pauselijke privileges de arme student van voor het jaar 1500 voorzien hadden van prebenden of andere kerkelijke inkomsten 'om de studie van theologie en kerkelijk recht te bevorderen'[41], moest de studerende uit de tijd van Gregorius zich veelal op eigen kracht zien te redden.

Uitwonende studenten, van wie de ouders niet de financiële middelen hadden om de opleiding van hun kinderen te bekostigen, moesten veelal als 'bedelstudent' of 'jobstudent'[42] aan de kost zien te komen. 'Ze worden knecht (*famulus, servitor*) van een van deze rijke heren of van een professor; ze vergezellen jonge edellieden als *pedagogus*, ze kunnen bijverdienen, aanvankelijk als kopiïst, later als korrektor; sommige geven private bijlessen of onderverhuren kamers'[43]. Ondanks het schamele inkomen dat zij op deze wijze kunnen vergaren, blijven de studenten leven in een keiharde en onzekere wereld, zoals ook Gregorius in de *Beroyde student* ervaart. Zijn hospes heeft op grove wijze een einde gemaakt aan zijn studerende leven, door, in overeenstemming met de rechten van de verhuurder bij gebreke van betaling[44], beslag te leggen op zijn boeken: 'Wat helpt mijn nu Aristotelem te lesen? wat mach mijn baten De deftigen Seneca? die ick met mijn wel-sprekende Cicero heb gelaten, In armoe gevangen, daer mijn rasende hospes met ongeduldt Haer sal doen lijden *Excutio juris* voor mijn ouwe schuldt'[45].

Er waren echter ook arme studenten die het minder slecht getroffen hadden dan Gregorius. Ook in de zeventiende eeuw leefde het inzicht, dat een 'verschil in financiële draagkracht' niet 'tevens een verschil in intelligentie'[46] behoefde te betekenen. Vanuit die overweging werden de meest begaafden in de gelegenheid gesteld om universitaire graden te behalen. 'Vorsten, kerkelijke instellingen en partikuliere personen verleenden beurzen of stichtten kolleges om minder vermogende, begaafde jongeren tot een universiteitsbezoek te stimuleren'[47]. Behalve charitatieve argumenten, zal echter 'ook de rol die sinds de Renaissance [...] toegekend wordt aan de opvoeding in de bestrijding

37 Noozeman, 1646, vs. 52.
38 Noozeman, 1646, vs. 61.
39 Noozeman, 1646, vs. 55/56.
40 Noozeman, 1646, vs. 606.
41 De Ridder-Symoens, 1987, p. 15.
42 De Ridder-Symoens, 1978, p. 101.
43 De Ridder-Symoens, 1978, p. 101.
44 Vgl: De Vrankryker, z.j., p. 93.
45 Noozeman, 1646, vs. 81-84. Excutio juris: de voltrekking van het recht.
46 Kuiper, 1958, p. 37.
47 De Ridder-Symoens, 1987, p. 22.

van de armoede'[48], hieraan ten grondslag hebben gelegen: 'Meer en beter onderwijs zou de armste lagen van de bevolking uit de impasse kunnen halen'[49].

De ondersteuning van minvermogende studenten kreeg bovendien een impuls in de Republiek, doordat er na de Reformatie een ernstig gebrek bestond aan goed opgeleide predikanten, die de nieuwe, protestantse religie konden verkondigen. Voor de laat-zestiende- en zeventiende-eeuwse overheden was dit een belangrijk argument om theologen te rekruteren in 'de kringen der weinig bemiddelden'[50]; omdat de theologie een studie was die vanwege de slechte bezoldiging van het predikantsambt, weinig aantrekkingskracht had op rijke studenten. Men ging er toe over om 'beurzen beschikbaar te stellen' voor de armste studenten, en 'gebouwen in te richten waarin goedkoop of gratis onderdak werd verschaft'[51]. Het sobere en ingetogen leven in deze zogenoemde bursen zal aan Noozemans '*Philosophus, Phisicus, Iurist*'[52] echter niet besteed zijn geweest; Gregorius prefereert lekker eten en een seksueel onderonsje met de meid van zijn gastheer boven de strenge regels in de burse, die 'geen ontspanning [toelieten] en [...] den nadruk op afzondering tot gezette studie'[53] legden.

3.3. De onderwijssituatie in de Republiek

Overeenkomstig de huidige situatie kunnen er 'in het zestiende- en zeventiende-eeuwse onderwijs drie fasen'[54] worden onderscheiden. In deze drie onderwijsfasen, het primaire onderwijs, de Latijnse school en de universiteit, waartussen de scheidslijnen niet altijd even scherp zijn[55], werd verreweg de meeste aandacht geschonken aan het godsdienstonderwijs. Het is niet overdreven om te stellen, dat alle onderwijs in de zeventiende eeuw in het teken van de verbreiding van het protestantisme stond. Al in de primaire fase, waar de leerlingen leerden 'lezen en daarná eventueel schrijven en rekenen'[56], bestond de lesstof voor een belangrijk deel uit 'bijbelfragmenten, de catechismus en gebeden'[57]. En ook voor leerlingen die het geluk hadden meer onderwijs te genieten dan er in de primaire fase werd gedoceerd, gold dat de godsdienst de spil was waar hun scholing om draaide.

Zo stond in de Hollandse 'schoolordre' van 1625, waarin het onderwijsprogramma aan de Hollandse Latijnse scholen werd gereglementeerd, te lezen: 'Godsdienstig leven moet het eerste en het laatste doel zijn van het leren. En daarom behoort ieder zijn wil, arbeid en waakzaamheid hierop te richten, en alle krachten moet

48 De Ridder-Symoens, 1978, p. 105.
49 De Ridder-Symoens, 1978, p. 105.
50 De Vrankryker, z.j., p. 29.
51 De Vrankryker, z.j., p. 99.
52 Noozeman, 1646, vs. 395.
53 De Vrankryker, z.j., p. 106.
54 Klifman, 1983, p. 86.
55 Veel Latijnse scholen beschikten over een 'classis nulla', waarin leerlingen, die dat nog niet konden, leerden lezen, schrijven en rekenen. Bovendien is tussen de Latijnse school en de universiteit in sommige steden nog een overgangsschooltype aan te treffen, zoals bijvoorbeeld het Amsterdamse Athenaeum Illustre (zie: hoofdstuk 2.1.4.).
56 Klifman, 1983, p. 86.
57 Klifman, 1983, p. 86.

men inspannen, opdat het gemoed der kinderen in de eerste plaats van deze levenshouding wordt doordrongen'[58]. Naast het verspreiden van de godsdienst, was de Latijnse school gericht 'op het aanbrengen van een actieve taalvaardigheid, zowel mondeling als schriftelijk, in het Latijn'[59], opdat de leerlingen zich na het doorlopen van de Latijnse school konden inschrijven aan de universiteit, waar Latijn de voertaal was. Met de invoering van de Hollandse 'schoolordre' in 1625 ontstond er een uniformiteit tussen de Latijnse scholen van Holland, waaraan het voordien node had ontbroken. Leerlingen konden in de periode voor 1625 in een lastig pakket komen, doordat zij na een verhuizing op een Latijnse school met een totaal ander lesprogramma terechtkwamen. En wat meer is: de universiteiten hadden te kampen met enorme verschillen in opleidingsniveau tussen de leerlingen die de Latijnse school hadden doorlopen. De schoolordre van 1625 bood echter een 'compleet, overzichtelijk en gedetailleerd leerplan'[60] voor alle Latijnse scholen in Holland, waarin de leergang en de te gebruiken leerboeken werden vastgelegd. Ondanks deze verbeterde structuur van het secundaire onderwijs, kon het niveau van de studenten die zich aan de universiteit inschreven ook na 1625 nog sterk uiteenlopen. Doordat in de zeventiende eeuw 'een ieder tot de studie en de examina toegelaten'[61] werd, welke vooropleiding 'hij ook genoten had'[62], ruilden veel studenten de Latijnse school vroegtijdig in voor de universiteiten die vanaf 1575 in de Republiek gesticht waren.

Behalve de primaire en de secundaire, stond ook de tertiaire onderwijsfase, die der universiteiten, in de Republiek van de laat-zestiende en zeventiende eeuw in sterk verband met de protestantse godsdienst. De oprichting van de eerste Noord-Nederlandse universiteit, die van Leiden in 1575, hing namelijk direct samen met de opstand tegen Spanje en de daarmee samengaande verwerping van het katholicisme. Als gevolg van 'de doorvoering van de Hervorming, [en] de prediking en propageering van het Calvinisme' ontstond 'de behoefte aan gelegenheid tot hoogere theologische studie in [het] eigen gewest'[63]. De katholieke priesters stapten na de reformatie deels over naar de hervormden of werden aan de kant geschoven en moesten vervangen worden door geestelijken van nieuwe signatuur. Vanwege het heldhaftige verzet tegen het langdurige Spaanse beleg, werd besloten de bewoners van Leiden als 'recompensatie voor de doorgestane ellende en vergoeding voor geleden verliezen'[64] het recht te geven om in hun stad de eerste universiteit van Noord-Nederland te stichten. Andere steden in de Republiek volgden in de decennia na 1575 het voorbeeld dat door Leiden gesteld was; om aan de vraag naar goed opgeleide predikanten te kunnen voldoen, werden te Franeker (1585), Harderwijk (1600), Groningen (1612/1614) en Utrecht (1636)

58 Kuiper, 1958, p. 7.
59 Klifman, 1983, p. 88.
60 Kuiper, 1958, p. 58.
61 De Vrankryker, z.j., p. 39.
62 De Vrankryker, z.j., p. 39.
63 De Vrankryker, z.j., p. 21.
64 De Vrankryker, z.j., p. 21.

universiteiten gesticht. ‘Op den duur kreeg elk gewest één of meer instellingen voor hooger onderwijs’[65].

Behalve aan de theologie, werd er aan deze universiteiten ook ruimschoots aandacht besteed aan profane wetenschappen. Zo bestond het onderwijsprogramma aan de universiteit van Leiden ten tijde van de oprichting uit de ‘scientien der Godheyt, Rechten ende Medicynen mitzgaders der Philosophien ende alle andere vrye consten, oick die talen Latijn, Greke en Hebraiche’[66]. De vrije kunsten, of *artes liberales*, waarin student Gregorius in Noozemans *Beroyde Student* beweert onderwezen te zijn (‘wat'er aen de seve konsten dependeert, Woont hier in dit *caput*[67]), vormden een één- of twee-jarige propedeusefase, als voorbereiding op de studie der theologie, rechten of medicijnen. Deze artesfaculteit bestond naast de talen Grieks, Latijn en Hebreeuws uit het *trivium* en het *quadrivium*, waarin vakken centraal stonden die betrekking hadden op taal, resp. getal[68]. ‘De grammatica, retorica en dialectica’ maakten ‘samen het trivium’ uit; in het quadrivium werden ‘wiskunde, astronomie, geometrie en muziek’[69] gedoceerd. In de loop van de zeventiende eeuw schudde de artesfaculteit het propedeutisch karakter van zich af; het werd een autonome faculteit, waarvan de titel ‘magister artium’ gelijkwaardig was aan die van meester in de rechten, theologie of medicijnen.

3.4. De onderwijssituatie in Amsterdam: Het Athenaeum Illustre

In het Amsterdam uit het derde decennium van de zeventiende eeuw werd een lacune gevoeld op het gebied van het onderwijs. Weliswaar beschikte de stad al sinds 1578 ‘over een voor een ieder toegankelijke welvoorziene wetenschappelijke bibliotheek’[70]; ‘de belangrijkste vorm van geregeld onderwijs’ werd er ‘in het begin van de 17^{e} eeuw’ nog steeds ‘verzorgd door de twee Latijnse scholen’[71]. En hoewel de aanwezigheid van twee Latijnse scholen - een aan de Oude Zijde en een aan de Nieuwe Zijde - ‘een zeldzaamheid in de Nederlanden’[72] was, ontbeerde Amsterdam het prestige van een universiteit, dat steden als Leiden, Franeker, Harderwijk en Groningen[73] wel genoten. De Amsterdammers hadden enkel kortstondig kennis kunnen maken met wetenschappelijk onderwijs in 1617, toen Samuel Coster op 24 september zijn ‘Eerste Nederduytsche academie’ had geopend. Het Amsterdamse publiek had zich daar ‘in kunst en wetenschap kunnen bekwamen, dankzij colleges in direct-nuttige vakken als wiskunde, astronomie, geschiedenis en filosofie’[74], ware het niet dat dit streven om in Amsterdam een instituut voor hoger onderwijs in de ‘Nederduytsche’ taal te stichten vroegtijdig ten

65 De Vrankryker, z.j., p. 38.
66 De Vrankryker, z.j., p. 22.
67 Noozeman, 1646, vs. 395/396. caput: hoofd, hersenen.
68 Vgl: Klifman, 1983, p. 73.
69 De Ridder-Symoens, 1987, p. 6/7.
70 Heesakkers, Rademaker & Blok, 1982, p. 3.
71 Heesakkers, Rademaker & Blok, 1982, p. 1.
72 Frijhoff, 1997, p. 44.
73 Ridder-Symoens, 1996, p. 86/87.
74 Smits-Veldt, 1993, p. 196. Aan de Nederduytsche academie werden de leerlingen bovendien, door het zelf opvoeren van toneelstukken, onderwezen in de literaire en dramatische kenmerken van het renaissance-toneel.

einde kwam. Al in augustus 1618 strandde ‘Costers idealistische onderneming’[75]; Prins Maurits, die via een staatsgreep aan de macht was gekomen[76], sympathiseerde met de bezwaren van de Amsterdamse kerkeraad ‘tegen deze academische kweekplaats van gevaarlijke vrijdenkers’[77]: de Nederduytsche Academie werd gesloten.

Het gebrek van een onderwijsinstelling op academisch niveau bleef echter gevoeld worden door de Amsterdammers. ‘In 1629 the City Corporation took the initiative to remedy this ever more painful lack of a scholarly institution at the highest level’[78]. Overwegingen omtrent het ‘prestige such an institution might bring’[79] zijn evenwel niet terug te vinden in de officiële documenten. De argumenten voor de oprichting van een instelling voor hoger onderwijs bestaan vooral uit bezwaren tegen de contemporaine situatie, waarin jongeren die ‘op zestien- zeventien- of achttiendejarige leeftijd’[80] de Latijnse school verlieten, hun studie voortzetten aan de universiteit van Leiden, terwijl ze daar nog niet aan toe waren. Behalve het bezwaar tegen de te lage leeftijd van de aankomende studenten, waren de oud-leerlingen van de Latijnse school ‘intellectueel nog niet rijp voor de academie’[81]: ‘Deselve Heeren [de burgemeesters] hebben den rade voorgedraghen de veelvoudighe klachten, henluiden voorgekomen, soo van de scholarchen als van andere particulieren, dat de kinderen, die alhier de Latynse scholen frequenteren, meestendele te vroeghe, voordat sy de beginselen der philosophie, nodigh tot het vervolgen van hare studiën, ghevat hebben, op de academien raecken, dat oock eenighe van deselve door hare jongheyd, ende doordien sy uytten ooghen van haren ouderen zynde, gheen ontsagh aldaer onderworpen syn, tot de desbauches gheraecken’[82] aldus ‘de vroedschapsvergadering van 31 december 1629’[83].

In diezelfde vergadering werd voorgesteld om ‘een aanvullende brugperiode in te bouwen’[84] opdat de scholieren ‘door dat middel alhier ter stede te langher gehouden ende mit meerder bequaemheyt tot de academien gepromoveert moghen worden’[85]. Het was de bedoeling dat aan het nieuwe Amsterdamse Athenaeum Illustre een één of twee jaar durende propedeusefase doorlopen zou kunnen worden, die sterke overeenkomsten vertoonde met de artesfaculteit. ‘Het Athenaeum was [...] in de eerste plaats een instelling met een propedeutische functie, een voorbereiding op studie aan een instelling met het recht om academische graden te verlenen’[86]. Er werd derhalve gezocht naar ‘een bequaem persoon om lessen te doen in philosophie ende historien’[87]; twee vakken ‘[that] were considered to be preliminary subjects useful if not indispensable for more specific

75 Smits-Veldt, 1993, p. 201.
76 Vgl: Smits-Veldt, 1993, p. 201.
77 Smits-Veldt, 1993, p. 201.
78 Heesakkers, 1982, p. 4.
79 Heesakkers, 1982, p. 4.
80 Frijhoff, 1997, p. 41.
81 Frijhoff, 1997, p. 60.
82 Barlaeus/Van der Woude, 1967, p. 6.
83 Heesakkers, Rademaker & Blok, 1982, p. 4.
84 Heesakkers, Rademaker & Blok, 1982, p. 4.
85 Barlaeus/Van der Woude, 1967, p. 6.
86 Veen, 1997, p. 15.
87 Barlaeus/Van der Woude, 1967, p. 6.

academic disciplines like Theology, Law and Medicine'[88]. Uiteindelijk werd er besloten om twee 'bequaeme' personen aan te trekken in plaats van één, zodat het onderwijs geen vertraging zou ondervinden door afwezigheid van een van de docenten. Gerard Vossius (1577-1649) zou de nieuwe docent geschiedenis worden; Caspar Barlaeus (1584-1648) nam de filosofie voor zijn rekening.

Ondanks het Amsterdamse enthousiasme voor de nieuw op te richten hogeschool, duurde het nog tot januari 1632 voordat het Athenaeum Illustre zijn deuren kon openen. De Leidse universiteit, die een sterke daling van het aantal studenten vreesde - 'Amsterdam supplied to Leiden as many students as the seven towns of Holland and even most of the other provinces put together'[89] - verzette zich heftig tegen de komst van de Amsterdamse hogeschool. Het officiële bezwaar van Leiden kwam neer op een 'inbreuk op het Leidse monopolie inzake het bezit van een universiteit'[90]; een privilege dat Leiden te danken had aan zijn heldhaftige optreden tegen de Spanjaarden in 1574. Daarnaast had Leiden, hoewel dit niet in de officiële stukken naar voren komt, ernstige bezwaren tegen de geheel andere godsdienstige signatuur die van het Athenaeum Illustre uit zou gaan. Voor het contraremonstrantse Leiden werd met 'de benoeming van Vossius en Barlaeus [...] wel duidelijk, dat dit Athenaeum [...] geen bolwerk van de orthodoxie zou zijn'[91]. Deze twee hoogleraren waren in 1619 te Leiden uit hun ambt gezet wegens hun remonstrantse sympathieën[92] en stonden bekend vanwege hun tolerante houding ten opzichte van 'de nieuwe geestelijke en culturele stromingen die het gezicht van de Gouden Eeuw zouden bepalen'[93]. Met dit religieus getinte bezwaar in het achterhoofd en het alleenrecht op het bezit van een universiteit op papier, besloot de Leidse senaat op 9 maart 1631 naar de rechter te stappen om de oprichting van het Athenaeum Illustre te voorkomen.

In de rechtszaal deed Amsterdam een succesvolle poging om de Leidse aanklacht te pareren. De stad 'argued that a 'Gymnasium' was something entirely different from a university and that in any case the latter could not but benefit from a better qualified class of students than was hitherto the case with the Latin schools'[94]. Op 22 december 1631 volgde de uitspraak in het voordeel van Amsterdam: de stad mocht binnen haar wallen een onderwijsinstelling met een propedeutisch karakter vestigen. Amsterdam mocht zich echter niet in de plaats van de Leidse universiteit stellen: medicijnen, rechten en theologie mochten niet aan het Athenaeum Illustre gedoceerd worden, en ook het verstrekken van academische graden bleef enkel voorbehouden aan de Leidse universiteit. Met die uitspraak stond niets de opening van het Athenaeum nog in de weg. Op 8 januari hield Vossius zijn inaugurele rede over het nut van de

88 Heesakkers, 1982, p. 10.
89 Heesakkers, 1982, p. 7.
90 Heesakkers, Rademaker & Blok, 1982, p. 15.
91 Van Eeghen, 1957, p. 13.
92 Ofschoon de universiteit van Leiden Vossius in bescherming had genomen en hem in 1621 een hoogleraarschap had bezorgd.
93 Heesakkers, Rademaker & Blok, 1982, p. 7.
94 Heesakkers, 1982, p. 7.

geschiedenis; een dag later volgde Barlaeus met zijn rede *Mercator Sapiens*. Het Athenaeum Illustre was een feit.

Hoewel het Athenaeum Illustre zijn bestaansrecht ontleende aan de voorwaarde dat er alleen onderwijs in de propedeutische vakken gedoceerd zou (mogen) worden, werd het programma al zeer snel na de oprichting uitgebreid. Er zijn zelfs 'indications that a possible extension of the number of subjects taught had been contemplated from the very beginning'[95]. Al in mei 1634 werd het onderwijsprogramma uitgebreid met vakken op het gebied van wiskunde, natuurkunde en sterrenkunde, gedoceerd door Martinus Hortensius. Vervolgens werd in 1640 een leerstoel in de rechten toegevoegd.

Buitengewoon opvallend is de overeenkomst tussen de vakken die in de eerste helft van de jaren veertig aan het Athenaeum Illustre werden gedoceerd en het onderwijs dat Gregorius in de *Beroyde student* beweert te hebben doorlopen: 'Ick ben een ghefalueert *Philosophus, Phisicus, Iurist*, en wat'er aen de seve konsten dependeert, Woont hier in dit *caput*'[96]. Noozeman is bij het schrijven van zijn klucht waarschijnlijk uitgegaan van de kennis die studenten aan het Amsterdamse Athenaeum konden vergaren; de overeenkomsten zijn althans te groot om op toeval te berusten[97]. Zijn, zij het impliciete, verwijzing naar het Athenaeum Illustre, toont aan dat deze Doorluchtige School in slechts veertien jaar tijd een vooraanstaande en vanzelfsprekende positie in de Amsterdamse onderwijswereld had verworven. En ook buiten Amsterdam, ja zelfs buiten de Republiek, genoot het Athenaeum binnen korte tijd het aanzien van een volwaardige universiteit: 'the Amsterdam Athenaeum was a popular addition to one's peregrinatio, certainly after the names of Vossius and Barlaeus had bestowed upon it international fame'[98]. Over prestige op onderwijsgebied had Amsterdam na 1632 dus niet meer te klagen.

95 Heesakkers, 1982, p. 11.
96 Noozeman, 1646, vs. 395/396. caput: hoofd, hersenen.
97 Hierbij moet worden aangetekend dat in 1646 ook nog de vakken botanie en Oosterse talen aan het onderwijsprogramma werden toegevoegd (Van Eeghen, 1957, p. 10). Gezien het feit dat Noozeman in ieder geval meerdere maanden met het schrijven van de *Beroyde student* bezig moet zijn geweest, is het logisch dat deze vakken niet meer op het laatste moment in zijn klucht konden worden opgenomen. Bovendien is het mogelijk dat deze uitbreiding in het lesprogramma pas na het verschijnen van de *Beroyde student* is aangebracht.
98 Heesakkers, 1982, p. 9.

4. Toverij en toverijgeloof[99]

4.1. Inleiding

Als molenaar Volckert student Gregorius een slaapplaats voor de nacht heeft aangeboden in Noozemans klucht de *Beroyde student*, toont hij al snel interesse voor de dagelijkse praktijk van het studeren. Zijn belangstelling gaat daarbij vooral uit naar Gregorius' kennis van de zwarte kunst of 'Negromancy'; een vak waarin Gregorius, in de zienswijze van Volckert, tijdens zijn studie onderwezen moet zijn: 'Maer hoor, ick heb mijn leve dickwils hoore segge, Dat jy luy wel plegt een toover-werckje te legge, Hebje daer oock wat of? 'k wou wel een beetje sien'[100]. De link tussen universitair onderwijs en kennis van zwarte magie, die hier als vanzelfsprekend door Volckert gelegd wordt, doet voor de moderne beschouwer vreemd aan; uit de doelstellingen en lesprogramma's van de zeventiende-eeuwse universiteiten blijkt immers geenszins, dat de negromancy deel uitmaakte van het te doceren onderwijs. Dat wil echter niet zeggen dat Volckerts uitspraak volledig uit de lucht gegrepen is: er waren zeventiende-eeuwers 'die in de magie een geoorloofde vorm van wetenschapsbeoefening zagen'[101] en de negromancy derhalve wilden laten integreren in de artes liberales. Een overgrote meerderheid aan tegenstanders poogde deze denkbeelden te bestrijden door te wijzen op het duivelse karakter van de negromancy: het door de beoefening van de zwarte kunst geïmpliceerde duivelspact viel niet te rijmen met de goddelijke aard van de artes liberales[102] en de op het protestantisme gestoelde doelstellingen van het wetenschappelijk onderwijs.

Dat Volckert geloofde in de mogelijkheid van magische invloeden, is geheel overeenkomstig de tijdgeest waarin hij leefde: 'de wereld van [...] de renaissance [...] was vol illusies, leugens, bedriegerij, tovenarij en geestverschijningen. Ze was gevuld met fenomenen die er niet waren, of die er wel waren maar dan in een dubbelzinnige, raadselachtige vorm'[103]. De scepsis van molenaarsvrouw Elsje ten aanzien van de toverkunsten van Gregorius - 'Segh slech hoeje 't hebben wilt, so mach de vent jou te deege polle'[104] - zal de zeventiende-eeuwse toeschouwer van de *Beroyde student* echter ook niet vreemd zijn voorgekomen. Noozeman schreef zijn klucht in een tijd die achteraf gezien kan worden als een breukvlak met betrekking tot de opinies omtrent toverijgeloof. Enerzijds bestond er een tendens om bovennatuurlijke verklaringen te zoeken voor mysterieuze verschijnselen, anderzijds poogde het protestantisme de geloofsleer te ontdoen van magische elementen en staat er 'in het Amsterdamse

99 Dit hoofdstuk is alleen gericht op toverij zoals dat in de *Beroyde Student* gepresenteerd wordt. In het notenapparaat kan echter wel verwezen worden naar de *Bedrooge Dronkkaart*, omdat ook in die klucht inhoudselementen voorkomen die raken aan toverij.
100 Noozeman, 1646, vs. 404-406.
101 Stronks, 1987, p. 200.
102 Vgl: Wolthuis, 1952, p. 185.
103 Van Stipriaan, 1996, p. 10.
104 Noozeman, 1646, vs. 469.

rechterlijk archief [...] na 1566 nog slechts eenmaal een vrouw vermeld die verdacht werd van schadelijk toveren'[105].

In dit hoofdstuk zal worden geïnventariseerd hoe het toverijgeloof in de zeventiende-eeuwse maatschappij en dat in de *Beroyde student* zich tot elkaar verhouden. Het centrale punt daarbij is de vraag, hoe het mogelijk is, dat het schouwburgpubliek kon genieten van een klucht waarvan de intrige grotendeels gebaseerd is op een omstreden onderwerp als toverijgeloof. Een samenspel van drie overwegingen in de wisselwerking tussen publiek en klucht, vormt de verklaring voor het komische effect dat de *Beroyde student* op de toeschouwers kon hebben. In paragraaf 4.2. zal de positie worden bepaald, die door molenaar Volckert en het publiek wordt ingenomen ten opzichte van toverij en toverijgeloof, voorafgegaan door een analyse van de tegenstelling tussen de onttovering van de zeventiende-eeuwse wereld als gevolg van maatschappelijke en religieuze impulsen, en de opkomst van populair toverijgeloof. Daarna zal in paragraaf 4.3. worden uiteengezet, dat er in de klucht een afstand ten opzichte van het laat zestiende-eeuwse toverijgeloof wordt gecreëerd, doordat Gregorius met zijn duivelaanroeping niet aansluit bij de bij het publiek heersende christelijke geloofstraditie, maar bij de lang vergane, als heidens te boek staande, Griekse godenleer. In paragraaf 4.4. zal vervolgens de betekenis van de kennisvoorsprong in ogenschouw worden genomen, die het publiek door Noozeman in de klucht wordt geboden ten opzichte van de door toverijgeloof verblinde Volckert. Ten slotte zal in paragraaf 4.5. worden geconcludeerd op welke wijze deze drie overwegingen maken, dat de toeschouwers van de *Beroyde student* ongestoord van de klucht konden genieten, zonder angstig te hoeven zijn over het toverijgeloof dat ten tonele werd gebracht.

4.2. Opvattingen over toverij halverwege de zeventiende eeuw

4.2.1. De onttovering van de wereld

Rond het jaar 1500 had 'de meerderheid van de inwoners van Holland [...] een magisch wereldbeeld'[106], waarin naast de natuurlijke, kenbare wereld een niet-natuurlijke wereld werd verondersteld. Vanuit deze niet-natuurlijke wereld van geesten en demonen, die niet altijd duidelijk te onderscheiden was van het religieuze boven-natuurlijke leven, kon invloed worden uitgeoefend op de zestiende-eeuwse materiële werkelijkheid. Men was bereid 'veranderingen en ontwikkelingen die' men waarnam in de wereld om zich heen 'te verklaren in magische termen'[107]. Tegenslagen als misoogst, ziekte en sterfte waren het gevolg van de invloed die demonische krachten uit de niet-natuurlijke wereld met de interferentie van heksen op aarde konden uitoefenen. Vermeende heksen ontleenden aan een pact met de duivel de mogelijkheid om handelingen uit te voeren die geacht werden 'op niet-natuurlijke wijze invloed uit te oefenen op de materiële werkelijkheid'[108]. De rechtspraak van de zestiende eeuw was sterk gericht op de bestrijding van deze

105 Spaans, 1987, p. 73.
106 De Waardt, 1991, p. 14.
107 De Waardt, 1991, p. 14.
108 De Waardt, 1991, p. 11.

schadelijke toverij; zware martelingen werden niet geschuwd om de heks een bekentenis te ontlokken. Vooral het dagenlang wakker houden van de verdachte en het afscheren van het lichaamshaar, leidde er vaak toe dat ‘een reële gebeurtenis [...] in demonische termen naverteld’[109] werd. De heks wachtte de dood door het satanische vuur.

Het hoogtepunt van deze heksenvervolgingen lag in Amsterdam rond het midden van de zestiende eeuw, en in het gewest Holland als geheel enkele decennia later. Daarna nam het geloof in toverij op basis van een pact met de duivel af onder impuls van maatschappelijke veranderingen en de overgang van katholicisme naar protestantisme. Halverwege de zeventiende eeuw, dus in de tijd dat Noozemans *Beroyde student* in de schouwburg te zien was, ‘schreef Simon van Leeuwen dat tovenaars en waarzeggers vroeger werden verbrand, maar dat sedert “de zuivering van de godsdienst” en de verwerping van alle bijgelovigheid de “inbeeldinge van Tovery, ende het gene daar toe behoort... voor heymelijke bedriegerije ende inbeeldinge [wordt] gehouden, ende als een valse beschuldiging verwurpen”’[110]. In deze paragraaf zal worden uiteengezet welke invloed is uitgegaan van de godsdienst en de maatschappij in de strijd tegen toverijgeloof. Het verzoenende optreden van de (Amsterdamse) kerkenraad zal daarbij beschouwd worden als een maatschappelijk verschijnsel; alleen zaken die inherent zijn aan de godsdienstbeoefening zullen onder de noemer protestantisme behandeld worden.

Met het begin van de Opstand, waarin de Noordelijke Nederlanden zich poogden vrij te maken van het katholieke Spanje, werd ook de godsdienstige overtuiging van de voormalige overheerser verworpen. De symbolische dimensie van het katholicisme, die voor velen een magisch karakter moet hebben bezeten, verdween uit de christelijke eredienst van de Republiek, waar de contraremonstrantie vanaf 1619 als de nieuwe staatsgodsdienst gold[111]. Volgens deze protestantse geloofsrichting was het woord van God ‘the sole means through which created humanity could come to knowledge of the divine’[112]. De absolute soevereiniteit over en de totaal andere geaardheid van God ten opzichte van de mens, maakten het de mens onmogelijk ‘to gain any knowlegde of the divine by merely created means. This viewpoint destroyed the basis for sacraments and sacramentals, indeed for any kind of ritual by means of which this-worldly symbolic action could have any transcendental efficacy’[113]. De idee dat de mens door zijn woorden of handelingen het heilige in de seculiere wereld zou kunnen oproepen, werd met de protestantse machtsovername dus naar het rijk der fabelen verwezen.

Een belangrijk punt van protestantse kritiek op katholieke rituelen, was, dat er meer geloof werd gesteld in de symbolische functie van sacramenten, sacramentaliën en relieken an sich, dan aan de diepere betekenis van het woord van God, dat aan de christelijke geloofsovertuiging ten grondslag moest liggen. ‘Voor menig protestant was het katholieke misoffer en met name de transsubstantiatie van brood en wijn in lichaam en bloed van Christus een overtuigend bewijs voor de superstitie waar de paapse rite bol

109 Spaans, 1987, p. 77.
110 Gijswijt-Hofstra, 1987a, p. 97.
111 Vgl: Grootes, 1988, p. 43.
112 Scribner, 1992/1993, p. 483.
113 Scribner, 1992/1993, p. 482.

van zou staan'[114]. De katholieken vertrouwen op de kracht van aardse symbolen om zich te beschermen tegen de duistere machten van de Duivel, en negeren daarbij God als hun leidsman. De reformatorische zoektocht naar goddelijke waarheid 'removed [...] the "magical" elements out of Christian religion, eliminating the ideas that religious rituals had any automatic efficacy, that material objects could be endowed with any sort of sacred power, and that human actions could have any supernatural effect'[115].

Met de verwerping van de katholieke visie, dat de mens door zijn aardse handelingen invloed zou kunnen uitoefenen op de buiten-natuurlijke werkelijkheid, verdween tevens de voedingsbodem voor het geloof in de duivel uit de magische orde. Niet alleen werd het onmogelijk geacht dat de mens in zijn nietigheid invloed zou kunnen uitoefenen buiten de goddelijke almacht om; ook bezat de duivel zo veel macht dat hij de mens niet nodig had om schadelijke toverkunsten in de wereld ten uitvoer te brengen. Betoveringen op basis van een duivelspact waren onmogelijk, 'niet omdat de duivel geen macht zou hebben om te doen wat zijn menselijke volgelingen van hem verlangden, maar juist omdat hij te machtig was om zich met hen af te geven. Als de duivel onheil over de mensen wilde brengen deed hij dat [...] zelf'[116] wel. De invoering van het protestantisme, en de daarmee samenhangende verwerping van het geloof in goddelijke macht van aardse zaken, maakten de scheiding tussen toverij en religie duidelijker dan zij onder het katholicisme ooit geweest kon zijn. 'In de zeventiende eeuw' was toverij derhalve onder invloed van protestantse denkbeelden 'in Holland los van het duivelspact'[117] komen te staan.

De invloed, die zestiende- en zeventiende-eeuwse overheden in de Republiek trachtten uit te oefenen om het geloof in toverij te verminderen, blijkt vooral uit de statistische gegevens omtrent het aantal juridische veroordelingen op grond van schadelijke toverij. Terwijl de heksenjacht in de rest van Europa nog in volle gang was, waren de brandstapels in het gewest Holland en de stad Amsterdam al decennia lang gedoofd. Processen, waarin schadelijke toverij van heksen als plausibele verklaring voor tegenslag gold, en waarin heksen veroordeeld werden omdat zij op basis van een duivelspact toverij hadden bedreven, verdwenen rond het jaar 1600 uit de Hollandse rechtszalen: 'na 1593 werd op één uitzondering na niemand in Holland meer wegens toverij terecht gesteld. Sindsdien eindigden toverijprocessen vrijwel allemaal in vrijspraak, zij het dat het soms nodig was een beroep op het Hof van Holland te doen. In 1614 werd voor zover bekend het laatste toverijproces in Holland gevoerd'[118]. De geneigdheid van het volk om 'bepaalde tegenslagen toe te schrijven aan betoveringen door al dan niet geïdentificeerde "kwade mensen"'[119] nam af; rechters waren niet langer bereid om vermeende heksen tot de doodstraf te veroordelen. Halverwege de zeventiende eeuw was het overbodig om 'diepgaand te bespreken of iemand die met behulp van toverij een

114 De Waardt, 1991, p. 10.
115 Scribner, 1992/1993, p. 475.
116 De Waardt, 1991, p. 146.
117 De Waardt, 1991, p. 197.
118 De Waardt, 1991, p. 101.
119 Gijswijt-Hofstra, 1987b, p. 258.

moord had gepleegd ter dood moest worden gebracht. Er was [...] op dat moment geen verstandig mens te vinden die nog geloofde dat zo'n moord mogelijk was'[120].

Het van overheidswege succesvolle terugdringen van het geloof in toverij, betekende echter niet dat de gerechtelijke bemoeienis met toverij automatisch ten einde was. 'Beschuldigingen van schadelijke toverij werden ook na de[...] laatste processen nog geuit, maar de magistraten gingen niet meer over tot vervolging'[121]. In plaats daarvan ging justitie over tot het bestraffen personen die anderen van toverij betichtten en tot 'het tegengaan van mishandelingen en het onbevoegd uitoefenen van de geneeskunst c.q. oplichting'[122]. Daarnaast oefende ook de Amsterdamse kerkenraad een verzoenende invloed uit in conflicten aangaande toverijgeloof. Predikanten en ouderlingen stonden sceptisch tegenover de beschuldigingen van toverij, en probeerden met hun gematigde houding de vrede binnen de kerkgemeenschap te bewaren. 'Aan een beschuldiging van toverij of aan verschijningen van de duivel werd door de kerkeraden na 1600 in de praktijk nooit geloof gehecht'[123].

4.2.2. Populair toverijgeloof

Ondanks de vanuit overheid en religie gestimuleerde afname van het geloof in toverij, zullen de toverkunsten die Gregorius in de *Beroyde student* ten uitvoer brengt een hoog realiteitsgehalte bezeten hebben voor het publiek van de klucht. De verschillende elementen die deel uitmaken van Gregorius' tovervoorstelling sluiten namelijk naadloos aan op het imago van toverij zoals dat aan het eind van de zestiende eeuw bestaan had. Bovendien betekenden de overgang van katholicisme naar protestantisme en het feit dat geruchten over toverij niet langer een aanleiding vormden voor een rechtszaak, niet, dat het geloof in toverij automatisch uit de Republiek verdreven was. Omdat 'the "magic of the medieval church" was in great part removed, while the anxiety about how to deal with the exigencies of daily life was often intensified rather than lessened'[124], ontstond er bij de zeventiende-eeuwse protestant een hernieuwde behoefte aan magie ter bescherming tegen de gevaren in de wereld om hem heen. In deze paragraaf zal dieper worden ingegaan op het realiteitsgehalte van Gregorius' toverkunsten en op de betekenis van het zogenaamde 'populaire toverijgeloof' dat voor velen, en zeker voor molenaar Volckert, nog een belangrijke rol speelde.

Om de geloofwaardigheid van zijn toverkunsten te vergroten, laat Gregorius een uitgebreid ritueel vooraf gaan aan het tevoorschijn toveren van voedsel en de duivel; immers: ''t Stoffeersel siert het spel'[125]. Dit 'Stoffeersel' bestaat in de eerste plaats uit het aanroepen van demonische machten, die Gregorius in de gelegenheid moeten stellen

120 De Waardt, 1991, p. 144.
121 Spaans, 1987, p. 73.
122 Gijswijt-Hofstra,1987b, p. 274.
123 De Waardt, 1991, p. 149.
124 Scribner, 1992/1993, p. 487.
125 Noozeman, 1646, vs. 448.

om zijn toverkunsten ten uitvoer te brengen. Hij gebiedt de Griekse onderwereldgodin ‘Proserpijn [...] de kracht van dese stricken aen’[126] te nemen, terwijl ook de hulp van toveres Medea[127] onontbeerlijk is voor het welslagen van zijn toverkunsten[128]. In het voorgaande hoofdstuk bleek al, ‘dat het pact met de duivel en de daaruit voortvloeiende toverkracht’[129] een belangrijk onderdeel uitmaakten van de negromancy. Ook het feit dat Gregorius zijn duivelse compagnon in menselijke gedaante op aarde kon laten verschijnen[130], is in dit verband veelzeggend.

Overeenkomstig het contemporaine toverijgeloof, zijn de toverspreuken van Gregorius opgebouwd uit een combinatie van Latijnse en Nederlandse woorden. Van tovenaars in de zeventiende-eeuwse Republiek was algemeen bekend, dat zij ‘deels in het Latijn, deels in de spreektaal geschreven’[131] bezweringen voorlazen uit hun toverboeken, waarbij ‘de grammatica en syntaxis van het Latijnse gedeelte vaak van zeer slechte kwaliteit waren’[132]. In overeenstemming hiermee, wordt in Gregorius' toverspreuken een nette afwisseling van Nederlandse en Latijnse termen (Noozeman, 1646, r. 450-457) gecombineerd met Nederlandse woorden die voorzien zijn van een Latijns aandoende naamvalsuitgang: ‘Harme gladt-muylium, of capstockus, 't geval Van mijn besluytus, wil dat ghy u sult herscheppen In *Leonardus* schijn’[133]. Het is hierbij treffend, dat zelfs de naam van ‘capstockus’ Leendert in Latijnse vorm is weergegeven.

Na het uitspreken van zijn bezweringen, waarbij hij door geesten in een regelmatig tempo heen en weer wordt gewiegd, raakt Gregorius in een trance, waarin hij doodstil ligt, terwijl zijn ‘Spirutus door al de werelt’[134] vliegt. Over het heen en weer wiegen is met betrekking tot zeventiende-eeuws toverijgeloof weinig bekend. Meer is er bekend over het door de wereld vliegen van de menselijke geest terwijl het lichaam stokstijf blijft liggen; een verschijnsel dat in de *Beroyde student* niet alleen kermerkend is voor Gregorius' toverkunsten, maar dat ook wordt toegeschreven aan ‘Onse Duyfje’, die ‘dickwils ien uur, of twie, uytgereckt voor 't vuur leyt, Soo doodt stijf als ien stien’, terwijl ‘heur giest uyt colle’[135] loopt. Heksen en tovenaars lieten hun aardse lichamen in verstijfde toestand achter, om tijdens hun nachtelijke tochten in gewichtsloze toestand in contact te kunnen treden met de buiten-natuurlijke wereld. Aan het vliegen ‘over zeeën en bergen’[136] dat zij op die momenten deden, ontleenden ze kennis van de wereld die niemand anders bezat. Of, in de woorden van Volckert: ‘waer droes haelt sy 't van daen! Dat sy het weet, als sy met gien kunsjes om sou gaen’[137].

126 Noozeman, 1646, vs. 438.
127 Vgl: Noozeman, 1646, vs. 449.
128 Voor een problematisering van de aanroeping van Proserpijn en Medea: zie hoofdstuk 4.3.
129 De Waardt, 1991, p. 143.
130 Vgl: Noozeman, 1646, vs. 565-591.
131 De Waardt, 1991, p. 57.
132 De Waardt, 1991, p. 58.
133 Noozeman, 1646, vs. 579-581.
134 Noozeman, 1646, vs. 483.
135 Noozeman, 1646, vs. 466-468.
136 De Jong, 1955, p. 156.
137 Noozeman, 1646, vs. 478-479.

Het tevoorschijn toveren van voedsel en het in menselijke gedaante laten verschijnen van de duivel zijn ten slotte elementen die veelvuldig voorkomen in de historische gegevens over toverijgeloof gedurende de renaissance. Misoogsten en het op onverklaarbare wijze verdwijnen van voedsel, werden regelmatig toegeschreven aan door tovenaars uitgevoerde zwarte magie. En hoewel er over het tevoorschijn toveren van voedsel minder bekend is dan over het wegtoveren daarvan, geeft Gregorius aan, dat het voedsel dat onder de ton verschijnt op magische wijze vanuit een duivelse onderwereld naar de molen van Volckert en Elsje is getransporteerd, en dus niet alleen in de molen tevoorschijn is getoverd, maar ook uit een onderwereld is weggetoverd: 'Ick heb 't verstant gevat. Meysje ghy sult onder die tobbe vinde legge Gebraen vleesch, en broot, en wijn, dat van onder gebrocht is na om hoogh, Terwijl mijn Spirutus door al de werelt vlooch'[138]. Daarnaast had de tovenaar die een pact was aangegaan inderdaad de mogelijkheid om de duivel op commando in menselijke gedaante te laten verschijnen. Derhalve verbaast het Volckert niet, dat Gregorius de duivel wil laten 'verschijnen als yemand van dit dorp'[139].

Behalve door de nauwe aansluiting van toverij in de *Beroyde student* bij de laat zestiende-eeuwse ideeën die daarover bestonden, wordt het realiteitsgehalte van de klucht tevens bevorderd doordat er na de reformatie een hernieuwde behoefte aan aardse bescherming tegen kwade machten uit de buitennatuurlijke werkelijkheid ontstond bij de zeventiende-eeuwse inwoners van de Republiek. Doordat de symbolische betekenis van magische elementen uit de katholieke eredienst, zoals de sacramenten en de reliekverering, met de invoering van het protestantisme uit de godsdienst verdwenen waren, ontstond er een 'popular desire for some kind of instrumental application of sacred power to deal with the exigencies of daily life'[140]. In de eerste plaats stelde men vertrouwen in de kracht van 'protestant remedies' zoals 'Bibles, hymnals, and prayer books'[141] om zich tegen demonen te beschermen. Maar ook de sacramentaliën uit de verworpen katholieke godsdienst werden door de zeventiende-eeuwse protestant nog beschermende en genezende kracht toegedicht. Dit ging zelfs zover, dat 'where Protestant pastors refused to accommodate lay demands for such sacrally potent objects, their parishioners were quite willing to go to Catholic priests for them'[142]. Tot slot speelden listige zelfstandige ondernemers op fantasievolle wijze in op de leemte die door het wegvallen van de symbolische betekenis van het katholicisme was ontstaan. 'In the absence of a Protestant rite of exorcism, practitioners of magic who were able to deal with demonic possession or with poltergeists found themselves virtually in a position to monopolize the market'[143]. De ontvankelijkheid voor en het geloof in de bescherming die door magische voorwerpen werd geboden tegen de gevaren des levens, vormden in de Republiek het fundament waarop het populaire toverijgeloof zich, ondanks

138 Noozeman, 1646, vs. 481-483.
139 Noozeman, 1646, vs. 568.
140 Scribner, 1992/1993, p. 484.
141 Scribner, 1992/1993, p. 484.
142 Scribner, 1992/1993, p. 484.
143 Scribner, 1992/1993, p. 487.

godsdienstige en maatschappelijke tegenstand, kon ontwikkelen. Niet langer binnen de invloedssfeer van kerk en overheid, bevond het toverijgeloof zich in een schemergebied, waarin oplichters en kwakzalvers goud geld verdienden aan de goedgelovigheid van de in angst en onzekerheid levende zeventiende-eeuwer.

4.2.3. De positie van Volckert en het publiek

De oorspronkelijke onderzoeksvraag naar de positie die door Volckert en het publiek wordt ingenomen ten opzichte van toverij en toverijgeloof, kan, na de voorgaande analyse van de tegenstelling tussen de onttovering van de wereld en de opkomst van populair toverijgeloof, beantwoord worden. De verschillende invalshoeken van waaruit Volckert en het publiek toverij benaderen, vormen een belangrijk onderdeel van de verklaring, waarom de toeschouwers in de Amsterdamse schouwburg onbevreesd konden genieten van de voorstelling die op het toneel werd gebracht. Het publiek van de *Beroyde student* zal, ofschoon er halverwege de zeventiende eeuw nog een brede basis bestond voor populair toverijgeloof, aanmerkelijk meer nuchterheid en rationaliteit aan de dag hebben gelegd ten aanzien van toverij, dan de bedrogen Volckert. De discrepantie tussen de manier waarop beiden omgaan met toverij, en het inzicht dat Volckerts ideeën omtrent toverij lang achterhaald waren, zal de toeschouwer in de gelegenheid hebben gesteld hartelijk om de klucht te lachen en de eigen zorgen met betrekking tot dit onderwerp te vergeten.

Zo zal het publiek zich realiseren, dat in eerste instantie niet Gregorius maar Volckert de aanzet geeft voor de toverkunsten die in de *Beroyde student* worden vertoond. Pas na Volckerts opmerking ‘ick heb mijn leve dickwils hoore segge, Dat jy luy studente wel plegt een toover-werckje te legge, Hebje daer oock wat of?’[144], beseft Gregorius, dat hij de situatie waarin hij is terecht gekomen, met behulp van ‘’t geluck’ dat hem ‘haer handt komt bie'n’[145], op listige wijze kan uitbuiten. Gregorius wordt dus door Volckert op het idee gebracht om zijn nachtelijke verblijf in de molen op magische wijze te veraangenamen, door een heerlijke maaltijd voor zowel zichzelf als zijn gastheer onder de ton vandaan te toveren. Het realiteitsgehalte van het toverritueel, dat, zoals betoogd, nauw aansluit op het (laat)zestiende-eeuwse toverijgeloof, en het welslagen van de toverkunsten, overtuigen Volckert meer en meer van de werkelijkheid van Gregorius' bovennatuurlijke krachten.

Het Amsterdamse schouwburgpubliek zal een stuk minder ontvankelijk zijn geweest voor toverijgeloof dan Volckert. Zo zal men geweten hebben dat de negromancy geen deel uitmaakte van de artes liberales, en dat de kleine groep die pleitte voor de invoering van de zwarte kunst als schoolvak, heftig bekritiseerd werd door een overvloed aan tegenstanders. Bovendien zal men Volckerts attitude ten opzichte van toverij in het algemeen, en de toverkunsten van Gregorius in het bijzonder, als zeer ouderwets hebben herkend. Want waar toverijgeloof voor het schouwburgpubliek, onder impulsen vanuit overheid en religie, in de loop van de eerste helft van de zeventiende eeuw sterk aan belang had ingeboet, is Volckert in zijn ontwikkeling blijven steken in de

144 Noozeman, 1646, vs. 404-406.
145 Noozeman, 1646, vs. 407.

situatie zoals die 50 jaar voor de eerste opvoering van de *Beroyde student* had bestaan. Hoewel Gregorius' toverkunsten nauw aansloten bij het laat zestiende-eeuwse toverijgeloof, zullen de toeschouwers het bedrieglijke karakter daarvan onderkend hebben en Volckerts blinde acceptatie van Gregorius' listen als vermakelijk en lachwekkend hebben kunnen ervaren.

Wat betreft het populaire toverijgeloof, dat als vervanger van het oude, reguliere toverijgeloof een gestage opmars had doorgemaakt, geldt, dat het schouwburgpubliek, in hoeverre dat al overtuigd was van de positieve werking van dergelijke magie, daar niet zoals Volckert een beroep op deed vanuit sensationele overwegingen, maar vanuit angsten die het dagelijkse leven beheersten. Als de toeschouwers al een beroep deden op de krachten van een buitennatuurlijke, mogelijk demonische werkelijkheid, dan enkel gedreven door wanhoop over een uitzichtloze situatie en niet ter bevrediging van een sensatiebehoefte. De zeventiende-eeuwse protestant verliet zijn God niet zo gemakkelijk ten gunste van de duivel als Volckert in de *Beroyde student*. Want waar er aanvankelijk nog godsvruchtige overwegingen ten grondslag liggen aan het onderdak verschaffen aan Gregorius - ‘hebje heer Krelis niet wel hoore preke, Dat, die den armen niet goet doet, die vaert in de hel? Daerom wil ick hem inneme’[146] - verwijt Volckert Elsje al snel overdreven vroomheid wanneer hij Gregorius de zwarte kunst wil laten uitvoeren: ‘Moey jy jou met gort as wy beulingh stoppe’[147]. En na een kort moment van twijfel over de (on)veiligheid van het voedsel van de duivel - ‘Barst je niet? barst je niet? ick sie 'er noch niet an. Barst je noch niet? neen, het moet hem wel bekoomen. Wel barst je noch al niet? hey hey, wil 'k hier langh van barsten droomen, Soo krijgh ick niet in 't lijf’[148] - voelt Volckert zich zo vrij in zijn navolging van Satan, dat Gregorius hem op zijn gedragingen moet berispen: ‘Sus, blomenhelten, sus, ghy moetje met de geesten so gemeen niet maken, Ghy sout wel anders licht in groot gevaer geraken’[149]. De discrepantie tussen enerzijds de consistente afwijzing van de duivel door het publiek van de *Beroyde student* en anderzijds de karikaturale verandering van Volckert van een semi-vrome gastheer in een op sensatie beluste duivelaanbidder, draagt ertoe bij, dat het publiek zich niet kon identificeren met het toverijgeloof van Volckert en zich er zonder angst over kon vermaken.

4.3. Gregorius' duivelaanroeping

Een tweede overweging die meespeelt bij de verklaring waarom de toverij in de *Beroyde student* acceptabel is geweest voor het publiek, is gelegen in de aard van Gregorius' duivelaanroeping. Niet alleen stond het duivelspact, zoals reeds aangetoond, voor het zeventiende-eeuwse publiek los van het geloof in toverij; Noozeman zoekt met Gregorius' aanroeping bovendien geen aansluiting bij de Christelijke geloofstraditie van zijn publiek, maar bij de heidense, Griekse godenwereld, die voor de toeschouwers geen

146 Noozeman, 1646, vs. 367-369.
147 Noozeman, 1646, vs. 443.
148 Noozeman, 1646, vs. 515-518.
149 Noozeman, 1646, vs. 588-589.

religieuze betekenis bezat[150]. ‘Not the Devil of Christian tradition, but [dieties] out of classical Greek belief’[151], die bekend stonden om hun relatie tot de Negromancy en de onderwereld, en derhalve door het publiek gezien konden worden als deel uitmakend van een heidens, demonisch universum, worden door Gregorius aangeroepen om zijn heilloze zwarte kunsten ten uitvoer te kunnen brengen: ‘Nu luystert Medea, 'k sal met u hulp beginnen’[152] en ‘Proserpijn [Persephone] neemt de kracht van dese stricken aen’[153]. Door de toverkunsten van Gregorius op deze wijze te verbinden met de Griekse godsdienst, creëert Noozeman een veilige afstand tot de eigen geloofsovertuiging, die het publiek de mogelijkheid biedt om zonder angst van de klucht te genieten. Immers: ‘the Christian audience or reader for whom the work is intented [...] did not believe in’ Persephone en Medea, ‘but knew with certainty that the Devil existed’[154].

Daarnaast is de houding van Gregorius ten opzichte van Persephone en Medea op z'n minst opmerkelijk te noemen. Zijn gedrag, zo zullen ook de toeschouwers van de klucht herkend hebben, wijkt sterk af van het traditionele beeld van ‘tovenaars die een overeenkomst met de duivel sloten en als zijn dienaars hun heilloze werk uitvoerden’[155]. Van een relatie waarin de duivel de almachtige leermeester is van zijn nederige, aardse aanbidder, is in de *Beroyde student* geen sprake. Nergens gedraagt Gregorius zich als de ondergeschikte van zijn demonische companen; hij spreekt hen aan in de gebiedende wijs en houdt gedurende de hele tovervoorstelling de touwtjes strak in handen. Persephone en Medea hebben slechts een functie als ‘Stoffeersel’[156] van het spel; zij vormen voor tovenaar Gregorius geen object van verering aan wiens wil hij zich moet conformeren. Noozemans omkering van ‘the accepted idea [...] that the witch[157] served the Christian personification of Evil, the Devil’[158], maakt het publiek nogmaals duidelijk, dat de duivelaanroeping in de klucht van totaal andere signatuur was dan de duivelspacten waaraan vermeende tovenaars zich volgens de publieke opinie van 50 jaar eerder commiteerden.

Een laatste geruststellende gedachte voor het publiek, die direct voortvloeit uit het bijzondere karakter van Gregorius' duivelaanroeping, is, dat ‘since [he] is addressing a pagan rather than a Christian deity, there is no pledging of [his] soul to eternal damnation’[159]. Nergens in de tekst wekt Gregorius de suggestie dat zijn toverkunsten

150 In de hel-scène van de *Bedrooge Dronkkaart* gaat de toneeldichter op gelijke wijze te werk. De dronkkaart wordt na zijn vermeende dood niet naar de hel in de christelijke beeldvorming verwezen als straf voor zijn behandeling van zijn vrouw, maar hij verschijnt na de overtocht van Karon voor Radamant en zijn secretaris Eakus, rechters in de onderwereld uit de klassieke mythologie.
151 Lima, 1998, p. 224.
152 Noozeman, 1646, vs. 449.
153 Noozeman, 1646, vs. 438.
154 Lima, 1998, p. 228.
155 De Waardt, 1991, p. 65.
156 Noozeman, 1646, vs. 448.
157 Het woord ‘witch’ is hier van toepassing op zowel vrouwen als mannen.
158 Lima, 1998, p. 222.
159 Lima, 1998, p. 224.

gezien moeten worden in het kader van de Christelijke geloofsleer[160]; voor hem is er derhalve 'no Christian damnation in the picture'[161]. Door de duivelsaanroeping in zijn klucht op deze manier te plaatsen buiten de christelijke geloofstraditie, en daarmee ook buiten de belevingswereld van het christelijke schouwburgpubliek, creëert Noozeman een voor het publiek zeer belangrijke afstand tussen de klucht en de Duivel. In de fictionele wereld van de klucht wordt niet de Duivel uit de christelijke religie aanbeden, maar een demonische macht uit de lang vergane Griekse traditie; God wordt niet verlaten, en van eeuwige verdoemenis kan dus geen sprake zijn.

4.4. Van kennisvoorsprong tot inzicht bij het publiek

De derde overweging die in ogenschouw moet worden genomen bij het verklaren van de populariteit van de *Beroyde student* voor een publiek waarvoor toverij en toverijgeloof omstreden onderwerpen waren, is de drievoudige kennisvoorsprong die de toeschouwers van de klucht hadden ten opzichte van de door toverij bedrogen Volckert. Inherent aan het theater is in de eerste plaats, dat het publiek van de *Beroyde student* vanaf de tribune alles heeft kunnen zien wat er met de op het toneel aanwezige personages is gebeurd. De toeschouwers hebben, in tegenstelling tot Volckert, kunnen meebeleven, hoe Elsje Gregorius onderdak in de molen geweigerd heeft. De reden daarvoor is niet zoals Volckert denkt 'om datm'er eerlijckheydt niet sou bekallen'[162], maar omdat Elsje ieder moment haar pol Leendert verwacht. Daarnaast heeft het publiek de vrijerijen, waar Volckert niets vanaf weet, met eigen ogen kunnen waarnemen, en zijn de verstopplaatsen van Leendert en het door hem meegebrachte voedsel bekend[163].

Maar er is meer: Gregorius biedt de toeschouwers door middel van terzijdes de mogelijkheid om zijn bedoelingen te doorzien: 'Ick moet de tijdt waernemen, wijl 't geluck my haer handt komt bie'n, En wagen een blauw oogh na de kost, die 'k flus berge hoorden'[164] en ''t Stoffeersel siert het spel, ick heb den uyl al binnen'[165]. Dat behalve Volckert ook de andere personages op het toneel de bedoeling van Gregorius' toverkunsten niet direct doorzien, blijkt uit het feit dat Elsje haar echtgenoot weliswaar waarschuwt voor de bedriegelijkheid van Gregorius' handelingen - 'Segh slech hoeje 't hebben wilt, so mach de vent jou te deege polle'[166] - maar zich pas realiseert dat zij haar lekkere voedsel aan Gregorius zal kwijtraken, als hij Pleuntje opdracht geeft om het voedsel onder de ton weg te halen: 'Gans lijden Pleun! die nooten klincken niet te degen, Die linckert het hier yewers om een hoeck gelegen, Doe 'k meende dat de kost daer soo

160 Alleen als kan worden aangetoond dat de uitroep 'Sinkemakrismus' (Noozeman, 1646, vs. 421), waaraan ik zelf geen betekenis kan toekennen, direct verband houdt met de christelijke geloofsleer, sluiten Gregorius' toverkunsten expliciet aan bij de heersende religie.
161 Lima, 1998, p. 224.
162 Noozeman, 1646, vs. 334.
163 Ten aanzien van de hel-scène in de *Bedrooge Dronkkaart* heeft het publiek ook een kennisvoorsprong op Flooris. Het was immers getuige van Leanders uiteenzetting van het plan om Flooris door middel van een slaapdrankje in een helse onderwereld naar klassiek model te doen ontwaken, waarin de dokter, hijzelf, de echtgenote met haar moeder en enkele buren zullen figureren.
164 Noozeman, 1646, vs. 407-408.
165 Noozeman, 1646, vs. 448.
166 Noozeman, 1646, vs. 469.

verburgen stont'[167]. De terzijdes geven de toeschouwers dus niet alleen een kennisvoorsprong ten opzichte van Volckert, maar ook ten opzichte van de overige personages.

Tot slot zal de hoger opgeleide toeschouwer van de *Beroyde student* ook uit de Latijnse woorden van Gregorius' toverspreuken hebben kunnen opmaken, dat er sprake is van misleiding in plaats van toverij. Het aan Horatius ontleende '*Paturient montes nascetur ridiculus mus*'[168], waarmee Gregorius zijn toverspreuken inleidt, maakt al duidelijk, dat zijn toverij weliswaar bijzonder lijkt, maar in feite niet veel voorstelt. Bovendien wordt het bedriegelijke karakter van de toverij nog extra onderstreept, door de uitspraak '*Fallendo te, Iuvabo me*'[169], ofwel: door jou te bedriegen, zal ik mezelf helpen. Door de bijzondere positie van het publiek ten opzichte van het gespeelde, die gelegen is in de aard van het theater, en een tweetal technieken dat Noozeman in zijn klucht toepast, wordt de toeschouwers een kennisvoorsprong geboden ten opzichte van de personages, met name de bedrogen Volckert, waardoor zij zich kunnen realiseren dat er in de *Beroyde student* nergens sprake is van werkelijke toverij, maar slechts van bedriegerij.

Ondanks de directe aansluiting van Gregorius' toverkunsten bij het laat zestiende-eeuwse toverijgeloof, is het publiek in staat geweest onbevreesd te genieten van de *Beroyde student*. In deze klucht gaat het namelijk niet zozeer om de aanwezigheid van het motief toverijgeloof, maar om de discrepantie tussen de manier waarop het publiek en molenaar Volckert met dit onderwerp omgaan. De veranderde tijdgeest, waarin de houding ten aanzien van toverij aanzienlijk sceptischer was dan 50 jaar eerder, maakte het mogelijk om het onderwerp toverij op ludieke wijze op het toneel te brengen. Het publiek zal herkend hebben, dat Volckert de enige is die in zijn opvattingen is blijven hangen in de situatie van een halve eeuw eerder; alleen voor hem zijn Gregorius' toverkunsten een realiteit. De afstand die zo wordt gecreëerd door de onmogelijkheid zich te identificeren met Volckerts achterhaalde ideeën over toverij, stelt het publiek in staat om vanuit een objectieve positie onbevreesd te genieten van zowel Gregorius' toverkunsten als Volckerts reactie daarop.

Naast dit al aanwezige verschil in houding ten aanzien van toverij, wordt het publiek door een aantal inhoudselementen van de klucht gestimuleerd om de toverij op de juiste wijze te interpreteren. Door het invoegen van terzijdes en door de betekenis van de Latijnse toverspreuken, wordt het publiek in een positie ten opzichte van toverij gebracht, die tegengesteld is aan die van Volckert. Door zijn geheime interactie met het publiek zorgt Gregorius ervoor dat het publiek op zijn hand is; de toeschouwers bevinden zich in dezelfde kennispositie als hij, en zullen de gebeurtenissen vanuit zijn perspectief benaderen. Het publiek beseft, dat het geen angst behoeft te hebben voor de toverkunsten van Gregorius, aangezien er geen sprake is van echte magie, maar slechts van bedrog. Bovendien beveiligt Noozeman het zielenheil van zijn publiek nog eens

167 Noozeman, 1646, vs. 484-486.
168 Noozeman, 1646, vs. 450.
169 Noozeman, 1646, vs. 455-456.

extra, door de duivelsaanroeping[170] in het stuk te verbinden met de Griekse godsdienst in plaats van de christelijke. Er wordt dus al met al een ruime afstand gecreëerd tussen het publiek en de toverkunsten in de klucht, die de toeschouwers in staat stelt om zonder angst voor de schadelijke gevolgen van toverij om de klucht te kunnen lachen en zich geen zorgen te maken over de christelijke verdoemenis die daar het gevolg van kan zijn.

170 Net als de hel-scène uit de *Bedrooge Dronkkaart*.

5. Huwelijksmoraal

5.1. Inleiding

In de *Bedrooge Dronkkaart* staan de verwikkelingen in direct verband met de huwelijkse moraal. Flooris zuipt teveel en als hij thuiskomt, geeft hij zijn vrouw Kniertje geregeld een ongenadig pak slaag. Haar oude geliefde, de student Leander, bedenkt een manier om Flooris tot inkeer te brengen: in samenwerking met dokter Nikaziaan en de buren zullen zij hem voor de 'rechterstoel in de hel' brengen. Ook in de *Beroyde Student* spelen de huwelijkse verhoudingen met de uitgaande molenaar en de overspelige molenarin een rol, maar hier als achtergrond voor het listige optreden van de student om aan eten, drinken en een slaapplaats te geraken.

Willen we inzicht krijgen in de normen en waarden van het huwelijk in de zeventiende eeuw, dan kunnen de kerkelijke voorschriften en het geldende strafrecht uit die tijd ons dat in belangrijke mate verschaffen. Waar de dagelijkse huwelijkspraktijk in de zeventiende eeuw botste met besluiten en regels die door overheid en kerk waren vastgesteld, blijkt de geldende huwelijksmoraal van die tijd.

5.2. Verandering in de kerkelijke visie op het huwelijk

Vanaf 1572, de verovering van Den Briel, werd de gereformeerde kerk in het openbare leven de dominante kerk in de steden van Holland en Zeeland die de zijde van de Prins hadden gekozen, al heeft deze kerk nimmer de status van staatskerk verworven[171]. Aan het einde van de zestiende eeuw was de Calvinisering van Holland doorgevoerd en de Gereformeerde kerk had in het dagelijks leven de functie van de Katholieke overgenomen, hoewel een groot deel van de Nederlandse bevolking katholiek bleef.[172] Op het gebied van regels en wetgeving rond het huwelijk veranderde er wel iets.

Volgens de katholieke leer was het huwelijk een van de zeven sacramenten en uitsluitend een zaak van de kerk. Het sacrament van het huwelijk verzekerde de gehuwden de goddelijke genade, mits de huwelijkse plichten goed vervuld werden. Die verplichtingen kwamen voort uit de drievoudige genade die het christelijke huwelijk voortbracht: proles, fides en sacramentum, d.w.z. nakomelingschap, trouw en heiliging. De derde genade bracht met zich mee dat het huwelijk niet ontbonden kon worden.[173] Het bewijs dat het huwelijk een sacrament was en welke verplichtingen daaruit voortvloeiden, baseerden de katholieke kerkleiders op de brief van Paulus aan de Efeziërs, zoals beschreven in Efeziërs 5:22-33. De strekking van deze tekst is, dat het christelijke huwelijk een afspiegeling is van het heilige verbond tussen Christus en zijn mystieke bruid, de kerk. Binnen dit kader is de man verplicht zijn vrouw lief te hebben, zoals Christus de kerk liefheeft; de vrouw wordt gehouden aan de verplichting haar man te gehoorzamen en onderdanig te zijn, want de man is het hoofd van zijn vrouw, zoals Christus het hoofd is van zijn gemeente.

171 Van der Heijden, Amsterdam, 1998, 30-44.
172 Van Deursen, 1980, 38, 39.
173 Joyce, Leipzig, [1934], 139 e.v.

De visie van de Gereformeerde kerk verschilde fundamenteel van de opvattingen van de Katholieke kerk. Luther (1483-1546) en Calvijn (1509-1564) beschouwden het huwelijk weliswaar als een goddelijke verbintenis, maar niet als een heilig sacrament. Hierdoor werd de weg vrijgemaakt voor de bemoeienis van de wereldlijke overheid met huwelijkse aangelegenheden. Het huwelijksrecht werd in de protestantse gewesten in eerste instantie een zaak voor de seculiere overheden. Hoewel de kerk wat de huwelijkswetgeving betrof formeel dus afhankelijk van de wereldlijke overheid werd, bleef de kerk vanwege haar eigen verantwoordelijkheid wel betrokken bij het dagelijkse toezicht op het huwelijk. De kerkenraad kon namelijk kerkelijke middelen gebruiken om haar zondige lidmaten te straffen, zoals uitsluiting van het heilig avondmaal.

Onder invloed van de Reformatie deden zich drie veranderingen voor op het terrein van de huwelijkswetgeving.[174] Ten eerste was de ouderlijke toestemming noodzakelijk geworden om de geldigheid van het huwelijk van een zoon of dochter te garanderen. Dat had te maken met de opvatting van Luther dat ouders in de relatie met hun kinderen als plaatsvervangers van God gezien moesten worden. Ten tweede veranderde de visie op het doel van het huwelijk. Onder het katholieke gezag was de voortplanting de belangrijkste functie. Onder de Reformatie vormden 'liefde en kameraadschap' de basis voor een huwelijk. Ten derde werden de regels rond een mogelijke echtscheiding verruimd. Waar eerst het huwelijk als onontbindbaar beschouwd werd met in bijzondere gevallen een scheiding van tafel en bed, het zogenaamde *divortium quoad thorum*, kon na de Reformatie onder strenge voorwaarden een echtscheiding toegestaan worden. Er moest dan sprake zijn van bewezen overspel of kwaadwillige verlating. In de woorden van Van Apeldoorn: 'Vereischt was of eene kwaadwillige of hardnekkige verlating of eene andere handeling, welke eene opzettelijke en blijvende vernietiging der huwelijksgemeenschap opleverde (...)'.[175] De verlaten partij mocht dan hertrouwen. Deze kwaadwillige verlating als rechtsgrond was een verruiming van de verlating om reden van geloof waar Paulus over spreekt.[176] De verruiming was onder Gereformeerden echter niet onbetwist.

Het huwelijksformulier geeft een duidelijk beeld van de geldende verhouding tussen man en vrouw. Tijdens de huwelijksplechtigheid las de predikant dit formulier voor, waarna het bruidspaar de huwelijksgelofte aflegde. De formulering ten aanzien van de huwelijksgelofte was voor de man verschillend van die voor de vrouw.

Eerst tot de bruidegom:

> 'N. Bekent gij hier voor God en zijne heilige gemeente, dat gij genomen hebt, en neemt, tot uwen wettige huisvrouwe N. hier tegenwoordig; haar belovende, dat gij haar zult liefhebben, en trouwelijk onderhouden, gelijk een getrouw en Godvreezend man aan zijne wettige vrouwe schuldig is; dat gij ook heiliglijk met haar leven wilt, haar trouw en geloof houdende in alle dingen, naar uitwijzen van het heilig Evangelie?'

174 Van der Heijden, 1998, 40.
175 Van Apeldoorn, 1925, 182.
176 In 1 Cor. 7: 12-16 wijst Paulus de ongelovige partner als de echtbreker aan. Vgl. Haks, 1985, 178.

Daarna tot de bruid:

> ‘N. Bekent gij hier voor God en zijne heilige gemeente, dat gij genomen hebt, en neemt, tot uwen wettigen man N. hier tegenwoordig; en belooft gij, hem gehoorzaam te zijn, hem te dienen en te helpen, hem nimmermeer te verlaten, heiliglijk met hem te leven, hem trouw en geloof in alle dingen te houden, gelijk eene vrome en getrouwe huisvrouwe haren wettigen man schuldig is, naar uitwijzen van het heilig Evangelie?’[177]

Uit de toevoeging ‘gehoorzaam zijn, hem dienen en helpen’ in de huwelijksgelofte voor de bruid, blijkt dat er niets veranderd is ten opzichte van de verplichtingen tussen man en vrouw die in de periode voorafgaande aan de Reformatie reeds bestonden. De vrouw was en bleef onderdanig aan de man, die op bijbelse gronden de leiding in het gezin toegewezen kreeg. De vrouw moest - zoals het formulier vermeldt - haar echtgenoot in alle goede en oprechte dingen behulpzaam zijn en goede acht op het huishouden slaan. De rechtspraak effectueerde deze visie.

5.3. De wereldlijke rechtspraak met betrekking tot het huwelijk

In de zeventiende eeuw kende men in de Nederlanden nog geen nationale strafwetgeving. De afzonderlijke jurisdicties bepaalden welke overtredingen en misdrijven strafbaar waren. De *Criminele ordonnantiën* die Philips II in 1570 invoerde, waren een eerste aanzet tot een centrale wetgeving. Hierin stonden voorschriften over het straffen en het martelen van verdachten. Daarnaast werden er door de Staten van Holland in de *Politieke ordonnantie van Holland* uit 1580 ook strafbepalingen uitgevaardigd, die in de steden en dorpen van dit gewest golden. Hierin stonden in totaal 41 verordeningen op het gebied van rechtspraak. De eerste achttien artikelen, die een direct uitvloeisel waren van de overgang van huwelijkse zaken van de kerkelijke overheid (onder het Katholicisme) naar de wereldlijke overheid (onder de Reformatie), hadden betrekking op het huwelijksstrafrecht.[178]

De provincie Holland onderscheidde zich van andere delen van de Nederlanden met betrekking tot een aantal punten van de huwelijksrechtpleging. Zo was een belangrijk verschil met bijvoorbeeld de *Politieke ordonnantie van Zeeland* van 1583, dat in Amsterdam en in andere steden van Holland de namen van de ondertrouwde personen (de huwelijkse geboden) niet uitsluitend in de gereformeerde kerk afgekondigd mochten worden, maar dat deze drievoudige afkondiging ook van de pui van het raadhuis of van een ander gebouw waar recht werd gesproken, mocht plaatsvinden (zie statuut III[179]). In de provincie Holland bestond dus de mogelijkheid om buiten de Gereformeerde kerk in het huwelijk te treden. Toch zullen er maar weinigen niet in deze kerk getrouwd zijn.

177 Wielenga, Kampen 1909, 25 en 285, 218-221. Het huwelijksformulier gaat terug op het Franse dat waarschijnlijk door Farel is geformuleerd en door Calvijn is overgenomen. ‘genomen hebt’ duidt op de verloving, die de trouwbelofte reeds bevat; ‘neemt’ bevestigt deze gedane belofte.
178 Van der Heijden, 1998, 45.
179 in: *Klein Plakkaatboek*/De Blécourt & Japikse 1919, 127.

Ook bruidsparen met een andere geloofsovertuiging dan de Gereformeerde konden zich in het kerkboek laten registreren.[180]

Een belangrijke bron voor onze kennis van het huwelijksrecht in de zeventiende eeuw is het vijfde deel in Hugo de Groots *Inleidinge tot de Hollandsche rechts-geleerdheid*, geschreven tijdens zijn verblijf op Loevestein (1619-1621) en voor het eerst gepubliceerd in 1631. Naast het Romeins recht, voor zover gangbaar in Holland, putte De Groot uit 'handvesten, vonnissen ende andere bewijzen' (blz. xxx van de 'Voorrede van den eersten druk'). Dit standaardwerk op het gebied van Romeins-Hollands recht bundelt het wereldlijk recht zoals dit in Holland toegepast werd.

De Groot opent zijn uiteenzetting met de definitie 'HUWELICK ofte ECHT is een verzameling van man ende wijf tot een gemeen leven, mede-brengende een wettelick gebruick van malkanders lichaam.' In zijn voorafgaand historisch exposé baseerde De Groot de verschillen tussen man en vrouw op de theorie der 'humores', verschillen die een gezagsverhouding inhielden: '(...) alzoo doorgaens der wijven geslacht, als kouder ende vochtiger, minder bequaemheid heeft tot zaken, verstand vereisschende, als 't geslacht der mannen, zoo is het mannelick gheslacht genoegzaem aengeboren eenige opperheid over de wijven.'[181] (*Inleidinge*, p.11).

Uit paragraaf 16 blijkt, dat 'het byslapen met kennisse van de magen wederzijdes' niet meer als bewijs van huwelijk gold. Het huwelijk was alleen wetsgeldig, als in de kerk of voor de overheid de trouw was bevestigd. Daarbij moest aan een aantal voorwaarden worden voldaan. Jongens onder de veertien en meisjes onder de twaalf mochten niet trouwen. Jongens beneden de vijfentwintig en meisjes onder de twintig hadden toestemming van hun ouders nodig. Maakten ouders bezwaar tegen het voorgenomen huwelijk van hun zoon of dochter, terwijl die ouder was dan respectievelijk vijfentwintig en twintig, dan moesten de jongelui hun ouders voor de kerkdienaars of de overheidsfunctionarissen ontbieden.[182] Kwam men dan niet tot een vergelijk, dan gold de wetgeving dienaangaande ter plaatse.

De *Politieke ordonnantie van Holland* van 1580 leert ons, dat degenen die zich wederrechtelijk 'in huys-houdinge ende te samen wooninge by malkanderen sullen voegen ende converseren als echte luyden, sullen voor d'eerste maent dat sy te samen huys houden ofte woonen, verbeuren elcks een mulcte ["boete"] van vijftich ponden, van veertich grooten 't pont, in de tweede maent daerenboven noch een mulcte van hondert ponden, in de derde maent een mulcte van twee hondert ponden (...) ende sooverre sy langer by den anderen blijven, sullen voor den tijdt van thien jaren uyt den lande van Hollandt ende Vrieslant gebannen ende bovendien in hare goederen ghemulcteert worden nae de qualiteit van de persoonen.'[183]

De trouwbelofte die de huwelijkskandidaten aflegden, vertoonde grote overeenkomst met die in de kerk, zoals blijkt uit de 'Forme om den houwelycken staet te

180 H. Roodenburg, 1990, 92.

181 De Groot, 1965, 11 (in: Derde deel 'Vande rechtelicke gestaltenisse der menschen').

182 In de *Beroyde Student* wil het dienstertje Pleuntje dan ook niet zomaar ingaan op de sexuele avances van de student Gregorius: 'Wy moeten ons eerst eens vertoone, dan sulle wy sien hoe onsen handel wil slage.'(vs. 665). Voor-echtelijk geslachtelijk verkeer kon tot een veroordeling leiden.

183 Uit art. III (*Klein Plakkaatboek*/De Blécourt & Japikse 1919, 127).

bevestigen by de magistraten in de steden ende ten platten lande' (artikel xxxiii van het Echtreglement voor de Generaliteit van 1656, 279).

Tot de bruidegom:

> 'Ghy N.N. bekent hier voor de heeren ende alle de omstanders, dat ghy genomen hebt, ende neemt tot uwe wettige huysvrouwe N.N., hier tegenwoordigh, dewelcke ghy belooft nimmermeer te verlaten, maer dat ghy haer sult de dagen uwes ende haer levens aenhangen, liefhebben ende trouwelijck versorgen ende onderhouden, met haer in alle redelickheyt, vroomigheyt ende eerbaarheyt leven ende huyshouden, ende haer in alle dingen trouwe ende geloof houden, gelijck als een eerlick man betaemt, ende syne huisvrouwe schuldig is te doen. Belooft ghy dit N.N.?'

Tot de bruyt:

> 'Ghy N.N. bekent mede voor de heeren ende alle omstanders, dat ghy genomen hebt ende neemt tot uwen wettelijcken man N.N., hier tegenwoordigh, dien ghy belooft nimmermeer te verlaten, maer dat ghy hem sult de dagen uwes ende sijnes leven[s] aenhangen, ghehoorsamen, dienen ende helpen, in alle rechtelijke ende redelijcke dingen, met hem in alle redelickheyt, vroomigheyt ende eerbaerheyt leven ende huyshouden, ende in alle dingen trouwe ende geloof houden, gelijck eene getrouwe ende eerbare huysvrouwe betaemt, ende haren man schuldigh is te doen. Belooft ghy dit?'

Artikel 18 vermeldt dat alleen door de dood van één der echtelieden of door overspel een huwelijk ontbonden kon worden. Kwaadwillige verlating noemt hij echter niet. De afhankelijkheid van de vrouw ten opzichte van de man blijkt uit de paragrafen 19 en 20, waaruit wij het volgende citeren. '(19) Uit het huwelick dan [...] werd de vrouw ghehouden voor onmondig ende de man werd ghenoemd man ende voogd ofte kerck-voogd van sijn vrouw.' (blz. 20).[184] '(20) Dien-volgende is een vrouw haeren man ghehoorzaemheid schuldig: maer en vermag den man niet sijne vrouw te slaen ofte anderzints wredelick te handelen: ende wie van beide zich jegens sijn echt-genoot ontgaet, vervalt in boeten die daer toe t' elcke plaetse zijn gestelt: werd oock by wijlen na gelegentheid van zaken zwaerder gestraft. De onlusten lang duirende werd oock wel by 't gerecht toegestaen scheidinge van de by-wooning, den echt-band blijvende, ende met verstand dat altijd wederom getracht moet werden tot vereeniging.'(blzz. 20, 21).

Door twee middelen kon de vrouw de macht van haar echtgenoot over haar bezit intomen: door huwelijkse voorwaarden en door boedelscheiding. Over dit laatste schrijft De Groot in paragraaf 24: 'staende huwelick, bemerckende dat den man haer tot armoede soude brenghen, vermag sy rechtelick boedel-scheidinghe te eisschen, ende haeren man 't bewind haerder goederen te doen verbieden, welck verbod zijnde afghekundigt, zoo en kan den man daer nae hare goederen niet krachtelick vervremden ofte belasten, nochte haer voor sijne schulden verbinden.'(blz. 22).

184 De Groot werkt die juridische onmondigheid en de uitzonderingen hierop nader uit in de paragrafen 21 tot en met 27.

In relatie tot de twee kluchten die we hier uitgeven, stellen we twee thema's aan de orde: 1. huwelijkse twist en mishandeling en 2. gehuwden in overspel.

5.4. Huwelijkse twist en mishandeling

In het huwelijk kwam de man de leiding toe, maar dit betekende niet, dat hij hier misbruik van mocht maken en zijn vrouw mishandelen, als hij daar lust toe had, bij voorbeeld na overvloedig drankgebruik. In de *Bedrooge Dronkkaart* stelt de schoonmoeder haar overleden echtgenoot ten voorbeeld aan Flooris, de man van haar dochter, en wijst ze hem op zijn laakbaar gedrag: ‘Hoor Flooris, je zelt met jou Wijf benierlijk leven’(8). Flooris volgt echter de les van zijn vader en hij citeert de woorden, die hij op zijn sterfbed sprak: ‘Zeun wat heb ik mijn moet dikwils aan jou Moer gekoelt; Onthoudt dit veur een Regel, laatje van geen Wijven ringel-ooren of plagen, Onderrechtze met gevoelijke reden, zy zelje te meer liefde toe dragen: Want zoo den Huis-voogt de misdaadt niet en straft, hy is 'er schuldig aan’ (158b-161). Dat Flooris de regel van zijn vader inderdaad heeft gevolgd, blijkt uit de beschrijving van zijn levenswandel die Eakus voor de rechtbank voorleest (483 e.v.).

In de *Beroyde Student* gaat Volckert geregeld naar de herberg om zich vol te drinken (45-47, 174). Blijkens de woorden van zijn vrouw kreeg zij dan wel eens een aframmeling: ‘Jy vrouwe-verdriet, 't is 't eerst niet, dat jy droncke de pijpe stelde’ (416).

De vrouw moest voor het huishouden zorgen. Als in de *Bedrooge Dronkkaart* Flooris naar de kroeg vertrekt, wijst hij Kniertje op deze taak: ‘Wijf schikt alleding na behooren, Of jy zelt Stokvis eten als ik t'huis koom, ik hebt geswooren, Je kent mijn natuur wel als ik dronke ben’(47, 49).

Ten aanzien van geregeld voorkomende ruzies en echtelijk handgemeen bewandelden de kerkelijke en de wereldlijke overheid een verschillende weg. Voor de rechtbank kwamen namelijk alleen zaken ter beoordeling aan de rechter. Hier gold het strafrecht. De kerkenraad beschikte in veel mindere mate over strafmaatregelen. Bekend is het verbieden van de toegang tot het avondmaal. Bij het kerkelijk beleid vormde de hereniging van de echtelieden in vrede het doel. Bij de wereldlijke overheid was dit veel minder prominent aanwezig, al zijn er wel sporen van. Uit het ‘Echtreglement voor de Generaliteit’van de Staten-Generaal uit 1656 blijkt namelijk, dat ‘[i]ndien de domestijcque onlusten te hoogh gaen ende te langh duyren, ende de aengewende gherechtelijcke middelen niet en helpen, soo sullen wel de gerechten mogen verstaen tot scheydinge van bedde, tafel ende bywooninge, maer niet van de echtbandt, ende oock niet anders als met oogemerck om parthyen altydt wederom te vereenigen.’[185]

Bij zware mishandeling blijken vooral familieleden van het slachtoffer de zaak aanhangig te maken. Soms werd een zaak door buurtbewoners van het slachtoffer aangebracht. Omdat de vrouw bij haar huwelijk onder de voogdij van de man kwam te staan, kon zij zelf formeel geen aanklacht indienen, maar ze kon wel een notariële akte doen opstellen om zo haar eerbaarheid te bevestigen.[186] Dikwijls poogde het slachtoffer

185 Art. xcii, *Klein Plakkaatboek*/de Blécourt & Japikse 1919, 286.
186 Van der Heijden, 1998, 172.

echter als het erop aankwam, veroordeling te voorkomen door een ontlastende verklaring af te leggen. Een veroordeling zou namelijk schande over het gezin brengen en vergelding na een belastende verklaring was verre van denkbeeldig. Kwam het tot een veroordeling, dan waren de straffen in de meeste gevallen niet hoger dan een aantal dagen op water en brood. Bij zeer ernstige mishandeling, evenals bij overspel, werd de overtreder uit de stad verbannen voor een aantal jaren. Soms moest hij in een houten huik de stad verlaten (een strafwerktuig in de vorm van een ton).[187] Werd een man tot verbanning veroordeeld, dan kon dat kennelijk een grond voor echtscheiding zijn, doordat de samenwoning daarmee werd verbroken. Zo laat zich tenminste Kniertjes opmerking verstaan aan het slot van de *Bedrooge Dronkkaart*. Nadat de echtgenoot heeft beloofd, dat hij zijn leven zal beteren, antwoordt Kniertje: 'Dat sal ook dienen te zijn, of ik sal van jou te scheiden trachten.' (596).

De Gereformeerde kerk stuurde bij echtelijke twist en mishandeling ouderlingen uit om in het gezin tot regulering te komen. Ook kon een zaak voor de kerkenraad gebracht worden. Daarbij valt het op, dat het beleid er steeds op gericht is de echtelieden weer in vrede samen te doen leven. Het gebeurde ook wel, dat buren een belangrijke rol spelen ter vermindering van de misstanden in een huwelijk. Twee redenen zijn hiervoor te vinden. Allereerst natuurlijk het eigenbelang: ruzies en vechtpartijen geven geluidsoverlast en brengen gevaar voor vernieling en brand met zich mee. Als tweede reden geldt de goede roep van de buurt.

In de *Bedrooge Dronkkaart* zijn het de buren die actief betrokken zijn bij de poging om Flooris weer in het gareel te krijgen.

5.5. Gehuwden in overspel

Bijna alle kluchtschrijvers maken in hun werk gebruik van het thema overspel. In de *Bedrooge Dronkkaart* is dit de liefde tussen de de gehuwde Kniertje en haar vroegere vriendje, de student Leander. Ze mocht destijds van haar moeder niet met hem trouwen, omdat hij financieel gezien een veel minder aantrekkelijke partij was dan Flooris. Die laat zich er dan ook geregeld op voorstaan, dat 'de Kley is van zijn Kar gekomen' (11), hetgeen in vs. 55 door zijn vrouw wordt bevestigd, immers, 'is het meeste goet niet van zijn hout gesproten?'. Uit het feit, dat de moeder als enige in leven zijnde ouder haar toestemming voor het huwelijk kon weigeren, mogen we afleiden, dat Kniertje tussen de twaalf en de twintig moet zijn geweest. In de *Berooyde Student* pleegt eveneens de echtgenote overspel en wel met een voornaam heer: ''t Heerschip Leendert-buur, die ginse op de Hofstee woont' (586).

Als de gehuwden zich - na het overspel van één van hen - weer met elkaar hadden verzoend, en aan de kerkenraad berouw hadden betoond en de zaak niet in de openbaarheid was gekomen, dan beperkte de kerkelijke censuur zich tot ontzegging van het avondmaal voor een bepaalde periode. Lag de zaak ernstiger, dan werd de overtreding tijdens een kerkdienst meegedeeld, zonder dat de namen van de betrokkenen werden genoemd. Een volgende stap in de kerkelijke strafoefening was het vermelden

187 De houten huik werd ook toegepast bij overspel en bigamie.

van het feit onder vermelding van de betrokkenen.[188] Bij dit alles beoogde de kerk aanpassing aan de geldende kerkelijke voorschriften en herstel van het gebroken huwelijk.

Het standpunt van de Staten-Generaal ten aanzien van overspel blijkt uit het 'Echtreglement voor de Generaliteit' van 1656. Ingeval een man in de Generaliteitslanden met een getrouwde vrouw overspel bedreef, moesten 'beyde die man ende die vrouwe met eeuwigh bannissement ende confiscatie van een gedeelte van hare goederen van den rechter gestraft werden.'[189] Pleegde een getrouwde man overspel met een ongetrouwde vrouw, dan verloor de man zijn 'officie' (zo hij die had) en mocht hij ook in de toekomst geen officiële functie meer bekleden. Bovendien werd hij de eerste keer veroordeeld tot een boete van honderd gulden, bij herhaling van het vergrijp tot een boete van driehonderd gulden en bij verdere herhaling diende hij 'naer exigentie van saecken by bannissement oft anders gestraft werden.'[190] Een overspelige ongetrouwde vrouw moest bij de eerste veroordeling een maand op water en brood en bij herhaling voor vijftig jaar als balling buiten de Nederlanden verblijven.

De gebruikelijke straf die de wereldlijke overheid in Holland bij overspel oplegde, was verbanning. In plaats van de voorgeschreven vijftig jaar vaak voor zes, tien of twaalf jaar. De man had echter ook soms de mogelijkheid om overspel bij de schout af te kopen. Dan voorkwam hij een veroordeling.[191]

Ten aanzien van overspelige mannen en vrouwen hanteerde de maatschappij een dubbele moraal. Vooral als de vrouw haar kinderen achterliet, werd zij zwaar gestraft. Maria Leuker formuleert het aldus: 'Eine Frau die mit einem anderen als ihrem Ehemann sexuell verkehrt, verliert damit nicht nur ihre eigene Reputation, sondern verletzt auch die Ehre des Mannes, dessen patriarchaler Gewalt die unterstellt ist, sei es ihr Vater oder ihr Gatte. Für einen Mann sind ausserehelichе Sexualkontakte viel weniger problematisch, seine Freiräume sind im Gegensatz zu denen einer Frau nahezu unbegrenzt.'[192] Overheid en kerk bevestigden deze dubbele moraal. Het behouden van seksuele eer en kuisheid woog ten aanzien van de vrouw dus veel zwaarder dan bij de man. Daarnaast werden de vrouwen vaker aangeklaagd dan mannen, doordat het overspel gemakkelijk tot zwangerschap kon leiden en die was moeilijk te verhullen. Bij onderzoek in Holland (m.n. in Delft en Rotterdam) bleek zeventig procent van de veroordelingen vrouwen te betreffen wegens voorechtelijke seksualiteit en buitenechtelijk samenwonen.

Voor de toeschouwer van een klucht waarin ook overspel voorkwam, was het waarschijnlijk veel komischer als de vrouw en niet de man de overspelige was. Een overspelige man miskende namelijk niet het gezag van zijn vrouw over hem, omdat zij dit niet bezat. Alleen de vrouw kon door haar overspel het gezag van de man over haar miskennen, alleen hem konden derhalve de horens opgezet worden. De *Bedrooge*

188 Van der Heijden, 1998, 239.
189 'Echtreglement voor de Generaliteit van 1656', art. lxxix in: *Klein Plakkaatboek*/De Blécourt & Japikse 1919, 284.
190 art. lxxx., Klein Plakkaatboek/De Blécourt & Japikse, 1919, 284.
191 Van der Heijden, 1998, 263 en 238.
192 Leuker, 1992,304.

Dronkkaart laat dit in de slotscène zien. Kniertje is haar vriend Leander dankbaar, dat hij er door zijn list in geslaagd is haar echtgenoot het zuipen en afranselen af te doen zweren en zij spreekt hem in de verzen 602-604 terughoudend toe:

KNIERTJE
Mijn rouw-verdryver, dese voet van vriendtschap troontme
Ten hoogsten om u dit te loonen: maar verschoontme
Voor op-spraak, naderhandt soo kroonen wy mijn Man.

Editieverantwoording

Voor deze teksteditie hebben we gebruik gemaakt van de oudst bekende uitgaven van de teksten *Beroyde Student* en *Bedrooge Dronkkaart*.

J. Noosemans BEROYDE STUDENT. Gespeelt op d'Amsterdamse Schouburg den 7 Augusti 1646. t'AMSTERDAM, Voor Josua Rex, boeckbinder in de Wolve-straet. *Anno* 1646. (Exemplaar van de Koninklijke Bibliotheek, sign. 448G102; beschrijving: 4^0: A-B^4C^2)

J. Noozemans Bedrooge Dronkkaart, Of Dronkke-Mans HEL. Gespeelt op de Amsterdamsche Schouburg. t'AMSTERDAM, By Dirk Kornelisz. Houthaak, Boekverkooper op de hoek van de Nieuwe-zijds Kolk. 1649. (Exemplaar UB-Amsterdam, sign. UBM: O 77-11; beschrijving: 4^0: A-B^4C^2)

Bij de transcriptie hebben wij de onderstaande richtlijnen aangehouden.

1. De prozateksten in de *Bedrooge Dronkkaart*, die van papier worden voorgelezen (na vers 320 en 436), zijn overeenkomstig de oude druk in een grotere romein gezet. In de opdracht van de *Bedrooge Dronkkaart* zijn romein en cursief gehandhaafd. In de toneeltekst is de gotische letter vervangen door een romein; hier is de romein (o.a. van Latijnse woorden) door een cursief vervangen.
2. De ‘lange s’ is vervangen door een *s*, de ‘ronde r’ door een *r*.
3. De afkortingen in de te spreken tekst en die van de namen van de personages zijn in cursief aangevuld.
4. De toneelaanwijzingen zijn in klein kapitaal gezet.
5. De namen van de personages zijn in klein kapitaal aan het begin van de regel geplaatst, de bijbehorende tekst in de regel(s) eronder.
6. Evidente fouten zijn in de tekst verbeterd. Opsomming van de wijzigingen volgt hieronder.
7. De katernsignaturen zijn bij de eerste regel van de betreffende bladzijde geplaatst.
8. De custoden zijn niet overgenomen.
9. De versregels zijn per vijftal genummerd.

Verbeterde fouten in de *Beroyde Student*:[193]

beroyden (Op-dracht, r. 6) > Beroyden
Elsjen (in scèneaanduiding boven vs. 1) > Elsje
jon (16) > jou
Pleuut[je] (70) > Pleunt[je]

193 Gevallen waarin een spatie ontbreekt, zijn stilzwijgend in beide kluchten opgelost.

lieft (138) > liefst
non (143) > nou
Dus 'k (161) > Dusk
Plennt[je] (194) > Pleunt[je]
- (212) > Volckert [De personagenaam ontbreekt ten onrechte].
hun (239) > hum [De context vereist een enkelvoudige vorm , vgl. 2de en 3de druk].
Punt achter vs. 245
de (toneelaanwijzing 305) > De
Der heer (375) > Den heer
stultis, stulta, loquitur (400) > stultis stulta loquitur
vleys-dief ? (414) > vleys-dief!
meysje (481) > Meysje
ic (609) > ick
Pleuut[je] (611) > Pleunt[je]
Punt achter vers 635

Verbeterde fouten in de *Bedrooge Dronkkaart*:
Trouw (9) > Vrouw
Studente liefde (68) > Studente-liefde
zame spannen (136) > zame-spannen
deur (189) > veur (waarschijnlijk)
codem (297) > eodem
Kaspelen (proza na 436) > Kastelen
man (proza na 437) > maar

J. NOOSEMANS

BEROYDE STUDENT.

Geſpeelt op d'Amſterdamſe Schouburg
den 7 Auguſti, 1646.

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

t' AMSTERDAM,
Voor JOSUA REX, Boeckbinder in de Wolve-ſtraet.
Anno 1646.

J. Noosemans
Beroyde student.

Gespeelt op d'Amsterdamse Schouburg den 7 Augusti, 1646.

t' AMSTERDAM,
Voor JOSUA REX, Boeckbinder in de Wolve-straet.
Anno 1646.

[+]Op-dracht

[+][A1v]

[2] Aen mijn bysond'ren vriendt, C.P.

[3] S.v.S.

[4] Indien de wereldt oyt een belacchelicke oorsaeck teelden, soo sal dit[4]

[5] de minsten, by velen, niet schijnen te zijn, dat ick dese onvolkome schets soeck te
[6] laten rusten in de handen van u volmaecktheydt: Ick ken dat mijn vrypostigheydt[6]
[7] lasterens waerdigh is; maer ghelijck de[7]

[8] milde Son gheen schijnsel weyghert, selfs het alderlaeghste telghjen, of aerdt-[8]
[9] gewas: soo hoop ick dat ghy desen Beroyden Student (die[9-11]

[10] schier van arme reden aen duygen valt) eens sult believen aen te sien, met de
[11] ooghen uwer goetaerdigheydt, en daer nae watstraffe ghy hem waerdigh acht voor[11-13]
[12] sijn vermetelheydt te lijden, sal hy

C.P.: Mogelijk ridder Cornelis Pauw (Amsterdam, 22-05-1593 - 22-06-1668, 's-Gravenhage), raadsheer van prins Frederik Hendrik. Noozemans vader Mathias (1594-1643) was secretaris-hofmeester van deze Pauw. Zie: Molhuysen, Kossmann en Blok, 1911-1937, dl. 9, p. 762/763. En: Albach, 1977, p. 54/55. C.P. is in ieder geval geen regent van de Amsterdamse Schouwburg geweest, zie: Wybrands, 1873, bijlage D, p. 227; en ook geen burgemeester van die stad, zie: Balbian Verster, 1970. Verder zijn de initialen C.P. niet terug te vinden in: Doorninck & De Kempenaar, 1970; Kleerkooper & Van Stockum, 1914-1916 en Hoftijzer & Lankhorst, 2000. Ook Noozemans kluchten Hans van Tongen en Lichte Klaartje, waar Noozeman in zijn 'op-dracht' naar verwijst in combinatie met C.P., leverden niets op. Vgl: Noseman, 1644 en Hooft & Noozeman/Van Leuvensteijn & Stuart, 1999.
S.v.S.: Niet gevonden als afkorting in het WNT Mnl Wdb, VD99, VDHand en Wdb Lat/Nl. Daarnaast niet gevonden als historische figuur in: Wybrands, 1873, bijlage D, p. 227; Balbian Verster, 1970; Doorninck & De Kempenaar, 1970; Kleerkooper & Van Stockum, 1914-1916 en Hoftijzer & Lankhorst, 2000. Ook Noozemans kluchten Hans van Tongen en Lichte Klaartje, waar Noozeman in zijn 'op-dracht' naar verwijst in combinatie met S.v.S., leverden niets op. Vgl: Noseman, 1644 en Hooft & Noozeman/Van Leuvensteijn & Stuart, 1999.

4 *Indien ... soo*: In het geval dat ... dan ... Vast uitdrukkingspaar (*WNT indien* B).
belacchelicke oorsaeck: reden tot lachen. *teelden*: voortbracht (*WNT telen* A, 3). *dit*: voorlopig onderwerp, verwijzend naar *dat ... volmaecktheydt*.

6 *u*: bezittelijk voornaamwoord. *ken*: erken, geef toe (*WNT kennen* I, 3, b, α).

7 *lasterens waerdigh*: afkeurens-waardig. *ghelijck (...) soo*: net zoals ... zo ... Vergelijkend voegwoord, waarbij de bepalingen na *ghelijck* en *soo* met elkaar vergeleken worden.

8 *selfs ... aerdt-gewas*: zelfs niet aan het onaanzienlijkste twijgje of aardgewas.

9-11 *dat ... sien*: dat het u eens zal believen deze *Beroyde Student* (die ... valt) te bekijken, infinitief-constructie. *die ... valt*: die bijna van de flauwe praatjes uiteenvalt (*WNT rede (I)* II, I, A, 12).

11-13 *en ... dragen*: en daarna - welke straf u hem ook waardig acht voor zijn onbeschaamdheid te ondergaan - hij zal deze geduldig dragen. *sal*: pv. *sla dragen*: ww-gez. *hy*: ond. *wat straffe ghy hem waerdigh acht voor sijn vermetelheydt te lijden*: lv-zin. *en daer naer*: bep. v. tijd. *vermetel-heydt*: onbeschaamdheid (*WNT vermetelheid* 2). *lijden*: ondergaan (*WNT lijden (I)*, II, A, 1).

[13] gheduldigh dragen, als komende van u, door wien hy meest ten voorschijn gekomen[13]
[14] is: maer dit vertrouwe verquickt mijn Student,[14]

[15] dat dewijl d'onnoos'le Hans van Tonghe, en sijn Suster Lichte Claer by u soo[15]
[16] vriendelick zijn onthaelt, dat hy (schoon hy de stoutsten is, en het woordt voor hun[16]
[17] dryen doet) by u niet minder voor bastaert sal

[18] gehouden zijn, als de voorgaende. Ontfangt hem dan hoe sober hy'er oock uytsiet,[18]
[19] en denckt 't ontbreeckt hem aen de macht, en niet aen[19]

[20] de begeerlijckheydt, van u yets heerlijcks in hem te vertoone. Ey ghedooght hem[20]
[21] onder de beschermingh uwer vleughelen voor het grimmigh ongediert, op dat mijn
[22] beroyden, en naeckte Student mach

[23] gekleedt worden met u goet genoegen: op dat ick altoos mach, gelijck ick ben,[23]
[24] verblijven

[25] U aldergedienstighste Vriendt[25]

J. NOOZEMAN.

13 *als komende van u*: omdat deze van u komt, conjuncte participium-constructie, verbonden met 'wat straffe ghy hem waerdigh acht voor sijn vermetelheydt te lijden' (8).
14 *ten voorschijn gekomen is*: gepubliceerd kon worden. (*WNT voorschijn*, II, 4, b, γ). *vertrouwe*: verwachting (*WNT vertrouwen*, (II), 5, a). *verquickt*: verheugt (*WNT verkwikken (I)* 2, a).
15 *dewijl*: omdat (*WNT dewijl* 2). *Hans van Tonghe*: Noozemans klucht *Hans van Tongen* was op 12 december 1644 in de Amsterdamse schouwburg in première gegaan. Voor meer informatie over dit stuk: Zie: Noseman, 1644, en: Van Stipriaan, 1996, p. 143-155. *Lichte Claer*: Noozemans klucht *Lichte Klaartje* was op 16 oktober 1645 in de Amsterdamse schouwburg in première gegaan. Voor meer informatie over dit stuk: Zie: Hooft & Noozeman/Van Leuvensteijn & Stuart, 1999.
16 *stoutsten*: vrijpostigste, brutaalste (*WNT stout* A, 1, b). *by*: door (*WNT bij (II)* I, 30).
18 *zijn*: worden.
19 *de macht*: het vermogen, de mogelijkheid.
20 *de begeerlijckheydt*: het verlangen, de wens. *van u ... te vertoone*: om aan u iets prachtigs, dat hij in zich draagt, te vertonen. *u*: mv. *in hem*: verholen conjuncte participium-constructie, verbonden met 'yets heerlijcks'.
23 *met u goet genoegen*: met uw welgevallen (*WNT genoegen* II, 1). *goet genoegen*: tautologie, omdat de notie 'goet' al door 'genoegen' wordt geïmpliceerd.
25 *aldergedienstighste*: meest dienstwillige (*WNT gedienstig* II, 1, a).

Personagien.

ELSJE de Meulnaerin.
PLEUNTJE de Meyt.
GREGORIUS de Student.
LEENDERT de Pol.
VOLCKERT de Meulnaer.
KEESJE een Boer.

+Beroyde Student.

+A2[r]

Nae 't spreeckwoordt:
Wie argh, en gauw sijn dingen doet, Krijght dat den plompert missen moet.

Personagien:
Pol: minnaar van een getrouwde vrouw (*WNT pol*II, 6, e).
Spreeckwoordt:
argh: listig (*WNT arg* I, 2).
gauw: slim en snel. (vgl: *WNT gauw* I, 1, c, α)
Krijght: Bereikt (vgl. *WNT krijgen (I)*, I, 4).
plompert: domkop (*WNT plompaard* I, 4)

ELSJE. PLEUNTJE.

ELSJE

Wel Pleuntje, was hy blijd toen jy de boodschap bracht?

PLEUNTJE

Dat denck ick wel, men siet hoe 't katje streelt en lacht[2]
Als men heur speck aenbiet, hy kon hem nau bedwingen[3]
Doe 'k sey dat jy te nacht van Aeltjen eens wout singen,[4]
En dat daer niet als sijn bywesen toe ontbrack;[5]
Och Pleuntje, seyd hy, gaet, ick kom, ick volg u strack:[6]
Ick sal mijn eerst met wijn, en leck're smullerijen
Versien, werrentich vrou die vent die weet van vrijen,[8]
Hy duwden in mijn vuyst een moye dicke duyt.[9]

ELSJE

En nam jy 't?[10]

PLEUNTJE.

Neen, hoe slecht, ick stack mijn hanght slechts uyt.
Sou men van dusken tijng geen dubb'le drinckgelt geven?[11]

2 *streelt*: vleit (*WNT streelen* 6, b). *lacht*: zich vriendelijk, lieflijk toont (*WNT lachen* 2).
In Harrebomée (1858-1870) staan diverse uitdrukkingen waarin de kat in verband wordt gebracht met spek. De uitdrukking die Noozeman in de *Beroyde Student* gebruikt, staat er echter niet tussen.

3 In Harrebomée (1858-1870) staan diverse uitdrukkingen waarin de kat in verband wordt gebracht met spek. De uitdrukking die Noozeman in de *Beroyde Student* gebruikt, staat er echter niet tussen.
heur: meewerkend voorwerp. Dit vrouwelijke pronomen verwijst naar het onzijdige *'t katje* (2). De vrouwelijke vorm kan verklaard worden vanuit het vrouwelijke genus van 'kat' (*WNT kat* I).

4 *van Aeltjen (...) singen*: eens flink de bloemetjes wilt buiten zetten, het er eens flink van wilt nemen (*WNT aal (II)*, (suppl.)).

5 *niet als*: niets anders dan (*WNT niet* II, A, 1).

6 *strack*: over korte tijd (*WNT strak* II, B, 3). *mijn ... Versien*: me in het genot stellen van (*WNT verzien* IV, II, 4, a). *mijn* is een Hollandse vorm van het wederkerend voornaamwoord 'mij'.

8 *vrou*: aanspreking van de dienstbode tot de vrouw des huizes (*WNT vrouw* A, I, 3, a). *vrijen*: omdat Leendert en Elsje met elkaar willen vrijen, krijgt Pleuntje als boodschapper wat zwijggeld toegestopt.

9 *duyt*: voormalig geldstukje ter waarde van het achtste deel van een stuiver (*WNT duit* 1). Deze zin is ironisch bedoeld.

10 *ick ... uyt*: Pleuntje steekt haar hand uit, omdat ze meer geld van Leendert wil hebben dan de *duyt* (9) die ze van hem gekregen heeft. Deze interpretatie wordt ondersteund door de uitlating *dubb'le drinckgelt* (11), die een vergelijking impliceert, en door de vergelijking van de enkele *duyt* (9) met de *schellingh, of twee* (13). 'Uitsteken' kan de betekenis hebben: om een gave of aalmoes vragen (*WNT uitsteken* II, 14, a, γ).

11 *van dusken tijng*: om zo'n tijding. *van*: om, wegens (*WNT van* I, A, V, 16); *dusken*: zoo een (*WNT dusch*); *tijng*: tijding (*WNT ting* IV). *drinckgelt*: fooi (*WNT drinkgeld*).

Daer hem somtijds een brief, daer niet is aen bedreven,[12]
Een schellingh, of twee kost, het gelt verweckt de gunst.[13]
En vrouw jy zijt wel kints, dat jy dus kunst om kunst[14]
Gaet speelen, malligheyt, ick sou hem anders loeren.[15]

ELSJE

Nou flaeterbackus, 't past jou so geen kaeckx te voeren,[16]
Ick doe dat mijn gevalt, en dat gaet jou niet aen,
De reyne liefde doet mijn dese list bestaen.[18]

PLEUNTJE

Ick sech'er liefde toe; nochtans sijn soete teugen[19]
En moy bereyde kost, die schijn je wel te meugen.
Vrou slacht die nichte niet, diens darm men eerst moet laen,[21]
En dan noch met een volle vuyst ten buyle gaen.

ELSJE

't Is wel ghy schen-tong, och! wat zijn wy arme vrouwen,[23]
Die ons verhoolen werck aen meysjes toevertrouwen:[24]
Want doet al wat ghy keunt, en maeckt het eens niet wel[25]
Met haer, jy word ghedreyght, dat sy u gantsche spel[26]

12 *daer niet is aen bedreven*: die van geen belang is (*WNT bedrijven* A, 2, a).
13 *schellingh*: zilveren munt ter waarde van zes stuivers (*WNT schelling* 2). *het gelt verweckt de gunst*: de goedgunstigheid van Pleuntje en haar bereidheid de mond te houden over de vrijpartij van Leendert en Elsje zal bevorderd worden als Leendert haar meer geld geeft.
14 *kints*: onnozel (*WNT kindsch* I, I, 4). *kunst om kunst*: seks om de seks, waarbij geen sprake is van geldelijke genoegdoening.
15 *loeren*: te pakken nemen (*WNT loeren* II).
16 *flaeterbackus*: scheldwoord voor een kwebbelachtig persoon (*WNT flateren*, samenst.). *'t past ...te voeren*: het betaamt jou niet zoveel praats te hebben. *'t past*: het is voegzaam, het betaamt (*WNT passen* D, 1); *kaeckx (...) voeren*: (veel) praats hebben (*WNT kaak* V, 1, α).
18 *bestaen*: ondernemen (*WNT bestaan* I, A, 1).
19 *Ick ... toe; nochtans*: Ik zal het liefde noemen, echter ... .
21 *Vrou ... gaen*: Mevrouw, lijk niet op dat lichte meisje: eerst moet men zijn darm vullen en dan word je nog afgerost, krijg je een pak slaag (*WNT nicht* 5).
23 *schen-tong*: lastertong (*WNT schenden* samenst.).
24 *meysjes*: dienstmeiden (*WNT meisje* 6).
25 De werkwoordsvormen *doet* en *maeckt* zijn gebiedende wijzen die duiden op de vrouwen met dienstmeisjes. Lees: 'Want doen jullie al wat jullie kunnen, en maken jullie het een keer niet naar hun zin, [dan ...].
26 *haer*: 3e pers. mv. Verwijst naar *meysjes* (24).

Verknoejen willen, foey, wat meenje Pleun! jouw schieten[27]
En schempen, dat mijn dat dan nimmer sal verdrieten?
Ick heb jou huur verhooght, en maeck dat ghy soo bromt,[29]
Jae datje, trots de beste boere meyt, uyt komt.[30]

PLEUNTJE

Heer vrou! hoe averechs duyje nou alle dingen,[31]
Ghy kunt geen geck verstaen, je sint wel sonderlingen.[32]

ELSJE

Neen Pleun, dat mal moet of, begeckt die 't hooren wil:[33]
Ick geef jou kost, en loon, dus raed ick je swijgh stil,
[+]En denckt ick ben je vrou, die jou meer deucht kan leere,[35]
En goet doen, als jy weet, dus past mijn niet te scheeren.[36] [+][A2v]
Jonge meysjes snaeversnel,[37]
Sechmen, staet'er selden wel.[38]
En als mijn Leendert komt, soo wees geschickt, en vroet,[39]
Benierlick, gauw en kloeck, o Pleuntje! kijnt, jy moet[40]
Eens achterdocht, en sorgh bevatten in jou sinnen;[41]
Wat sulje, lieve schaep, soo ghy eens trout, beginnen?[42]
Ghy sult soo moris leeren komje tot mijn staet.[43]

27 *schieten En schempen*: schimpen en honen, vaste alliterererende uitdrukking (*WNT schieten* B, 18 en *WNT schimpen* 2).
29 *huur*: loon (*WNT* huur 2, a). *bromt*: overdreven pronkt (*WNT brommen* I, II, 2).
30 *trots*: zo goed als. In vaste verbinding: 'trots de(n) beste(n)' (*WNT trots* III, 1). *uyt komt*: voor de dag komt (*WNT uitkomen (I)*, I, 17).
31 *Heer*: algemene aanroeping van een hogere macht. God, Jezus.
32 *Ghy kunt geen geck verstaen*: jij kunt niet bevatten wat als grap, gekkigheid, is bedoeld. *sint*: bent, Nauta 1893, 120 (*WNT zijn (I)* kol. 622). *sonderlingen*: vreemd, wonderlijk (*WNT zonderling (I)* A, IV, 11 en 17).
33 *dat mal moet of*: het moet afgelopen zijn met die gekkigheid. *begeckt*: bespot, gebiedende wijs enk. (*WNT begekken*).
35 *denckt*: bedenk, gebiedende wijs ev. *deucht (...) leere*: voordeel brengen (*WNT denken* B, 4).
36 *dus ... te scheeren*: dus betaamt het jou niet mij te bespotten. (*WNT passen* D, 1 en *scheren* (III), A, 1).
37 *longe ... wel*: een spreuk. *snaeversnel*: druk praatjes verkopend (*WNT snaversnel* 2).
38 *longe ... wel*: een spreuk. *snaeversnel*: druk praatjes verkopend (*WNT snaversnel* 2).
staet'er: staet haer. *'er*: 3e nv, 3e pers. mv. Verwijst naar *jonge meysjes* (37).
39 *vroet*: verstandig (*WNT vroed* I, 1, a).
40 *Benierlick*: welgemanierd (*WNT manierlijk* 1). *gauw*: slim (*WNT gauw* I, 1, c, α). *kloeck*: m.b.t. het verstand, de geest: wakker (*WNT kloek* (I) A, 9).
41 *achterdocht ... sinnen*: nadenken en oppassen (*WNT achterdocht* en *zorg (I)* II, 7).
42 *sulje*: moet je.
43 *moris leeren*: leren hoe je je hebt te gedragen. *komje*: als je komt.

Een kreuckjen in dat bladt, maer meysje 't wort al laet,[44]
De poortklock hout al op: sou Volckert jevers sitte,[45]
Gelijck jy seyde, daer sy vrije smeeringh kitten?[46]

PLEUNTJE

Ja schat ick, Brangt het hondert gulde uyt eset,[47]
Op Peet Neel Miesen doodt, en dat 's de ouwe wet,[48]

GREGORIUS, DE STUDENT, UYT.

Dat boere coomenschip niet veel en kan beschieten,[49]
Als 't selschip, op de koop, geen vat goe bier genieten.[50]
Zie daer! wat hanneken neemt harrewarts sijn tree?[51]

44 *Een kreuckjen in dat bladt*: Betekenis onduidelijk. Mogelijk wordt met *kreuckjen* een slechte eigenschap of gebrek bedoeld (*WNT kreuk* 4). *bladt* kan geïnterpreteerd worden in de zin van strafblad. In een slecht blaadje bij iemand staan. Niet in Harrebomée (1858-1870).

45 *poortklock*: klok, grote bel, die zich vroeger boven op ieder der stadspoorten bevond en die 's morgens bij het openen en 's avonds bij het sluiten der poort geluid werd ter waarschuwing van de burgers (*WNT poortklok* 1). *ievers*: ergens (*WNT iewers* 1).

46 *daer sy vrije smeeringh kitten*: waar ze onbelaste sterke drank zuipen. *vrije*: ontslagen van de plicht belastingen te betalen. (*WNT vrij* II, 21, b, *smering* 3 en *kitten* (I) II).

47 *Ja schat ick*: Ik denk het wel. (*WNT schatten* 8). *Brangt ... doodt*: Mogelijk: *Brangt* (eigennaam) heeft honderd gulden ingezet [mogelijk:uitgeloofd] op de dood van de oude *Neel Miesen* (eigennaam). *het*: heeft. *uyt eset*: ingezet bij een weddenschap. *Op Peet Neel Miesen doodt*: op de dood van (de oude) tante Neel Miesen (Neel, dochter van Miese) (*WNT peet* 3 kol. 913 onderaan). Met Miesen als toenaam kan echter ook 'veel geld' bedoeld zijn (*WNT mies*). In dat geval gaat het om 'de rijke oude tante Neel. (Vgl. 'Heur Suster Peet-neel die stonck te lijdige van den roock, Wangt se sat een heelen halven dagh over een halve beglomme turf en huycke-vaeckte En dat in een hoeckje van de mart, met een deel lappen, soo ouwen als nieuwgemaeckte', BURGHOORN, *Snorrep.* (*WNT huikefaken*)).

48 *dat 's de ouwe wet*: dat is het oude gebruik. *wet*: gebruik. In 49/50 wordt uitgelegd wat *de ouwe wet* inhoudt. (Vgl. Bredero/Zaalberg & De Haan, 1972, p. 165, 2136: '(Maar holla, ick moet ierst gaan huylen tranen met tuyten Na d'ouwe wet. Och och!').

49 *Dat ... genieten*: het boeren koopmanschap kan niet veel betekenen, als het gezelschap geen vat goed bier kan drinken om de koop te vieren. (*WNT beschieten* C, 2 en *gezelschap*).

50 *hanneken*: zwak en onnozel man (*WNT hanneke*1, a). *neemt harrewarts sijn tree*: komt deze kant op. (*Mnl. Wdb harewaert* en *WNT tred(e)* I, B, 6, a, α).

51 *wat gepluckt'er vinck*: wat een armoedzaaier (*WNT vink (I)* II, 4, b, α) voor meer informatie over deze grammaticale vorm zie Paardekooper 1970 en Koelmans 1970). *loof*: denk, meen (*WNT gelooven* II, A, 2, d). *hy brenght onweer mee*: dat belooft niet veel goeds.

ELSJE
Heer wat gepluckt'er vinck! 'k loof hy brenght onweer mee.

PLEUNTJE
Huys-moffe knappe, en dat voor de hant is taecken.[53]

ELSJE
Ja wel, hy 's wel gedost, nae 'k sie, met weynich laecken.

GREGORIUS
Goe naevont vroutjes, sou een afgemat gesel,
Die gelt, of niets en heeft by waerden, hier nu wel
Vernachten mogen, op de sacken in u moolen?

ELSJE
Wel neenje, hier 's geen plaets.[58]

GREGORIUS
Sal ick noch verder doole?
Ick kan nu niet in stadt, 't is laet, de Noorde wind
Snijd door mijn vel en vleys, soo ghy noch mensch gelijck sint,
Soo toont doch met een arme voetknecht medelyden.[61]

ELSJE
Wy neme niemant in dus laet, en buyten tyden,[62]
Wech, met jou pis te bed, man, so verslaetse niet.[63]

GREGORIUS
't En kon u doch niet schaen dat ghy mijn binnen liet,
Ey gouwe vrouwtjen, onse lieven heer sal 't loonen.

53 *Huys-moffe knappe*: mogelijk: Overlandse huisknecht (*WNT knaap*, [kopje] hist. taalkundige inleiding). *en dat ... taecken*: mogelijk: dat hier voor ons [wijzend op Gregorius] is een [slecht] teken; rijmdwang kan het vocalisme van *taecken* bepaald hebben.
58 *neenje*: 'Neen' kan worden verbonden met een pronomen wanneer er antwoord wordt gegeven op een vraag (Overdiep, 1932, p. 287). *sal*: moet.
61 *arme voetknecht*: arme drommel (*WNT voetknecht* 4).
62 *buyten tyden*: nadat de stadspoorten gesloten zijn. Lett: buiten de voor een bezigheid gewone tijd. Meestal in ongunstige zin: op een ongelegen tijdstip (*WNT buitentijds*).
63 *Wech, ... man*: rot op, man! pis in je [eigen] bed (Vgl. Van Sterkenburg, 1997, p. 320). *so verslaetse niet*: dan verschaalt ze (t.w. de urine) niet (Vgl. *WNT verslaan*l, 12).

PLEUNTJE
Gangs lijden, doeje 't vrouw, soo benje in de boone:[66]
Jy weet dat joncker Leen hier daet'lijck komen sal.

ELSJE
Heb daer geen sorgh veur, wel Pleuntje sinje mal?
Sou 'k hem inlaten? jae, dat ware moye dingen!

PLEUNTJE
Hoor vaer, weet je wat sangh Kees Baerten pleeght te singen?[70]
Schoon lief, jy krijght jou voeten hier niet in mijn hof:[71]
Dus praet'er ons niet van, soo droomj'er geen meer of.[72]

GREGORIUS
Ey moolnaerin, wilt toch een kalis nu gerijven.

ELSJE
Neen, neen, sluyt toe de deur: wil hy, hy mach daer blijven,[74]
Tot dat hy sweet; altoos en raeckt hy hier niet in.[75]

ELS EN PLEUNTJE BINNEN.

GREGORIUS
Plancke voor 't hooft? bruy heen, en volgh u dolle sin.[76]
Hier kijck ick nou als een bedrogen nicht met mijn mondt vol tanden,[77]
Die soo wel als mijn maegh jeucken. Gansduysent schanden,[78]

66 *Gangs lijden*: bastaardvloek, 'bij het lijden van Jezus' (*WNT gans* II). *benje in de boone*: zit je in de knoei (*WNT boon (I)* 7, i).
70 *vaer*: vriend, vent, baas (*WNT vader* 8). *Kees Baerten*: er is bij het Meertens Instituut geen historische zanger of troubadour bekend met de naam Kees Baerten.
71 *Schoon ... hof*: er is bij het Meertens Instituut geen volkslied bekend waarin deze tekstregel voorkomt.
72 *geen meer*: volstrekt niet meer (*WNT geen* V).
74 *hy ... sweet*: bet.: hij mag daar wachten (blijven), tot hij een ons weegt. In beeldspraak wordt het woord 'zweten' gebruikt als schertsende zinspeling op de lange, zo niet eeuwige, tijdsspanne die zal verstrijken voordat het genoemde zal gaan zweten (*WNT zweten* I, 1, a).
75 *altoos en (...) niet*: volstrekt niet (*WNT altoos (II)* 3).
76 *Plancke voor 't hooft?*: (Is zij) volkomen onbevattelijk? (*WNT plank (I)* 3). *bruy heen*: ga heen. In ruw of plat gebruik (*WNT bruien* II, 2). *sin*: gemoedsgesteldheid (*WNT zin* III, 16, a).
77 *Hier ... tanden*: Hier sta ik nu verslagen, als een bedrogen sukkel, sprakeloos te kijken. *mijn mondt vol tanden, Die soo wel als mijn maegh jeucken*: Men zegt dat (iemand) de maag jeukt, of dat (hem) de tanden jeuken, wanneer iemand honger heeft (*WNT kijken* I, A, 8, *kijken* I, B, II, 2, e en *jeuken* A, II, 1, a, β).
78 *Gansduysent schanden*: bastaardvloek (Zie: Van Sterkenburg, 1997, p. 197).

Is dit *tespedum Studiosi?* is dit gebraedt? is dit de wijn?[79]
80 [+]Is dit Studenten haver? het mach sint felten zijn.[80]
Wat helpt mijn nu Aristotelem te lesen? wat mach mijn baten[81] [+]A3[r]
De deftigen Seneca? die ick met mijn wel-sprekende Cicero heb gelaten,[82]
In armoe gevangen, daer mijn rasende hospes met ongeduldt[83]
Haer sal doen lijden *Excutio juris* voor mijn ouwe schuldt.[84]
85 Foey, had ick voor het *Studium* de reken-konst genomen,[85]
Het sou dan *cum me misero tam misere* niet omkomen:[86]
Want die hem dat verstaet, en in 't sluyten van 't balans bevindt[87]
Te kort te komen, o daer 's raedt toe, lieve kind,[88]

79 *Is dit tespedum Studiosi*: is dit de muze van een student? *tespedum Studiosi*: de muze van een student (thespiadum Studiosi).
80 *het mach sint felten zijn*: het mag de duivel zijn. *sint felten*: krachtterm of verwensing waarbij Sint Velten in de plaats van de duivel is gekomen (Van Sterkenburg, 1997, p. 390).
81 *Aristotelem*: Aristoteles (384-322 v. Chr.). Grieks wijsgeer (Winkler Prins, 1990-1993). Zijn filosofische, dialectische en retorische werken namen een prominente positie in in het hoger onderwijs in de renaissance (De Ridder-Symoens, 1987, p. 7; Klifman, 1983, p. 35).
82 *Seneca*: Lucius Annaeus Seneca (5 v. Chr. - 65 n. Chr.). Romeins filosoof en literator. Speelde een belangrijke rol in hofkringen en had politieke macht. (Winkler Prins, 1990-1993). Was een van de eersten die de term 'Artes liberales' gebruikte (Zie: Wolthuis, 1952, p. 181). *Cicero*: Marcus Tullius Cicero (106-43 v. Chr.). Romeins staatsman, advocaat, prozaschrijver en filosoof. Wordt algemeen beschouwd als de grootste Romeinse politieke redenaar (Winkler Prins, 1990-1993). Zijn retorische werk was van groot belang voor het universitaire onderwijs in de zeventiende eeuw; zijn brieven en redevoeringen werden behandeld aan de Latijnse school (Klifman, 1983, p. 38; Kuiper, 1958, p. 118). *gelaten*: achtergelaten (*WNT laten (I)* A, 13).
83 *In armoe gevangen*: verholen conjuncte participiumconstructie, verbonden met *ick* (82). *daer*: daar waar.
84 *Haer... Excutio juris*: hen de voltrekking van het recht zal laten ondergaan. *Haer*: hen. Verwijst naar *Aristotelem* (81), *Seneca* (82) en *Cicero* (82). Gregorius bezat kennelijk boeken van deze auteurs. *Excutio juris*: de voltrekking van het recht (exsecutio iuris).
85 *Studium*: studie.
86 *Het ... omkomen*: Het zou met deze ellendeling dan niet zo ellendig gesteld zijn. *Het sou dan (...) niet omkomen*: het zou dan niet gedaan zijn (*WNT omkomen* II, 2, b). *cum me misero tam misere*: met mij, ellendige, zo ellendig.
87 *die hem dat verstaet*: wie daar verstand van heeft. Wederkerend werkwoord (*WNT verstaan* B, IX, 37, a). *dat*: de reken-konst (85). *bevindt Te kort te komen*: ontdekt dat hij te kort komt (*WNT bevinden* 2).
88 *daer 's raedt toe*: daar is wel wat op te vinden (*WNT raad* A, 4).

Sey wijs-hooft: breeck eens op, en neem de ruymte meden,[89]
Jou crediteurs die stelje wel *(quia quod volunt non possunt)* met een ey of een appel te vreden,[90]
Dan benje weer een fris man: is die rekeningh dan qualick gemaeckt?[91]
Ja men siet nauw een gelt-handelaer, die niet heerlick deur de werelt raeckt:[92]
Als hy noch maer half windt seyle wil, komt hy 's avondts by de gaste,[93]
Die meest goe bier met de kleyne maet koopen, daer is 't monsr. wy vaste[94]
Dus nae u komst: Heer waert kom voort, 't verkeer-bort voor den[95] dagh,
Of een gladde kaert, of yets dat monsr. vermaecken mach;[96]
In somma, den verkeerder weet het so te rekenen, dat hy door fijn verkeeren,[97]
En ander spel, wel op monsr. beurs mach leegh gaen, en noch louter teeren.[98]

89 *Sey wijs-hooft*: de student spreekt zichzelf hier op ironische wijze toe. *wijs-hooft*: ironische of spottende benaming voor iemand die zich verbeeldt veel of alles te weten, wijsneus. (*WNT wijshoofd* 1). *breeck (...) op ... meden*: vertrek met de noorderzon (Vrije vertaling). *breeck (...) op*: vertrek zonder iets mee te nemen (*WNT opbreken* I, B, 3, a). *neem de ruymte meden*: ga vrij en onbelemmerd je gang (*WNT ruimte* I, 6, c).

90 *quia quod volunt non possunt*: omdat ze niet kunnen (krijgen) wat ze willen.

91 *Dan ... man*: dan kun je weer een frisse start maken in een nieuwe omgeving. *is ... gemaeckt?*: (retorische vraag) Is dat niet voordelig? (*WNT rekening* 14). Noozeman speelt hier met de betekenis van het woord *rekeningh*: berekening, optelsom (*WNT rekening* 1).

92 *die ... raeckt*: die zich niet op luisterrijke wijze(in materieel en financieel opzicht) redt in het leven. (*WNT heerlijk* II, I, A, 1, a en *wereld* III, 12, e, δ).

93 *half windt seyle wil*: kalmpjes te werk wil gaan (*WNT halverwind*). *gaste*: lieden.

94 *met de kleyne maet*: uit kleine glazen, in kleine hoeveelheden (*WNT maat* II, 6). *koopen*: drinken. In gemeenzame taal wordt 'koopen' met de betekenis 'drinken' gebezigd m.b.t. dranken die men in een drankgelegenheid gebruikt (*WNT koopen* 1). *monsr.*: monsieur. *vaste (...) nae*: verlangen vurig naar (*WNT vasten (I)* 7).

95 *Heer waert kom voort*: Heer waard, verschijn! *verkeer-bort*: bord of tafel voor verkeerspel [een soort triktrak of backgammon *WNT verkeerbord* 2].

96 *een gladde kaert*: een nieuw spel kaarten. (Zie: Bredero, 1942, p. 235, 1743. ('Schreef hij niet voor een gladde kaart een hiele vane biers')).

97 *In somma*: kortom (*WNT somma* 5). *verkeerder*: iemand die iets verdraait (*WNT verkeeren (I)* afl.), zowel als: iemand die het spel op het verkeerbord speelt (*WNT verkeeren (II)* afl.). Noozeman speelt hier met de betekenissen die dit woord kan hebben. *verkeeren*: het spel op het verkeerbord spelen (*WNT verkeeren (II)* 1).

98 *op (...) leegh gaen*: teren (*WNT gaan* II, A, 3). Nevenschikking van *leegh gaen* en *teeren*. Beide woorden hebben dezelfde betekenis.

Et interea speelt den hospes oock niet slim by,[99]
Maer siet wat hem te doen staet, elck past op sijn gety,[100]
Hy geeft het krijt sijn conscientsy over: o dat zijn de rechte sause,[101]
Lijck plompe proper seyde, 'k verstae mijn op die lause:[102]
Dat krijt, dat waerdige krijt hoormen in goudt te beslaen,[103]
En soo rustigh was hy, dat als yemant met een krijt-ben quam verby sijnent gaen,[104]
En luyt, en leelick riep, schonck hys' een pintje bier, ja 't beste dat haer monde,[105]
't Most wesen dat hy hem 'er niet qualick by had bevonden.[106]

99 *Et interea ... by*: En intussen weet de waard ook goed mee te doen. Vaste uitdrukking (*WNT slim* B, 4). *den hospes*: de waard, *den* bevat een genus -*n* (*WNT hospes* 2). *Et interea*: en intussen.

100 *Maer... staet*: maar let goed op wat zijn taak is. *elck past op sijn gety*: iedereen grijpt zijn kans (*WNT oppassen* II, A, 1 en *getijde* A, 2, b).

101 *Hy ... over*: Hij laat zijn geweten in de steek om zo veel mogelijk financieel gewin te behalen (Vrije vertaling). Lett: hij geeft zijn geweten over aan het krijt. Winkeliers, herbergiers enz. tekenden hetgeen zij te vorderen hadden op met krijt. Meermalen vindt men toespelingen op het feit dat de schuldeiser daarbij te veel opschreef (*WNT krijt* II, 3). *sause*: omstandigheden die het genot ergens van verhogen (*WNT saus* 1).

102 *Lijck*: zoals (*WNT lijk* VI, 1, a, β). *plompe*: iemand wiens gedachten gericht zijn op het lagere, op het aardse (*WNT plompaard* I, 3), zelfstandig naamwoord. *proper*: mooi, fraai, in ironische toepassing (*WNT proper* A, 6). *verstae mijn*: het verstand van (*WNT verstaan* B, IX, 37, a). *lause*: leus (Van Moerkerken 1898, 636 *lause*).

103 *Dat ... te beslaen*: dat krijt, dat geweldige krijt, hoort men de hoogste eer te geven. '(Iets) in goud beslaan': het in een gouden omhulsel sluiten, vergulden (*WNT goud* 1). Het gaat erom, dat het krijt waarmee de schuldenlast opgeschreven wordt, erg veel geld oplevert, omdat de waard meer schuld schrijft dan de gasten feitelijk hebben.

104 *rustigh*: zelfverzekerd (*WNT rustig (I)* I, 7, b). Het *WNT* brengt dit citaat uit de *Beroyde Student* echter in verband met een andere betekenis van *rustigh*, namelijk: mild, vrijgevig (*WNT rustig (II)* I, 10). Die betekenis lijkt ons onjuist, omdat de waard juist bezig is zijn zakken vullen door de klanten bier te laten betalen dat zij niet genuttigd hebben. Tevens blijkt uit 107, 108 dat hij het bier aanlengt met water. *krijt-ben*: mand met krijt.

105 *schonck*: bood drank aan (*WNT schenken* A, 3). Dit woord *schonck* is een combinatie van de betekenissen 'inschenken' en 'aanbieden'. *hys*': hy + se. Het woord 'se' (m.v.) verwijst naar *yemand* (e.v.) (104) er treedt bij deze verwijzing dus incongruentie in getal op. *monde*: wel zou smaken (*WNT monden* 4, a).

106 *'t Most wesen*: het was zo (*WNT wezen (I)* A, I, 3, b). *dat ... bevonden*: dat hij daar veel voldoening [mogelijk: voordeel] van had gehad (*WNT bevinden* B, 3). *'er [...] by*: daarvan.

Dan met de half leege kanne nae de kraen, en met een schuympje vol etapt,[107]
't Is winst voor de hangt sey Fobert: en of onse Prijn wat snapt,[108]
Ick moet mijn reeck'ningh selver maecken waer 'k het van daen sal halen,[109]
Om de Bier-beschoyer, de Toeback-verkooper, en Huys-heer te[110]
betalen.
Het overleggen is 't al sey 't wijf toense speck in de boter briet.[111]
En wat voordeel den Soliciteur, *& tota turba,* die aen de pleyt-sack vast zijn, door dese const geniet,[112]
Hoc omnibus Notum, sy weten 't altijd soo te knoejen,[113]
Dat sy vet worden, en van dat smeer louter groejen.[114]

107 *Dan ... etapt*: Dan, met een half volle kan [gaat hij] naar de tapkraan en met veel schuim [heeft hij de kan] volgetapt. *Dan*: gebruikt om aansluiting te vinden bij wat hiervoor is gezegd. De gedachte wordt met het woord *Dan* weer opnieuw opgenomen (*WNT dan (I)* I, C, 7, c).

108 *voor de hangt*: voor het grijpen (*WNT hand* I, I, F, b, β). *Fobert*: eigennaam. *en of ... snapt*: en indien onze Prijn een borrel neemt. *Prijn*: eigennaam. *snapt*: pakt (van een borrel) (*WNT snappen* A, 1).

109 *Ick ... maecken*: Ik moet zelf winst maken. *reeck'ningh maecken*: winst maken (*WNT rekening* 6). De mededeling die in deze zin gedaan wordt, wordt voortgezet in 110, waarin verteld wordt, waarom hij zelf winst moet maken: *Om de ... te betalen. waer ... halen* is een bijw. bz. van toegeving. *het*: met het woord *het* wordt geduid op geld, hoewel dat niet in de talige werkelijkheid aanwezig is. Er kan hier niet naar *winst* (108) of *reeck'ningh* (109) worden verwezen, want dat zijn geen *het*-woorden.

110 *Bier-beschoyer*: iemand die tappers voorziet van van buiten ingevoerde bieren (*WNT bierbeschooier*).

111 *Het overleggen is 't al*: zuinig aan doen, is waar het op aan komt. *Het overleggen*: met beleid en voorzichtigheid te werk gaan bij zijn uitgaven, (*WNT overleggen* VII, 5, b en al *(I)* II, 2, a, β). *Het overleggen is 't al sey 't wijf toense speck in de boter briet*: dit is een vaste uitdrukking die als apologisch spreekwoord te vinden is bij Harrebomée (1857-1870): ‘Het overleggen is 't al, zei de vrouw, en zij braadde het spek in de boter’ (dl. 2, p. 284). Het gaat hier om de tegenstelling tussen de waarschuwing om zuinig te zijn, en het verkwistende gedrag van de vrouw, die spek in boter braadt, terwijl spek zonder boter gebraden kan worden (Vgl. Kruyskamp 1947).

112 *En wat voordeel ... geniet*: en wat een financieel gewin heeft de pleitbezorger, en de hele meute, die op het terrein van de rechtspraak werkzaam zijn, door dat werk. (*WNT voordeel (I)* 6, b, α) en *WNT solliciteur* 1). *& tota turba*: en de hele meute. *pleyt-sack*: zak voor gedingstukken (*WNT pleitzak*).

113 *Hoc omnibus Notum*: dit is bekend aan allen.

114 *vet*: rijk (*WNT vet* V, 2, b, α). *smeer*: vet (*WNT smeer* II, 1). *groejen*: lett: dikker worden; fig: genoegen hebben, zich verheugen, in hun schik zijn (*WNT groeien* II, 3, a). Beide betekenissen zijn van toepassing.

Dat isser de frayicheyt of, maer daer geen verwinnen aen en is,[115]
En even sober blijft, die segh ick, en 't is wis,[116]
Is sulcken konst niet waert, de reeckenschap is te noobel[117]
In hoc casu, want anders is het niet een boobel.[118]
De kleermaeckers zijn in die wetenschap geconfijt, en afgerecht;[119]
Doch 't ambacht brenght het me, Heer, Krijn, riep onse Brecht,[120]
Wel dus veel itimme? van swilck, sy, en knoope?[121]
En and're snorrepypen? reeckent dat voor 't geen ghy door 't oogh van jou schaer liet loope.[122]
[+]Neen moer, ick ben de man niet, sey hy, en juyst was sijn duyvels ton 's jaers wel soo veel waert,[123] [+][A3v]
Dat hy 'er vry bier, en vyer, en licht mee heeft bespaert.[124]
O de reeckening', en de schrift is een mensch soo nut als ete,[125]
Al was 't met een boere krijtje, als 't de teyckenaer, wat het is, kan weten.[126]

115 *Dat isser de frayicheyt of*: dat is het mooie ervan. Ironisch bedoeld. (*WNT fraaiheid* 3). *maer ... blijft*: maar degene bij wie geen voordeel te behalen valt, en die even arm blijft. *daer (...) aen*: betrekkelijk voornaamwoordelijk bijwoord met ingesloten antecedent (*WNT verwinnen* I, 6). *sober*: arm (*WNT sober* A, 4).
116 *die*: onderwerp bij *Is* (117). *'t is wis*: dat staat vast, parenthetische zin (*WNT wis (I)* 4, c).
117 *konst*: kennis, kunde (*WNT kunst* 1). *reeckenschap*: rekenkunde.
118 *In hoc casu*: in dit geval. *want ... een boobel*: want anders is het niets waard. Lett: want anders is het [zelfs] geen zeepbel. *boobel*: zeepbel, luchtbel, als beeld van het vergankelijke, broze, of van het nietige, waardeloze (*WNT bobbel* 1, c). *het*: *de reeckenschap* (117).
119 *zijn (...) geconfijt*: zijn doorkneed, zijn zeer ervaren (*WNT konfijten* 2). *afgerecht*: bekwaam (*WNT afgericht* 1).
120 *brenght het me*: brengt het met zich mee.
121 *itimme*: een post op een rekening (*MNW Item*). *swilck*: tweezijdig geweven, grove, linnen stof (*WNT zwilk* I, 1).
122 *snorrepypen*: fraaiigheden (*WNT snorrepijp* 4). *reeckent ... loope*: beschouw dat als hetgene dat jij op oneerlijke wijze in je bezit hebt gekregen. (*WNT rekenen (I)* 3, a, β en *oog* II, 1, f). *dat* en *'t geen* verwijzen naar *itimme* (121).
123 *moer*: een aanspreking van *Brecht* (vrouwennaam, 120) door *Krijn* (120). *ick ben de man niet*: ik ben niet een persoon die zo iets doet (*WNT man* I, A). *duyvels ton*: ton waarin de kleermaker de door het oog van de schaar gehaalde lappen in smijt (Van Moerkerken 1898, 628). *wel soo veel*: minstens zo veel.
124 *vry bier*: onbelast bier. *vry*: ontslagen van de plicht belastingen te betalen (*WNT vrij* II, 21, b).
125 *de reeckening'*: het rekenen, het cijferen (*WNT rekening* 8). *de schrift*: de schrijfkunst.
126 *Al ... kan weten*: Al was het in Romeinse cijfers, zolang degene die het opgetekend heeft maar weet wat het betekent. *boere krijtje*: overoude wijze om getallen d.m.v. stippen, kruisjes en rechtstaande of schuinliggende strepen i.p.v. met Arabische cijfers op te schijven. ('Met boerenkrijt rekenen': in Romeinse cijfers rekenen) (*WNT boerenkrijt* 2).

Maer die haer reeckeningh qualijck maken, als 't somtijds beurt,[127]
Zijn neskebolle, en waert dat men hun uyt de reeckenaers wet-boeck scheurt:[128]
Gelijck d'onrustige veugels, die menkaer wijs maecken dat sy gouwe bergen sullen verkrygen,[129]
Dat dickwils boven yser niet en valt, daer sy menkaer mee na 't gat[130] rygen.
Of de coop're gout-maeckers, of die selver vermoen[131]
Dat sy van groot gheslacht zijn, en reeckenen datmense daerom behoort eer aen te doen:[132]
Of die al haer capitael aen een onseecker risico wagen,
Dat sy reeckenen soo rijck te sulle wese, en dat het qualick komt te slagen.[134]
Maer hoe! mijn tong sou hem, met dus te prate, wel te buyte gaen:[135]

127 *Maer die ... maken*: maar degenen die hun berekeningen slecht doen. (*WNT rekening* 1).
128 *neskebolle*: idioten, zotten (*WNT nesch* koppel.). *dat ... scheurt*: vrij: dat men hun het toepassen van de rekenkunst verbiedt. Er is sprake van groepsflexie: *de* is niet verbogen in de tweede naamval, terwijl *reeckenaers* wel verbogen is. *wet-boeck*: boek waarin het geheel der wetten, regels, voorschriften op een bepaald gebied zijn verzameld; vaker nog ter aanduiding van die verzameling zelf, waarbij de gedachte aan een concreet boek geheel naar de achtergrond verdwijnt. In algemene toepassing waar het toepassingsgebied niet inherent in de woordbetekenis is vervat, maar wordt uitgedrukt in een bijv. bep. (*WNT wetboek* a). In deze opvatting moet *de reeckenaers wet-boeck* gezien worden in analogie met ‘wetboek der natuur’ (aanduiding van het natuurrecht) en ‘zedelijk wetboek’ (aanduiding van een geheel van ethische regels. Deze passage moet mogelijk figuurlijk worden geïnterpreteerd.
129 *Gelijck*: zoals (*WNT gelijk* I, b). Met het woord *Gelijck* wordt een reeks voorbeelden ingezet, die door middel van het nevenschikkende voegwoord *of* (131 (2 x) en 133) met elkaar verbonden worden. *veugels*: kerels, in spottende of ironische persoonsaanduiding (*WNT vogel* B, I, 4, a).
130 *Dat ... valt*: de *gouwe bergen* die de *neskebollen* zichzelf toedichten, blijken meestal niet meer te zijn dan ‘ijzeren bergen’. *Dat*: dat wat, hetgeen, met de voorgaande zin als antecedent. *daer (...) mee*: met het *yser* (130). *na 't gat rygen*: te lijf gaan (*WNT rijgen* 9).
131 *coop're gout-maeckers*: personen die goud trachten te maken, maar die in feite slechts met koper bezig zijn. *Coop're* werd wel gesteld tegenover ‘gouden’ als epitheton van iets van mindere waarde (*WNT goudmaker* en *koperen* I, 1, c, δ). *die*: degenen die. *vermoen*: menen (*WNT vermoeden* I, 2).
132 *van groot gheslacht*: van hoge geboorte. *reeckenen*: menen (*WNT rekenen* I, 17).
134 *Dat ... wese*: [en] dat zij erop rekenen in een mum van tijd (of: op die manier) rijk zullen worden. In *of [gelijck] die ... slagen* (133, 134) is sprake van een anakoloet: de zin wordt op een andere wijze afgemaakt dan hij begonnen is. *het*: op die manier rijk worden.
135 *Maer hoe!*: uitroep, tussenwerpsel (*WNT hoe* I, 6). *hem (...) te buyte gaen*: de grens van wat zedelijk aanvaardbaar is overschrijden (*WNT buiten (IV)* II, III, A, 27, a). *hem*: zich. *dus*: op deze wijze (*WNT dus* A, 2, a).

Doch vriende 't word maer van de slimste soort gheseydt, de vroome treck het sich niet aen:[136]
Want Studenten van mijn conditsy zijn altoos soo van sinne,[137]
Dat sy 't liefst houde, met die hun cost *ad practicum* winnen.[138]
Hier staen ick vast en klipper-tant, en ducht dat het de heele nacht[139]
Niet beet'ren sal, wat raet? helaes! wech met die klacht,[140]
Ick mach in de luwt, onder dese stoep-banck neerleggen een cout lijf, dat niet heeft te eten, of te breecken,[141]
En laten de aerd mijn beth, het holster mijn hooft-kussen zijn, en dit schabbetjen mijn deecken.[142]
Daer hoor ick volck, ey sus, mijn backus swijght nou kort,[143]
Op dat ghy van dees plaets noch niet verjaeght en wort.

DE STUDENT GAET ONDER DE BANCK LEGGEN.

LEENDERT.

Ick wed ick dese wegh wel blindelingh sou vinden,[145]
So dickwils kuyer ick by nacht dit paetje, winde[146]
Noch hagel-buy, of kou, en houwe my niet van[147]
Mijn Els, mijn Moolnaerin, die mijn vermaken kan.

136 *'t word ... gheseydt*: het wordt slechts over de slechtste personen gezegd. (*WNT maar (V)* II, 3), *van (I)* A, XI, 30, a, β, *slim* A, 2 en *soort* 3, a). *de ... aen*: de fatsoenlijke moet het zich niet aantrekken. *vroome*: de fatsoenlijke, de eerzame (*WNT vroome (II)* 1). *treck:* aanvoegende wijs.
137 *conditsy*: maatschappelijke positie (*WNT conditie* 1). *zijn altoos soo van sinne*: zijn altijd zo van aard. (*WNT zin* IV, 23, b en *altoos* I, 2).
138 *Dat ... winnen*: dat zij bij voorkeur omgaan met degenen die hun kost door arbeid verdienen. (*WNT liefst* 2, a en *houden* III, E). *ad practicum*: gericht op de praktijk (door arbeid).
139 *Hier ... klipper-tant*: hier sta ik onbeweeglijk te klappertanden. *staen (...) en klipper-tant*: sta te klappertanden (werkwoordelijke hendiadys. Zie: Hermkens & Van de Ketterij, 1984, p. 165-167 en Strengholt 1970; *WNT vaststaan* 1, a).
140 *wat raet*: wat te doen? Wat moet ik beginnen? (*WNT raad* A, 4).
141 *mach (...) neerleggen*: kan neerleggen. *stoep-banck*: zitbank bij de deur van een huis (*MNW stoep*, 1). *dat niet heeft te eten, of te breecken*: de uitdrukking *noch te eten, noch te breken hebben* wordt gebruikt met betrekking tot personen die gebrek lijden of straatarm zijn. (*WNT breken* I, B, 1, a).
142 *holster*: reiszak (*WNT holster* 2). *schabbetjen*: vod (*WNT schabbe* I, 1).
143 *mijn ... kort*: mond, zwijg (gebiedende wijs) nu snel.
145 *Ick ... vinden*: *Ick*: ond. *wed*: pv, ww-gez. *ick ... vinden*: lv-zin.
146 *kuyer ick*: wandel ik op mijn gemak (*WNT kuieren (I)* A).
147 *houwe my niet van*: houden mij niet af van. (*WNT houden* II, 2).

Een wack're water-hondt ontsiet geen vuyle slooten;[149]
Ick schat, al wat ick ly, voor 't geen ick heb genooten[150]
Van haer, van wie ick krijgh al wat ick wenschen mach:
Sy maeckt dat ick gevoel, dat niemandt soeter sach[152]
In 't streele, kusse, lacche, minnelijck onthale,
Mijn moolnaerin die kan te wonder aerdich malen.[154]
Ick clop. Daer komt haer licht.

PLEUNTJE. BINNEN.
Wie roert de clopper daer?

LEENDERT
't Is vriendschap Pleuntje kint, ey open veur mijn maer.[156]

+ELSJE. PLEUNTJE.

+[A4r]

ELSJE
Goe naevont Leendert lief, ick sat u vast en wachten.[157]

LEENDERT
Dat 's goet mijn troost, dat ick noch leef in u gedachten.[158]
Daer meysje, neem mijn vracht, ey sie wat ick hier brocht.

ELSJE
Wel trouwe vaer, jy hebt ons soberheyt bedocht,[160]

149 *Een wack're water-hondt ... slooten*: bet.: een bekwaam man die zijn voordeel najaagt, laat zich niet uit het veld slaan door de moeilijke omstandigheden die hij moet overwinnen om zijn doel te bereiken (*WNT waterhond* 1, b).
150 *Ick ... haer*: ik ben van mening, dat hetgeen ik heb genoten van haar, alles wat ik moet doorstaan, waard is. (*WNT schatten* 8 en *al (I)* II, 2, a, α).
152 *Sy ... sach*: Zij zorgt ervoor dat ik voel, wat niemand ooit heerlijker heeft ondervonden. *soeter*: aangenamer, heerlijker in fysiek-erotisch opzicht (*WNT zoet (I)* A, IV, 7, d, α). *sach*: (aan den lijve) ondervond (*WNT zien* I, 8, b).
154 *die ... malen*: bet.: zij is zeer goed in bed. *malen*: seksuele omgang hebben (*WNT wonder (II)* II, 9, b *MNW malen (I)*). Hier wordt bovendien een toespeling gemaakt op het jargon van het molenaarsbestaan.
156 *vriendschap*: goed volk.
157 *ick ... wachten*: ik zat al op u te wachten. *sat (...) en wachten*: werkwoordelijke hendiadys. Zie: Hermkens & Van de Ketterij, 1984, p. 165-167, Strengholt 1970 (*WNT vast* B, 9).
158 *mijn troost*: schat, lief(je) (*WNT troost* 12).
160 *jy hebt ons soberheyt bedocht*: ironisch bedoeld.

Dusk moy braen vleys; jy weet wel wat op de steenen loopen.[161]

PLEUNTJE

Het siet soo excelent met boter overdropen:[162]
Sie daer vrouw, geef je 't mijn, ick eet'er 't raust wel van,[163]
Als 'k een dronck wijn daer op kreegh uyt die volle kan.[164]

ELSJE

Nou hangdeloos hou vast, ick durf 't jou nau betrouwen:[165]
Was jy soo gauw in 't werck, als snappe, 'k sou 't puyck houwen:[166]
Is jou mijn les van flus vergeete dan soo heel?[167]
Jy heb een memori ghelijck als een garneel.[168]
Benje dan altijt met jou lange tong verleegen?[169]
Gae set dit binne neer, bewaer het wel te deegen,[170]

161 *Dusk ... loopen*: Wat een mooi gebraden vlees! Jij weet wel waarop de stenen lopen. *Dusk*: zo'n (*WNT dusch*). *jy ... loopen*: in deze uiting wordt een erotische toespeling gemaakt op het malen van molenstenen. *steenen*: loopsteen; de zich bewegende, bovenste molensteen (*WNT looper* II, 11).

162 *Het siet*: het ziet eruit (*WNT zien (I)* B, IV, 50). *met boter overdropen*: verholen conjuncte participiumconstructie, verbonden met *Het* (162).

163 *Sie daer*: deze uitdrukking wordt gebruikt om de aandacht te vestigen op de mededeling en handeling die volgt (*WNT zien (I)* C, 58, a, β). *geef ... van*: als je het aan mij geeft, eet ik het rauwste gedeelte er wel van(af). *raust*: het rauwste gedeelte. (*WNT eten* I, B, 1, c, α).

164 *daer op*: daarbij, erbij.

165 *hangdeloos*: handeloos; hier aanspreking tot een lui persoon (scheldwoord).

166 *gauw*: behendig (*WNT gauw* I, 1, b, β). *snappe*: kwebbelen (*WNT snappen* B, 3, a). *'k sou 't puyck houwen*: ik zou het knap vinden. (*WNT puik (I)* II, A, 2, b en *houden* I, F, 4).

167 *Is ... heel?*: Is jou mijn les van zojuist dan helemaal uit de herinnering verdwenen? Tegenwoordig is het subject (*mijn les van flus*) veranderd in het directe object, en het indirect object (*jou*) in het subject: 'ben je mijn les vergeten'. Deze constructie komt vaker voor bij het werkwoord 'vergeten', en heeft de betekenis: uit de herinnering verdwijnen, uit het geheugen gaan. *soo heel*: helemaal. (*WNT vergeten* A, I, 1, b en *flus,* 3).

168 *Jy ... garneel*: schertsende uitdrukking: jij hebt een zeer zwak geheugen (*WNT garnaal* 1, a, β).

169 *Benje ... verleegen*: twee mogelijke interpretaties: 1.Vrije vertaling: moet jij nu altijd zo'n grote mond hebben?. *Benje (...) met (...) verleegen*: wordt je belemmerd of gehinderd (*WNT verlegen* 3, b, α). *lange tong*: iemand die een *lange tong* heeft, is kwaadsprekend, of kan geen geheimen bewaren (*WNT lang* (I) A, I, 1, b). Hier in aansluiting bij de herhaaldelijke waarschuwingen van Elsje, nl. dat Pleuntje haar mond moet houden. 2. Heb je dan altijd honger en dorst. In aansluiting bij de waarschuwing dat Pleuntje het eten dat Leendert heeft meegebracht niet zelf mag opeten.

170 *Gae set dit binne neer*: Ga heen, zet dit binnen neer. *bewaer het (...) Voor*: bescherm het tegen (*WNT bewaren (I)* 6). *te deegen*: naar behoren (*WNT terdege* B, 1).

Voor kat, of hont, en voor jou selfs. Lief, wat een vreught!
Dat Volckert nu dus uyt-blijft; jae wel het en heught[172]
Mijn nau, dat ick je soo onbeschroomt omvatte,
Mijn man sal hem niet weynigh nou, van binnen natten:[174]
Terwijlent sal 't hier oock geen vaste wesen, neen:[175]
't Sal kermis, jae dubbelt kopper zijn, soo ick meen.[176]

LEENDERT

Mijn Elsje, al de vreught die yewers is gereesen,[177]
Geniet ick, als ick maer mach by u vrolick weesen;
Mijn suycker-riet, mijn bije-korf, aen u mont[179]
Vind ick de soetste vocht die 'k oyt mijn dagen vont:[180]
Ghy doet seer wel wanneer u man u lust doet speene,[181]
Dat ghy een broot komt van u lieve Leendert leenen.

PLEUNTJE

'k Word wilt van soo veel soens, ey volck jy sout een meyt[183]

172 *Dat ... uyt-blijft*: Bleef Volckert nu maar weg! (*WNT uitblijven* I, 3, b). *het en heught Mijn nau*: ik kan het me nauwelijks meer herinneren. *het (...) heught Mijn*: onpersoonlijke constructie. (*WNT heugen* A, III, 2).
174 *niet weynigh*: in (behoorlijk) sterke mate (*WNT weinig* I, 1, c, δ). *natten*: natmaken in toepassing op het drinken (*WNT natten* 3).
175 *Terwijlent*: in die tussentijd (*WNT terwijl* B, 1).
176 *kermis*: 1. feest (*WNT kermis (I)* B, 2, a), 2. feestmaal (*WNT kermis (I)* B, 2, c). *kopper*: feestmaal (*WNT kopper* I).
177 *al de vreught ... weesen*: als ik me met u uit mag leven, geniet ik net zoveel vreugde, als al de vreugde die waar ook is ontstaan; vrijer: (...) geniet ik de grootste vreugde die bestaat. *vrolick weesen*: zich uitleven (veelal genoemd m.b.t. eten, drinken en/of de liefde bedrijven) (*WNT iewers* 1 en *vroolijk* I, 2, c).
179 *Mijn suycker-riet, mijn bije-korf*: koosnaampjes voor Elsje, waarin de zoetigheid uit 180 al tot uitdrukking wordt gebracht.
180 *de (...) vocht*: *vocht* kon in de zeventiende eeuw ook als 'de'-woord gebruikt worden (*WNT vocht (I)*). *soetste*: aangenaamste, heerlijkste in physiek-erotisch opzicht (*WNT zoet (I)* A, IV, 7, d, α). *mijn dagen*: in mijn leven (*WNT dag (I)* 5).
181 *Ghy ... leenen*: U handelt op de juist manier, dat u een glippertje komt maken met uw lieve Leendert, als uw man u de lust onthoudt. (*WNT weldoen* 4). *wanneer ... speene*: bijwoordelijke bepaling van voorwaarde (of tijd) bij *komt leenen. u* (2e): meewerkend voorwerp. *lust*: lijdend voorwerp. *speene*: (het begeerde) onthouden aan (*WNT spenen* A, 2). *een broot (...) leenen*: overspel bedrijven, een glippertje maken (*WNT brood* I, B).
183 *volck*: luitjes, vgl (*WNT volk* 3 e,f). *jy ... maecken*: jij zou een dienstmaagd zelfs opgewonden maken. *meyt*: maagd, dienstmeid (*WNT meid* 1 en 2). *gaende maecken*: erotisch opwinden (*WNT gaande* II, 1).

Wel gaende maecken, wech met deuse malligheyt.

LEENDERT

Och mocht ick altoos in u lieve armen leggen![185]

PLEUNTJE

De min is blint en doof, heb ick wel hooren seggen:
Ick loof, sy hooren noch sy sien mijn langer niet.[187]

ELSJE

Mijn soete vryer, och! al lij ick wat verdriet,[188]
Als ick jou missen moet, soo haest en kom je niet,[189]
(Bysonder als ick maer verlost ben van mijn jorden)[190]
Of 't is of mijn quelling schoon van 't lijf geveecht worden:
Ick word een hiel aer mensch, ick kroch, en steen te veur,[192]
Soo ras als ick jou sie gaet al mijn sieckte deur.[193]

PLEUNTJE

Dat loof ick wel, het scheelt te lacchen, of te grijnen,[194]
Met scharbier sich te laen, of met goe leck're wijnen:[195]
Jy past als harme en sijn fluyt dee op menkaer.[196]
Was miesters naers kout, vrou jy moch wel voor een aer[197]

185 *altoos*: altijd (*WNT altoos* I, 2).
187 *Ick ... niet*: Ik geloof, dat zij mij niet langer horen of zien. *Ick*: ond. *loof*: pv, ww-gez. *sy ... niet*: lv-zin. (*WNT gelooven* II, A, 2, d). In 187-189 komt drie maal de uitgang *-iet* in rijmpositie achter elkaar voor.
188 *al ... verdriet*: ook al lijd ik veel hartzeer. *wat verdriet*: genitief *-s* ontbreekt. (*WNT verdriet (I)* 3, a, α).
189 *soo haest en kom je niet, (...) Of ... worden*: Je bent nauwelijks gekomen, of het lijkt alsof mijn kwellingen geheel en al van mijn lichaam geveegd worden. In deze zin is sprake van balansschikking: de eerste zin bevat de negatie *en (...) niet*. De tweede zin begint met het voegwoord *Of* en staat in de hoofdzinsvolgorde. In de tweede zin treedt incongruentie op van het onderwerp *mijn quelling* (e.v.) en de persoonsvorm *worden* (m.v.). (*WNT haast (II)* II, 2, b), *schoon (II)* II, A, 7, a en *vegen* B, 14, a).
190 *jorden*: saaie, onnozele vent (*WNT jorden*).
192 *aer*: ander. *ick kroch, en steen*: ik jammer en klaag. *kroch* en *steen* hebben ongeveer dezelfde betekenis, en worden ook veelvuldig gezamenlijk gebruikt en met elkaar in verband gebracht (*WNT krochen* 2).
193 *Soo ... deur*: Zodra ik jou zie, verdwijnt al mijn minnesmart. (*WNT rasch* 2, *doorgaan (I)* B, 3, d en *ziekte* II, 3).
194 *loof*: denk, meen (*WNT gelooven* II, A, 2, d).
195 *scharbier*: de minste soort van bier (*WNT scharbier*). *laen*: vullen met drank (*WNT laden, (I)* II, 2, b).
196 *Jy ... menkaer*: bet.: jullie passen volmaakt bij elkaar (*WNT harmen* 2).
197 *Was ... worden*: Als de echtgenoot zijn seksuele plichten niet vervult, vrouw, dan kun je wel met een ander een paar vormen. (*WNT mogen* 5, a).

Een paer worden, Heerschip zijn 't soo vreemde saecke?[198]
Men kan van een boerin wel haest een stee-wijf maecken:[199]
Of siet me selden dat het tot een hylick raeckt,[200]
Wanneer men van te veure sulcken kennis maeckt?[201]

ELSJE

[+]Pleun moet je over al jou diefse kloet in steecken?[202]
Sie daer kom je noch eens in onse woorde spreecken,[203] [+][A4v]
Het sal je rouwe, jou verbrangde stucke vleys.[204]

LEENDERT

Ey 't is vry hof mijn hart.[205]

ELSJE

Maer neen, dit 's elcke reys
Te doen: was 't eens ick leed't, dit duurt vast alle dagen.[206]

LEENDERT

Nou Pleuntje, 't is jou vrou, ghy moet u proper dragen,[207]

198 *Heerschip*: God. *zijn 't soo vreemde saecke?*: is dat zo gek?
199 *wel haest*: op gemakkelijke wijze, zonder moeite (*WNT welhaast* 2). *stee-wijf*: stadsvrouw, vrouw uit de stad (*WNT stede* samenst. A).
200 *me*: men.
201 *sulcken kennis maeckt*: elkaar op die manier leert kennen (te weten: door seksuele omgang met elkaar te hebben).
202 *moet ... steecken?*: bet.: Moet je je nu verduveld altijd in het gesprek mengen? *diefse*: duivelse. Vandaar: bastaardvloek. *kloet*: vaarboom (*WNT kloet (I)* 1).
203 *Sie daer*: ter inleiding van een nieuwe gedachte in het tekstverband (*WNT ziedaar* I, 2). *kom ... spreecken*: als je je nog eens in ons gesprek inmengt. *in (...) spreecken*: zich sprekende inmengen (*WNT inspreken* II, A).
204 *Het sal je rouwe*: dan zul je er spijt van krijgen (*WNT rouwen (I)* I, 2). *jou verbrangde stucke vleys*: aanspreking vol scheldwoorden. *verbrangde*: verduiveld. Zie Crena de Iongh 1959, 101 voor dit gebruik van *jou*. (*WNT verbrand* 3, a, α en *vleesch* I, 4, c, α).
205 *'t is vry hof*: laat toch gaan, geef haar toch verlof. *vry hof*: verlof, toestemming (*WNT vrijhof (I)* 4). *dit 's elcke reys Te doen*: dit valt telkens (weer) voor. (*WNT reis (I)* 4, γ) en *doen (IV)* A, 4).
206 *was 't eens ick leed't*: als het één keer was, zou ik het dulden. (*WNT eens (I)* 1) en *lijden (I)* I, A, 2). *dit duurt vast alle dagen*: dit zet zich alle dagen onophoudelijk voort. (*WNT vast* B, 2, b).
207 *vrou*: meesteres, vrouw des huizes (*WNT vrouw* A, I, 3, a, α). *ghy moet u proper dragen*: u moet zich keurig gedragen. (*WNT dragen (II)* B). *proper*: op een behoorlijke, keurige wijze (*WNT proper* B, 1).

'k Sal u vereeren dat jou huur wel waert sal zijn,[208]
Wees maer te vreen, en swijgh: vertrou de rest aen mijn.[209]
De meysjens vaeren best, daer dochters zijn, of vrouwe,[210]
Die dus gelijcken list haer als gespeel vertrouwen.[211]

DE MEULNAER SINGT VAN BINNEN.

VOLCKERT
Moy Niesjen, en Rosbaertje die ware vroegh opgestaen, jae staen,[212]
Hey drie uurtjes voor den dage, soete liefje, uyt snijde soude sy gaen, jae gaen.[213]

ELSJE
Daer hoor ick Volckert: och mijn Leendert, 't is mijn man.

LEENDERT
Dat is een banckerot, wat drommel gaen wy an?[215]

ELSJE
Daer 's weynigh swaerigheyt, ick sal dat varcken wassen,[216]
Wy sullen evenwel dit nachje saemen brassen,[217]
En soetjes stoejen: Pleaum waer is de klare vocht,[218]

208 *'k Sal ... zijn*: ik zal u iets geven dat in waarde overeenkomt met de dienst die je daarvoor gedaan hebt. *vereeren*: geld schenken in ruil voor een bewezen dienst of een verrichte inspanning. *dat*: wat; betrekkelijk vnw. met ingesloten antecedent. *huur*: de dienst waartoe men zich verhuurd heeft (*WNT vereeren* 1, a, *huur* 3 en *waard (IV)* I, 2, a).
209 *vertrou*: vertrouw toe (*WNT vertrouwen (I)* II, 6).
210 *meysjens*: dienstmeiden (*WNT meisje* 6). *vaeren best*: maken het het best (*WNT varen (IV)* A, V, 27, a). *daer*: daar waar.
211 *Die ... vertrouwen*: die hun zo'n list (slippertje) als vriendin toevertrouwen. *dus gelijken*: dus gelijk een: zo'n. *haer*: hun (meewerkend voorwerp). (*WNT gespeel* 2, en *vertrouwen (I)* II, 7).
212 *Moy Niesjen, ... gaen*: mogelijk is dit lied een variant op *Van Plompaard en zen Wijvetje*: 'Maar Plompaard en zen wijvetje, Ze zijn vroeg opgestaan, Drij uurtjes vóór den dage, - Ja, ja! Van falderala! - Drij uurtjes vóór den dage, Om naar de markt te gaan' (enz.). (Zie: *Iepersch Oud-liedboek*, 1962, p. 267, 268 of Pollmann & Tiggers 1956, 206). *voor den dage*: voor het aanbreken van de dag (*WNT dag (I)* 2). *uyt snijde soude sy gaen*: het is in dit lied mogelijk, dat er sprake is van letterlijk snijden, omdat Niesjen in haar vinger snijdt. Maar ook een erotische betekenis, waarbij gedacht moet worden aan de betekenis 'schede' van 'snede' is mogelijk.
213 *Moy Niesjen, ... gaen*: mogelijk is dit lied een variant op *Van Plompaard en zen Wijvetje*: 'Maar Plompaard en zen wijvetje, Ze zijn vroeg opgestaan, Drij uurtjes vóór den dage, - Ja, ja! Van falderala! - Drij uurtjes vóór den dage, Om naar de markt te gaan' (enz.). (Zie: *Iepersch Oud-liedboek*, 1962, p. 267, 268 of Pollmann & Tiggers 1956, 206). *voor den dage*: voor het aanbreken van de dag (*WNT dag (I)* 2). *uyt snijde soude sy gaen*: het is in dit lied mogelijk, dat er sprake is van letterlijk snijden, omdat Niesjen in haar vinger snijdt. Maar ook een erotische betekenis, waarbij gedacht moet worden aan de betekenis 'schede' van 'snede' is mogelijk.
215 *Dat is een banckerot*: dat is een teleurstelling (*WNT bankroet* 2). *wat (...) gaen wy an?*: wat moeten we beginnen (*WNT aangaan* II, I, 2, a). *drommel*: een wat gemoedelijker klinkend woord voor 'duivel', gebruikt als bastaardvloek (*WNT drommel (I)* 1).
216 *Daer 's weynigh swaerigheyt*: het is geen ramp (*WNT zwarigheid* IV, 10, b, β).
217 *evenwel*: niettemin (*WNT evenwel* 2, b). *brassen*: gulzig en overdadig eten en drinken (*WNT brassen (I)* I).
218 *soetjes stoejen*: lekker vrijen. *soetjes*: aangenaam, heerlijk in physiek-erotisch opzicht (*WNT zoet* (I) A, IV, 7, d, α). *stoejen*: dartel en hardtastelijk spelen in toepassing op het minnespel (*WNT stoeien (II)* 1). *de klaere vocht*: *vocht* kon in de zeventiende eeuw ook als 'de'-woord gebruikt worden (*WNT vocht, (I)*). *klaere*: heerlijke (*MNW claer* 2, a).

't Gebraet, en wittebroot, dat Leendert daetlijck brocht?[219]

PLEUNTJE

't Staet achter in het troor.[220]

ELSJE

Daer dient het niet te proncken:
Want dickwils komt hy thuys, al is hy noch soo droncken:
En snijt een wackren hacht: en vont hy dit daer staen,[222]
Soo was 't gescheeten: o! die kost sou ons verraen.[223]
Haelt het, en gaet het daer onder die tobbe stellen.[224]

LEENDERT

En waer blijf ick soo langh?[225]

ELSJE

Ey wilt u niet eens quelle.
Kom set u op die stoof, dan sal ick deese ton[226]
U stulpen over 't hooft.[227]

LEENDERT

Dat 's hups byloo, ha bon.

ELSJE

Als ick dat droncke kint geleyt heb in sijn luyeren,[228]

219 *daetlijck*: zojuist, zo-even (*WNT dadelijk* B, 5).
220 *troor*: pronkkast waarin men spijzen klaarzet, gereedmaakt of bewaart (*WNT trezoor* 3).
222 *een wackren hacht*: een groot stuk vlees. *hacht*: een afgesneden stuk vlees (*WNT wakker* 6, c en *hacht (I)* 2, a).
223 *Soo was 't gescheeten*: dan is het zo [opgegeten en] uitgepoept.
224 *stellen*: plaatsen, zetten, leggen (*WNT stellen* I, A, 1, a).
225 *wilt u niet eens quelle*: maak je niet zo ongerust. *wilt*: duidt het feit aan dat een handeling of toestand plaatsheeft (*WNT willen* II, 13, a, α en *kwellen (I)* A, 6, b).
226 *set*: ga zitten (*WNT zetten* A, I, 3, a, β). *stoof*: voetenbankje (*WNT stoof (I)* 8, a).
227 *stulpen*: als een stolp of deksel op of over iets plaatsen (*WNT stulpen (I)*). *hups*: aardig, mooi (*WNT hupsch* II, 3). *byloo*: bekrachtigende uitroep (*WNT bijloo*). *bon*: goed (*Van Dale Groot Woordenboek Frans-Nederlands*, 2e druk 1990, *bon* (2), 0.1).
228 *geleyt heb in sijn luyeren*: in bed heb gelegd.

Dan sullen wy 't, gelijck wy pleegen, aerdich muyeren:[229]
Hy slaept doch als een muur, dus lijdt een beetje pijn,[230]
De vreught sal flusjes dan noch tienmael grooter zijn.[231]

ELSJE STULPT LEENDERT DE TON OVER 'T HOOFT EN GAET BINNEN.

VOLCKERT EN KEESJE UYT.

VOLCKERT
Doensy hadde gesneeden de lieve lange nacht, jae nacht,[232]
Moy Niesjen sneet in haer vinger soete liefje, dat haer een ader ontsprang.[233]

KEESJE
Helder op mijn hartje, byget Volckert jy singht gelijck een lijster.[234]

VOLCKERT
Ho jong-kees-koene, waer nae toe? om een pottje? of nae de vryster?[235]

KEESJE
Nae gien van beyde mijn duytsert; maer 'k heb ginsen op de wacht ghestaen,[236]

229 *'t (...) muyeren*: de zaak schikken (*WNT muieren* 1). *gelijck wy pleegen*: zoals wij gewoonlijk doen (*WNT plegen* II, A, 2).
230 *Hy ... muur*: hij slaapt toch erg vast.
231 *flusjes*: straks (*WNT flus* 2).
232 Volckert zet hier het lied voort dat hij in 212, 213 had ingezet.
233 *ontsprang*: opensprong (*WNT ontspringen* II).
234 *Helder op*: vooruit! Aansporing om verder te zingen. *mijn hartje*: aanspreking voor Volckert. *byget*: bij God. Gebruikt als opzettelijke misvorming van het woord 'God' in platte, volkse taal. Een bastaardvloek gebruikt als nadrukkelijke bevestiging (*WNT God* II, C, 8, q, γ). *jy singht gelijck een lijster*: bet.: jij zingt erg vrolijk en helder (*WNT lijster*)
235 *jong-kees-koene*: Aanspreekvorm voor een onbekende jongeman. Met *jong* kan een tot geslachtsnamen geworden onderscheiding van gelijknamige broeders tot uitdrukking worden gebracht (*WNT jong (I)* I, A, I, 2, b). *om een pottje*: om een potje bier te drinken (*WNT pot (II)* I, B, 3, a, α).
236 *duytsert*: flink, levenslustig persoon (*WNT duitscherd* 2). *'k heb ginsen op de wacht ghestaen*: ik heb daarginds in het geheim staan toekijken. (*WNT ginds* 2 en *wacht (I)* 1, a).

Daer ick Kroontje, als een twiede Malegijs, sach tegen een drommel slaen,[237]
[+]Dat sijn wijf was: bloet sy maeckte sulcke havicks-klauwen,[238]
Daer sy hum dat backisjen mede open kon krauwe,[239] [+]B[1r]
Het was een lust om te sien; maer hoe hy was in de ly,[240]
Soo toonden hy hem noch, als een Monarch, over sijn kleyne burgery:[241]
Wangt kijnt, of meyt, en knecht en kosten hem niet stille;[242]
Hy grauwden als een hongt, hy wouse allegaer villen:[243]
Maer Mary kreegh hem ongder, en smeet him soo blauw, en blont,[244]
Dat bloet, en snot, uyt neus, en naegel-streepen stont.[245]
Soo 't aensicht overspat, datmen hem niet kost kenne:[246]
Moye Maretje seyd hy, hoe meugh je mijn dus schennen?[247]

237 *Malegijs*: *Malegijs* was de oom van Renout van Montalbaen (Zie: Spijker, 1993, p. 12). Hij kon toveren en was bovendien zeer sterk en dapper. Samen met zijn neef Renout sloeg hij vele Saracenen dood. Behalve in *Renout van Montalban* treedt *Malegijs* op in een werk dat zijn eigen naam draagt, dat in ieder geval halverwege de zestiende eeuw in druk verkrijgbaar was. (Zie: Franssen, 1993, p. 113 en Renout/Adema, 1998). *drommel*: een beklagenswaardig persoon (*WNT drommel (I)* 2, c).

238 *Dat sijn wijf was*: wat zijn vrouw was. Sluit aan bij *drommel* (237). *bloet*: aanspreekvorm voor Volckert; man, kerel (*WNT bloed (II)* 1). *havicks-klauwen*: de handen van *sijn wijf* (238) worden vergeleken met de klauwen van een havik (*WNT havikskauw*).

239 *Daer ... krauwe*: Waarmee zij hem het gezicht door krabben kon verwonden. *backisjen*: gezicht. Hier ironisch weergegeven door de verkleinvorm (*WNT bakkes* 1, *openkrabben* 2 en *krauwen* B, 1, a).

240 *hoe hy was in de ly*: Hoezeer hij ook in een onaangename situatie verkeerde (*WNT lij (I)* 2).

241 *Soo toonden hy hem noch*: zo deed hij zich nog voor (*WNT toonen* C, 12, d). *kleyne burgery*: onderdanen.

242 *en kosten hem niet stille*: konden hem niet tot rust brengen. *kosten*: konden. (*WNT stillen* A, 3, a).

243 *grauwden*: sprak op grommende toon (*WNT grauwen* II, 2). De *-n* is een verbindings-*n* ter onderscheiding van de sjwa en de anlautende vocaal van het volgende woord. *hy wouse allegaer villen*: hij wilde ze allemaal villen. *allegaer*: allen zonder uitzondering (*WNT allegaar* 2, a).

244 *kreegh hem ongder*: kreeg hem in haar macht (*WNT onderkrijgen* 2). *smeet ... blont*: sloeg hem dusdanig bont en blauw. (*WNT smijten* I, A, 5). *blont*: blond wordt gezien als 'geelachtig blauw', wanneer de huid verkleurt als gevolg van opgelopen letsel. *blont* wordt in deze betekenis vaak verbonden met 'slaan' en 'blauw' (*WNT blond* 9), en allitereert bovendien met *blauw*.

245 *naegel-streepen*: striemen in het vel, veroorzaakt door het krabben met de nagels.

246 *Soo ... kenne*: [dat] zijn aanzicht dusdanig bespat was, dat men hem niet meer kon herkennen. *kost*: kon. (*WNT kennen* II, 3, a).

247 *meugh (...) schennen*: kan toetakelen (*WNT schenden* 1, a).

Hoe meugh je mijn dus havenen? deynckt ick bin een boer van fatsoen:[248]
Daer, om jou van boosheyt te suyveren seyse, 't is om datje geen meer quaet soud doen:[249]
En sy weer van slaen, dat was hem, immers ten lange leste,[250]
Hy praeten soo moy, en beloofden sulcken beterschip, alle dingh raeckten ten besten:[251]
Doe kuyerde ick oock nae huys, en meen mijn moers seun te leggen uyt het wagen-spoor.[252]

VOLCKERT.
Al ries? van al 't slapen krijgh men een dick hooft sey Jan Floor.[253]

KEESJE.
Maer weetje wat de stee-luy segghe? die 's nachts over twaelven loopt langs de straten dwalen,[254]
Die sentmen nae 't warme langt om peeper, en andre kruyden te[255]
halen.

VOLCKERT.
Jy pleeght by de borsten eertijts te wesen een goet gesel.[256]

248 *havenen*: mishandelen (*WNT havenen (I)* I, B, 3, a, α). *deynckt ... fatsoen*: bedenk, dat ik een boer van goede stand ben. *fatsoen*: aanzien, waardigheid, goede stand (*WNT denken* B, 4 en *fatsoen* 10).
249 *Daer,... doen*: 'Pak aan, om jou te ontdoen van verkeerde eigenschappen', zei ze, 'het is, opdat je volstrekt geen kwaad meer zult doen'. *Daer*: uitroep bij het geven van een klap. *geen meer*: volstrekt niet meer (*WNT boosheid* 3, a, *zuiveren* I, 1, b, β, *omdat* syn. en *geen* V).
250 *sy weer van slaen*: en zij begon weer te slaan. *dat was hem*: enorm. *immers*: in elk geval (*WNT immers* 1). *ten lange leste*: na geruime tijd (*WNT lang (I)* A, II, 6).
251 *alle dingh raeckten ten besten*: alles kwam goed.
252 *kuyerde*: wandelde ik op mijn gemak (*WNT kuieren* (I), A). *te leggen uyt het wagen-spoor*: naar bed te laten gaan (*WNT wagenspoor* 2). Keesje spreekt hier in de derde persoon over zichzelf.
253 *Al ries*: Nu al? (*WNT alreeds* suppl.). *van ... hooft*: van al dat slapen word je maar suf! *Jan Floor*: Jan met de korte achternaam. *Floor*: weinig flink of weinig beschaafd persoon, pummel (*WNT Floor*).
254 *stee-luy*: de mensen uit de stad. *die 's nachts ... halen*: hier citeert Kees wat de *stee-luy* zeggen.
255 *nae 't warme langt*: naar Oost- of West-Indië, vgl. *Bedrooge Dronkkaart* vs. 457, 458 (*WNT warm (I)* kol. 1204).
256 *Jy... gesel*: jij was vroeger gewoonlijk toch een vrolijke klant bij de drinkebroeders. Opvallend aan deze zin is, dat de persoonsvorm (*pleeght*) in de tegenwoordige tijd staat, terwijl er door middel van *eertijts* aan een situatie uit het verleden wordt gerefereerd. *pleeght (...) te wesen*: bent gewoonlijk (in toepassing op iets dat in het verleden geschiedde) (*WNT plegen* II, A, 1, b, δ, *borst* I, *eertijds* 1 en *gezel* 3).

KEESJE.
En noch, als 't pas geeft, maer 't is alle daegh geen kermis, weet jy dat wel.[257]

VOLCKERT
Laet jy de staert dus alries hangen? o dat mach niet deur de beugel:[258]
Doen ick soo jong was als jy, was ick een andre braet-veugel:[259]
Ick hil in ons heel schout-ambacht de vrees onder de jonge-luy,[260]
En als ick noch begin soo dooch ick niet een bruy;[261]
Jae flus deed ick een heel seltschip voor mijn beven,[262]
Ick moet het jou seggen, Branckje Flooren most een half vatje geven[263]
Door een komenschip, wy peurden'er by gort gelijck verhongert an.[264]

KEESJE
Jae jy goot het bier in de man, en liet de wijsheyt in de kan.

257 *noch*: nog steeds (*WNT nog* 2). *als 't pas geeft*: als het zo uitkomt (*WNT geven* I, II, B, 2). *'t is alle daegh geen kermis*: het moet een uitzondering blijven (*WNT kermis (I)* A, 3, b).
258 *Laet ... hangen*: laat jij de moed al zo snel zakken. (*WNT staart* A, 3). Volckert bekritiseert Keesje, omdat hij nog jong is en derhalve veel vaker in de kroeg zou moeten zitten. *dat ... beugel*: dat kan er niet mee door, dat kan niet geduld worden (*WNT beugel* 2 5).
259 *was ick een andre braet-veugel*: gedroeg ik me heel anders dan jij. Vrije vertaling. *braet-veugel*: spotnaam voor een kale, berooide vent (*WNT braadvogel*).
260 *hil*: hield. *schout-ambacht*: rechtsdistrict dat door een afzonderlijke schout berecht en beheerd werd (*WNT ambacht* II).
261 *En als ick noch begin*: en ook als ik me tegenwoordig zo gedraag. *soo*: dan (*WNT zoo (II)* I, 3, a, β). *dooch ick niet een bruy*: gedoog ik helemaal niets. (*WNT brui* II, 3).
262 *flus*: zo-even (*WNT flus* 3). *seltschip*: gezelschap (*WNT gezelschap*). *beven*: trillen, sidderen van vrees (*WNT beven* A, 1).
263 *Branckje Flooren ... komenschip*: Branckje Flooren (eigennaam) moest een royaal rondje geven, omdat hij een succesvol handeltje heeft gehad. *een half vatje*: inhoudsmaat (in deze context waarschijnlijk van bier), die overeenkomt met de helft van de inhoud die in een vat past. *Door een komenschip*: geeft de reden waarom *Branckje Flooren een half vatje geven most*. (*WNT koopmanschap* kopje en 1, b).
264 *wy ... an*: Bij God, wij sloegen er de hand aan, alsof we uitgehongerd waren. (*WNT peuren (I)* A, 4, a). *'er*: daer. *by gort*: bastaardvloek, waarbij het woord *God* opzettelijk is vervormd in platte, ruwe volkstaal. *gelijck verhongert*: verholen conjuncte deelwoordconstructie, verbonden met *wy*: alsof we uitgehongerd waren.

VOLCKERT

Doe 't spul op zijn best was, begon ick jou daer van joncker Willem, en van tornoyen te singen,[266]
Mit komt'er een Geyn-boer uyt den hoop springen,[267]
En setten hem byme, en mompelde, doch 'k hoorden niet wat hy sprack,[268]
Maer 'k sach, het speet hem, dat ick hem de loef of stack:[269]
Want hoe ick harder song, hoe hy meer teech aen 't morren,[270]
Hey fijn-man seyd ick, wil je om mijn singen gnorren?[271]
Rijt jou den elft, soo springht een reys volslagen op:[272]
Mit smeet hy nae mijn, maer daer veur gaf ick hem sulcken klop,[273]
Dat'er de Duyvel sijn lof aen sach; wil je daer aen, jy sult het vinden,[274]
Dat kan ick uyt een eeckje, seyd ick, daer was de droes te binden:[275]

266 *t spul*: genoegen, vermaak (*WNT spel* 3). *jou*: in analogie met: 'me' in debetekenis van: [begon ik] me [toch te zingen]. *van ... tornoyen*: over jonker Willem en toernooien (*WNT zingen (I)* 1, d, β en *toernooi* 1). Waarschijnlijk wordt hier *Een oudt Liedeken, van Ioncker Willem uyt Vlaenderland* bedoeld: 'Wie wil van Tornoyen, van Tornoyen hooren spreken, Hoe datmen daer met Schilden en met speren soude steken, Also veer in Engeland, Daer worde ontboden, daer wordt ontboden De stoute joncker Willem uyt Vlaenderlant' (enz.) (Zie: *Haerlems oud Liedt-Boeck*, ca. 1640, p. 51/52. En: *Amoreuse liedekens*, 1984, p. 131/132).

267 *Mit*: meteen, op dat ogenblik (*WNT mits* 16). *Geyn-boer*: een boer uit het Gein. Het Gein is een landstreek aan het riviertje het Gein, dat loopt van Geinbrug (nabij Weesp) naar Abcoude (Van der Aa, 1839-1851, dl. 4, p. 488/489). *komt (...) uyt ... springen*: springt plotseling uit de menigte te voorschijn (*WNT uitspringen* I, 2 en *hoop* (I), II, 2, c, β).

268 *En setten hem byme*: en neemt plaats bij mij. *setten hem*: verbindings *-n* ter scheiding van de sjwa en de anlautende vocaal. (*WNT zetten* A, I, 3, a, α).

269 *Maer ... stack*: maar ik zag, dat het hem ergerde, dat ik hem overtrof. In *het speet hem* wordt uitgedrukt wat Volckert *sach*, en derhalve moet *het speet hem* gezien worden als een bijzin. *dat ... of stack*: dat ik het van hem won, dat ik hem overtrof (*WNT spijten* 1 en *afsteken* I, II).

270 *Want ... 't morren*: Want hoe harder ik zong, des te meer begon hij te mopperen.(*WNT hoe* I, 8, *tijgen (I)* B, 4 en *morren* 7).

271 *fijn-man*: vrind. Gebruikt als spottende aanspreking (*WNT fijnman* 1). *gnorren*: morren, mopperen (*WNT gnorren* 2).

272 *Rijt jou den elft*: ben je gek; letterlijk: word je door een nachtelijke geest bereden? (*WNT elf (I)* 1). *soo ... op*: kom eens helemaal hier. Gebiedende wijs.

273 *Mit*: meteen, op dat ogenblik (*WNT met (III)* 28). *smeet*: sloeg (*WNT smijten* I, A, 5). *sulcken klop*: zo'n pak ransel. *sulcken*: sulck + een: zo'n (*WNT zulk* I, 1, c en *klop (I)* 1, c, β).

274 *Dat'er ... sach*: dat de duivel zich erdoor geprezen voelde. *lof*: goede naam, reputatie (*WNT lof (I)* 2). *wil ... vinden*: je kunt het krijgen zoals je het hebben wilt.

275 *Dat ... eeckje*: bet.: dat beheers ik volkomen. (*WNT edik*). *daer ... binden*: toen had je de poppen aan het dansen (Vrije vertaling). 'De duivel is te binden': het gaat er ongemakkelijk aan toe (*WNT duivel* 1, a).

Het vuur vlooch langhs de vloer, hier wanckte schop en tangh,[276]
Daer beusemstock, en kan, en glas, jae watt'er voor de vuyst stont in die drangh:[277]
[+]Ick 't ruyntje van stal, daer was 't schreeuwe, en tieren,[278]
Hout de man, hy wil vechten, die goot met hiele bieren[279] [+][B1v]
In 't hongdert, desen hil, een aer viel in 't midden van 't gemuyt,[280]
Ick vlooch strack, met een sprong, ter wimpel te deuren uyt,[281]
En docht dat mijn party sou volgen, jae een blaes met kooten,[282]
De deur wiert achter mijn gat, knap of, toe geslooten:[283]
Daer stondt ick doe en klopten vast voor een doof-mans deur,[284]
De Geynder was'er in, en ick bleef'er veur:
Bloet Keesje 't speet mijn soo, dat ick het niet kan seggen:[286]
Ick docht, wil ick hier noch wat veul te rasen leggen,[287]
Soo hoort het den Baljuw, en daer hou ick niet van,

276 *Het vuur ... vloer*: de vonken vlogen ervan af. Ter aanduiding van de hevigheid van het gevecht. *wanckte*: vloog in het rond (*WNT wanken* 2, b).
277 *voor de vuyst stont*: voor het grijpen stond. *in die drangh*: in dat gedrang (*WNT drang (I)* 4).
278 *Ick 't ruyntje van stal*: bet.: ik [trok] mijn mes (*WNT ruin* kol. 1742 onderaan).
279 *Hout de man*: hou de man tegen. (*WNT houden* I, A, 1, a).
280 *die ...'t hongdert*: die gooide hele kannen bier in het wilde weg leeg. *hiele bieren*: een heel bier is een kan of kruik van twee vanen (*WNT bier*). *In 't hongdert*: in of onder de menigte. Of, vrijer: in 't wild, op goed geluk, er op los (*WNT honderd (I)* B, 2). *desen hil*: deze bleef stil staan (*WNT houden* III, D, 1). *een aer ... gemuyt*: een ander viel middenin de vechtpartij (muiten = oproer maken) (vgl. *WNT muiten (III)* 1).
281 *Ick ... te deuren uyt*: Ik ging onmiddelijk met een sprong zo snel als een wimpel door de deur naar buiten (*WNT uitvliegen*, 2, c en *strak,* II, B, 1). *ter wimpel*: zo vlug als een wimpel (*WNT wimpel (I)* 2, d). Het *WNT* merkt deze verklaring aan als twijfelachtig. *te (...) uyt*: in deze verbinding drukt *te* een richting uit naar het punt van waar uit een verdere beweging plaats heeft (*WNT* te *(I)* A, I, 1, 1, a).
282 *party*: tegenstander (*WNT partij* IV, 4). *een blaes met kooten*: bet.: maar ammehoela, dat had je gedacht.
283 *knap of*: dadelijk (*WNT knap (I)* B, 5).
284 *stondt (...) en klopten vast voor een doof-mans deur*: stond krachtig te kloppen, maar kreeg geen gehoor (werkwoordelijke hendiadys. Zie: Hermkens & Van de Ketterij, 1984, p. 165-167 en Strengholt 1970). (*WNT vast* A, IV, 26, a en *deur (II)* 1).
286 *Bloet*: uitroep, een deel van een bastaardvloek wordt hier als tussenwerpsel gebruikt (*WNT bloed* I, 3). *'t speet mijn soo*: ik betreurde het zodanig (*WNT spijten* 2 en *zoo* II, I, 2, a, β).
287 *Ick ... Baljuw*: Ik dacht, als ik hier nog erg veel te keer ga, dan hoort de baljuw het. (*WNT razen* 1). *hoort* = pv, ww-gez; *het* = lv; *den Baljuw* = ond. *den* bevat een genus -*n*. *Baljuw*: rechterlijk ambtenaar, die in een bepaald rechtsgebied als vertegenwoordiger van de landsheer optreedt (*WNT baljuw*).

Ghy weet dat hy de boere yslick kneev'len kan,[289]
Gelijck die Maets die 't varckens steert of sneen, sijn verklickers weten 't op een prick hem te schrijven,[290]
Jae datme sijn wijf iens averechs soende, 't sou niet verhoolen blijven,[291]
Maer ghy sint een ien-loopent gast, aen jou heeft hy geen vat.[292]

KEESJE

Gans kivit Volckert, 'k wou ick al by dat sootje sat.[293]

VOLCKERT

Weetje waer 't is? tot Teun-Piet-Jonge-Jans, sy selle jou wel in-laten,[294]
Daer 's noch een hoop te goet, gae heen, en hoor of se oock van mijn praten.[295]

KEESJE

Mijn vuyste jeucken al, bloet daer wat valt te slaen,[296]
Of een sneetje te leggen, en sou ick niet voor te bruyloft willen gaen:[297]
Ick moet'er heen byloo, al sout'er noch soo dagen,[298]
Al sou mijn neus, en wang daer af een teycken dragen:[299]
Dorst ick lest het mes niet of-halen, daer 't hing in een vol gelach,[300]

289 *boere*: impliceert hier alle mensen die niet in de stad wonen. *yslick*: in zeer hoge, hevige mate (*WNT ijselijk* II, 2). *kneev'len*: geld of goederen afpersen (*WNT knevelen* 3, c).
290 *Gelijck*: zoals (*WNT gelijk* I, b). *maets*: jonge kerels (*WNT maat (I)* 8). *die ... of sneen*: die de staart van het varken afsneden, *'t varckens-* groepsflexie i.p.v. 'des varckens'. *verklickers*: scheldwoord voor de spionnen van de *Baljuw* (*WNT verklikker* 1 en 3). *op een prick*: tot in de kleinste details nauwkeurig (*WNT prik (I)* B, 1). *schrijven*: beschrijven (*WNT schrijven* 5).
291 *datme ... soende*: als iemand eens seksuele omgang zou hebben met zijn vrouw. *datme*: dat + men. (*WNT dat (II)* 12, *men (I)* en *zoenen* II, 8, b).
292 *ien-loopent gast*: ongehuwde vent. (*WNT eenlopend* en *gast* 3, a, β). *aen jou heeft hy geen vat*: tegen jou kan hij niets beginnen (*WNT vat (II)* A, I, 1, a, β, 2).
293 *Gans kivit*: bastaardvloek, schertsende uitdrukking (*WNT gans (I)*). *'k wou ick*: ik wou dat ik. *sootje*: stelletje, zootje ongeregeld.
294 *Teun-Piet-Jonge-Jans*: eigennaam. *in-laten*: binnenlaten (*WNT inlaten* I, A, 1, a).
295 *Daer ... goet*: daar is nog veel te eten en te drinken. (*WNT goed (II)* A, 3). *hoor of*: luister af of, beluister of (*WNT hooren* A, IV, 2, d).
296 *mijn vuyste jeucken al*: ik heb nu al zin om te vechten (*WNT jeuken* A, II, 1, a, β). *bloet*: kerel (*WNT bloed (II)* 1).
297 *een sneetje ... gaen*: met het mes te vechten, en daar zou ik niet voor getrouwd willen zijn. (*WNT snede* 8, a, α). Er is sprake van stoerdoenerij.
298 *byloo*: zie: 227. *al ... dagen*: al zal er wat te wachten staan (*WNT dagen (I)* A).
299 *daer af*: daarvan (*WNT daaraf* 1). *teycken*: lidteken (*WNT teeken* 5).
300 *Dorst ick lest...*: durfde ik onlangs ook niet... Retorische vraag. (*WNT lest (I)* B, I, 1). *het mes (...) of-halen*: het mes trekken (*WNT afhalen* II). *in vol gelach*: waar de herberg vol zat. (*WNT gelagkamer*).

Doe de veur-vechter sweech, of hy stront in sijn beck had, en wou niet komen veur den dach?[301]
Nou hadieu Volckert, ick gae'er nae toe tijen,[302]
En die quaet van jou praet sal'er oock voor lijen.[303]

KEESJE BINNEN.

VOLCKERT

Gae heen ghy krijchs-man daer niemandt is, jy sult wel kome daer jy 't vint,[304]
De Vechter, Goyer, en Geyn-kinckels, verstaen haer mee op de wint.[305]

DE STUDENT HOEST.

Wat hoor ick daer? sou het de boer wel wesen
Daer 'k flus mee pluyshaerden? och jae begin ick nou te vreesen?[307]
O lieven heer! de drommel, wat is mijn dit een benaude nacht![308]
Hy staet voorseecker hier yewers om een hoeck, en hout op mijn de wacht,[309]
Om mijn verradelings te nemen op sijn tanden:[310]
Of maecken te minsten mijn moy, gaef aengesicht te schanden.
Och ick wort soo vervaert! 't kouwe swiet loopt langs mijn lijf,

301 *veur-vechter*: vechtersbaas (*WNT voorvechter* 4).
302 *hadieu*: adieu: tot ziens; met hypercorrecte *h-*. *ick gae'er nae toe tijen*: ik ga er naar toe. (*WNT tijgen (I)* B, 2).
303 *die*: degene die. *quaet van jou praet*: over jou roddelt (*WNT kwaadspreken*).
304 *Gae heen ghy krychs-man:*: ga daar naar toe, jij dappere kerel. *ghy krijchs-man*: ironisch m.b.t. Keesje. *daer ... vint*: als er niemand is, jij zult stellig [op een plaats] komen, waar jij het [gevecht] vindt.
305 *Vechter*: persoon woonachtig in de omgeving van de rivier de Vecht, die vanaf de stad Utrecht naar Muiden stroomt, waar hij in de toenmalige Zuiderzee uitmondt (Van der Aa, 1839-1851, dl. 11, p. 534). Mogelijk toespeling op vechtersbaas. *Goyer*: persoon uit het Gooi. Tot het Gooi behoren de gemeenten Blaricum, Bussum, 's-Gravenland, Hilversum, Huizen, Laren, Naarden en Muiderberg (Van der Aa, 1839-1851, dl. 4, p. 655). Mogelijk toespeling op iemand die voorwerpen rondsmijt. *Geyn-kinckels:* kerels uit het Gein, een landstreek aan het riviertje het Gein, dat loopt van Geinbrug (nabij Weesp) naar Abcoude (Van der Aa, 1839-1851, dl. 4, p. 488/489). Mogelijk toespeling op mannen die lol maken (*gein* komt uit het Jiddisch). *verstaen haer mee op de wint*: bet.: zijn [daarin] ook zeer bedreven. (*WNT verstaan* B, IX, 36, a, α). *op de wint*: bliksemsnel (*WNT wind (I)* I, 5).
307 *flus*: zo-even (*WNT flus* 3). *pluyshaerden*: vocht (van: vechten); oneigenlijke *-n* ter scheiding vanhet volgende *och*. (*WNT plukharen* 1, c).
308 *een benaude nacht*: een beangstigende nacht.
309 *hier yewers*: hier ergens. (*WNT iewers* 1). *en hout op mijn de wacht*: en staat mij op te wachten.
310 *Om ... tanden*: om mijn onverwachts aan te vallen. (*WNT verraad* afl en *tand* 1, k).

Mijn soete, gouwe maetje laet het doch om mijn wijf:[313]
Want raeck ick op mijn ruch, of kom je mijn te kerven,[314]
Soo sal mijn lieve Elsje van kinck klare hartseer sterven,[315]
Soo puursteecke lief hetse mijn, ick wil wel een half bier met jou drincken, wees niet quaet,[316]
Mijn buy is al over, ey kom mijn groote maet![317]
[+]Spreeck doch ten minste, en wilt mijn vrientschip niet ontseggen,[318]
Jy moet om duscken krabbel-vuysje geen ouwe haet gaen leggen.[319] [+]B2[r]
Wel swijchje noch al? o dat staet mijn gangs niet an.[320]

GREGORIUS
Mijn vrient wees niet vervaert, hier leyt een arm jongman,
Wie dat de kou tot soo te hoesten heeft gedwongen.[322]

VOLCKERT
Dat luwt mijn swaerigheyt.Wel maet, hoe lechje daer soo in menkaer gedrongen?[323]
'k Loof niet datje ons huys, of de meulen besteelen wil?[324]
Dat kunsje kunne de meulnaers selfs wel, dus wees daer vry of stil,[325]

313 *doch*: toch (*WNT doch* A, 6). Gebruikt als aansporing.
314 *raeck ick op mijn ruch*: als ik zou sterven (*WNT rug* I, 1, a). *of kom je mijn te kerven*: of als je me [dood] zou steken. *kerven*: steken met een mes of zwaard. In deze context tot de dood erop volgt (*WNT kerven* I, B, 2, a).
315 *Soo sal*: dan zal (*WNT zoo (II)* I, 3, a, β).
316 *Soo puursteecke lief hetse mijn*: zozeer heeft zij mij lief. (*WNT puursteken* I, 1, c, vgl: hartstikke). *een half bier*: gewone uitdrukking, waarin een hoeveelheid bier tot uitdrukking wordt gebracht (*WNT bier*). *quaet*: boosaardig (*WNT kwaad (I)* A, 8).
317 *Mijn buy is al over*: mijn boosheid is al verdwenen (*WNT* bui 3, d).
318 *doch*: toch (*WNT doch* A, 6). *wilt mijn vrientschip niet ontseggen*: ontzeg mij de vriendschap niet; vrijer: wijs mijn vriendschap niet af. (*WNT ontzeggen* D, 1).
319 *duscken*: zo'n (*WNT dusch*). *krabbel-vuysje*: vechtpartijtje (*WNT krabbelen*, samenst.). *geen ouwe haet gaen leggen*: geen oude vijandigheid ten uitvoer leggen.
320 *noch al*: nog steeds (*WNT al (III)* 9, b, α). *gangs niet*: volstrekt niet (*WNT gansch* II, 2, b).
322 *Wie ... gedwongen*: bet.: die door de koude gedwongen werd om zo hard te hoesten; bijvoeglijke bijzin bij *een arm jongman* (321). *de kou*: ond., *Wie*: lv. *tot soo te hoesten*: vzvw. *dat*: indicatie voor de bijzin, geen eigen betekenis.
323 *swaerigheyt*: angst (*WNT zwarigheid* III, 9). *hoe ... gedrongen*: waarom lig je daar zo in elkaar gedoken? Bij vragen die met *hoe* beginnen en gevolgd worden door *soo*, wordt er gevraagd naar een oorzaak of reden. De vragende vorm omschrijft verbazing of verwondering. (Zie: Overdiep, 1932, p. 247).
324 *'k Loof ... wil?*: Ik neem niet aan, dat je in ons huis of in de molen wilt inbreken (*WNT gelooven* II, A, 2, a en *bestelen*, A, 2).
325 *wees daer vry of stil*: hou daar je mond maar over. *vry*: maar (bijwoord) (*WNT* vrij VII, 38).

En die gracy hebbense 'er by, datse heur diefte soo fijntjes weten te malen,[326]
Datmense, als sy 't niet te grof maecken, selden kan achter-halen.[327]

GREGORIUS

Ick heb mijn leve om geen dievery gedacht;[328]
Maer vrient 'k vraeghden de vrou of ick mocht desen nacht
Hier slapen op de moole, 't welck sy niet en wou gedoogen,
En alsoo ick te moe was om voorder te gaen, heb ick mijn neer geboogen[331]
Onder dit banckje, daer ghy mijn noch leggen siet.

VOLCKERT

Is Els soo onbarmhartigh? dat docht ick lijckwel niet:[333]
Maer 'k gis dat sy 't doet, om datm'er eerlijckheydt niet sou bekallen,[334]
Dat sy vreemden inhaelt om mede te jocken, of te mallen:[335]
Och sy is soo reyn, dat 'k haer niet een vingertjen aenraken moet over dagh,[336]
'k Weet niet hoe dat ick aen dat puyckje van eerb're wijven komen mach:[337]
Stae op, ô lieve langst, je siet soo lijdigh pover,[338]
Je vriest soo doodt als een haringh blijfje te nacht hier over:[339]

326 *En die gracy hebbense 'er by*: en bovendien hebben zij er zoveel handigheid. *fijntjes*: op slimme wijze (*WNT fijntjes* A, 3, vgl. *WNT gratie* 1, b). *malen*: voor te stellen. Noozeman speelt hier met de betekenis en vorm van het woord *malen* in verband met *meulen* (327), *meulenaers* (325) en *grof* (327).

327 *Datmense*: dat men hen (t.w. *de meulnaers* (325)). *als ... maecken*: als ze het niet te erg maken (*WNT grof* II, I, 7).

328 *mijn leve*: in mijn leven (dezelfde betekenis met of zonder voorzetsel) (*WNT leven (II)* 3, b). *om (...) gedacht*: over (na)gedacht.

331 *alsoo*: omdat (*WNT alzoo* II, 3).

333 *lijckwel*: nochtans (*WNT lijkewel*).

334 *om dat ... bekallen*: opdat men haar eerbaarheid niet zou belasteren. (*WNT omdat* 5 en *eerlijkheid* 3). *bekallen*: belasteren (*VD99 bekallen* 1).

335 *jocken*: dartelen (*WNT jokken (I)* 1, b). *mallen*: stoeien m.b.t. verliefden (*WNT mallen (II)* 5).

336 *dat ... dagh*: dat ik haar overdag met geen vinger mag aanraken. (*WNT vinger (I)* A, I, 3, a en *moeten (II)* 1).

337 *aen (...) komen*: in mijn bezit krijgen (*VD99 aankomen* 8). *dat puyckje van eerb're wijven*: de beste van alle eerbare vrouwen. Omschrijving voor Elsje. (*WNT puik (I)* I, A, 3, b).

338 *lieve langst*: beste kerel (Van Moerkerken 1898, blz. 638). *je siet soo lijdigh pover*: je ziet er zo deerlijk berooid uit. (*WNT zien (I)* B, IV, 50, b, α, *lijdig* A, 2 en *poover* A, 2, a).

339 *soo doodt als een haringh*: uitdrukking niet gevonden in *WNT* niet in Harrebomée, niet in VD99 en niet in *MNW*. Betekenis is op zich wel duidelijk. *blijfje te nacht hier over*: als je hier overnacht. (*WNT overblijven* I, 1, a).

Het swerck komt uyt Noord-oost, in de na-nacht valt de hartste[340]
kouw,
'k Wed, om een paer vaen, dat ons dorp binne drie dagen een kerck-gang van jou hebben souw.[341]

GREGORIUS
Wat sal ick doen? men moet van de noodt een deught maecken.

VOLCKERT
Wat zinje voor een vent, en wat doeje voor saecken?[343]

GREGORIUS
Een geldeloose Student.

VOLCKERT
Jae, brenght dat ambacht geen mier an,[344]
Datm'er gelijck als jy, niet beter op heen komen kan,[345]
Soo het 'et een vijgh om 't lijf: of verslempje al jou winne?[346]

GREGORIUS
O neen, 'k had noyt mijn dagen sulcke boose sinnen.[347]

VOLCKERT
Maer slachtje oock stemmige Piet, die soo fijn lijckt dat hy klinckt,[348]
En ondertussche van alle vuyligheyd, en boeverijtjes stinckt?

340 *swerck*: wolkendek. (*WNT zwerk* 1, a). *Noord-oost*: noord-oostenwind brengt in Nederland extreme kou mee. *in ... kouw*: in de na-nacht is het het koudst. *valt*: in aansluiting bij: *WNT vallen* VI, 59.
341 *vaen*: portie bier van 8 pinten (*WNT vaan (I)* 8, b). *kerck-gang*: begrafenis (*WNT kerkgang* 3).
343 *zinje*: ben je.
344 *brenght ... an*: levert dat ambacht dan niets op? *dat ambacht*: het woord *ambacht* wordt niet in specifieke toepassing op studenten gebruikt. Volckert denkt dus dat studeren werkelijk een beroep is.
345 *Datm'er ... kan*: zodat men er, zoals jij, niet beter van kan rondkomen. (*WNT gelijk* I, b en *heenkomen (I)* 2).
346 *het ... lijf*: heeft het niets te betekenen (in financieel opzicht). *vijgh*: genoemd ter aanduiding van iets van weinig waarde (*WNT vijg (I)* 2, a). *verslempje*: verkwist je (*WNT verslempen (II)* 1, b). *winne*: inkomsten (*WNT win (II)* b).
347 *noyt mijn dagen*: nooit van mijn leven. *boose sinnen*: slechte gedachten. (*WNT boos* I, E, 2 en *zin* III, 15).
348 *Maer ... klinckt*: maar lijk je ook niet op deftige Piet, die zo edel lijkt dat hij zeer goed aangeschreven staat. *Piet*: eigennaam, in verband gebracht met personen die de grote heer uithangen, of uiterst praalziek zijn in woorden, manieren of daden (*WNT slachten (II)* a, *stemmig (II)* A, 1, *piet (I)* 1, b, *fijn (II)* A, 5, b en *klinken (I)* A, 1).

En doen hy sijn wijf bestruyft had, dorst hy al de schuldt op heur noch legge,[350]
Maer het vet dreef bove, gelijck ick altijdt heb hoore segge,[351]
En ick vrees oock, hoe onnoosel datje schijnt, datje mijn bedotten soudt.[352]

GREGORIUS
Daer was geen swarigheydt voor, al was u huys vol goudt.[353]

VOLCKERT
Dat most oock zijn: wel wil je een goet knecht wese,[354]
En datje niet hangt-gauw, of meydt-sieck bent, soo selle w'er na lese,[355]
Datje noch op de meule komt: wat seghje, souje dat anstaen?[356]

GREGORIUS
Och jae mijn goe meulnaer, dat was te vrees'lijck wel gedaen.[357]

VOLCKERT
Wel nou, kom volghme. hey! dat klopje sellese wel hoore.[358]

PLEUNTJE VAN BINNE.

PLEUNTJE
Wie is daer?

VOLCKERT
[+]Wel lijf-uyt, hebje gien twie oore?[359]

[+][B2v]

350 *bestruyft had*: zwanger gemaakt had (*WNT bestruiven* 2). Hier m.b.t. eigen echtgenote.
351 *Maer het vet dreef bove*: maar de waarheid kwam uit (*WNT vet (I)* A, I, 1, a).
352 *oock*: toch (*WNT ook* 8). *hoe onnoosel datje schijnt*: - hoe onschuldig je ook lijkt -; tussenzin (*WNT onnoozel* I, A, 2).
353 *Daer was geen swarigheydt voor*: Wees daar niet bezorgd over (Vrije vertaling) *swarigheydt*: bezorgdheid, vrees (*WNT zwarigheid* III, 7 of 9).
354 *Dat most oock zijn*: zo hoort het ook (*WNT moeten (II)* 6, b).
355 *En datje ... bent*: en als je niet diefachtig bent, of achter de meid aan zult zitten (*WNT dat (II)* 12, *handgauw* 3, a en *ziek (I)* II, 6). Vgl. *manziek*: van vrouwen: te veel op mannen gesteld (*WNT manziek*). *soo selle w'er na lese*: dan zullen we er naar streven (*WNT zoo (II)* I, 3, a, β).
356 *noch*: toch (*WNT* nog 8). *op (...) komt*: binnenkomt (*WNT opkomen* II, B, 1, c).
357 *dat ... gedaen*: u bent veel te goed (Vrije vertaling). (*WNT weldoen* 1, a). *te vrees'lijck*: bijw. bep. van graad bij *wel*.
358 *hey!*: uitroep bij het kloppen op de deur (*WNT hei (VII)* 6).
359 *lijf-uyt*: scheldwoord (*WNT lijf* samenst.). *hebje gien twie oore*: gezegd tot iemand die de oren niet goed gebruikt (*WNT oor* I, A, 1).

Wie is daer? kanje mijn klop niet? seck? wat rijdtme deuse meer.[360]

ELSJE EN PLEUNTJE UYT.

ELSJE

Heer man, hoe ongalijck komje altijdt t'huys! wat schort'er nou al weer?[361]
Wel wat doeje met deuse mens mee? wat het dit te beduye?[362]

VOLCKERT

Rust jy jou sotte hooft, wy selle de klocke wel luye.[363]

ELSJE

Ick wil deuse vent niet in huys hebbe, Volckert zinje mal?

VOLCKERT

En ick wil hem al hebbe, laet sien wiens woordt miest gelde sal.[365]

ELSJE

Trouwe vrient, je recht sucke kuere*n* uyt, datm'er wongder of selle spreke.[366]

360 *kanje*: herken je. *seck*: stopwoord, gebruikt ter aansporing (*WNT zek (I)* 2). *wat rijdtme deuse meer*: wat kwelt deze feeks mij. (*WNT rijden (I)* II, 7, d, *meer (II)* 3).

361 *ongalijck*: humeurig (*MNW ongadelijc* 1).

362 *Wel ... mee*: zeg, waarom heb je die vent bij je?! (*WNT mensch* 4, f). Dit is een emfatische vraag om inlichtingen. De vraag heeft een hoge emotionele waarde en kan opgevat worden als uitroep (Overdiep, 1932, p. 242).

363 *Rust jy jou sotte hooft*: hou jij je domme kop dicht (Vrije vertaling). *Rust (...) jou (...) hooft*: wees kalm, bedaar (*WNT rusten (I)* II, A, 5 en *zot (I)* 1, a). *wy selle de klocke wel luye*: we zouden er nog op luidruchtige wijze bekendheid aan geven (*WNT luiden (I)* B, 1).

365 *al*: wel (*VD99 al* 3, 4). *laet ... sal*: we zullen zien wie hier het laatste woord spreekt. *laet sien*: [lett.] laat [ons] zien.

366 *Trouwe vrient*: aanspreking voor Volckert. Vaste verbinding. *vrient* kan gebruikt worden als gemeenzame aanspreekvorm (*WNT vriend (I)* 3, a, α). *je recht sucke kuere*n *uyt*: je doet zulke vreemde daden (*WNT uitrichten* 1, a, *kuur* 1, c). *datm'er wongder of selle spreke*: dat men er ongelooflijke dingen over zal vertellen (*WNT wonder (I)* 5, a). *selle*: incongruentie in getal met onderwerp (const. ad sensum).

VOLCKERT

Hoe sel 't hier locke woudt-aep? hebje heer Krelis niet wel hoore preke,[367]
Dat, die den armen niet goet doet, die vaert in de hel?[368]
Daerom wil ick hem inneme, siet, het is een beroyt gesel:[369]
En wil jy met Heyntjeman huys houwe, soo sel ick jou begeve;[370]
Want verstaeje wel Elsje, wy hebbe mekaer niet langer etrouwt as wy leve.

ELSJE

Wel de deught siet jou ten oogen uyt, as de beul de barmhartigheydt.[372]

VOLCKERT

Jae moer, de endel saecke moeten oock altemets worden overleydt.[373]
Pleun, voort, een stoel of twie, en tap uyt paters vaetje.[374]
Den heer set sich hier neer, kom noch een slaep-droncks praetje.[375]

ELSJE

Hey coome-lul! 't is tijdt datje nae nest toe gaet.[376]

367 *Hoe sel 't hier locke*: zo gaat het niet goed (*WNT lukken (I)* I, B, 1). *woudt-aep*: aanspreekvorm voor Elsje. Scheldwoord voor een lomp, onbeschoft persoon, zowel voor mannen als voor vrouwen (*WNT woudaap*). *heer*: priester (*WNT heer (I)* I, I, A, 5). *wel hoore preke*: *wel* kan opgevat worden als een bijwoord bij *hoore*, en betekent in dat geval: duidelijk (*WNT wel*, (V), I, 8). Of als bijwoord bij *preke*, met de betekenis: kundig, verstandig, knap (*WNT wel (V)* I, 3, b). Een derde optie is aansluiting bij *hoore preke,* waarbij gevraagd wordt of Elsje de mededeling wel goed in zich heeft opgenomen. Onze voorkeur gaat uit naar de eerste optie.

368 *die ... doet*: degene die niet weldadig is voor de armen (*WNT goeddoen* A, 1, b).

369 *inneme*: onderdak verschaffen (*WNT innemen* A, 2). *siet*: gebiedende wijs, als aansporing: kijk toch eens.

370 *En ... begeve*: en als jij met de duivel wilt omgaan, dan zal ik je verlaten (*WNT hein (I)* 8, *huis* I, 2, *zoo (II)* I, 3, a, β en *begeven* I, 4, b, α).

372 *Wel ... barmhartigheydt*: Nou, de deugd straalt jou uit de ogen, zoals de barmhartigheid de beul (*WNT oog* I, B).

373 *moer*: aanspreekvorm voor Elsje, met een ongunstige bijgedacht (*WNT moeder* 6). *de endel saecke ... overleydt*: de zaken betreffende het levenseinde moeten ook zo nu en dan overdacht worden. (*WNT altemet* I en *overleggen* VII, 2).

374 *tap uyt paters vaetje*: schenk de beste wijn (*WNT patersvat*).

375 *slaep-droncks praetje*: een praatje bij het drankje voor het slapen gaan.

376 *coome-lul*: scheldnaam. Door het *WNT* aangemerkt als mogelijk: koopman-lul (*WNT lul (IV)*). Mogelijk naar analogie van 'boerenlul'. *nae nest*: naar bed.

PLEUNTJE
Jae seker miester, want het is al louter laet.[377]

VOLCKERT
Hier selle mijn al weer een paer malle bedilsters regeere,[378]
Gangs krancke troost, swijgh stil, of by goudt 'k wil jou sweere:[379]
Dan nou dat 's eveliens. Hoor maet, of sy wat seydt,[380]
Speul maer, neu, neu, besjes onder-rock, heur quelt wat malligheydt:[381]
Wangt onse meule-wieck snoof lest verby'er hooft, en de windt het heur bevange:[382]
Geluck, het geldt jou.[383]

GREGORIUS
O 'k wacht u met verlangen![383]

VOLCKERT
Hoe hietje borst?

ELSJE
Roeltje, 'k denck dat hy na sijn moer hiet.[384]

377 *louter*: versterkend woord zonder eigen betekenis.
378 *Hier ... regeere*: hier willen een paar gekke bemoeials alweer de baas over mij spelen? (*WNT zullen (I)* IV, 15, a, *VDHand bediller WNT regeeren* 13).
379 *Gangs krancke troost*: bij Gods schrale troost (Van Sterkenburg 1997, p. 384, vgl. ook p. 276). *by goudt*: bij God. Opzettelijke verdraaiing van het woord 'God'.
380 *Dan nou dat's eveliens*: Maar goed (Bredero/Chamuleau & Adema, 1993, p. 38/39, 469); Of: Genoeg hierover (Bredero/Daan, 1971, p. 183, 469). *of sy wat seydt*: als zij iets zegt (*WNT* of (2de art.) I, 2). Volckert geeft de student hier de opdracht de opmerkingen van Elsje te negeren.
381 *Speul maer*: doe maar alsof. *neu, neu*: nou, nou. *besjes onder-rock*: ammehoela (Vrije vertaling). Letterlijk: de onderrok van je opoe. *malligheydt*: krankzinnigheid (*WNT malligheid* 1).
382 *snoof*: scheerde. Lett: zich met zeker geblaas of geruis snel voortbewegen van iets dat zich door de lucht beweegt (*WNT snuiven* A, 9, c). *lest*: onlangs (*WNT lest (I)* B, I, 1). *de windt het heur bevange*: [variant van] zij heeft een klap van de molen gekregen.
383 *Geluck*: Proost! Vgl: (*WNT geluk* II, 1, b, α). *het geldt jou*: Lett: de dronk wordt jou toegebracht. Uitspraak bij het uitbrengen van een troost (*WNT gelden* II, IV, 2, b, α).
383 *'k wacht u met verlangen*: ik beantwoord uw dronk met genoegen (*WNT wachten* II, 16, *verlangen (V)* 5).
384 *Roeltje*: deze naam wordt gegeven als men om een naam verlegen is (*WNT roel*). *dat hy na sijn moer hiet*: bet. dat hij de naam van zijn moeder draagt. Dit impliceert, dat hij een buitenechtelijk kind is.

GREGORIUS

Gregorius, tot uwen dienst.[385]

VOLCKERT

Jae boven Goris niet:
Maer daer moet altijdt ien krul mier, als ien varckens-staert, wesen by de Studenten.[386]
De boere is ien hiel aer maecksel van menschen, als die dolle venten.[387]
Ey! Goris oompje, studeert hier iens dat ick het mach sien.[388]

GREGORIUS

Dat kan niet wesen, 't moet in stilligheyt geschien.[389]

VOLCKERT

In stilligheyt had ick gedocht, dan kan ick de oorsaeck van jou armoe wel geloove,[390]
En wille wy eten, so moeten wy'er wacker om slooven.[391]

GREGORIUS

Ja maer wy blocke met de sinne, en dat is het swaerste werck om te doe*n*.[392]

VOLCKERT

Argo, daer door komt het dat menigh wieck-half-gebacke harsene heur selver mal broen,[393]

385 *boven Goris niet*: niet meer dan Goris (*WNT boven* I, II, 18). Volckert trekt de waarheid omtrent de naam *Gregorius* in twijfel; zijn naam zal niet meer zijn dan Goris.
386 *Maer ... Studenten*: Maar bij de studenten moet er altijd iets meer zijn dan het gewone (*WNT varkensstaart* 1).
387 *ien hiel aer maecksel van menschen*: een heel ander slag mensen. *die dolle venten*: t.w. de Studenten.
388 *mach*: kan (*WNT mogen* 5, a).
389 *Dat kan niet wesen*: dat is niet mogelijk (*WNT wezen (I)* A, I, 3, a). *stilligheyt*: afzondering (*WNT stilheid* 5).
390 *In stilligheyt*: als je stilzit, als je niets doet (Vrije vertaling). Vgl: (*WNT stilheid* 1). *had ick gedocht*: - lijkt me toe -;tussenzin. *geloove*: begrijpen.
391 *En ... slooven*: als wij willen eten, dan moeten wij daar zware arbeid voor verrichten. *wacker*: ijverig, flink (*WNT en (I)* 18, a, *zoo (II)* I, 3, a, β, *wakker* 3, 1 en *sloven* B, 5).
392 *blocke*: zeer ingespannen en onafgebroken werken (*WNT blokken* C, 1). *sinne*: geest (*WNT zin* III, 8, a).
393 *Argo*: dus (*WNT ergo*). Hier meer gebruikt als tussenwerpsel dan als voegwoord. *wieck-half-gebacke harsene*: onnozele lulletjes rozenwater (Vrije vertaling). *half-gebacke*: onnozele (*WNT halfbakken* 2, b). *wieck*: zwak (*WNT week* (IV) III, 7, b, δ). *harsene*: personificatie van iemands geest (*WNT hersenen* I, 3). *heur selver mal broen*: zich het hoofd op hol brengen (*WNT broeden* I, 4, c).

Die strongt of keuning wille zijn. Maer wat schelmery hebje al geleert?[394]

GREGORIUS

Ick ben een ghefalueert *Philosophus, Phisicus, Iurist,* en wat'er aen de seve konsten dependeert,[395]
[+]Woont hier in dit *caput*.[396]

[+]B3[r]

VOLCKERT

Wat duysent-pocke!
Wel machme segge, twalef ambachte, dartien ongelocke,[397]
Kostj'er ien te deegh, het was jou nutter knecht:[398]
Maer eetje oock brood tot al dat jy daer seght?[399]

GREGORIUS

Wel neenme langhst, *(stultis stulta loquitur)* 't zijn Heere[400] wetenschappe.

394 *strongt of keuning*: alles of niets (*WNT stront* 3). *schelmery*: grappenmakerij (*WNT schelmerij* 3).
395 *ghefalueert*: gewaardeerd (*WNT valueeren*). *wat'er ... dependeert*: alles wat de zeven kunsten aangaat (*WNT wat* C, X, 31, a, α en *dependeeren*, aanv, 2, b). *seve konsten*: de zeven (vrije) kunsten, of wel de Artes Liberales, vormden het propedeusejaar aan de universiteit en bereidden de studenten voor op de studie van rechten, theologie of medicijnen. De Artes Liberales waren onderverdeeld in het Trivium en het Quadrivium, waarbij de vakken grammatica, retorica en logica (of: dialectica), resp. meetkunde, rekenkunde, muziek en astronomie werden gedoceerd (*WNT kunst* 1).
396 *woont*: is aanwezig (*WNT wonen* II, 5, a). *caput*: hoofd (hier: hersenen). *Wat duysent-pocke!*: Bastaardvloek. *duysent* (oorspr. verbastering van *duivels*) werd een versterkend woord bij de vloek, met de betekenis 'heel veel'. *duysent-pocke* is een algemeen bekende verwensing in de zeventiende eeuw. Ook de verbinding *Wat (...) pocke* komt in die tijd veelvuldig voor. (Vgl: Van Sterkenburg, 1997, p. 197, 323, 324).
397 *machme*: mach + men.
398 *Kostj'er ien te deegh*: als je er één (een ambacht) naar behoren beheerste (*WNT terdege* B, 1). *het was jou nutter*: daar zou je meer aan hebben (Vrije vertaling) (*WNT nut* (I), 1). *knecht*: jongeman (*WNT knecht* 1).
399 *eetje oock brood*: bet.: verdien je je onderhoud. *tot*: met (*WNT tot (I)* IV, C, 21).
400 *neenme*: 'Neen' kan worden gevolgd door een pronomen wanneer er antwoord wordt gegeven op een vraag; hier had *ick* in plaats van *me* behoren te staan (Overdiep, 1932, p. 287). *langhst*: beste kerel. Vgl: (338). *stultis stulta loquitur*: tegen dwazen zegt men dwaze dingen. *Heere wetenschappe*: kundigheden die alleen heren eigen zijn (*WNT heer (I)* samenst.).

VOLCKERT

Dats waer, want als het plompe calise doen, loopese met de lappe,[401]
En as jonges op 't manne kackhuys gaen, vallese door de stil:[402]
Daerom mostje het te veure bedocht hebbe, eerje aen 't studeere vil.[403]
Maer hoor, ick heb mijn leve dickwils hoore segge,[404]
Dat jy luy studente wel plegt een toover-werckje te legge,[405]
Hebje daer oock wat of? 'k wou wel een beetje sien.[406]

GREGORIUS

Ick moet de tijdt waernemen, wijl 't geluck my haer handt komt bie'n,[407]
En wagen een blauw oogh na de kost, die 'k flus berge hoorden:[408]
Jae, ick kan soo wat, van de *Negromancy,* doen door mijn woorden.[409]

VOLCKERT

Wel toover dan een beetje, nou lustigh as een man.[410]

401 *want als het plompe calise doen*: want als domme losbollen het (zouden) doen (t.w. studeren (*WNT plomp (VII)* III, b, *kalis (I)* 2). *loopese met de lappe*: bet.: dan gaan ze aan de zwier ; *lappe*: schoenzolen (Stoett 1943 nr. 1338 en *WNT lap (I)* 4, l).

402 *En ... stil*: jonge mensen moeten niet aan werk beginnen waar zijn nog niet bekwaam voor zijn. *kackhuis*: privaat. *stil*: opening in het toilet (*WNT kakhuis* samenst., *kakhuis* en *stil (I)* 1).

403 *Daerom ... vil*: daarom zou je er van tevoren over moeten hebben nagedacht, voordat je met studeren begint. Het naast elkaar voorkomen van de woorden *te veure* en *eer* is tautologisch. (*WNT tevoren* 2, a, β, *eer (III)* A, 4 en *vallen* V, 45, a).

404 *mijn leve*: in mijn leven, altijd (dezelfde betekenis met of zonder voorzetsel) (*WNT leven (II)* 3, b).

405 *jy luy studenten*: jullie, studenten (*WNT jij* 6). *wel plegt een toover-werckje te legge*: wel een toverkunstje ten uitvoer kunnen brengen (*WNT tooveren*, samenst. en *leggen* A, 11).

406 *Hebje daer oock wat of*: weet je daar ook wat van (*WNT hebben* I, I, B, 8, a, α). *'k wou wel een beetje sien*: ik zou daar wel wat van willen zien. *een beetje* is niet voorzien van een expliciete *van*-bepaling, die uitdrukt waarvan Volckert *wel een beetje wou sien*; uit de context blijkt dat het gaat om een *toover-werckje* (405). (*WNT beet (I)* 2, b).

407 *Ick ... bie'n*: Ik moet het juiste tijdstip (de gelegenheid) benutten, voor zolang als Vrouwe Fortuna mij haar hulp verleent. Vss. 407 en 408 worden terzijde gesproken. (*WNT waarnemen* 7, b, *wijl (III)* 5 en *hand* I, I, B, 2, b, γ). *'t geluck*: de fortuin, Vrouwe Fortuna (vgl: Konst, 2003, p. 10).

408 *En ... hoorden*: En een blauw oog riskeren voor het voedsel dat ik zojuist hoorde opbergen. (*WNT wagen (III)* II, 5, a, α, *kost (I)* II, 3, a, *flus* 3 en *bergen* 3).

409 *Jae, ... woorden*: Ja, ik kan wel wat van de zwarte kunst ten uitvoer brengen door mijn woorden. (*WNT zoo (II)* I, 12, b, *kunst* 3, b, β en *doen (IV)* A, 2).

410 *lustigh as een man*: vooruit, als een vent!

GREGORIUS
'k Sal maecken dat wy wat te eten krijgen, sie daer ty ick'er an.[411]

ELSJE
Ick wil hier gien geknoey hebbe, al sou 't 'er noch soo dage.[412]

VOLCKERT
Hou jy jou strongt-kauwer niet toe, ick geef jou goet koop slage.[413]

ELSJE
Jou wijve-beul, jy vleys-dief! heb iens soo stout een hart.[414]

VOLCKERT
Ick waerschouw jou noch, sie toe dat jy mijn niet meer sart.[415]

ELSJE
Jy vrouwe-verdriet, 't is 't eerst niet, dat jy droncke de pijpe stelde.[416]

VOLCKERT
Dus langh hebje 't om niet ehadt, en spreeckje weer, soo sel 't jou gelde.[417]

411 *maecken*: ervoor zorgen (*WNT maken* II, A, 7). *sie*: gebiedende wijs, als aansporing. *daer ty ick'er an*: daar begin ik eraan (*WNT tijgen (I)* B, 4).
412 *geknoey*: duidt op de toverkunsten die de student voornemens is te vertonen (409/410). *al ... dage*: bet.: al zouden er nog zulke wonderlijke dingen gebeuren (Van Moerkerken 1898, 626).
413 *Hou ... slage*: als jij je bek niet dichthoudt, geef ik je zo een pak slaag. *strongt-kauwer*: grof woord voor 'mond' (Niet in *WNT*). *goet koop*: op gemakkelijke wijze, zonder dat het veel moeite behoeft te kosten. *slage*: een hoeveelheid slagen als tuchtiging (*WNT goedkoop (I)* I, 2 en *slaag (I)*).
414 *wijve-beul*: man die zijn vrouw mishandelt. Hier gebruikt als scheldwoord (*WNT wijf* samenst.). *vleys-dief*: vrouwenjager (schimpwoord) (*WNT vleesch* samenst.). *heb iens soo stout een hart*: heb het lef eens. Vgl: 'het hart (niet) hebben': het (niet) wagen (*WNT hart (I)* II, III, E); *soo stout* is een bijw. bep. bij *een hart*; *stout*: overmoedig, driest, (*WNT stout* A, 1, b).
415 *sie toe dat*: pas ervoor op dat (*WNT toezien* B, 5). *sart*: tart (*WNT sarren*, 2).
416 *vrouwe-verdriet*: man, die door zijn slechte gedrag zijn vrouw gedurig verdriet aandoet (*WNT vrouw* samenst.). *'t is 't eerst niet*: het is niet voor het eerst. *de pijpe stelde*: te keer ging (*WNT pijpenstellen*).
417 *Dus ... ehadt*: Erg lang heb je het (t.w. slaag) zonder reden gehad (*WNT dus* A, 1). *soo sel 't jou gelde*: dan zal het je duur komen te staan (*WNT gelden* II, I, 2, b).

ELSJE
Een hoer ben ick, houje jou oogen in de kop, komje mijn te slaen.[418]

PLEUNTJE
Och vrouw! ick bidje, swijgh, en laetse toch bégaen.[419]

VOLCKERT
Fijn-man, ey! laet mijn sien wat kunsjes in jou woone.[420]

GREGORIUS
Nu dan, *Sinkemakrismus,* wil u partense toone,[421]

HY TOOVERT.

Scheele-Stijn-aris, en Klompinus, dese strick[422]
Is u ten dienst geschiedt, Mary-kraberus, ick[423]
Gebie u, dat ghy strack met frater flicke-pottis[424]
My wat in 't oor bijt: wel, of sy nu banckerot is?[425]
Kom dan ghy beste van de Margaretaes, die[426]
Johan Stronten-burgens hebt onder u gebie,[427]

418 *Een hoer ... slaen*: ik zou een hoer zijn, als ik je je ogen niet uit je kop zou krabben, als je mij zou slaan. (In aansluiting bij: *WNT houwen (I)*).
419 *laetse toch begaen*: laat ze hun gang toch gaan (*WNT begaan* A).
420 *Fijn-man*: beste man (*WNT fijnman* 1). *ey*: tussenwerpsel als aansporing (*WNT hei (VII)* 5). *wat kunsjes*: wat voor kunstjes. *in jou woone*: in jou aanwezig zijn (*WNT wonen* II, 5, a).
421 *Sinkemakrismus*: aanspreking waarin de elementen *Sint, mijn* en *Kerstmis* herkenbaar zijn. Niet in *WNT Mnl Wdb*, en Van Sterkenburg, 1997. *wil u partense toone*: toon hun uw listen. (*WNT part (I)* 2).
422 In 422-429 speelt Noozeman een spel met de Latijnse uitgangen van zelfstandige naamwoorden. Daardoor krijgt de toverspreuk een Latijnse en onverstaanbare uitstraling. De woorden waaraan de uitgangen gekoppeld worden hebben veelal een niet te achterhalen betekenis. *strick*: list (Vrije vertaling). (Vgl. *WNT strik (I)* 7).
423 *Mary-kraberus*: 'krabber': knoeier (*VD99 krabber* 1).
424 *strack*: spoedig (*WNT strak* B, 3). *frater*: lid van een geestelijke orde (*WNT frater* 1, b). *flicke-pottis*: Een spottende bijnaam. Misschien toespelend op *flicke*: mannelijk lid (*WNT flik (I)* 6) of op 'likkepotten', een schertsende benaming voor 'drinken' (*WNT likkepot*).
425 *My wat in 't oor bijt*: mij geheimzinnig iets in het oor fluistert (*WNT oor* I, A, 1). *of sy nu banckerot is*: is zij nu bankroet (haar bezit kwijt)?
426 *beste van de Margaretaes*: benaming voor *Mary-kraberus* (423). Het gaat erom dat iemand de beste is van iedereen die *Margareta* heet.
427 *Johan Stronten-burgens*: het klootjesvolk. *Johan* kan staan voor het Hollandse volk in het algemeen (*WNT jan*, B, 2, c).

Amici intimi van smeer-borstus, en bier-sack,[428]
Van vreten-burgus, en luy-lecker-landt, kom hier strack[429]
Met puyck van eetb're kost en wijn of bier gelaen.

VOLCKERT
Jae segh dat sy de ruymte brengen, 't sel al met een rekeningh deurgaen.[431]

GREGORIUS
De toover-geesten (schijnt wel) willen my niet hooren;
Vae tibi komt ghy niet, ick hael u by de ooren.[433]

VOLCKERT
Neen, maeck gien moeyte hier met hem, mijn lieve quant,[434]
Ick heb den droes al veel liever te vriendt as te vyandt.[435]

GREGORIUS
Hebt ghy geen mout of wan daer ick my in kan wiegen?[436]
Mijn *Spiritus* moet stracks by al de geesten vliegen:[437]
Proserpijn neemt de kracht van dese stricken aen.[438]

428 *Amici intimi ... luy-lecker-landt*: beste vrienden van brassers, bierzuipers, veelvraten en luilekkerland. *Amici intimi*: beste vrienden. *smeer-borstus*: in aansluiting bij 'de borst smeren': lekker eten en drinken (*WNT borst (II)* 3, d). *bier-sack*: scheldnaam voor een bierdrinker (*WNT bier* samenst.). *vreten-burgus*: veetvraten. (*WNT luilekkerland*).
429 *kom ... gelaen*: kom dadelijk hier, voorzien van het beste voedsel en wijn of bier (*WNT strak* B, 3, *puik (I)* I, A, 1 en *laden (I)* II, 2, a). *Met ... gelaen*: verholen conjuncte participiumconstructie, verbonden met *Amici intimi ... luy-lecker-landt* (428-429).
431 *de ruymte*: de overvloed (*WNT ruimte* II, 3, a). *'t sel ... deurgaen*: het zal wel in één moeite doorgaan.
433 *Vae tibi*: wee jij!
434 *maeck gien moeyte hier met hem*: maak hier geen ruzie met hem. (*WNT moeite (I)* 2). *hem*: verwijzing naar de (duivelse) tovergeest. *mijn lieve quant*: mijn beste makker (m.b.t. Gregorius) (*WNT kwant* 1).
435 *den droes*: de duivel (*WNT droes (I)* 2).
436 *mout*: langwerpige houten bak waarin men melk te romen zet (*WNT mouw (II)* 2). *wan*: groot, plat, ijzeren, schelpvormig werktuig (*WNT wan (III)* 3).
437 *Spiritus*: geest.
438 *Proserpijn*: Persephone (aangesproken persoon) (*WP*, 1990-1993, *proserpina*). Persephone is de godin van de onderwereld in de Griekse mythologie. Zij bracht de ene helft van het jaar door in het dodenrijk (de onderwereld) en de andere helft op aarde. Dit veroorzaakte de wisseling van seizoenen (Zie: Moormann & Uitterhoeve, 1998, p. 210, 211). *neemt ... aen*: aanvaard (geb. wijs enk.)de kracht van deze listen, vrij: laat u door mijn listen (strikken) vangen (*WNT strik (I)* 7).

VOLCKERT

Nettem sucke krullen as 'er in habons caracter-boeck staen;[439]
[+]Jae achter in de loots staet de mou Pleun, daer onse varckens-bouten
Het jaer, verleen jaers nae-jaer, in zijn gesouten:[441] [+][B3v]
Loop krijghse.[442]

ELSJE

Noch al mier? wel is 't niet haest een endt?

VOLCKERT

Moey jy jou met gort as wy beulingh stoppe.[443]

ELSJE

Wel Jan drent.
Wie meenje datje veur hebt? grauwt jou versoorde gat toe.[444]

GREGORIUS

Peetje 't is strack gedaen, ey sie of ick het niet rat doe.[445]
Binje daer meysje? o die mou is heel bequaem,[446]
Dat 's aenvangh, laet eens sien, op dat ick order raem[447]

HY GAET IN DE MOU LEGGEN.

439 *Nettem ... staen*: Als Volckert *stricken* (438) opvat als 'strikletters', kan deze zin mogelijk betekenen: lever hem inkt om zulke krulletters te maken als er in Habons schrijfboek staan. (*WNT netten (I)* 1 (laatste schrapje), *krul (I)* 2, c en *karakter* I, 2, b).

441 *Het jaer*: Dit jaar. *verleen jaers nae-jaer*: afgelopen najaar (Vrije vertaling). Lett: het najaar van verleden jaar. correctoe op *Het jaer*.

442 *Loop krijghse*: ga haar halen; lett.: ga en haal haar. *se*: haar (de mou (440)). (*WNT loopen (I)* 2 en *krijgen (I)* I, 4). *Noch al mier*: Mogelijk: duurt dit nog lang? *is 't niet haest een endt?*: is het nog niet genoeg geweest?

443 *Moey ... stoppe*: bemoei jij je [maar] met de gort als wij de darm stoppen; vrij: werk liever met mij samen (*WNT beuling* 1 en *gortbeuling* en *stoppen* A, 2). *Jan drent*: scheldnaam voor Volckert. *Drent*: boers, lomp, onbeschaafd persoon (*WNT drent* 2 onder vermelding van dit citaat uit de *Beroyde Student*.

444 *Wie ... hebt?*: tegen wie denk je dat je het hebt (*WNT voorhebben (I)* 3, a). *grauwt jou versoorde gat toe*: grauw tegen je verdomde aars. *grauwt*: geb. wijs enk.. (*WNT verzoord* 2, a en *gat* 1).

445 *Peetje*: tante. Gebruikt voor: vrouw, in allerlei minder vleiende verbindingen (*WNT peet* 3). *'t is strack gedaen*: het is zo achter de rug (*WNT strak* B, 3) en *doen (IV)* A, 25, a). *ey*: tussenwerpsel als aansporing (*WNT hei (VII)* 5). *rat*: snel (*WNT rad (III)* 1).

446 *bequaem*: geschikt (*WNT bekwaam* I, B, 2, a).

447 *Dat 's aenvangh*: dat is het begin (*WNT aanvang*). *op dat ick order raem*: opdat ik regelmatig heen en weer wieg (Vgl. *WNT orde* en *ramen (I)* 5).

't Stoffeersel siert het spel, ick heb den uyl al binnen.[448]
Nu luystert Medea, 'k sal met u hulp beginnen:[449]
Parturient montes nascetur ridiculus mus, 'k legh mijn neer,[450]
Onsichb're geesten kom, en wiech mijn heen en weer.

HY WIEGHT SICH SELVEN, EN SINGHT DIT VOLGENDE:

O *Molitor!* ghy zijt in 't net,[452]
Saltabimus rondarum,[453]
De bril is jou al op geset,[454]
Fallendo te,[455]
Iuvabo me,[456]
Strack hebbewe *vinum clarum*.[457]

VOLCKERT
't Gaet grollend in sijn werck, het slacht de katte-vreughd. Dat tooveren het een aert,[458]
Wat seghj'er nou of wijf, is dat niet een beetjen opblyven waerdt?

ELSJE
Moye Gerrit-ooms grepen.[460]

448 S*toffeersel*: opsiering, aankleding m.b.t. een verhaal (*WNT stoffeering*, 1). *ick heb den uyl al binnen*: ik heb de sukkel al ingepalmd. *uyl*: stopkop, sukkel, onnozele hals (*WNT uil (I)* II, 3, b).
449 *Iuystert*: geb.wijs enk. *Medea*: kleindochter van zonnegod Helios in de Griekse mythologie. Stond bekend om haar toverkracht en haar wraakzuchtigheid nadat ze op vernederende wijze was behandeld (Moormann & Uitterhoeve, 1988, p. 166).
450 *Parturient montes nascetur ridiculus mus*: het lijkt heel wat, maar uiteindelijk is het niet zo veel (m.b.t. zijn toverkunst). Lett: bergen zijn zwanger, een miezerige mus wordt geboren. Uit: Horatius, *Ars Poetica*, 139 (Horatius/Schrijvers 1980, p. 34/35, 139).
452 *Molitor*: molenaar (neolatijn). *ghy zijt in 't net*: u bent in het net gevangen (*WNT net (I)* 6).
453 *Saltabimus rondarum*: wij zullen er omheen dansen. *Saltabimus*: wij zullen dansen. *rondarum*: rond daar om, daar omheen. Dit woord is geen Latijn.
454 *De bril ... op geset*: jij bent al door mijn listen misleid (*WNT bril (I)* A, 3, c).
455 *Fallendo te*: door jou te bedriegen.
456 *Iuvabo me*: zal ik mezelf helpen.
457 *Strack*: zo meteen (*WNT strak* II, B, 3). *vinum clarum*: heldere wijn.
458 *grollend*: onverstaanbaar (*WNT grollend* 2, g, β). *het slacht de katte-vreughd*: het lijkt op grollen (het geluid dat krolse katten maken) (*WNT slachten (II)* c en *kat (I)* I, A, I, 1, a). *het een aert*: is geweldig! *het*: heeft (*WNT aard (III)* (suppl.) 4).
460 *Moye Gerrit-ooms grepen*: ironische opmerking, die uitrukt dat de 'toverkunsten' van de student niets waard zijn. Bovendien wordt er een woordspeling gemaakt op de naam van de student: Gregorius. De uitdrukking 'blinde Gerrits grepen' wordt gebezigd, wanneer er blind in de rondte wordt getast (*WNT greep* A, I, 2, c). *wil ick*: zal ik. *lange*: geven (*WNT langen (I)* B, 2).

PLEUNTJE

Vrou wil ick hem een kopje pap lange?
So mach dat kynt, als sijn buyckje vol is, te deegh daer een uyltje vange.[461]

VOLCKERT

Ey sie hoe stil leyt hy, hy rept gien vin, nou loof ick vast[462]
Dat sijn giest al op ien beusem-stock rijdt, wijf past[463]
Mijn nu gien bruye te maecke, hy sou de bulleback aers wel mee doen kome.[464]

ELSJE

En die jou dan op vrat! wel wat of de gecke al droome![465]

VOLCKERT

Weetje niet wat al het volck van onse Duyfje seyt?[466]
Dat sy dickwils ien uur, of twie, uytgereckt voor 't vuur leyt,[467]
Soo doodt stijf als ien stien, en terwijl loopt heur giest uyt colle.[468]

ELSJE

Segh slech hoeje 't hebben wilt, so mach de vent jou te deege polle.[469]

461 *mach*: kan (*WNT mogen* 5, a). *te deegh*: naar behoren (*WNT terdege* B, 1). *een uyltje vange*: een tukje doen (*WNT uil (I)* I, 1, c, β).
462 *hoe ... hy*: wat ligt hij roerloos! *rept*: verroert (*WNT reppen (I)* A, 1, a). *loof*: geloof (*WNT looven*). *vast*: stellig (*WNT vast* A, II, 14, c).
463 *op ien beusem-stock rijdt*: op een bezem(steel) vliegt. Van heksen wordt gezegd dat ze op een bezem rijden (*WNT bezem* 1). *wijf ... maecke*: vrouw, het voegt mij niet om nu ruzie te maken. (*WNT past* C, VII, 2, d en aansluitend bij *brui* I).
464 *bulleback*: duivel (*WNT bullebak* 1). *aers*: anders. *mee doen kome*: met zich meebrengen.
465 *En die jou dan op vrat*: En die zou jou dan opvreten! Het betr. vnw. *die* heeft *de bulleback* als antecedent. Spottende opmerking met betrekking tot Volckerts geloof in de duivelaanroeping van de student. *wel ... droome!*: wat de gekken zich al niet inbeelden (Vrije vertaling; vgl. *WNT droomen* B, 2).
466 *Duyfje*: eigennaam.
467 *uytgereckt*: languit bijwoordelijke bep. bij *leyt* (*WNT uitrekken* IV, A, 25).
468 *Soo doodt stijf als ien stien*: geen vaste uitdrukking. 'stijfdood': morsdood (*WNT stijf (II)* samenst.). Niet in *MNW*, niet bij Harrebomée. *terwijl loopt heur giest uyt colle*: in de tussentijd gaat haar geest uit toveren. (*WNT loopen (I)* 10 en *kollen (II)*).
469 *slech*: slechts. *so ... polle*: dan kan de vent [Gregorius] jou volkomen bedriegen (*WNT terdege* B,2 en *pollen (I)* 2, a).

VOLCKERT

Ja en dan weetse immer so veul nieuws te seggen als se heur weer[470] roert,
Dat het nou hart wayen sel, en dat Guurt Stijn Foppen hoert.[471]
Dat Creelis de kist bestal, en dat Brecht by Claesje Flore[472]
In 't hoy-huys op 't schrob-net heur Maeghdom het verlore:[473]
En hoe Egbert met Neel miende te snobbelen, die hem in 't water stiet,[474]
En quam hiel kroostigh weer op: waer nae hy noch kroosjen hiet.[475]
En hoe Syme swelge-bier, uyt de gouwe pannekoeck, met sijn mackers maelde,[476]
In een brandewijns-kroeg, daer sy mier suycker staele, als sy soopjes betaelde,[477]
[+]En duysent stucke meer, waer droes haelt sy 't van daen![478]
Dat sy het weet, als sy met gien kunsjes om sou gaen?[479] [+][B4r]
Sie daer bekomt hy, wel wat of hy sal segge![480]

470 Volckert vervolgt zijn verhaal alsof hij de opmerking van Elsje niet heeft gehoord. *als se heur weer roert*: als ze zich weer beweegt. (*WNT roeren* II, 1, a).
471 *Dat het nou hart wayen sel*: letterlijk op te vatten, of figuurlijk in de zin: dat er nu hevig getwist zal worden (*WNT waaien (I)* I, 1, b, γ). *Guurt Stijn Foppen*: eigennaam. Mogelijk heeft *Guurt* iets te maken met: onvriendelijk, knorrig (*WNT guur* I, 1, a). *hoert*: hoerenloopt (*WNT hoeren* 1, a).
472 *Brecht*: eigennaam van een vrouw.
473 *hoy-huys*: betimmerde bergplaats voor hooi (*WNT hooi* samenst.). *schrob-net*: soort visnet; hier mogelijk gebruikt om hooi bijeen te houden (*WNT schrobnet*).
474 *miende te snobbelen*: wilde vrijen (*WNT snobbelen* A, 1). *stiet*: duwde (*WNT stooten* A, 5, a).
475 *En quam hiel kroostigh weer op*: en hoe hij geheel met kroost bedekt weer boven kwam. Verzwegen onderwerp: *hij* of *Egbert*. (*WNT opkomen* I, A, 1 en *heel* II, I, 2, a). *kroosjen*: spottende bijnaam voor Egbert.
476 *swelge-bier*: bier-zuiper. Benaming voor *Syme. swelge*: grote slok 'Aan den zwelg zijn': te veel drinken (*WNT zwelg (I)* 2, a en 3). *uyt de gouwe pannekoeck*: waarschijnlijk een naam van een herberg. *maelde*: kletste (*WNT malen (II)* 6).
477 *brandewijns-kroeg*: kleine tapperij waar brandewijn wordt verkocht (*WNT brandewijnkroeg*). *daer ... betaelde*: waar zij meer drank met suiker namen, dan ze borrels betaalden. De woorden *suycker* en *soopjes* duiden beide op een glas brandewijn (met suiker) (*WNT zoop* 4, b).
478 *stucke*: zaken (*WNT stuk (I)* II, 31). Sluit aan bij wat *onse Duyfje* (466) allemaal te vertellen heeft. *droes*: bij de duivel, verduveld (*WNT droes* (I) 2).
479 *Dat ... gaen*: Hoe kan zij dat weten, als ze zich niet met toverij zou inlaten?
480 *Sie*: kijk. Gebiedende wijs als aansporing. *daer bekomt hy*: hij komt tot zichzelf (*WNT bekomen* I, 2, a). *wat of hy sal segge!*: wat zal hij zeggen!

GREGORIUS

Ick heb 't verstant gevat. Meysje ghy sult onder die tobbe vinde legge[481]
Gebraen vleesch, en broot, en wijn, dat van onder gebrocht is na om hoogh,[482]
Terwijl mijn Spirutus door al de werelt vlooch.[483]

ELSJE

Gans lijden Pleun! die nooten klincken niet te degen,[484]
Die linckert het hier yewers om een hoeck gelegen,[485]
Doe 'k meende dat de kost daer soo verburgen stont.[486]

PLEUNTJE

Wy sinne berecht voor een oortje, 't is te bont,[487]
Sulcken vetje uyt ons neus te halen, 't mach niet floeren.[488]

VOLCKERT

Wel raet van alle wijsheyt, sel jy daer over noch lang bedencken voeren?[489]
Krijch dat jou geseyt is ongder de tobben van daen.[490]

481 *Ick heb 't verstant gevat*: 1. ik heb het inzicht verworven.; 2. ik ben weer bij bewustzijn (*WNT verstand* A, II, 8, kol. 637 en A, I, 5).
482 *dat ... hoogh*: dat vanuit de onderwereld naar boven werd gebracht. Deze uitspraak sluit aan bij de traditionele kosmologie. Volgens deze opvatting bestond de kosmos uit een aantal concentrische transparante sferen, waarvan de aarde het centrum was. Met de opkomst van het christendom, werden er kleine veranderingen aangebracht in de traditionele zienswijze, om deze met de godsdienst in overeenstemming te brengen. Derhalve werd in het centrum van de aarde soms de christelijke hel geplaatst. (Zie: Brinkkemper & Soepnel, 1989, p. 79-80).
483 *Spirutus*: geest (*WNT spiritus* 2). al de werelt: het hele universum (*WNT wereld*).
484 *Gans lijden*: bastaardvloek, 'bij het lijden van Jezus' (*WNT gans* II). *die nooten klincken niet te degen*: dat gaat niet goed. Geen vaste uitdrukking volgens het *WNT*. 'Het klinkt niet': het gaat niet goed (*WNT klinken* (I), A, 1 en *terdege* B, 1).
485 *linckert*: schavuit (*WNT linker (I)* 1). *yewers*: ergens (*WNT iewers* 1).
486 *soo*: op die wijze (*WNT zoo (II)* I, 1, a, α).
487 *Wy sinne berecht voor een oortje*: wij zijn buiten proportie gestraft; *een oortje*: ¼ stuiver, een kleinigheid.
488 *Sulcken vetje ... te halen*: dat hij ons zo'n voordeeltje afhandig maakt (Vrije vertaling). In deze context is *vetje* ook van toepassing op snot dat uit de neus gehaald wordt. (*WNT vetje* 3, a). *'t mach niet floeren*: bet.: dat mag niet lukken; mogelijk hangt *floeren* samen met fra. *florir*, vgl. *floreeren*.
489 *raet van alle wijsheyt*: toppunt van de wijsheid. Schimpende aanspreking voor Pleuntje.
490 *Krijch*: haal (*WNT krijgen (I)* I, 2). *ongder*: onder.

ELSJE
Wel dring-oor, wil je de meyt een plaegh op den hals jaegen, sy durft het niet bestaen.[491]

GREGORIUS
Ey, Vryster Jans, krijght het, ghy hoeft geen quaet te schromen.[492]

VOLCKERT
Hoor je wel, de Meyster seydt het, en die weet wel hoe nae men de drommel mach komen.[493]

ELSJE
Geef het haer Pleuntje, 't is toch soo quaet als 't worden sal.[494]

PLEUNTJE
O leck're beetjes! die ick soo gevrijt heb, nou kom je al[495]
Te onnosel aen jou ent, och! mocht ick mijn liefde met jou blussen,[496]
Mijn buyck sou jou rust-plaets desen nacht wesen, ick sou je soo kussen![497]
En jy mijn lust versaen. o kan! o moye wijn![498]
Dorst ick, ick schreyden soo veel traenen als'er droppen in de kan zijn.[499]

491 *dring-oor*: scheldwoord voor iemand die erg op iets aandringt, of ongeduldig is. *dring-oor* staat wel in het *WNT* maar een betekenis ontbreekt (*WNT dringen* samenst.). *wil ... jaegen*: wil je het onheil over de dienstmeid afroepen (Vrije vertaling). (*WNT jagen* C, I, 2, d en *plaag* A, 3, a). *bestaen*: te (gaan) doen (*WNT bestaan (II)* I, 5).

492 *Ey*: tussenwerpsel, gebruikt als aansporing (*WNT hei (VII)* 5). *Vryster Jans*: Liefje van elke man!, aanspreking van Pleuntje; *Jans*: genitiefvorm van de naam Jan (*WNT vrijster* 5). *krijght het*: pak het (*WNT krijgen (I)* I, 1).

493 *de Meyster*: voorname aanduiding voor Gregorius, nl. equivalent voor magister of doctor (*WNT meester* 6). *en die ... komen*: en die weet wel hoe dicht men bij de duivel kan komen. (*WNT na* II, 1, a, *drommel (I)* 1 en *mogen*, 5, a).

494 *haer*: hun. Meewerkend voorwerp, 3e nv, 3e pers. mv. *'t is ... sal*: erger dan dit zal het toch niet worden (*WNT kwaad (I)* A, 11).

495 *leck're beetjes*: lekkere hapjes (*WNT beet (I)* 2, a). *gevrijt heb*: begeerd heb (*WNT vrijen (I)* 6). *nou ... ent*: nu komen jullie op al te ongelukkige wijze aan je einde (*MNW onnosel*).

496 *mocht ... blussen*: als ik mijn begeerte met jullie kon stoppen. *blussen*: doen ophouden, uitdoven, m.b.t. liefde, sterke verlangens of m.b.t. honger en dorst (*WNT mogen* 2, *liefde* 4, *blusschen* 2, e en 2, c).

497 *kussen*: opeten (*WNT kussen (I)* 3, a).

498 *mijn lust versaen*: mijn trek stillen (*WNT lust* 1 en *verzaden* I, 1, b).

499 *Dorst ick*: als ik kon (*WNT durven* 3).

Och wy ongeluckige menschen! wat mochten wy 't voor and're[500]
spaeren?

ELSJE

O Pleun! mijn hart sinckt in mijn schoene, dat daer ee*n* aer sal wel of vare,[501]
Doet het van mijn wech, ick kan het langer met geen drooge oogen an sien.[502]

PLEUNTJE

De swaerigheyt is groot vrou, ick voelse al om mijn hert vlien.[503]

GREGORIUS

Wel speelnoot! wellekom, ras een banckje daer wy 't op setten;[504]
Dat 's een meyt als een wolck! sy weet op een mensch sijn woorden te letten.[505]

PLEUNTJE

As 't is, oom-kool, jy zijt soo slecht niet as een huys-mans hen.[506]

GREGORIUS

Wat dunckje nou vrientje, of ick niet louter toov'ren ken?[507]

500 *wat ... spaeren*: waarom zouden wij het voor anderen bewaren. In deze *wat*-zin wordt een emphatische negatieve mededeling uitgedrukt (Zie: Overdiep, 1932, p. 244). (*WNT wat* A, III, 13, *mogen* 9, a en *sparen* A, 1).

501 *mijn hart sinckt in mijn schoene*: ik verlies de moed (*WNT schoen* 1). *sal wel of vare*: profijt van zal hebben (Vgl. *WNT welvaren (I)* 2).

502 *Doet het van mijn wech*: haal het uit mijn zicht (*WNT wegdoen* II, 3).

503 *De swaerigheyt*: het verdriet (*WNT zwarigheid* III, 6). *ick ... vlien*: ik voel haar al om mijn hart heen vliegen. *se*: 4e nmv., 3e pers. ev. verwijst naar *De swaerigheyt*. *vlien*: vliegen, m.b.t. gedachten of aandoeningen (*WNT vliegen* V, 19, d).

504 *speelnoot*: makker (*WNT speelnoot* 1). *wellekom*: uitroep van vrolijkheid. *banckje*: tafeltje (*WNT bank (I)* 2).

505 *Dat 's ... wolck*: dat is een dienstmeid zoals men die zich wensen kan (*WNT wolk (I)* I, 1, d, α en *meid*, 2). *sy ... letten*: zij kan goed naar iemand luisteren (*WNT weten* 5, c, α en *letten* B, 3, a).

506 *As 't is*: zo is het. *oom-kool*: aanspreking voor de student. Zoveel als: iemand die onwaar(schijnlijk)heden vertelt (Zie: Harrebomée, 1858-1870, dl. 1, p. 433). *jy ... hen*: jij bent nog niet zo dom als een boerenkip (*WNT huisman* A en *slecht* A, 3).

507 *Wat dunckje*: Wat vind je? Wat meen je? (*WNT denken* B, 2). *of ick niet louter toov'ren ken*: [Lijkt het je toe,] dat ik niet goed toveren kan?! [vrijer: Kan ik immers niet goed toveren?!] Bij de *of*-zin ontbreekt de regerende zin (*WNT of* I, 8 en vgl. *WNT louter* B, 2).

VOLCKERT
Hagendevelt van de korte warmoes-straet, schijt aller boeven vaertje,[508]
Schijt vuur-spuwers, schijt goochel-tas, schijt ocus-bocus kaertje,[509]
't Is al maer kinder-spul: want deuse giest toovert op een tijt[510]
Soo rijckelick de kost, daer jy soo menigen dach om verslijt.[511]

GREGORIUS
Proeft eens hoe dat het smaeckt, dan sulj'er noch anders of spreken.

VOLCKERT
Jy eerst, 'k moet sien of het jou niet op sal breecken.[513]

GREGORIUS
Dat is jou dan voor, en volgh mijn als een man.[514]

VOLCKERT
Barst je niet? barst je niet? ick sie 'er noch niet an.[515]
Barst je noch niet? neen, het moet hem wel bekoomen.[516]
Wel barst je noch al niet? hey, hey, wil 'k hier langh van barsten droomen,[517]
Soo krijgh ick niet in 't lijf, hy eet byget soo rat[518]
Als of hy in ien, twie, drie dagen niet genuttight hat.[519]

508 *Hagendevelt*: persoon van uitnemende kwaliteit. Hier gebruikt als eigennaam (*WNT haag-aan-veld* I, 1, b). *schijt*: dit werkwoord drukt uit dat Volckert schijt heeft aan alle toverijtjes van *Hagendevelt van de korte warmoes-straet*. Zij zijn niets waard in vergelijking met de kunsten van Gregorius. *aller boeven vaertje*: de vader van alle bedriegers. Dit is een schimpnaam die door Volckert aan *Hagendevelt* wordt gegeven (*WNT schijten* B, 3 en *boef* 3).
509 *goochel-tas*: tas waar de goochelaar zijn benodigdheden in bewaart en waarmee hij tovert (*WNT goocheltasch*). *ocus-bocus kaertje*: toverkaart (*WNT hocus-pocus* samenst.).
510 *'t Is al maer kinder-spul*: het heeft in vergelijking geen waarde (*WNT kinderspel* 3). *deuse giest*: benaming voor de student. *op een tijt*: in één keer.
511 *daer ... verslijt*: waar jij zeer veel dagen voor moet werken. *menigen*: menig + een (*WNT menig* A, 1 en *verslijten* I, 4, a, α).
513 *of ... breecken*: 1. of het geen onaangename gevolgen voor jou zal hebben (*WNT opbreken* I, B, 2); 2. of je er niet van zult moeten kotsen.
514 *Dat is jou dan voor*: De student neemt een hap, voordat Volckert dat doet (*WNT voor (II)* B, 2, a, 2°). *als een man*: als een echte kerel.
515 *ick sie 'er noch niet an*: ik zie er nog niets van.
516 *wel bekoomen*: goed smaken (*WNT bekomen* I, 3, zie tevens *bekomst* A, 1).
517 *wil ... droomen*: als ik hier nog lang van barsten droom.
518 *niet*: niets. *byget*: bij God. Gebruikt als opzettelijke misvorming van het woord 'God' in platte, volkse taal. Een bastaardvloek gebruikt als nadrukkelijke bevestiging (*WNT God* II, C, 8, q, γ). *rat*: snel (*WNT rad (III)* 1).
519 *niet genuttight hat*: niets gegeten heeft (*WNT nuttigen* 2).

Hou maetje! ick moet me over, wy sullen mekaer geselschap houwen.[520]

ELSJE

Och! hoe villense het! hoe pluckense! wel trouwe![521]
+Is 't niet om dol te worden? elck beetje dat sy doen[522]
Raeckt mijn in 't hart, en ick kan het niet verhoen:[523] +[B4v]
Maer hoe mijn dit spijt, noch is'er wat anders dat mijn verlangen is,[524]
Om te weten hoe mijn Leendert al vaert in sijn gevangenis?[525]

PLEUNTJE

Jae soober genoegh, sit hy daer in de knijp-tang,[526]
'k Meen hy daer wel een sweetje haelt, en singt de jammer sang.[527]

ELSJE.

Hoe sitten sy'er achter met hongerige koonen? siets'er eens an tijen.[528]

VOLCKERT

Wijf wil je oock niet een hachje van het drommels eete snijen?[529]

PLEUNTJE

Jae doetet vrou, en bedenck een schaemle dienst-meyt oock een reys.[530]

520 *Hou*: rustig aan. Aanmaning om op te houden (*WNT hou (VI)* D). *ick moet me over*: ik doe er ook aan mee. *me*: mede, ook.
521 *villense het*: snijden ze het in stukken (*WNT villen (I)* I, 1, d). Of: ontdoen ze het van vel. *pluckense*: genieten ze (*WNT plukken* A, I, 3, b). Of: trekken ze er stukken vlees vanaf. *wel trouwe*: wel allemachtig! Tussenwerpsel gebezigd ter versterking bij het uitspreken van een oordeel. *trouwe* aan het eind van een zin en in rijmpositie heeft vaak weinig betekenis; het is dan een stoplap (*WNT trouwen (II)* 3, a en c).
522 *elck beetje dat sy doen*: elk hapje dat zij nemen (*WNT beet (I)* 2, a).
523 *verhoen*: voorkomen (*WNT verhoeden* 3).
524 *Maer hoe mijn dit spijt*: maar hoe zeer ik dit ook betreur (*WNT spijten* 2). *noch ... is*: er is nog iets anders dat ik wens (*WNT verlangen (V)* 6).
525 *hoe mijn Leendert al vaert*: hoe het mijn Leendert vergaat. Gebruikt achter *hoe* geeft *al* een algemene en onbepaalde uitdrukking aan *hoe* (*WNT al (III)* 10, b en *varen (IV)* A, V, 27).
526 *sit hy daer in de knijp-tang*: zit hij daar in de verdrukking (*WNT nijptang* 4).
527 *wel een sweetje haelt*: wel behoorlijk zal (zitten) zweten (Vrije vertaling). De verbinding van *sweetje* en *haelt* staat niet in het *WNT*.
528 *koonen*: wangen (*WNT koon (I)* 2). *er (...) an tijen*: eraan beginnen, aanvallen (*WNT tijgen (I)* B, 4).
529 *hachje*: stukje (*WNT hacht (I)* 2, a). *het drommels eete*: oorspr.: het eten van de duivel; vrij: het overheerlijke eten (*WNT drommels* 1).
530 *bedenck ... reys*: bestem ook eens iets voor een behoeftige dienstmeid (*WNT bedenken (I)* I, 4, *schamel (II)* 3, a en *reis (IV)*).

ELSJE
Wat hebje veur compost?[531]

VOLCKERT
Wat sou het wese! braen vleys.
Proef het vry. Wat soo, sy peurt al mee aen 't eten;[532]
Sterf ick'er nou of, soo sal sy oock niet mis dobblen, dat moetje weten,[533]
Trouwe, wy willen oock samen leven en sterven, want dat beloofden wy mekaer op onse bruylofts-dach.[534]

ELSJE
Ick eet die kost, maer gort weet hoe ickse mach.[535]

PLEUNTJE
Aten sy 't soo garen as ick 't haer gun, sy souwe daetlijck heyligh-avont maecken.[536]

GREGORIUS
Geluck noch toe mijn broer, daer op sal soo een teuchje smaecken.[537]

VOLCKERT
Ick wachtje, 'k sat effen op het hals-boor en docht;[538]
Hier Elsje 't wort jou oock eens van jou man gebrocht,[539]

531 *compost*: kost (*WNT compost* (I)). Hier in pejoratieve zin. *Wat sou het wese!*: Waar lijkt het op! (Vrije vertaling). Deze zin drukt de verbazing van Volckert uit over Elsjes vraag, die immers zelf kan zien wat voor voedsel er ligt.
532 *vry*: gerust. Als aansporing (*WNT vrij* VII, 38). *peurt (...) aen*: slaat de hand aan (*WNT peuren (I)* A, 4, a).
533 *Sterf ick'er nou of*: als ik er nu van sterf. *soo ... dobblen*: dan zal zij haar kwade kans ook niet ontgaan (dus ook sterven) (*WNT zoo (II)* I, 3, a, β en *misdobbelen* 2).
534 *Trouwe*: Voorwaar (*WNT trouwen (II)* 2).
535 *gort*: verbastering van *God. hoe ickse mach*: hoe (onder welke omstandigheden) ik ervan houd. Het verwijswoord *se* doet vreemd aan, want *kost* is gewoonlijk een mannelijk substantief (*WNT mogen* 4, a).
536 *Aten ... gun*: ironisch: als zij het met zoveel genoegen zouden eten als ik het hun gun. (*WNT gaarne* 1, a). *heyligh-avont maecken*: er intens van genieten, er een feest van maken, vgl. 661.
537 *Geluck noch toe*: daar moge geluk op volgen; uitroep bij het uitbrengen van een toost (*WNT geluk* II, 1, b, α). *teuchje*: slokje (*WNT teug* 1).
538 *Ick wachtje*: ik beantwoord je toost (*WNT wachten* II, 16). *'k sat ... docht*: ik zat net aan de drank te denken; vgl. de keelboor gebruiken voor ‘de keel met drinken openhouden, gestadig drinken’ (*WNT keel (II)* Samenst., kol. 1941 en *effen* B, 12).). Dr. H.M. Hermkens deed ons deze interpretatie aan de hand.
539 *'t wort ... gebrocht*: je ontvangt het ook eens van je man, er wordt ook eens door je man op jou getoost.

't Smaeckt te wonderlick wel, gort lansert, datje te kermis mee met een kraempje wou beginnen,[540]
Al dat aere volckje sou maer water-verf zijn, jy sout gelt als slick winnen:[541]
Al namje dubbelt loon, 't sou oock geen duurten zijn:[542]
Want de water-drincker geeft de maets maer wat brandewijn,[543]
En soo weynigh, dat hadt Ary noch eens mogen klocke,[544]
Hy had het soopje, met flesje, met al, in sijn keel getrocke;
Maer dat jy'er quam, en setten de kijckers dusken onbijten veur,[546]
Ghy sout wel soo veel kost-gangers krijgen als'er mochten door de deur.[547]

GREGORIUS

Als de kunst soo gemeen worde, soumense niet achten,[548]
Dat sietmen aen alle dingen wel, daerom sal ick 't my wel wachten.[549]

VOLCKERT

Maer segh mijn eens borsje, wat of dat beduyt,[550]
Dat (gelijck als jy) alle anderen, die sulcke kunsjes kunne, sien altijdt so sober uyt:
Waer op gae jy luy daer van de schult leggen?[552]

GREGORIUS

Dat weet ick wel: maer hebje niet dickwils hooren seggen,[553]
Dat de drommel arm is, en dan kan je wel vatten mijn lieve Man,

540 *gort*: God. *lansert*: jonge kerel (*WNT lansert*). *datje ... beginnen*: wilde je er maar met een kraampje op de kermis mee beginnen.
541 *aere*: andere. *sou maer water-verf zijn*: zou niets waard zijn (*WNT waterverf* 2, a). *jy sout gelt als slick winnen*: jij zou zeer veel geld verdienen (*WNT winnen (I)* B, I, 2, a, α).
542 *dubbelt loon*: twee keer zoveel loon. *'t sou oock geen duurten zijn*: het zou nog niet duur zijn.
543 *Want ... brandewijn*: want de geheelonthouder geeft de mannen maar een heel klein beetje brandewijn (*WNT water* samenst. en *wat* D, XIV, 40, a, β).
544 *dat hadt Ary ... getrocke*: dat, als Ary nog eens een flinke slok had genomen, hij de borrel met flesje en al had ingeslikt. *klocke*: gezegd van iemand die met stoten, dus met slokken, hoorbaar drinkt, en van het daarbij ontstane geluid, 1, d). *soopje*: een klein glaasje brandewijn (*WNT klokken (I), zoop* 4, b, *met (III)* 4 en *trekken* E, II, 26, c).
546 *dat*: als (*WNT dat (II)* 12). *en setten ... veur*: en de toeschouwers (of potentiële kopers) zo'n lekker hapje voor zou zetten; *dusken*: dusk + een (*WNT* kijker I, 1 of 2).
547 *mochten*: zouden kunnen (*WNT mogen* 5, a).
548 *gemeen*: openbaar (*WNT gemeen* I, I, B, 1, b). *se*: 4e nv. 3e pers. vr. ev. Verwijst naar *de kunst*.
549 *sal ick 't my wel wachten*: pas ik daar wel voor op (Vrije vertaling) (*WNT wachten* I, 5, a, γ).
550 *borsje*: maatje, vleinaam (*WNT borst (I)*).
552 *Waer op ... leggen*: waar gaan jullie de schuld daarvan aan geven.
553 *wel*: heel goed. *maer*: Wel! als uitdrukking van verbazing (*WNT maar (V)* I, 4).

Dat den armen duyvel geen rijcke knechts nae-laten kan.[555]

VOLCKERT

Daer hebje gelijck in. byget wat hebje in jou toovery vergeten![556]

GREGORIUS

Wat doch?

VOLCKERT

Een toebackje.[557]

GREGORIUS

Dat 's Heyntjemans eygen eete:
Denckt niet dat hy and're geven sal 't geen hy selver wel mach,[558]
De picke is soo slecht niet, hy geeft dat hy quyt wil wesen in 't gelach.[559]

VOLCKERT

Hy het gelijck, evenwel geloof ick dat de drommel soo laelick niet
En is, gelijck men hem over-al wel qualick siet
[+]Geschildert, de mensche maecken mekaer wat diets, en weten'er niet of.[560-562562]

[+]C[1r]

GREGORIUS

O Meulenaer! ghy zijt een ruygh schaep, ghy spint al vry wat grof.[563]

555 *nae-laten*: erop nahouden.
556 *byget*: bij God. Gebruikt als opzettelijke misvorming van het woord 'God' in platte, volkse taal. Een bastaardvloek gebruikt als nadrukkelijke bevestiging (*WNT God* II, C, 8, q, γ). *wat ... vergeten!*: je bent iets in je toverij vergeten (Vrije vertaling). In deze *wat*-zin wordt een emphatische negatieve mededeling uitgedrukt (Zie: Overdiep 1932, p. 244).
557 *Een toebackje*: een beetje pruimtabak (*WNT tabak* 1, b). *Dat 's Heyntjemans eygen eete*: dat is het voedsel van de duivel zelf. *Heyntjemans*: van de duivel (*WNT hein (I)* 8).
558 *wel mach*: graag heeft.
559 *picke*: duivel (Van Sterkenburg, 1997, p. 319). *in 't gelach*: bij het eten en drinken.
560-562 *evenwel ... Geschildert*: nochtans geloof ik dat de duivel niet zo gemeen is, als men hem overal heel lelijk voorgesteld ziet. *laelick* is een aan het Fries ontleende vorm voor 'lelijk', die in de 17e eeuw bij Amsterdamse schrijvers niet zeldzaam was (*WNT evenwel* 2, b, *leelijk* A, 7, *lalijk, kwalijk* B, 1 en *schilderen (I)* A, 7).
562 *de mensche maecken mekaer wat diets*: de mensen maken elkaar maar wat wijs (*WNT diets* 2). *niet*: niets.
563 *ruygh schaep*: een onontwikkeld onnozele, domoor (vgl. *WNT ruig (I)* 12 en *schaap* 3, in afwijking van *schaap* 1 onder 'een ruig schaap'). *ghy spint al vry wat grof*: u maakt het veel te bont (*WNT spinnen* A, 1 en *vrij* VII, 40, g, β).

VOLCKERT
Niet een mijt, mijn dunckt niet dat ick'er veel voor sou schromen.[564]

GREGORIUS
Wel wil ick'er eens een hier datelick doen komen?[565]
Want als ick nu maer spreeck, so kan 't terstont geschien.[566]

VOLCKERT
Wel jae, als hy niet te byster was, wou ick hem wel eens sien.[567]

GREGORIUS
Neen, ick sal hem doen verschijnen als yemant van dit dorp, dan hebbje niet te klagen,
Noch ick loof niet dat een van'er alle u vervaertheyt aen kan jagen.[569]

VOLCKERT
Neen, neen, laet maer kome.[570]

ELSJE
Och Pleun! wat raet gaet ons aen?
Ick ben om hals, die fielt sal ons nou hiel verraen.[571]

GREGORIUS
Vroutje, ontstelt u niet, 'k sweer 'k sal u niet verklicken,[572{problem}]
Stelt u gerust, ick sal de rest ten besten schicken.[573]

HY GAET BY DE TON DAER LEENDERT ONDER SIT.

Mijn vrient, die onder dese ton u soo verborgen houdt,[574]
Komt uyt, wanneer ick klop, vry op mijn woort vertrout:[575]

564 *Niet een mijt*: helemaal niet. Ontkennende uitspraak (vgl. *WNT mijt (II)*).
565 *wil*: zal (*WNT willen* II, 10).
566 *maer*: slechts.
567 *te byster*: erg woest (vgl. 568) of lelijk (*WNT bijster* A, 3 en 6).
569 *Noch*: verder. *ick ... jagen*: ik geloof niet dat een van hen u angst kan aanjagen. *een van'er alle*: een van hun allemaal (t.w. van de dorpsbewoners).
570 *wat raet gaet ons aen*: wat moeten wij beginnen (*WNT raad* A, 4 Alleen bij Amsterdamse kluchtschrijvers uit het begin van de zeventiende eeuw.)
571 *Ick ben om hals*: het is met mij gedaan (*WNT hals* I, 2, a). *fielt*: bedrieger (*WNT fielt* 2). *nou hiel*: nu helemaal.
572{problem} *ontstelt u niet*: wees niet bang. Vgl: 'ontstellen': verschrikken (*WNT ontstellen* I, 5, b).
573 *stelt u gerust*: kalmeer u zelf (*WNT geruststellen* B). *ten besten*: tot uw voordeel (*WNT best* (III), C, 1).
574 *soo*: zozeer.
575 *Komt uyt*: kom tevoorschijn (*WNT uitkomen (I)* II, 18, a). *vry op mijn woort vertrout*: vertrouw gerust op mijn woord. *vry*: maar (als aansporing of geruststelling) (*WNT vrij* VII, 38).

U sal geen leet geschien, maer blijfje daer onder leggen,[576]
Soo sal ick de Meulenaer al u, en sijn vrous handel seggen.

VOLCKERT

Hoe vaert 'et, sal hy haest kome? de slaep-luys bijt mijn al.[578]

GREGORIUS

Sacht. Harme gladt-muylium, of capstockus, 't geval[579]
Van mijn besluytus, wil dat ghy u sult herscheppen
In *Leonardus* schijn; ghy moet u oock wat reppen,[579-581581]
Stijght onder dese ton, daer hoor ick komt hy aen,[582]
Gaet voort, en wilt terstont voor dese tafel staen.[583]

LEENDERT KOMT VAN ONDER DE TON.

576 *maer ... seggen*: maar als je daaronder blijft zitten, dan zal ik de molenaar alles vertellen over de gedragingen van u en zijn vrouw (*WNT liggen* 13, *zoo (II)* I, 3, a, β, *handel (I)* II, A, 3 en *zeggen (I)* II, 9, b).

578 *Hoe vaert 'et*: hoe gaat het, hoe staat het ermee (*WNT varen (IV)* A, V, 27). *haest*: weldra (*WNT haast (II)* II, 2, c). *de slaep-luys bijt mijn al*: ik ben al behoorlijk slaperig (Vrije vertaling). 'slaapluizen hebben': slaperig zijn (*WNT vaak (I)* samenst.). 'luis' en 'bijten' worden met elkaar in verband gebracht in het lemma 'luis'.

579 *Sacht*: wees stil (*WNT zacht* V, 15).

579-581 De student spreekt, voorzien van Latijns aandoende uitgangen in de woorden *Harme gladt-muylium* (579), *capstockus* (579), *besluytus* (580) en *Leonardus* (581). Daardoor krijgt de toverspreuk een Latijnse en onverstaanbare uitstraling. *Harme gladt-muylium*: scheldwoord dat gepresenteerd wordt als eigennaam. Geen toelichting in *WNT*. Bredero heeft in zijn *Spaanschen Brabander* de naam 'Harmen Glad-muyl' gebruikt. In geen van de onderzochte *Spaanschen Brabander*-edities wordt echter toelichting gegeven, en in de vertalingen wordt deze naam gezien als eigennaam. Toch blijkt uit de context van zowel de *Beroyde Student* als de *Spaanschen Brabander* dat *Harme gladt-muylium* geen vleinaam is. In de *Spaanschen Brabander* blijkt hij binnen een maand na de dood van zijn vrouw al weer met een ander in bed te liggen. Ook hier is de betekenis 'hoerenloper, minnaar' van toepassing (Vgl: Bredero/Stutterheim, 1974, 394). *capstockus*: malle vent (*WNT kapstok* III). *'t geval Van mijn besluytus*: omstandige omschrijving voor 'mijn besluit'.

581 *In Leonardus schijn*: in Leenderts gedaante. *Leonardus*: 'Latijnse' vorm voor Leendert (*WNT schijn (I)* 12, b). *ghy moet u oock wat reppen*: u moet zich ook een beetje haasten (*WNT reppen (I)* A, 6, a).

582 *Stijght*: kom naar boven; de 'duivel' stijgt vanuit de onderwereld naar boven op aarde. Vgl: 482.

583 *Gaet voort*: treed naar voren, kom tevoorschijn (*WNT voortgaan (I)* I, 3). *wilt (...) staan*: ga (...) staan (*WNT willen* II, 14, b).

VOLCKERT

Hiel moy, ey! laet ick hem te dege toch kijcke,[584]
Noyt heb ick mijn leve, gien drommel, soo wel sien gelijcke,[585]
Als dese, 't Heerschip Leendert-buur, die ginse op de Hofstee woont.[586]
Ey Nicker oompje! sie iens hoe lustich wy ons hebben aen jou kost getoont.[587]

GREGORIUS

Sus, blomenhelten, sus, ghy moetje met de geesten so gemeen niet maken,[588]
Ghy sout wel anders licht in groot gevaer geraken.[589]
Vertreckt, eerst onder dese ton, en gaet dan daer ghy hoort,
Ghy hebt u dienst voldient, gaet segh ick u, gaet voort.[591]

LEENDERT GAET WEER ONDER DE TON.

VOLCKERT

Wel dat 's om te lacche, ick moet Leendert-baes morge vertelle,[592]
Dat jy de droes, hem soo gelijck, hier voor mijn gingt stelle.[593]
Ick krijgh vaeck, mijn buyck is vol, en 't hert soeckt rust.[594]

GREGORIUS

Hier me elf oogen, 'k heb oock wel slapens lust.[595]

584 *ey!*: uitroep van vrolijkheid en verrukking (*WNT hei (VII)* 2). *te dege*: nauwkeurig (*WNT terdege* B, 1). *kijcke*: bekijken (*WNT kijken* II, B, II, 1).
585 *Noyt ... Leendert-buur*: Nooit van mijn leven heb ik een duivel zo goed op iemand zien lijken, als deze (lijkt) op mijn buurman, de voorname heer Leendert. *Heerschip*: aanzienlijk persoon (*WNT heerschap* II, A, 3).
586 *ginse*: ginder (*WNT ginds* 2). *op de Hofstee*: op de prachthoeve, mogelijk: in het landhuis (*WNT hofstede* A, 1 en 3).
587 *Ey Nicker oompje!*: Hé duiveltje! (*WNT nikker* 2). Spottende uitroep. *hoe ... getoont*: hoe heerlijk wij ons tegoed hebben gedaan aan jou eten.
588 *Sus (...) sus*: nabootsing van het geluid waarmee men iemand sust of stilte gebiedt: (wees) stil (*WNT sus*). *blomenhelten*: verbasterde substitutievloek voor 'bloedend hart' (Van Sterkenburg, 1997, p. 175). *ghy ... maken*: u moet zich niet zo op vertrouwelijke voet met de geesten stellen (*WNT gemeen* I, III, A, 1).
589 *licht*: gemakkelijk (*WNT licht (III)* B, 5).
591 *voldient*: volledig vervuld. *gaet voort*: ga heen (*WNT voortgaan (I)* I, 2, a). .
592 *moet*: zal. Vgl: (*WNT moeten (II)* 2).
593 *hem soo gelijck*: die zo op hem leek. Verholen conjuncte participiumconstructie, verbonden met *de droes. voor mijn gingt stelle*: voor mij neerzette.
594 *vaeck*: (neiging tot) slaap (*WNT vaak (I)* 1).
595 *Hier me elf oogen*: het is al laat. In aansluiting bij (*WNT oog* II, 3). *'k heb oock wel slapens lust*: ik heb ook terdege zin om te slapen (*WNT wel (V)* IV, 33).

VOLCKERT
Nou, goe nacht wijf, goenacht mijn goe maet. Pleun, jy selt de borst op de meule wijse,[596]
Het bedt daer Barent sliep: vrient, morge sel 'k jou met ien onbijte spijse.[597]

VOLCKERT BINNEN.

ELSJE
Ick heb ien uye mit jou te schille, hoor hier jy knappe gast,[598]
Hadje geen barmhartigheyt, datje mijn brocht in sulcken last?[599]
600 [+]Denckje niet datje van een vrou gekomen zijt? jou rechte vrouweplager.[600]

[+][C1v]

GREGORIUS
Ey peetje, ick liet, om de nieuwicheyt, jou man eens sien sijn swager.[601]

ELSJE
En dat schocke stong jou oock niet toe, gelijck jy selver wel wist.[602]

GREGORIUS
Een hongerige luys bijt scharp, armoe soeckt list.[603]
Mijn buyck vraegde niet waer 't van daen quam, maer riep vast, rept u tanden,[604]

596 *selt*: moet. *borst*: kerel (*WNT borst (I)*).
597 *spijse*: te eten geven, voeden (*WNT spijzen* A, 2).
598 *Ick ... schille*: ik heb een appeltje met jou te schillen (*WNT ui* 1, a, δ). *hoor hier*: inleiding van de ene of andere mededeling of uitspraak (*WNT hooren* A, IV, 3). *knappe gast*: ironische aanspreking voor de student.
599 *last*: moeilijkheid, onaangenaamheid, (hier) onaangename situatie (*WNT last*, 9).
600 *Denckje ... zijt*: Je weet toch wel dat je uit een vrouw geboren bent (*WNT komen*, I, I, 2, b, α). *vrouwe-plager*: iemand die vrouwen niet behandelt zoals het hoort (*WNT vrouw*, samenst.).
601 *peetje*: vrouw, in minder vleiende betekenis (*WNT peet* 3). *om de nieuwicheyt*: uit curiositeit (*WNT nieuwigheid* 6). *swager*: buikzwager [man die met een andere man de gunsten van dezelfde vrouw geniet of heeft genoten, *WNT zwager (I)* B, 7).
602 *En dat schocke ... toe*: en dat schrokken was jou ook niet geoorloofd (*WNT schokken* A, 4, *toestaan* I, 2, b en *gelijk* I, b).
603 *Een hongerige luys bijt scharp*: een hongerige luis bijt hard; Gregorius doelt op zichzelf. Bijtende luizen richten zich op vachten (hond) en verenkleed (kip, gans, zwaan). Op de mens komen alleen zuigende luizen voor. (*WNT scherp (II)* B, 19). *armoe soeckt list*: Vgl: Harrebomée, 1858-1870, dl. 1, p. 20: 'Armoede zoekt list'.
604 *maer riep vast, rept u tanden*: maar riep vastberaden (ev. krachtig): beweeg uw tanden! (*WNT vast* A, II, 10, c en B, 4). *rept*: breng (snel) in beweging (*WNT reppen (I)* A, 1, a).

Had ick gedorst, ick had het heele hachje wel gemaeckt te schanden:[605]
Denckt daer men in geen twee dagen eet, is geen honger gebreck.[606]

ELSJE
Jy hebt die parte mier espeult, al houje jou soo geck.[607]

GREGORIUS
Gelooft, op mijn manne-waerheyt, dat mijn 'er de etens-lust toe porden.[608]

LEENDERT ROEPT ONDER DE TON.

LEENDERT
Hoe vaert'et? is de lucht klaer? sal ick haest uyt mijn vangenis verlost worden?[609]

ELSJE
Jae datelijck. Pleuntje, siet iens of jou miester al leyt en ronckt.[610]

PLEUNTJE BINNEN, EN WEER UYT.

PLEUNTJE
Ja hy snorckt dat het kraeckt, het quijl loopt hem alries uyt sijn mongt.[611]

605 *Had ... schanden*: als ik gekund had, had ik het hele zootje wel opgegeten. De student kon echter niet meer, omdat zijn buik vol zat. *te schande maken*: vernielen e.d. (*WNT durven* 3, *hacht (I)* 2, c, β en vgl. *schande* 4).
606 *Denckt*: bedenk, gebiedende wijs enkelvoud (*WNT denken* B, 4). *daer*: waar (vrijer: als).
607 *Jy hebt die parte mier espeult*: jij hebt deze list al eerder (vaker) uitgehaald (*WNT part (I)* 2). *al houje jou soo geck*: ook al doe je alsof dat niet zo is (*WNT gek* I, 3, b, δ).
608 *op mijn manne-waerheyt*: op mijn mannelijke eer (*WNT mannenwaarheid*). *dat ... porden*: dat de honger mij daartoe aanzette. *porden* bevat een oneigenlijke *-n* i.v.m. het rijm (*WNT lust* 1 en *porren* A, B, II, 1, b, γ).
609 *Hoe vaert'et?*: Hoe gaat het? (*WNT varen (IV)* A, V, 27). *is de lucht klaer*: is de kust veilig. Vgl: (*VD99 lucht* 1, 6). *haest*: snel (*WNT haast (II)* II, 2).
610 *siet iens*: ga eens kijken. *leyt en ronckt*: ligt te ronken (werkwoordelijke hendiadys).
611 *hy snorckt dat het kraeckt*: hij snurkt zeer luid. Niet als vaste verbinding in het *WNT. dat het kraeckt*: gebezigd om te kennen te geven dat het snurken op bijzonder krachtige wijze geschiedt (*WNT kraken (I)* A, 7 en 11). *alries*: al; Amsterdamse vorm voor 'alreeds' (*WNT alreeds* en *alreeds*, (suppl.).

ELSJE
Kom mijn soetert, hoe vaert het al? hoe hebje het daer kunne stelle?[612]

LEENDERT UYT DE TON.

LEENDERT
Kost die ton spreecke, hy souje wel wat nieus vertelle,[613]
Hy is meer van benautheyt verwarmt, als of hy over een cuypers vyertjen had gestaen.[614]
Laet ick die borst eens sien, die sucke aerdige potsen rechte aen.[615]
Wel, vriend des Keysers, hebje dat kunsje meer bedreve?[616]
Ghy kond u les van buyten, ghy klaerden 't heel nae 't leven.[617]

GREGORIUS
Dat geschieden soo na gelegentheyt, mijn docht het most soo zijn.[618]

LEENDERT
Ghy hebt 'et suyver ofgemaeckt: op datje al te met noch aen mijn[619]
Soud gedencken, schenck ick jou dat ducaetjen tot reysgelt, op jou[620] wandel:
Op voorwaerd, datje voort oock swijgen sult desen handel.[621]

612 *soetert*: lieverd (*WNT zoeterd* 2, a). *hoe vaert het al*: hoe gaat het (*WNT varen (IV)* A, V, 27); *al* heeft een versterkende betekenis.
613 *Kost*: kon.
614 *Hy ... gestaen*: Hij is (nu) meer verwarmd van angst, dan toen hij boven het vuur van een kuiper stond. *cuyper*: iemand die het vervaardigen van kuipen, tonnen e.d. als ambacht uitoefent (*WNT benauwdheid* 3 en *kuiper*).
615 *sien*: bekijken (*WNT zien* A, III, 10, a). *potsen*: tovervoorstellingen (*WNT pots (I)* 1, b). *rechte aen*: ten uitvoer bracht (*WNT aanrichten*).
616 *vriend des Keysers*: vleier, aanspreking van de student.Vgl. ‘lets doen om de vriend van de keizer te zijn’: het doen om met iemand op een goede voet te blijven; om zijn gunst te behouden of te verwerven (*WNT keizer* II).
617 *nae 't leven*: levensecht, geloofwaardig (in aansluiting bij *WNT leven* III, 21, c).
618 *Dat geschieden soo na gelegentheyt*: het gebeurde, omdat de omstandigheden er naar waren (*WNT gelegenheid* II, II, 3, a). *mijn docht het most soo zijn*: het scheen mij toe, dat het moest zijn zoals ik gedaan heb (*WNT dunken* 1, b)
619 *suyver*: subtiel (*WNT zuiver (I)* A, I, 12). *ofgemaeckt*: opgelost (*WNT afmaken* I, 2). *al te met*: af en toe (*WNT altemet* I).
620 *ducaetjen*: gouden munt ter waarde van ongeveer 5 gulden (*WNT dukaat* 1). *wandel*: tocht (*WNT wandel* 7).
621 *datje ... handel*: dat je vanaf nu deze gebeurtenissen ook zult verzwijgen. (*WNT voort (I)* 3, a, α en *zwijgen* B, 11, a).

GREGORIUS
Ick danckje mijn vriendt, en 't moeyt me dat ick jou die smaetheydt heb aengedaen.[622]

LEENDERT
Dat heeft 'et al, 't is maer om te lacchen, nu 't dus wel is vergaen.[623]

ELSJE
Geefje hem noch gelt? o dat mochje wel bespare.[624]

LEENDERT
Wel, waerom niet? hy het sijn dinge so wel gedae*n*, als 't yemant sou kunnen klaren:
Maer deuse plaets valt hier wat hiet, ick betrouw mijn niet te veel,[626]
Laet ons na de meule gaen, en speelen daer voort ons deel.

ELSJE
Pleuntje, brenght het overblijfsel van de kost daer mee, voor alle dinge,[628]
Wy sulle evenwel noch vrolijck zijn en singe.[629]

PLEUNTJE
Al lijck wel vrou? dat 's goet, dat 's lydigh nae mijn sin.[630]

ELSJE
Wel ja, wat hoeve wy voor hem te veynse? hy heeft het doch gehoort van't begin:[631]
Laet hem het end oock sien. Het pleegh wel meer te gebeure
(Maer daerom bleef de kermis niet achter) dat Volckert ons quam steure.[633]

622 *'t moeyt me*: het spijt me (*WNT moeien* I, 4). *dat ... aengedaan*: dat ik jou oneervol heb behandeld (*WNT smaadheid*).
623 *Dat heeft 'et al*: vrij: Zo is het maar net! (Vgl: *WNT hebben* I, IV). *dus wel*: zo goed. *vergaen*: afgelopen (*WNT vergaan* 3).
624 *noch*: bovendien (*WNT nog* 4).
626 *deuse plaets valt hier wat hiet*: op deze plaats zijn we niet veilig. *ick betrouw mijn niet te veel*: ik voel me niet erg veilig (*WNT betrouwen (II)* C, 1).
628 *daer mee*: mee daar naar toe. *voor alle dinge*: bovenal (*WNT voor (II)* A, III, 12, c).
629 *evenwel noch*: toch nog (*WNT evenwel* 2).
630 *Al lijck wel*: ondanks dit alles, evenwel (*WNT allijkewel*). *lydigh*: zeer (*WNT lijdig* B, 2).
631 *wat ... veynse*: waarom zouden we tegenover hem de schijn nog ophouden. In deze *wat*-zin wordt gevraagd naar een reden (Overdiep, 1932, p. 244). *doch*: toch (*WNT doch* A, 1).
633 *(Maer ... achter)*: Maar dat betekende nog niet dat het feest niet doorging; tussenzin; *daerom* doelt op *dat ... steure*. (*WNT achterblijven* II, 2 en *kermis (I)* B, 2, a).

Nou volgh ons ras Pleuntje, knapdhangdingh as ien meyt.[634]

ELSJE EN LEENDERT BINNEN.

PLEUNTJE

O met drie haesten. Wel jy klaerden dat lustigh mit ien abelheyt.[635]

GREGORIUS

Hy moet arch wesen die tappen sal, maer noch slimmer die met het ghelach wil deur loopen.[636]

PLEUNTJE

Jy zijt een man als Claes, 'k moet oock sien voor sulcken gelt mijn kost te koopen.[637]

GREGORIUS

[+]Wel meysje, 'k wil jou die kunst wel leeren, geefje mijn een soen,[638]
Seecker, laet ick, 'k sal jou vriendschap, en geen quaet doen.[639] [+][C2r]

PLEUNTJE

Hemme, seg ick mens, wel schaemje, sucke dinge![640]

634 *knaphandigh*: vlug, als aansporing (*WNT knaphandig* B, 1).
635 *met drie haesten*: vliegensvlug (Vrije vertaling) (*WNT haast* (I) 2, b). *lustigh*: op aangename wijze (*WNT lustig* B, 4). *mit ien abelheyt*: met een aardige list (*WNT abelheid* 1, b).
636 *Hy ... loopen*: Degene die zal tappen moet listig zijn, maar degene die er met de drank en spijs vandoor wil gaan, moet nog slimmer zijn. Vgl: Harrebomée, 1858-1870, dl. 1, p. 216: 'Loos moet hij zijn, die tapt, maar nog veel loozer, die met 't gelag wegloopt'. (*WNT arg (I)* I, 2, *gelag* 2, b en *doorloopen (I)* B, 7).
637 *Jy zijt een man als Claes*: Mogelijk in aansluiting bij: grappenmaker; *zijt* is de vorm die bij *gij* hoort en niet bij *jij* (*WNT klaas* B, 3, c). *'k moet ... koopen*: ik moet er ook voor zorgen dat ik mijn kost op zo'n manier [nl. door bedrog] kan verkrijgen.
638 *geef ... soen*: als je mij een zoen geeft.
639 *Seecker*: voorwaar (*WNT zeker (I)* B, 19, a, α). *laet ick*: laat ik... Deze zin wordt door de student niet afgemaakt. Hij interrumpeert zichzelf met de volgende mededeling. *'k sal ... doen*: deze mededeling heeft een dubbele betekenis. In de eerste plaats: ik zal vriendschappelijk voor je zijn, en je geen kwaad doen. Maar bovendien, minder onschuldig, betekent *iemand vriendschap doen* 'geslachtsgemeenschap met iemand hebben' (*WNT vriendschap* 3, c).
640 *Hemme*: Heb me [t.w. de op dat moment gegeven klap]! vrij: Pak aan! (*WNT klappen (II)* II, A, 2).

GREGORIUS
Hey! jou vrou wijstje de weg, daerom soumen 't voor geen mirakel singe.[641]

PLEUNTJE
Stille mens, hoe staet hier dit mens dus een mens en bruyt?[642]
Hey dit acremense mens, hoe quelt mijn deuse guyt![643]
'k Segh mens, laet ien mens met vreen, of ick sel mensche te hulp roepe:[644]
Loop by jou hoere, dit leelicke dingh, wilje hoepe.[645]

GREGORIUS
Hoor kijnt, als het jou sin niet en is, soo laet ick het betien.[646]

PLEUNTJE
Siet, om gien duysent gulden liet ick dat geschien.

GREGORIUS
Maer seecker, Pleuntje, in soetigheyt, alle gecken laet varen,[648]

641 *jou vrou wijstje de weg*: je vrouw doet het je voor, je vrouw geeft je het voorbeeld (Vrije vertaling). *daerom ... singe*: daarom moet men het niet verwonderlijk vinden.

642 *Stille mens*: Mond dicht, kerel. *hoe ... bruyt*: wat staat hier dit mens [t.w. de student] een mens [t.w. Pleuntje] te kwellen! Wat kwelt dit men een ander gedurig! Pleuntje spreekt hier dus in de derde naamval over zowel zichzelf als de student. *staet (...) en bruyt*: staat te kwellen (werkwoordelijke hendiadys; *WNT bruien* I, B). Bij een vraag die begint met *hoe*, gevolgd door *dus*, 'is de beteekenis van *hoe* verbleekt. Er wordt gevraagd naar *oorzaak* of *reden*, ofwel de vragende vorm omschrijft verbazing, verwondering' (Overdiep, 1932, p. 247). In deze zin is het laatste het geval.

643 *acremense mens*: verdomde mens. *acremense*: uitroep van drift in platte zeventiende-eeuwse spreektaal, verbasterde vloek (sacrement) (Van Sterkenburg 1997, 345, 346 en *WNT akkerment* en *akkerment*, (suppl.)). Heeft betrekking op de student. *guyt*: vuilbek (*WNT guit* I, 4).

644 *mens* (1e): slaat op de student. *laet ien men mens vreen*: laat mij met rust (Vrije vertaling). Pleuntje spreekt hier in de derde naamval over zichzelf.

645 *Loop by jou hoere (...) wilje hoepe*: loop naar je hoer als je wilt wippen. *hoepe*: heimelijk vrijen (*WNT hoepen*, 2). *dit leelicke dingh*: toespeling op mannelijk lid (*WNT ding* (I), 4).

646 *als ... is*: als je er geen zin in hebt (t.w. in een vrijerij). *soo laet ick het betien*: dan laat ik het varen (*WNT betijen* 2).

648 *in soetigheyt*: serieus. In tegenstelling tot: 'uit zoetigheid' (*WNT zoetigheid* 6, a). *alle gecken laet varen*: alle gekheid op een stokje (*WNT laten (I)* A, 16).

Ick heb jou al vry besint, ick wil geen brood voor vriende sparen:[649]
Ick salje morgen jou buyck vol heet witte-brood geven, als de backer blaest,[650]
Dan moetje mijn oock niet weerbarstigh zijn, hoe staeje dus verbaest?[651]
Mijn doelwit! mijn suyckerde Pleuntje! ghy kunt het niet wederleggen.[652]

PLEUNTJE

Ick kan niet kallen, maer ick heb al mijn leven hoore segge,[653]
Dat men om het waerdige brood veul moeten doen, en bestaen:[654]
En om my selve tegen het deuchdelijcke broodt niet te besondighe, sou ick het licht met hem aengaen.[655]
Durf ick wel? jae ick ben te vreen: maer jy en hoeft niet te dencke,[656]
Dat ick om jou schoon backus, of malle groenigheydt, jou mijn kuysheydt sal schencke;[657]
Neen: maer 't geschiet om 't broods-halven, och heer! om dat kostelicke brood.[658]

649 *Ick heb jou al vry besint*: ik heb je heel erg lief (*WNT bezinnen* 7 en *vrij* VII, 40, c). *ick ... sparen*: voor vrienden heb ik geen geheimen (*WNT brood* A, 1, b). In de conversatie tussen Gregorius en Pleuntje worden woorden die te maken hebben met 'brood' veelvuldig in figuurlijke zin gebruikt. Het kluchtige hieraan is, dat de toespelingen voor Gregorius en Pleuntje een verschillende betekenis hebben. Gregorius bedekt met de brood-toespelingen zijn sexuele bedoelingen, terwijl Pleuntje denkt aan het *waerdige brood* (654): een fatsoenlijk inkomen verkregen door een huwelijk met Gregorius.

650 *Ick ... geven*: ik zal het liefdesspel met jou bedrijven. In aansluiting bij 'Zoetemelk met wittebrood slabben': het liefdesspel bedrijven (*WNT wittebrood* 1, b). *blaest*: er werd op een hoorn geblazen ten teken dat het brood gereed was.

651 *Dan ... zijn*: dan moet je ook niet koppig zijn ten opzichte van mij (*WNT weerbarstig* 1, a, α). *hoe staeje dus verbaest*: In deze zin, waarin *hoe* gevolgd wordt door *dus*, wordt gevraagd naar een oorzaak of reden. Tevens drukt de vraag verbazing uit (Overdiep, 1932, p. 247).

652 *doelwit*: persoon waarop men zijn handelingen richt (*WNT doelwit* 2). *suyckerde*: lieflijke (*WNT suikeren* (I) 2). *wederleggen*: verhinderen (*WNT wederleggen* II, 8).

653 *Ick kan niet kallen*: ik kan niets uitbrengen (*MNW callen* trans., 2).

654 *moeten* bevat tenonrechte een meervoudsaanduiding. *bestaen*: ondernemen, wagen (*WNT bestaan (II)* I, 5).

655 *En om ... aengaen*: en om geen zonde te begaan ten opzichte van het deugdelijke brood (het huwelijk), zou ik het wellicht met hem aaleggen? Nog in de 17de eeuw beschouwde men een huwelijk als gesloten als man en vrouw met elkaar naar bed waren geweest; de kerkelijke inzegening kon veel later volgen. (*WNT licht (III)* B, vgl. Suppl. *aangaan* I, A, II, 1, d).

656 *ick ben te vreen*: ik berust erin (*WNT tevreden* 3).

657 *backus*: gezicht (*WNT bakkes* 1). *groenigheydt*: geilheid (*WNT groenigheid* 3, b, α).

658 *om 't broods-halven*: omwille van het inkomen.

GREGORIUS

Het zy dan om bier, of broods-halven, dat is geen nood,[659]
Hebben is hebben, 't is even veel waer 't van daen mach komen.[660]
Mijn eygen heylige dagh, sulcken brockje niet te vermuylen, al was 't uyt de kerck genomen,[661]
De gaert is nou suyver, 't was jammer dat ghyse alleen schutten soudt.[662]

PLEUNTJE

't Is wel quinckertje, jou schelmpje, jy wort al vry wat stout.[663]
Kom, helpme dit goetje mee op de meulen drage,
Wy moeten ons eerst iens vertoone, dan sulle wy sien hoe onsen handel wil slage.[665]

GREGORIUS

Kom nou, ghy braet-veugels, die gaeren om een avontuurtje gaet,[666]
Geef de moet niet verloren, schoon 't onluck jou somtijds aen d'oore slaet:[667]
Dat rat loopt dickwils heel vreemt, dat sieje voor jou ooge.[668]

659 *Het ... broods-halven*: het maakt niet uit wat de reden ervan is (t.w. waarom Pleuntje besluit het bed met Gregorius te delen). *dat is geen nood*: dat doet er niet toe (*WNT nood* 3).
660 *'t is even veel*: het is om het even (*WNT evenveel* 2, a).
661 *Mijn eygen heylige dach*: Mijn eigen feestje!; vgl. 536. Uitbreiding van de naamdag, die feestelijk gevierd werd. (vgl. *WNT heiligedag* kol. 467). Waarschijnlijk hier niet in relatie tot de 17de november, die aan de H. Gregorius was gewijd. *sulcken brockje niet te vermuylen*: zo'n hapje (m.b.t. Pleuntje) is niet te versmaden. (*WNT brok* 2, a). *vermuylen*: afwijzen m.b.t. voedsel of een liefdespartner (*WNT vermuilen* 1 en 2, b).
662 *De gaert is nou suyver*: de lusthof is nu schoon (ter aanduiding van: de maagdelijkheid is je nog niet ontnomen)(*WNT gaard*). *suyver*: 'zonder onkruid' en tegelijkertijd 'kuis, ongerept'. (*WNT zuiver* A, I, 1, d en A, II, 18 en 19). *schutten*: verdedigen, afschermen (Vgl. *WNT schutten* A, 9).
663 *quinckertje*: iemand die vlug is in zijn bewegingen, jonge springer (*MNW quinc*). *vry wat stout*: heel erg vrijmoedig (*WNT stout* A, 1, a, α).
665 *ons (...) vertoone*: ons laten zien (*WNT vertoonen* II, 10, a). *onsen handel*: onze minnehandel, ons liefdespel (*WNT handel (I)* II, C).
666 De rest van de tekst wordt door Gregorius tegen het publiek uitgesproken. *braet-veugels*: spotnaam, hier gericht tot de mannelijke toehoorders (*WNT braadvogel*).
667 *aen d'oore slaet*: afranselt (*WNT oor* I, A, 3).
668 *rat*: een draaiend rad is een zeer verbreide zinnebeeldige voorstelling van het wisselvallige lot (*WNT rad (I)* 4).

Dit volckje geeft my nu mijn wil, nou ickse heb bedrooge:
En te veuren wouwe sy mijn niet sien. Eele behulp'lickheyt,[670]
Ick danckje, datje mijn soo luckigh hebt geleyd.[671]
Nou vrientjes, wilt jou hier voor ditmael soo mee lyden.[672]
Ey! wilt mijn arme vreughd, met Pleuntje, niet benyden.[673]

U Y T .

J.N.

670 *Eele behulp'lickheyt*: edele hulpvaardigheid, gedienstigheid. Vgl: (*WNT behulpelijk* A, 1 en *behulpzaamheid* 1).
671 *luckigh*: voorspoedig (*WNT gelukkig* II, I, 1). *hebt geleyd*: de weg hebt gewezen (*WNT leiden (I)* I, 7, a, α).
672 *lyden*: tevreden stellen (*WNT lijden (I)* I, B, 2).
673 *wilt (...) benyden*: misgun; *willen* ter omschrijving van een aansporing (*WNT willen* I, 6, a). *arme vreughd*: eenvoudig mingenot; mogelijk is bedoeld 'het mingenot van een arm man'. In dat geval is het bijv. nw. indirect gebruikt. (*WNT vreugde* II, 4, c).

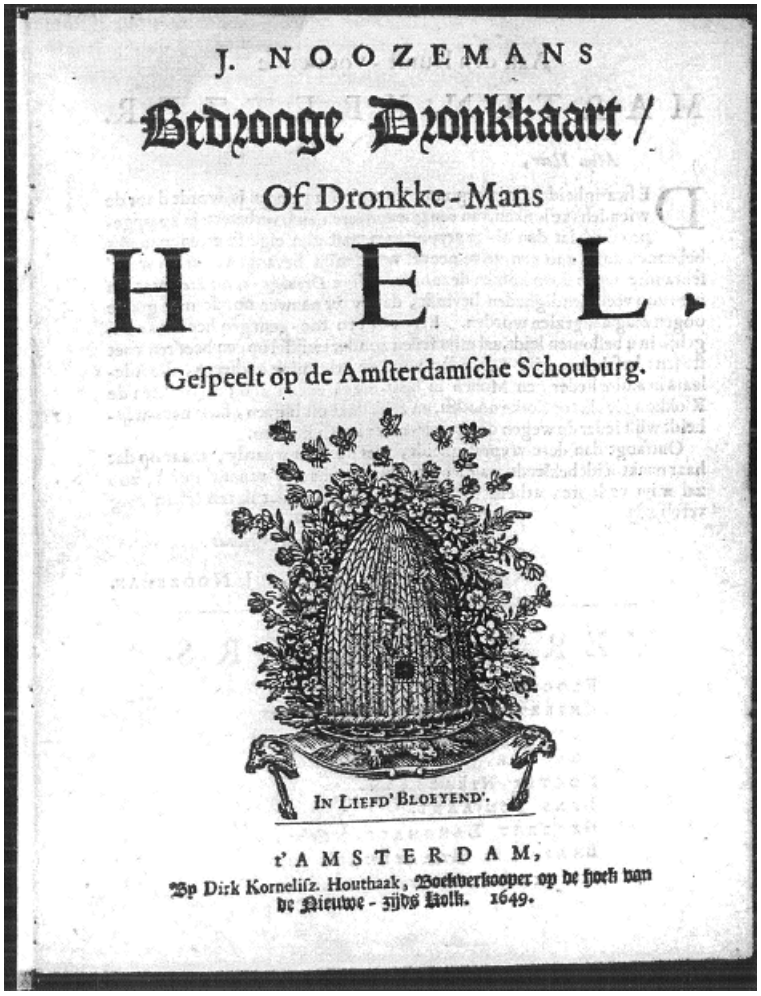

J. NOOZEMANS

Bedrooge Dronkkaart /

Of Dronkke-Mans

H E L.

Gespeelt op de Amsterdamsche Schouburg.

IN LIEFD' BLOEYEND'.

t' AMSTERDAM,

By Dirk Cornelisz. Houthaak, Boekverkooper op de hoek van de Nieuwe-zijds Kolk. 1649.

J. Noozemans
Bedrooge Dronkkaart, Of Dronkke-Mans Hel.

Gespeelt op de Amsterdamsche Schouburg.

t'A M S T E R D A M ,
By Dirk Kornelisz. Houthaak, Boekverkooper op de hoek van de Nieuwe - zijds Kolk. 1649.

[+]Aan den Kunst-voedende

[+][A1v]

[2] MARTEN KRETZER.[2]

[3] *Mijn Heer,*

[4] De swarigheidt, die in begonne stoutigheidt gelegen is, wordt[4]
[5] door de vriendelikke lonken, van een goedertieren ziel,
[6] verbetert; ja zo opge-pronkt, dat den al-te vrypostigen gast zijn
[7] eige smetten naulijks bekennen kan: zoo een zelve neevel heeft[7]
[8] mijn bevangen, en voor uw' schrandere oogen doen komen[8]
[9] deze onwaardige *Dronkke-mans Hel,* waar in men zoo veel
[10] ellendigheden bevindt, dat hy ter nauwer noodt met goede[10]
[11] oogen mag aangezien worden. Evenwel een toe-genegen[11]
[12] heelders aart, gelijk in u beslooten leidt, zal mijn feilen zonder[12]
[13] twijffel op een beet'ren voet stellen: bescherm mijn *Flooris* dan[13]
[14] voor de grimmige ondieren, die Ade-laars in andre lieder, en[14]
[15] Mollen in haar eigen zaken zijn ; zy slachten de Klokken die[15]
[16] elk ter Kerke nooden, en zelfs daar uit blijven, haar neus-wijs-[16]
[17] heidt wijst ieder de wegen die zy zelfs niet vinden konnen.
[18] Ontfangt dan deze vrypostigheidt, niet na haar waardy,[18]

2 *Marten Kretzer* (1598-1669), was koopman, maecenas voor (toneel)auteurs te Amsterdam, regent van de Amsterdamse Schouwburg in de periodes 1644-1645 en 1647-1649 en kunstverzamelaar.
4 *De ... kan*: De bezorgdheid die uit ondernomen vrijpostigheid voortkomt, wordt door de vriendelijke blik van een welwillend mens verlicht, ja, zodanig gunstig voorgesteld, dat de te zeer brutale persoon zijn eigen gebreken nauwelijks kan waarnemen (*WNT zwarigheid* III, 7, *stoutigheid* B, 1, *oppronken* 2 *verbeteren*, 1, a).
7 *De ... kan*: De bezorgdheid die uit ondernomen vrijpostigheid voortkomt, wordt door de vriendelijke blik van een welwillend mens verlicht, ja, zodanig gunstig voorgesteld, dat de te zeer brutale persoon zijn eigen gebreken nauwelijks kan waarnemen (*WNT zwarigheid* III, 7, *stoutigheid* B, 1, *oppronken* 2 *verbeteren*, 1, a).
8 *mijn*: mij.
10 *ellendigheden*: afkeurenswaardige zaken (vgl. *WNT ellendigheid* 2). *bevindt*: aantreft
met goede oogen: met een goedgunstige gezindheid (*WNT oog* kol. 2277).
11 *met goede oogen*: met een goedgunstige gezindheid (*WNT oog* kol. 2277).
een toe-genegen heelders aart: een vriendelijk gezinde inborst (zoals) van een genezer; bij *heelder* is sprake van epenthesis van *d* tussen liquida (*l*) enerzijds en (*e*)*r* anderzijds.
12 *een toe-genegen heelders aart*: een vriendelijk gezinde inborst (zoals) van een genezer; bij *heelder* is sprake van epenthesis van *d* tussen liquida (*l*) enerzijds en (*e*)*r* anderzijds.
13 *op ... stellen*: in een gunstiger licht te plaatsenin (aansluiting bij *WNT voet* B. III, 5, c).
mijn Flooris: hier duidt Noozeman zijn werk aan met de hoofdfiguur Flooris, die in dit stuk grote gebreken vertoont.
14 *ondieren*: monsters.
Adelaars ... zijn: (spreekwoord) degenen die anderen scherp beoordelen, maar blind zijn voor hun eigen zaakjes.Vgl. *op de gebreken van anderen zien de menschen als de losch [lynx]; maar op die van zichzelven als de mol* (Harrebomée dl. 2: 94); [de los was net als de adelaar bekend om zijn scherp gezicht].
15 *Adelaars ... zijn*: (spreekwoord) degenen die anderen scherp beoordelen, maar blind zijn voor hun eigen zaakjes.Vgl. *op de gebreken van anderen zien de menschen als de losch [lynx]; maar op die van zichzelven als de mol* (Harrebomée dl. 2: 94); [de los was net als de adelaar bekend om zijn scherp gezicht].
slachten: gelijken op
16 *neus-wijsheidt*: eigenwijsheid, betweterigheid.
18 *dese vrypostigheidt* doelt op deze klucht, die Noozeman aan Kretzer opdraagt. *na haar waardy*: overeenkomstig haar kwaliteit.

[19] maar op dat haar naaktheidt bekleedt mag worden met de[19]
[20] schaduw' van uw' gunst, zoo zal mijn verlooren arbeidt zich[20]
[21] getroost vinden, dat ik ten lesten mag verblijven

[22] *Uw' aldergedienstigste Vriendt*[22]

[23] J. NOOZEMAN.[23]

Vertoonders.

FLOORIS KOERTEN.
KNIERTJE, *zijn Vrouw*.
DIEWER, *Kniertjes Moeder*.
LEANDER, *gewezene Vryer van Kniertje*.
DOCTER NIKAZIAAN.
HANS PONJAART. } *Gebuuren*.
GYSBERT LANGHALS. } *Gebuuren*.
BRABANDS MAAIKEN. } *Gebuuren*.
SPOOK, *Dienaar van de Docter Gebuuren*.

19 *op dat ... gunst*: opdat uw welwillendheid haar tekortkomingen (naaktheid) aan het oog onttrekt.
20 *op dat ... gunst*: opdat uw welwillendheid haar tekortkomingen (naaktheid) aan het oog onttrekt.
22 *aldergedienstigste*: meest dienstbare; *alder-*: epenthesis van *d* tussen liquida (*l*) en *-er*.
23 *J. Noozeman*: Jilles Noozeman; varianten op respectievelijk zijn voor- en achternaam zijn: Gilles, Jelis, Noseman, Noozeman, Noozeman.
VERTOONDERS: spelers, epenthesis van *d* tussen een nasaal en (*e*)*r*.
NIKAZIAAN: vgl. Nicasius, ‘de overwinnaar’ (Van der Schaar 1967).
PONJAART: achternaam; betekent ‘dolk’.

De Dronkke-Mans Hel

[+]KNIERTJE FLOORIS DIEWER

[+]A2[r]

KNIERTJE
Al weer 't gat uit? Wel hebje de Drommel in jou huis gezien?[1]

FLOORIS
De Wijven en de Hennen (als zy eyeren leggen) kakelen al in 't gemien.[2]

DIEWER
Jou nacht-raaf, schant heb j'er van datje mijn kijndt zoo handelt;[3]
Heur Vaar (goet man) die het een are weg gewandelt,[4]
Sy het dusken leven aan hem niet gezien, vertrout heur dat vry toe.[5]

FLOORIS
Ey Besje, dutje ook? je praat jou mondt slegs moe;[6]
Jou man deed' soo hy 't verstong, en ik wil ook mijn tuiltje tuilen.[7]

DIEWER
Hoor Flooris, je zelt met jou Wijf benierlijk leven, of daar zal wat anders schuilen[8]

FLOORIS
Wel lieve ouwe Vrouw, wiens gout is 't dat 'er blinkt[9]

1 *'t gat uit*: de deur uit (WNT gat (1ste art.) I, 2, a). *Drommel*: duivel; *drommel* is een pseudoniem voor 'duivel' en fungeert als bastaardvloek.
2 *De ...gemien*: De vrouwen kakelen samen met de hennen wanneer zij eieren leggen; vgl. *een bezig wijf en eene leggende hen kunnen goed kakelen*, Harrebomée, dl. 1: 304.
3 *Iou nacht-raaf*: Lett.: 'vogel die veelal zijn voedsel 's nachts zoekt', dus: 'iemand die 's nachts een losbandig leven leidt'. Aanspreking, invectief met *jou*, zie Crena de Iongh 1959, 101. *handelt*: behandelt.
4 *Heur Vaar (goet man)*: haar vader, (in leven een) eervolle burger; zie vs. 20 (*WNT goed (I)* I I, 6 en *goeman*). *het*: (volkstaal), 'heeft'. *are*: andere (syncope van *nde*).
5 *dusken*: *dusk* (Mnl.) komt van *duslijk* = 'zulk'; met volgend *een* samengesmolten tot *dusken* (*WNT dusch*). *vertrout ... toe*: geloof dat zeker (maar) bij haar (*WNT toevertrouwen* 1).
6 *Ey Besje*: Hé, oude vrouw.
dutje ook?: droom je soms?
7 *verstong*: wenste preteritum van *verstaan* (*WNT verstaan* A, V, 27).
mijn tuiltje tuilen: doen waar ik zin in heb (*WNT tuil (I)* 2, a).
8 *zelt*: zal moeten. *benierlijk*: 'manierlijk', d.i. 'fatsoenlijk'.
of ... schuilen: of er zal wat anders gebeuren; *schuilen* is lett. 'van achter weg komen'.
9 *wiens ... mijne*: wie heeft de rijkdom hier gebracht? Noozeman varieert op het bekende Mnl.. spreekwoord: *ten is niet al gout dat daar blinkt* (Stoett, 1905) en suggereert daarmee wellicht tegelijkertijd dat geld niet gelukkig maakt
of: als (*WNT of* (2de art.) I, 2).

Als 't mijne? Denkt dan ook of Flooris Koerten drinkt,[10]
Hy mach het doen, de Kley is van zijn Kar gekomen:[11]
Want niet om jou groote goet, maar om Kniertjes schoonheidt heb ikze genomen,
Sie daar wil ik van gedient wezen met alle vrouwelikke ootmoet.[13]

DIEWER

Zoo heb jyze niet om 'er deugt bemint?[14]

FLOORIS

Wel seker dat komt zoet!
Hoe kon ik weten dat de deugt in heur huis-vesten?[15]
Neen moer, ik ga op het gevoel en gezicht aan (houdt het mijn ten besten)[16]
Gelijk men de Osse koopen, wat in 't oog liegter niet om, het lijke stelt de keur.[17]

DIEWER

Jy wantrou, jy bent niet waart mijn kijnds deugdelijke zoolen te kussen; is dit veur[18]
Al 'er wroeten, al heur loopen, al heur slaven?[19]
Mijn kostelijke schaapje, had ik jou met jou Vaar sien begraven,[20]

10 *wiens ... mijne*: wie heeft de rijkdom hier gebracht? Noozeman varieert op het bekende Mnl.. spreekwoord: *ten is niet al gout dat daar blinkt* (Stoett, 1905) en suggereert daarmee wellicht tegelijkertijd dat geld niet gelukkig maakt
of: als (*WNT of* (2de art.) I, 2).
11 *de ... gekomen*: (zegswijze), 'het geld heeft hij met het huwelijk aangebracht' (*WNT klei (III)* 2).
13 *Sie ... ootmoet*: kijk, daar (van haar schoonheid) wil ik met volkomen vrouwelijke onderdanigheid van bediend worden, d.w.z. 'als heer en meester heb ik recht op haar lichamelijk schoon'.
14 *deugt*: 1. voorteffelijke eigenschappen; 2. (mogelijk) kuisheid (*MNW doget* 5, *WNT deugd* 2). *dat komt zoet*: *komt* benadert hier een koppelwerkwoord; *zoet* in de betekenis van vermakelijk, moet hier in ironische zin opgevat worden, dus: 'dat is sterk!' (*WNT komen* I, III, 2).
15 *dat ... huis-vesten?*: dat de deugdzaamheid in haar woonde? *huis-vesten* bevat om het visuele rijm een oneigenlijke *-n*.
16 *moer*: moeder (syncope van *d*).
houdt ...besten: neem het mij niet kwalijk.
17 *koopen*: meervoud doordat *men* als collectief wordt opgevat.
wat... keur: iets dat in 't oog valt, spreekt geen onwaarheid; het in de smaak vallen bepaalt de keuze; *het lijke*: het in de smaak vallen (*WNT lijken (II)* 1).
18 Jy *wantrou*: Jij ontrouwe!
19 *'er*: haar. *wroeten*: ploeteren, hard werken; vgl. *slaven* in dezelfde versregel. *loopen*: hier in de oorspronkelijke betekenis: 'voortsnellen'.
20 *Mijn* ...: Diewer richt zich tot haar dochter Kniertje. *kostelijke*: kostbare.

Wat zouje gelukkig zijn, en wat zou mijn troost geschien?[21]
Al stongje op 't haantje van de Wester-tooren zoo kunje jou lijden niet over zien.[22]

KNIERTJE
Moertje 't is ofje teugen een oven gaapt, wat meugje jou ontstellen?[23]

DIEWER
Ontstellen Kniertje? och! 'k zel 'er mijn tot in mijn doodt toe quellen.

FLOORIS
Geldt, geldt dat is de leus, tza lever Keizers munt.[25]

KNIERTJE
Zou ik het van mijn vleis snyen?[26]

DIEWER
Kijndt maak datje huis houwen kunt.

FLOORIS
Ik praat van geldt Knier, en daar moetje jou na schikken.

KNIERTJE
Niet te hebben doet wel sparen;

FLOORIS
Ik lapje dat harssebekken stikken[28]
Zooje niet ten Buile tijd, 't gezelschop wacht mijn vast.[29]

DIEWER
Hou jy jou einden Knier.[30]

21 *wat ... geschien*: wat zou ik verheugd zijn! (*WNT troost* 9).
22 *stongje*: stond je; enclisis, *stong* + *je*; *stong* (Hollands) is preteritum van *staan*.
23 *Moertje ... ontstellen*: Moedertje, waarom doe je vergeefse moeite? Waarom zul je verdriet hebben? *Mnl. Handwdb. ontstellen* II, 2.
25 *tza lever Keizers munt*: komaan, geef geld; *tza* komt van het Franse *ça*; [*Keizers munt* verwijst oorspronkelijk naar munten met de beeltenis van Romeinse keizers; wellicht wordt hier de Karolusgulden bedoeld, d.i. een gouden en later een zilveren munt met de beeltenis van Karel V, ter waarde van 20 stuivers; *WNT keizersgulden*].
26 *Zou*: moet. *Kijndt ... kunt*: Kind, zorg dat je de huishoudelijke inkopen kunt doen (dus: dat je je huishoudgeld achterhoudt).
28 *Ik ... vast*: Ik sla je de hersenpan aan stukken, als je niet naar de geldbuidel gaat. Het gezelschap (mijn vrienden) zit reeds op mij te wachten (*WNT tijden* 1).
29 *Ik ... vast*: Ik sla je de hersenpan aan stukken, als je niet naar de geldbuidel gaat. Het gezelschap (mijn vrienden) zit reeds op mij te wachten (*WNT tijden* 1).
30 *Hou ... einden*: Geef niet toe.
tast: klap (*WNT tast* 1).

FLOORIS
Ik zeg jy krijgt ien tast
Die wis is, schafje gien splint; voort, waar na wil jy dralen?[31]

KNIERTJE
Jy slacht de Pachters en de Zoldaten, je krijgt het al zouje 't van het Outaarhalen.[32]

DIEWER
[+]Kniertje, zeg ik, binje mal? wat geef hem niet een duit.

[+][A2v]

FLOORIS
Besje strak stommel ik jou, en jou Dochter, t'zamen te deuren uyt.[34]

DIEWER
Geef gien geldt.

FLOORIS
Zie toe Knier.[35]

KNIERTJE
Hoe kan ik dit verdragen?
Doen ik 't zo gnort den een, en doen ik het niet zo krijg ik van den ander slagen;[36]
Kijven gaat in't lijf niet, maar vuisten komen an.[37]

DIEWER
Weg, weg jy zotte meer, laatje jou zoo ringel-ooren van een Man?[38]

FLOORIS
Nou bediszelt jou zaken te degen, mijn tijd die is verstreken.[39]

31 *wis*: doeltreffend. *schafje gien splint*: als je geen geld geeft; *splint*: geld (*WNT splint (II)*).
32 *Jy ... Pachters*: je lijkt op de mensen die geld of goed eisen. *al ... halen*: al moet je het van het altaar (uit de kerk) halen.
34 *stommel ... te deuren uyt:* sla ik jou en je dochter het huis uit.
35 *Zie toe Knier*: pas op Knier (dreigement).
36 *gnort*: bromt, moppert, eig. 'knort'; *gn* i.p.v. *kn* komt soms in de Hollandse volkstaal voor.
37 *Kijven ... niet*: vgl. *kijven doet geen zeer*, Harrebomée, dl. 3.
38 *meer*: een zeer platte naam voor een vrouw (bijvorm van *merrie*); verg. *koe* en *zeug (WNT meer (II)* 2).
39 *bediszelt ... te degen*: breng je zaken geheel op orde, vrij: denk goed na (*WNT bedisselen* 6). *mijn ... verstreken*: mijn geduld is op.

DIEWER

Gaat heen bulle-bak, en wil jou beste bienen breken.[40]

FLOORIS

Was ik zoo gek dat ik dat doen wou; gort Besje snoer jou mondt.[41]

DIEWER

Kijk stelt, hadje dat bien niet: ja driegt een ouwe hondt.[42a]

FLOORIS

Vertoorent mijn niet meer, of het zel hier op het landt wayen.[43]

KNIERTJE

Moertje, och Heer! Moertje.[44]

DIEWER

Kijndt, ik zel hem met mijn vuisten payen.

FLOORIS

Wel wat wou jy toch doen mijn lieve handeloos en tandelooze Best?[45]

DIEWER

Dat lieg jy schelm, ik wou 'er jou de neus noch wel mee of bijten, en al de rest.[46]

FLOORIS

Praat teugen mijn after-eindt. Wijf schikt alle ding na behooren,[47]
Of jy zelt Stokvis eten als ik t'huis koom, ik hebt geswooren,[48]
Je kent mijn natuur wel als ik dronke ben, 't is jou zoo dik gezeidt,[49]

40 *wil ... breken*: breek je kostbare benen (vgl. *WNT willen* II, 16).
41 *gort*: vervorming van *God* tot *gort*, bastaardvloek.
42a *Kijk ... niet*: Pas op, houten poot! [Dan (als je voorzichtig was geweest)] had je dat kunstbeen [waarnaar ze kennelijk wijst] niet gehad (*WNT stelt* 1). *ja*: waarachtig (ironisch). *driegt ... houdt*: durf een oud mens [eens] bang te maken.
43 *of ... wayen*: (uitdrukking), 'of anders zul je er van langs krijgen' (*WNT waaien (I)* I, 1, b).
44 *Moertje*: Moedertje. *payen*: terug-betalen (vgl. *WNT paaien* 6 en 7).
45 *Best*: hier is de betekenis 'oude afgeleefde vrouw', zie ook *bes. Best* is een verkorte uitdrukking van *bestemoeder* 'grootmoeder'.
46 *of*: af. *en al de rest*: wsch. doelend op geslachtsorgaan.
47 *after-eindt*: achterste (lett.: 'achtereinde').
Wijf ... koom: Vrouw, breng alles op gepaste wijze in orde, of anders zul je stokslagen krijgen.
48 *Wijf ... koom*: Vrouw, breng alles op gepaste wijze in orde, of anders zul je stokslagen krijgen.
49 *dik*: dikwijls.

Want je meugt goe dagen hebben alsje wilt, dat deur jou[50]
vriendelijkheidt.

FLOORIS BINNEN.

KNIERTJE

Hy is belust om vleis die Padden koopt, wel trouwen[51]
Ik heb daar een Man, en ik moet 'er hem veur houwen.[52]

DIEWER

Ik sweer je dat, bestond hy mijn zoo na als jou, hy was eerdaags Steekijndt,[53]
Ik zou zien of men gien teugel veur zulken weeldigen paart en vijndt.[54]

KNIERTJE

Jy praat zo wat, maar is het meeste goet niet van zijn hout[55]
gesproten?

DIEWER

Ja wel wat schaat dat, daarom mach hy 'er jou niet van ontblooten.[56]
Beurden 't lest niet van Brechje, die maar een Dienst-meidt had geweest,
Die 'er Man ook dus op-trok en speelde den beest,[58]

50 *Want ... vriendelijkheidt*: (ironisch) Want je zult 'goede dagen'[d.i. een flink pak slaag] hebben, als je [dat] wilt [en] dat [zul je] vanwege je 'welwillendheid' [ontvangen].
BINNEN: toneelaanwijzing: 'af'.

51 *Hy ... koopt*: Iemand die hiermee genoegen neemt, wil heel graag; vgl. de uitdrukking *Die om podden te marrickt gaet, is wel belust om vleys*, in: Bredero, *Klucht van de koe*, (vs. 462); in de editie Daan 1974 is de vertaling: 'Als je met mij tevreden bent, dan moet je wel erg happig zijn.' *wel trouwen*: voorwaar; [aan het eind van de regel heeft *trouwen* vaak de functie van stoplap].

52 *Ik ... houwen*: Ik heb een echtgenoot en ik moet hem als zodanig bejegenen [Kniertje gebruikt haar situatie als concretisering van de generalisatie die in het spreekwoord uit de vorige regel is toegepast.].

53 *bestond ... jou*: als hij net zo aan mij verwant was als aan jou. *hy was* (...) *Steekijndt*: (dan) werd hij onder curatele gesteld (*WNT steekind*, 2, a).

54 *zulken weeldigen paart*: zo'n vurig paard; contaminatie van 'zulk weeldig een paart' en 'zulk een weeldig paart'; volgens Verdenius (1946: 242 e.v.) hebben constructies als deze met *-n* uit *een* een affectieve, emfatische waarde (*WNT weeldig* 3, b (losbandig)).

55 *zo wat*: heel wat (*WNT wat (I)* D, XV, 45). *is ... gesproten*: is het meeste geld niet van hem afkomstig?

56 *ja ... dat*: ja, (maar) wat maakt het uit. *ontblooten*: onthouden.

58 *Die 'er Man ... op-trock*: wier man ook zo fuifde (rinkelrooide). *Die 'er Man* - Jan z'n boek - constructie (*WNT optrekken*, B, 6). *speelde den beest*: zich misdroeg (*WNT beest (I)* A,1).

Wat had zy te doen, zy liet 'er de Stee-klok voor zorgen,[59]
Dat niemandt hem boven drie stuivers aan geldt of waar mogt borgen;[60]
En toen hy zijn poort geslooten had, verzag zy heur deur dat overbleve goet[61]
Wel met een dubb'le over-vlieger: en ik ra jou dat jy 't ook doet.[62]

KNIERTJE

Och Moertje denkt daar niet om, want dat zel niet geschieden.
Maar hadje mijn Leander laten trouwen, daar ik zoo most voor vlieden,[64]
Het zou hier anders gaan, ik zou wel lacchen daar ik nou zomtijds[65] grijn.

DIEWER

Neen Kniertje, wat zou die kaal-gat, dan zou het ja zoo slim zijn;[66]
Dan mogtje (om t'zamen eten te blijven) alle dagen gaan waszen en[67] schuuren,
Studente-liefde lijkt wat, maar zelden zietmenze lang duuren.

KNIERTJE

Zegt 'er mijn doch gien quaat of, 'k verheug mijn als ik hem noemen hoor,[69]
Ziedaar, mijn hemdt, mijn onder-rok, ja al mijn hart geef ik voor[70]

59 *had ... te*: moest zij. *zy ... zorgen*: bet.: zij liet de schout ervoor zorgen. De klok in de toren van het stadhuis, werd geluid bij openbare bekendmakingen (*WNT stede*, samenst.).
60 *borgen*: lenen.
61 *En toen ... doet*: En toen hij weg was, verschafte zij zich door wat ze overheid handig van een wellustige minnaar (*WNT verzien (IV)* II, 4, *wel (V)* I, 3, *dubbel (I)* A, 5 en *overvlieger* 4, a). Wij danken deze interpretatie aan de correspondentie met dr. H.M. Hermkens.
62 *En toen ... doet*: En toen hij weg was, verschafte zij zich door wat ze overheid handig van een wellustige minnaar (*WNT verzien (IV)* II, 4, *wel (V)* I, 3, *dubbel (I)* A, 5 en *overvlieger* 4, a). Wij danken deze interpretatie aan de correspondentie met dr. H.M. Hermkens.
64 *mijn*: mij. *daar ... vlieden*: die ik zo moest ontlopen.
65 *ik ... grijn*: ik zou juist moeten lachen, terwijl ik nu soms huil (grien).
66 *wat zou ... die kaal-gat*: wat heeft die armoedzaaier te betekenen? *kaal-gat*: lett.: 'iemand die geen kleren heeft om zijn gat te bedekken' (*WNT zullen (I)* IV, 17 (kol. 402)). *dan ... zijn*: dan zou het immers minstens zo erg zijn; *ja*: immers, toch (*WNT ja*, 15, a).
67 *mogtje*: moest je. *(om ... blijven)*: -om beide te kunnen blijven eten-.
waszen en schuuren: gebouwen, woonvertrekken, straten, e.d. schrobben, dus: 'uit werken gaan in het huishouden'.
69 *doch*: toch.
70 *al mijn ... ik*: heel mijn hart heb ik over (voor).

Zijn rijmpjes, kusjes, lusjes, trekke-bekke, vleye, vrye, lonkken,[71]
Zijn vermaak stelt door deze gedachtenis mijn ziel in minne-vonkken.[72]

+*LEANDER UIT.*

+A3[r]

DIEWER
Zacht malloot, onraadt, 'k hoor leven, 't is een mensch.[73]

KNIERTJE
Het is Leander: och! nu zie ik al mijn wensch.

LEANDER
Goe navondt Besje, en u Mejuffer, dringt u 't luchje[75]
Ten huise uit? dat's mijn lief. Wel Kniertje waarom zuchje?[76]

KNIERTJE
Leander 'k heb reden genoeg, daar is meer als geldt dat ons de rust beneemt.[77]

LEANDER
Is 't noch al om je Man, hoe is die Vent zo vreemt?[78]

KNIERTJE
Die doet het mijn alleen.[79]

LEANDER
En wil hy niet bedaren?

71 *rijmpjes*: gedichtjes. *lusjes*: pleziertjes; door assimilatie is de *t* uitgevallen bij *lustjes. trekke-bekke*: herhaaldelijk kussen (WNT trekkebekken 1).
72 *vermaak*: liefdesgenot. *stelt*: brengt (...) in een toestand van.
- UIT: toneelaanwijzing, ter aanduiding dat de genoemde persoon opkomt.

73 *Zacht malloot*: Stil, onnozele (*WNT malloot (I)* 2). *onraadt*: alarm.
75 *Besje*: oude vrouw (weinig vleiend).
u Mejuffer: u, mevrouw; aanspreking voor een getrouwde vrouw uit de deftige burgerstand, in deze tekst dus een wat overdreven nette aanspreking (*WNT mejuffrouw* 1).
dringt ... uit?: drijft het windje (de koelte) u het huis uit?
76 *dringt ... uit?*: drijft het windje (de koelte) u het huis uit?
dat's mijn lief: 1. dat past mij goed (*WNT lief (I)* A, 9); 2. dat is mijn geliefde [Leander richt zich waarschijnlijk met een deiktisch gebaar tot het publiek].
77 *meer als geldt*: iets belangrijkers dan geld.
78 *noch al*: nog steeds.. *hoe ... vreemt*: Waarom is die kerel zo onbetamelijk? (*WNT vreemd* IV, 14).
79 *Die ... alleen*: Hij is de enige oorzaak, Hij doet het alleen mij aan.

DIEWER

Mijn lieve Vaar, hy slacht de Waardinnen Dochters, en Meulenaars[80]
Hoenders, die men qualijk brengen kan tot sparen.

LEANDER

Hoor Kniertje, datje een Buur-mens twee of drie, of meer[81]
Kon krijgen tot jou hulp, ik meen dat wy die Hane-veer[82]
Wel souwe temmen, en doen hem veel kleinder zingen.[83]

DIEWER

Wind, hy is al in de wol geverft, ouwe Wolven zijn qualik te dwingen.[84]

LEANDER

Maar Voszen doen wel daar de Wolf op kijken moet.[85]
Hebje niet wel gezien dat het haakje den Olifant luist'ren doet?[86]
Weetje tot hulpers raadt, zy zal 't niet meer bezuuren.[87]

DIEWER

Was 't daar mee te doen, daar was kans toe, want al de Buuren[88]
Zijn met mijn Dochters verdriet beladen; maar hoe zou jy 't an gaan?[89]

80 *Mijn lieve Vaar*: Beste kerel; uitroep, waarin *Vaar* de gesyncopeerde vorm van *vader* is.
hy ... Hoenders: hij lijkt op de dochters van waardinnen (bordeelhoudsters) en de hoenders van molenaars, [mogelijk aanduiding van lichte vrouwtjes van molenaars, dus ook hoeren], d.w.z. hij leidt net zo'n luxe en gemakzuchtig leventje als de hoeren. *qualijk*: met moeite.

81 *datje ... hulp*: had je maar een stuk of twee, drie of meer buren kunnen krijgen om je te helpen; *een Buur-mens twee of drie*: de constructie *een* + subst. + telw. + *of* + volgend telw. komt vaker voor in het 17de eeuws en kan vertaald worden door *een stuk of* + telw. + telw. (Weijnen, § 92).

82 *Hane-veer*: vechtersbaas [een hanenveer op de hoed getuigt van vechtlust] (*WNT haneveder* 2, b).

83 *souwe*: zouden kunnen.
kleinder zingen: inbinden.

84 *Wind*: (scheldwoord), 'scheet' (*WNT wind* (I), III, 16 [niet als scheldwoord vermeld]).
in de wol geverft: doortrapt.
oude Wolven: de wolf wordt hier als metafoor voor een hebzuchtige man gebruikt, mogelijk met toespeling op oude man die een jong meisje wil vrijen; de bepaling *oud* is in overeenstemming met *in de wol geverft* (*WNT wolf (I)* II, 4, b en 7, a).

85 *Maar ... moet*: Maar vossen slagen (hebben succes), waar de wolf het nakijken heeft; [hierbij wordt de vos voorgesteld als slim en listig].

86 *dat ... doet*: [een vergelijking, waarbij men zich een olifant moet voorstellen die aan een haakje (ring) vastzit en daardoor met gemak geleid wordt].

87 *Weetje ... bezuuren*: kun je helpers krijgen, dan zal zij (Kniertje) het (de ellende) niet meer (hoeven te) doorstaan.

88 *Was ... toe*: als daarmee het doel bereikt wordt, dan zou het mogelijk zijn.

89 *beladen*: begaan. *an gaan*: aanpakken.

LEANDER

Maar hoor, gaat daatelijk om Docter Nikaziaan,[90]
En na de andere, maar je most den Domine mee brengen,[91]
Ik zal 't jou dan zeggen: ga, den tijdt eist geen verlengen.[92]

DIEWER BIN[NEN].

KNIERTJE

Leander, zoo ooit trek van min u hart bezat[93]
Tot mijn, zoo doet u best, gy ziet mijn noodt, en wat[94]
Een herte-quel ik ly door 't barsze manne-plagen.[95]

LEANDER

Wel is hy dan een Bok, zoo laat hem hoorens dragen,[96]
Ik zal u verloszen, gy kunt mijn weer een vriendtschap doen.[97]

KNIERTJE

Dat loof ik u, ik zal uw arrebeidt vergoen.

LEANDER

En of uw' Moeder u mijn tot gien Vrouw wou geven,[99]
Zoo zullen wy, spijt haar en hem, noch t'zamen leven.[100]

KNIERTJE

Men vergeet licht ouwe dienst, maar swaarlijk ouwe min,
Gy woondt hier in mijn hart, gy breidelt ziel en zin,[102]
Daar zal gelegentheidt wel voorder zijn geschapen[103]

90 *Maar hoor*: luister; [Leander geeft geen antwoord op de vraag in 89; *maar* leidt een nieuw deel in, namelijk het begin van de uitwerking van Leanders plan; wat het plan inhoudt stelt Leander in 92 in het vooruitzicht (WNT maar *(V)* I, 5)].
91 *most*: moest (volkstaal). *Domine*: deze titel getuigt van eerbied jegens dokter Nikaziaan (*WNT dominee* 1).
92 *den tijdt ... verlengen*: de tijd vraagt niet om dralen, dus: 'de tijd dringt'.
93 *trek van min*: liefdesverlangen.
94 *zoo ... best*: doe dan uw uiterste best.
95 *herte-quel*: harteleed. *'t barsze manne-plagen*: het wrede kwellen van mijn man.
96 *Bok*: beeld voor 'lomperd', 'onbeschoft mens' (vgl. *WNT bok (I)* 3.). *laat hem hoorens dragen*: laat hem door zijn vrouw bedrogen worden (*WNT hoorn (I)* I, 4).
97 *gy ... doen*: u kunt weer geslachtsgemeenschap met mij hebben, *WNT vriendschap* 3,c.
99 *En ... geven*: En als uw moeder u niet als vrouw aan mij zou willen schenken.
100 *t'zamen leven*: geregeld samen zijn, in het bijzonder 'geslachtsgemeenschap hebben' (*WNT samenleven* 2).
102 *Gy ... zin*: U bedwingt (mijn) ziel en gemoed. (*WNT breidelen* 2, *zin* IV, 19).
103 *voorder*: in de toekomst.

Tot ons vermaak, als wy gewenste lusjes rapen.[104]

LEANDER

'k Heb tot uw hulp bedacht al wat ik denkken kost.[105]

KNIERTJE

Wees jy S. Joris die mijn van een Draak verlost.

DOCTER NIKAZIAAN UIT.

LEANDER

Daar is den Docter, nu wat anders voor-geslagen.[106-107107]

KNIERTJE

Wees welkoom Heer, als een behulper van mijn plagen.

NIKAZIAAN

Salutem tibi precor, hoewel den *Medicus* 't verkeerden best verheugt.[109]
Wel vrienden wat's den roep?[110]

LEANDER

Gy weet hoe Kniertjes jeugt,
Van haar Zileenus, steeds met smijten, drinkken, schelden,[111]
Vertreen wordt, als sy mijn noch datelijk vertelden;[112]
Dies was het noodig hem te leiden van dat padt.

NIKAZIAAN

[+]Dat 's waar, de vrouw heeft lang verdriet met hem gehadt;
Maar hoe stelle wy 't in 't werk? ik zou niet garen behaalt wezen.[115] [+][A3v]

104 *vermaak*: liefdesgenot. *als ... rapen:* als wij aangename pleziertjes smaken; *gewenste*: eig. 'verlangde', hier: 'aangename' (*WNT gewenscht* 2).
105 *kost*: preteritum van *kunnen*, i.p.v. konste (Lubach 1891, 58); niet omwille van het rijm.
106-107 *Nikaziaan* refereert aan *Nicasius*: hij die de overwinning schenkt (Van der Schaar 1967).
107 *nu ... voor-geslagen*: laten we nu over iets anders te berde brengen; ter aanduiding van 'laat ik nu mijn plan ontvouwen', zie 120b e.v..
109 *Salutem ... precor*: Ik wens u het beste. *hoewel ... verheugt:* hoewel het afwijkende aan de arts het meest vreugde biedt.
110 *wat's den roep?*: wat wensen jullie?
111 *Zileenus*: Silenus, bij de oude Grieken een dronken woudgeest die de opvoeder van Dionysus was.
smijten: slaan.
112 *vertreen*: vernietigd (*WNT) vertreden (I)* 4, a). *datelijk*: zojuist.
hem te leiden van dat padt: hem weg te voeren van deze levenswijze.
115 *garen*: gaarne.
behaalt wezen Inurbanum: beschuldigd worden van lompheid (WNT behalen 2).

Inurbanum, voor een Docter te worden niet van ieder een geprezen:[116]
Honora Medicinum, de eer vereert den Man.[117]

DIEWER MET EENIGE BUUREN.

DIEWER
Hier heb ik Hans en Maike-Buur, en Gijsbert, hebje daar genoeg an?

LEANDER
Ja, ja, 't zal zoo wel gaan.

KNIERTJE
Hoe zelje 't nou aan stellen?[119]

DIEWER
Wat hebje toch in 't zin?[120]

LEANDER
'k Sel 't jou in 't kort vertellen:
Wy drie zullen hem ontmoeten, en maken hem wijs dat hy ziek is,
En brengen hem dan t'huis, dan zel jy luy vragen waarom hy zoo bliek is,[122]
En loopen na den Docter, die hem met een vaste gravemine[123]
Sel zeggen dat zijn leven ten einde is, en dat het hem niet meer wil dienen,[124]
't Welk hem den volle dronk zel strakx gelooven doen.[125]

NIKAZIAAN
Compendio narrasti, maar wat zel 'er voort uit broen?[126]

116 *behaalt wezen Inurbanum*: beschuldigd worden van lompheid (WNT behalen 2).
voor ... geprezen: niet door iedereen als arts te worden geprezen; samengetrokken in 'ik zou niet garen'.
117 Honora ... *Man*: Eer de medicijnwetenschap, hoog aanzien huldigt de man; *Medicinum*: contaminatie van *medicina, medicamentum* en *medicamen*; *Man* verwijst hier naar *Docter* (vs.116).
119 *Hoe ... stellen?*: Hoe ga je het nu in het werk stellen?
120 *Wat ... zin*: Wat heb je toch in gedachten?
122 *jy luy*: jullie (eig. 'jij luiden', Hollands).
bliek: bleek.
123 *met een vaste gravemine*: met een strakke, serieuze gelaatsuit-drukking; *gravemine* is samengesteld uit Fr. *grave* (= 'ernstig') en Mnl. *mine* (= 'voorkomen', 'geaardheid'), dat aan het Fr. *mine* is ontleend (zie *WNT mine* 3).
124 *dat ... dienen*: dat het leven hem niet meer ter beschikking zal staan.
125 *den volle dronk*: de (zijn) opperste dronkenschap. *strakx*: meteen (WNT straks 1).
126 *Compendio narrasti*: Je hebt het in het kort verteld. *maar ... broen*: maar wat moet hier verder uit voortkomen? vrij: maar hoe gaat het verder? (*WNT broeden* II, 3, b.)

LEANDER
Daar na zullen wy, als in een Hel, voor hem vertoonen
Met welke straf men daar de Wijve-smijters loonen.[128]

NIKAZIAAN
Rem Tenes, 't gevalt mijn ook, ik zel hem door kracht van een drank[129]
Doen komen als in een duizeling, een half kartier uur lank,[130]
Behoudens dat het hem niet schaden zal, of smooren,[131]
Daer by zel hy 't al zien wat dat wy doen en hooren.[132]

DIEWER
Dat's dubbelt ondieft.[133]

KNIERTJE
Och! dat het toch wel gelukken mag.[133]

DIEWER
Lukt het Leander, zoo zel ik jou vieren als een heiligen dag.[134]

LEANDER
Wel ben j'er mee te vreen?[135]

MAAIKE
Ba ja, al wod dy hem ontmannen,

128 *Wijve-smijters*: mannen die vrouwen slaan. *loonen*: in het m.v. in verband met het rijm: *vertoonen / loonen*, of overspannen samengetrokken in *zal* uit *zullen* (127).
129 *Rem Tenes*: Je begrijpt de zaak.
gevalt: bevalt.
130 *doen ... duizeling*: doen komen in een bedwelming (*WNT duizeling* 2).
kartier: kwartier, Zuid-Ned. *kaartier* (uit Fr. *quartier*).
131 *Behoudens dat*: Op voorwaarde dat (*WNT behoudens* B, 3). *smooren*: doden.
132 *'t al* (...) *wat dat*: alles (...) wat.
133 *dubbelt ondieft*: hier in gunstige zin gebruikt, 'heel erg mooi'; *dieft* is verwant aan *deftig* (*WNT ondieft* 4, a).
133 *dat ... mag*: (elliptisch), [ik hoop] dat het maar mag lukken, dus: 'lukte het maar'.
134 *Lukt ... dag*: Lukt het, Leander, dan zal ik jou als een heilige vereren; *heilige dag*: feestdag ter ere van een heilige.
135 *j'er mee*: jullie ermee. *Ba ja*: Wel zeker. *wod dy*: wilde je; *dy*: is door metanalyse los gemaakt uit *woddy*; de *y* is de enclitische vorm van *ghi*, waaruit *jij* is ontstaan. *ontmannen*: van mannelijkheid ontdoen, ook wel 'van zijn kracht beroven' (*WNT ontmannen* B, 1 en 3).

Mijn ziel ik hiel een been.[136]

HANS
Wy zelle zame-spannen.

GIJSBERT
Tot onze Buur-wijfs hulp zel ik het willig doen.[137]

LEANDER
Wel nu dan, het is tijdt om op de weg te spoen,[138]
Wy zullen hem de weg af-snyen; onderwegen[139]
Vertrek ik jou wel voort hoe 't met ons is gelegen.[140]

FLOORIS UIT. DAAR NA GIJSBERT, HANS EN LEANDER, ELK OP EEN HOEK VAN 'T TONEEL.

FLOORIS
Dat Rokjen is met Bier evoert, ik ken 't ook voelen[141]
Van mijn hooft tot in mijn bienen, by gans dat was eerst joelen;[142]
De meeste macht van de korte Warmoes-straet, van 't Stoele-matters gilt,[143]
Van Goochel-tasse, van Schoorsteen-vegers, van Nacht-werkers, die scheenen schier als wilt,[144]

136 *Mijn ziel*: (zeer oude Mnl. vloek), 'waarachtig'. *ik ... been:* ik bewaarde een been; *hiel*: assimilatie van *-ld* in *-l*; [het is onduidelijk wat Maaike hiermee bedoelt, zie ook r. 42a; wellicht moeten we hier toch aan een houten been denken]. *Wy ... spannen*: we zullen één lijn trekken.

137 *Buur-wyf*: vrouw uit de buurt (*WNT buurwijf* 1). *willig*: gewillig.

138 *op de weg te spoen*: met spoed op weg te gaan.

139 *onderwegen*: onderweg, [*wegen* bevat een oude buigingsvorm van *wege* onder invloed van *onder*].

140 *Vertrek ... voort*: vertel ik jullie verder (zie *WNT vertrekken (I)* 6.)
hoe 't met ons is gelegen: hoe het met ons is gesteld; vrij: wat we moeten doen (*WNT gelegen* IV, 2).

141 *Dat ... evoert*: dat jasje is met bier gevuld (lett.: 'gevoerd'), [Flooris brengt waarschijnlijk zijn hand op zijn buik onder het uitspreken van deze zin]; *Rokjen*: soort voorloper van tegenwoordige rok: 'bovenkleed met slippen' (*WNT rok (I)* I, 2, b).

142 *by gans*: bastaardvloek, 'bij God'; *gans* is een opzettelijke verbastering van de 2e naamval van God (Van Sterkenburg, 1997: 208).
dat ... joelen: dat was nog eens feestvieren (*WNT joelen* 2).

143 *De meeste macht*: het grootste deel (van de bewoners). *'t Stoele-matters gilt*: het gilde van de stoelen-matters.

144 *Goochel-tasse*: goochelaars; metonymie, vgl. de samenstelling *tasgoochelaars*; [Goochelaars hadden vaak een tas bij zich waaruit zij verschillende voorwerpen tevoorschijn haalden] (*WNT goochelaar,* Samenst.). *Nacht-werkers*: eufemisme voor stillevegers, d.w.z. degenen die 's nachts de privaten schoonmaakten.
die scheenen schier als wilt: die leken bijna wilde beesten.

Toen ik een vaan of tien spendeerde. Moye Pleuntje[145]
Die dansten moeder-naakt op de zang en klap-beenen van Teuntje:[146]
't Was wonder, zy vlogen als een swarm Byen om mijn heen,[147]
Hier lulde Klaartje-Zever-beks, daar smookte lange Leen,[148]
Daar hadje Smeer-dag, die gelijk een Schoorstien dampten,[149]
Gins vloekte de dronkke Mossel-man, terwijl twie Zangers kampten[150]
Om dat den ien de kan wat stijf eneepen had:[151]
't Was een Werelt van een leven, 't was Heerschip, waar ik zat.[152]
Men speelde, men veelde, men zonger, men spronger, men dansten, men kansten,[153]
[+]men broekte, men vloekte, men sloeg 'er, men loech 'er, men slieper, men liep[e]r, men smookte,
men rookte, men spooch 'er, men looch 'er, men flikte, men likte, men taste, men braste, [+][A4r]
men viel 'er, men hiel 'er, men tapte, men klapte, En al dat schoon gewelt
Had ik veur twie gemunte Rijkxdaalders aan gelt:[154]

145 *een vaan*: een portie bier of drank die uit vier (soms vijf) eenheden, t.w. vier *mengelen* (= acht *pinten*), bestaat. De aantekening van de bestelde drank bestond uit vier schrapjes of (met een dwarsbalk) vijf, die samen de vorm van een vaantje (vlaggetje) hadden.
146 *klap-beenen*: het bespelen van een benen klepper (*WNT klapbeen*).
147 *wonder*: verbazingwekkend. *swarm*: zwerm; voor de *-r* wisselen de *a* en *e* vaak af.
148 *lulde*: neuriede. *Klaartje-Zever-beks*: Klaartje met de kwijlmond (*WNT zeeveren*, 1). *smookte*: rookte.
149 *Smeer-dag*: scheldnaam voor een kok, *-dag*: waarschijnlijk in de zin van 'spit' (*WNT dagge*, Samenst.).
150 *Mossel-man*: een man die mosselen verkoopt. *twie*: plat-Hollands, 'twee'.
151 *ien*: vgl. *twie* (vs.150); de *ie* voor *ee* kwam veel voor in de Hollandse volkstaal *de kan .. had*: de (bier)kan teveel gehanteerd had, dus: 'teveel gedronken had' (*WNT nijpen* 1).
152 *een Werelt van een leven*: een leven uit duizenden. *Heerschip*: heerschap, aanspreektitel; Flooris werd met egards behandeld, omdat hij betaalde.
153 Men ... gewelt: Dit lange vers bevat een reeks van twee aan twee assonerende werkwoordsvormen. *veelde*: speelde op de vedel (voorloper van de viool); een gesyncopeerde vorm van *vedelde*. *zonger*: enclitische vorm van *zong* + *er*; hetzelfde verschijnsel bij *spronger*, e.d. *kansten*: dobbelde. *broekte*: besliep een vrouw (*WNT broeken* A, 4). *loech 'er*: lachte er, *lachen* is van oorsprong een sterk w.w. klasse VI. *flikte*: 1. besliep een vrouw,; daarnaast andere betekenissen mogelijk: 2. klappen, 3. kaartspelen. Het is moeilijk na te gaan welke betekenis de auteur heeft bedoeld; een seksuele connotatie past in deze context (*WNT flikken* A, 6 en B,1 en B, 3). *likte*: kuste. *taste*: tastte toe; mogelijk: 'betastte vrouwen' (*WNT tasten,* 3). *braste*: zoop. *hiel 'er*: hield er vast; mogelijk moeten we denken aan het vasthouden van dronken mensen, opdat ze niet vallen. *klapte*: kletste. *dat schoon gewelt*: die heerlijke bandeloosheid (niet in *WNT*).
154 *Had ... gelt*: kostte mij twee rijksdaalders met beeltenis (vgl. ev. Van Gelder 1980).

En daar mee kuyerden ik heen, wil onze Knier mijn nou gaande[155] maken,
Zoo zel ze goe koop aan een Rotterdamze fooy raken:[156]
Het Mant ook te bezukt als het Wijf altemet Mans vuisten voelt,[157]
Dat zei mijn Vaar zal*iger*. Zeun wat heb ik mijn moet dikwils aan jou Moer gekoelt;[158]
Onthoudt dit veur een Regel, laatje van geen Wijven ringel-ooren of plagen,[159]
Onderrechtze met gevoelijke reden, zy zelje te meer liefde toe dragen:[160]
Want zoo den Huis-voogt de misdaadt niet en straft, hy is 'er schuldig aan,[161]
Dit was mijn Vaderlijk testament, dat ik ook denk na te gaan,[162]
En doen niet als een party Henne-tasters, van Wijven dwang bezeten,[163]
Die geen duits bolletje zoude koopen zonder hun vrouwe weten.[164]

LEANDER

Pas op, en spreek als hy een weinig nader is.[165]

GIJSBERT LOOPT FLOOR TEGEN 'T LIJF.

155 *daar mee*: onmiddellijk daarop (*WNT daarmede* 2). *kuyerden .. heen*: wandelde ik weg. *wil ... raken*: wanneer onze Knier mij nu wenst kwaad te maken, zal zij zonder moeite een pak slaag krijgen; *een Rotterdamze fooy*: een pak slaag (*WNT gaande* II, 3 en *fooy*).

156 *wil ... raken*: wanneer onze Knier mij nu wenst kwaad te maken, zal zij zonder moeite een pak slaag krijgen; *een Rotterdamze fooy*: een pak slaag (*WNT gaande* II, 3 en *fooy*).

157 *Het Mant ook te bezukt*: het past een man ook heel slecht (*WNT besukt*, B). *altemet*: soms; uit de context blijkt dat 'soms' hier vooral de notie 'zelden' heeft.

158 *zal'r*: zaliger. *Zeun ... gekoelt*: Zoon, hoe vaak heb ik mijn woede op jouw moeder gekoeld.

159 *plagen*: kwellen (*WNT plagen* A, 5).

160 *Onderrechtze ... dragen*: (Als je) haar (dat) met krachtige (eig.: 'duidelijk voelbare') argumenten bijbrengt, zal zij je des te meer liefde betonen; *gevoelijke* is een indirect gebruikt bijv. nw. (de *reden* is niet *gevoelijk*, maar de persoon voor wie de *reden* bestemd is, krijgt slaag).

161 *Huis-voogt*: heer des huizes.
de misdaadt: de fout, het vergrijp (*WNT misdaad* A, 1).

162 *Vaderlijk testament*: testament, geërfd van mijn vader. *na te gaan*: na te volgen.

163 *doen niet*: [ik] doe niet. *een party Henne-tasters*: een troep mannen die zich door hun vrouw laat regeren (*WNT hennetaster*). *van Wijven dwang bezeten*: die in de macht van vrouwen zijn.

164 *duits bolletje*: Duits rond broodje (of 'gebakje'). *zonder hun vrouwen weten*: zonder dat hun vrouwen van te voren op de hoogte zijn gebracht en ermee hebben ingestemd, gebruikt als zelfst. nw. (*WNT weten* 3,b kol. 2004).

165 *een weinig nader*: een beetje dichterbij.

FLOORIS
Zoo peur ik dan na huis, de drommel was dat mis![166]

GIJSBERT
Hoe speciaal, mag men met vree 's Heeren straten niet gebruiken?[167]

FLOORIS
Heb ik neus of oogen in mijn achter-eint? kost ik jou sien of ruiken?[168]

GIJSBERT
Wel Buur-man heb ik jou? ik sachje voor een ander an:[169]
Waar leit de Reis?[170]

FLOORIS
Na huis.

GIJSBERT
En waar van daan?

FLOORIS
Daar de kan
Het vaandel is, daar men twee blanke geeft voor een pintje.[171]

GIJSBERT
Heb jy te Bier geweest, o Nabuur jy verzintje![172]
Ik geloof eer datje by de Grave-maker jou graf hebt besteet;[173]

166 *peur*: ga; vgl. het Mnl. *porren*: 'zich op weg begeven' (WNT *peuren (I)* 4).
de drommel: bastaardvloek, 'duivel'.
was dat mis!: was dat mis?! Dus: 'heb ik je geraakt?' Flooris loopt kennelijk tegen Gijsbert op.
167 *Hoe speciaal*: Wat, vriendlief.
mag: kan. *met vree*: zonder ellende, in rust. *'s Heeren straten*: de openbare weg.
168 *kost*: preteritum van *kunnen*.
169 Buur-man: man die in dezelfde buurt woont. *heb ik jou?*: (elliptisch), ben jij het? (tegen wie ik zo-even opbotste).
170 *Waar ... Reis?*: Waar voert de reis naartoe? *Daar ... pintje*: Waar men twee blanken voor een pintje betaalt. (2 x ¾ stuiver), vrijer: Waar het bier goedkoop is (*WNT blank (I)*).
171 *vaandel*: merkteken; [in dit verband moeten we aan een 'uithangbord' denken]. *daar*: zie 170d.
172 *te Bier geweest?*: naar de herberg geweest; [mogelijk maakt de auteur een woordspeling door tevens een andere betekenis van *te bier gaan* te activeren, n.l. 'naar een begrafenis gaan' [verwijzing in *WNT* naar Hoeufft, *Breda's taaleigen*] ; dat sluit ook aan bij vs.173: (...) *datje by de Grave-maker jou graf hebt besteet*].
Nabuur: buurman. *jy verzintje*: je vergist je (*WNT verzinnen* 13).
173 *besteet*: aanbesteed, bewsteld (*WNT besteden* A, 5).

Hoe duiker ziej' er uit? dat haagt mijn niet een beet.[174]

FLOORIS

Hebbenze mijn swart emaakt? zoo wil 'er S. Felten schenden.[175]

GIJSBERT

O neen, je ziet als een linne laken, dat ik jou niet wel kenden[176]
Ik zou meenen dat 'er een geest hier by mijn stont en sprak.[177]

FLOORIS

Ey jorden, ik weet nieuwers van, ik dronk noch hertig strak.[178]

GIJSBERT

Gedronken of niet gedronken, jy hebt swarigheit onder jou leden.[179]

FLOORIS

Weg kapstok, jy scheert me.[180]

GIJSBERT

Of ik het eertijdts deede,
Ik zeg nou gelijk ik zie: maar voelje geen steekten of pijn?[181]

FLOORIS

Wel neen: maar dunkje, recht uit ekalt, dat ik ziek moet zijn?[182]

174 *Hoe* (...) *uit*: Wat zie je eruit! De uitroep wordt versterkt door de vloek *duiker*, dat als substituut-woord voor 'duivel' fungeert.
haagt: bevalt (*WNT hagen (I)* 2).
niet een beet: in het geheel niet.

175 *zoo ... schenden*: de hele zin is een verwensing door de combinatie *Sint Felten* en *schenden*; de betekenis is ongeveer: 'dan moge Sint Felten ze ombrengen'. *'er*: haar (meervoud). *Sint Felten* (of *Velten*) is afgeleid van Valentijn; [de heilige Valentijn was een bisschop, die vanwege zijn naam (*Veltin* = fällt hin) in verband is gebracht met de vallende ziekte, (Van Sterkenburg, 1997: 390)].

176 *ziet*: ziet eruit. *dat*: als; wsch. ontstaan uit als dat (*WNT dat (II)* 12).

177 *stont en sprak*: stond te spreken, (een verbale hendiadys).

178 *Ey jorden*: Hé domme vent; *Jorden* is een mannennaam en betekent in spreekwoordelijk gebruik 'domme, saaie, stijve vent'. *nieuwers*: nergens. *hertig strak*: met smaak stevig door (*WNT hartig* II, B).

179 *swarigheit onder jou leden*: ziekte onder de leden (*WNT zwarigheid* II, 5).

180 *kapstok*: gek, zie *WNT kapstok*.
jy scheert me: je houdt me voor de gek (*WNT scheren (III)*). *Of ... deede*: Had ik het maar eerder gedaan. *Of* ter uitdrukking van een wens *WNT of* (2de art.) I, 9 en Overdiep 1931-'35 par. 94.

181 *steekten of pijn*: 1. steken of pijn, 2. stekende pijn, (een nominale hendiadys).

182 *dunkje*: dunkt jou, vrijer: denk je; *dunk*: 3de pers. sg. presens ind. van *dunken*. *recht uit ekalt*: oprecht gesproken.

GIJSBERT
In trouwe ja.[183]

FLOORIS
Dat is een kluchtigen handel,
Ziek te wezen, wel drinken, lustig lacchen, fris in wandel.[184]

GIJSBERT
Datje mijn raadt doet, zoo gaat na huis, laat jou wat goets doen:[185]
Dekt jou warm, meugelijk datter wel mannen of kindre pokken uit broen,[186]
Vaar wel gebuur, volg raadt, en doe jy na mijn woorden.[187]

GIJSBERT BIN[NEN].

FLOORIS
Ziek zijn en niet te voelen, wie of zijn leven zulkx hoorden.[188]
Struif, hy ziet geen steek veur zijn neus, maer evenwel 'k wordt al bang,[189]
't Is best dat ik t'huis ga, of 't hondje beet, zie daar dat 's gang.[190]

183 *In trouwe ja*: waarachtig, ja. *Dat ... handel*: Dat is een lachwekkende voorstelling van zaken (vgl. *WNT handel (I)* B, 1).
184 *Ziek ... wandel*: Ziek te zijn, [maar] stevig drinken, vrolijk lachen, gezond in doen en laten; de samentrekking is overspannen.
185 *Datje ... doen*: Volg toch mijn raad op (of: 'Als je mijn raad opvolgt'), ga dan naar huis (en) [vrij:] laat je verzorgen; *zoo*: versterkend of expletief bijw. (*WNT dat (II)* 6).
186 *Dekt jou warm*: dek jezelf warm toe (met dekens). *mannen of kindre pokken*: pokken zijn bulten die wijzen op een epidemische ziekte, waarbij met kinderpokken op kleine pokken gedoeld wordt en met mannenpokken op grote pokken, waarmee ook wel op syfilis geduid wordt.
187 *volg ... woorden*: wees verstandig en doe wat ik gezegd heb.
188 *niet te voelen*: niets te voelen.
wie ... hoorden: (elliptisch), ik vraag me af wie (ooit) in zijn leven dit hoorde. *zulkx*: dit; een aanw. vnw. dat oorspronkelijk een genitivus is van het onz.. enk. *zulk*. De uitgang *-x* is een spellingvariant van *-ks*.
189 *Struif*: onzin! Deze uitroep heeft zijn betekenis ontleend aan de letterlijke betekenis van *struif*: 'eiergebak', 'omelet', dus luchtig en daardoor onbetekenend (*WNT struif (I)*). *hij ... neus*: zegswijze, hij ziet geen steek (voor ogen).
maer evenwel: maar toch.
al bang: helemaal bang, erg bang (*WNT al* (3de art.) 2).
190 *of 't hondje beet*: bet.: misschien ben ik ziek (*WNT hond (I)* I, 1 past niet, vgl. echter *WNT bijten (I)* A, 3 en *haar (IV)* III, 1, b). *dat 's gang*: daar ga ik! Uitroep, die het hervatten van zijn tocht aangeeft (*WNT*, s..v *gang*).

HANS
Wie pikken komt hier aan? neen 't is de rechte man niet.[191]

FLOORIS
Wel Hans wat schortje datje mijn zoo nijver an ziet?[192]

HANS
Wie ist? ik hebje meer ezien, maar ik weet niet waar ik jou t'huis brengen sal.[193]

FLOORIS
Kijk deuze bezete Snip-luis, hei Snyer zinje mal,[194]
195 [+]Ik ben Floris-Buur, op de hoek van de nauwe in-gang, in de drie[195]
dreggen. [+][A4v]

HANS
Ben jy 't Floris, wel hoe dus vervallen? ik heb van jou ziekten niet hooren seggen:[196]
Maar ben jy 't ook? kom hier dat ik jou deur mijn Bril te degen mag bezien.[197]

FLOORIS
Ik bent, ja ik steek in mijn klieren en anders gien,[198]
Ik ben Floris Koerten, de Zeun van Koert Foppen, en Trijntje Freeken:

191 *pikken*: duivel; *pikken* is waarschijnlijk het stoffelijk bijv.nw. van *pik* (= 'pikzwarte'); *Heintje Pik* als benaming voor de duivel komt nog steeds voor; zie Van Sterkenburg (1997).
rechte: juiste.
192 *schortje*: is er mis met je. *nijver*: aandachtig.
193 *ist*: *is* + *het* enclitisch verbonden.
194 *Kijk deuze bezete Snip-luis*: Kijk deze gekke knipluis (nou toch); *Snip-luis*: scheldwoord voor kleermaker (*WNT snippen,* A, 1 en Samenst.). *Snyer*: kleermaker (*WNT snijder*, A, 1).
zinje: ben je; de vorm *zin* i.p.v. *ben* komt vaak voor in zeventiende-eeuwse kluchten.
195 *de drie dreggen*: de drie ankers; [mogelijk gevelsteen in huis].
196 *wel hoe dus vervallen*: maar, wat ben je dan verzwakt! (*WNT vervallen (II)* II, 3, b). *ziekten*: buigingsvorm van *ziekte* (enk.).
197 *ook*: toch, dus 'echt'; *ook* wordt gebruikt als versterkend bijwoord in deze vraag. *te degen*: goed (*WNT terdege*).
198 *klieren*: kleren; de uitspraak *ie* i.p.v. *e* komt voor in het plat-Hollands. *anders geen*: niemand anders.

Dat weelige kijnt ben ik, daar de hiele Pekeer-plaats of weet te[200]
spreken;
En van mijn ziekte weet ik mijns wetens niet, of 't gaat boven mijn verstant.[201]

HANS

Je lijkt een geest, hadje maar een laken om 't lijf, ja wel 't is schant[202]
Van Kniertje-Buur, dat zy jou zoo laat uit gaan, zy hoort jou meer te achten.[203]

FLOORIS

Maar zeker, bin ik ook ziek, zoo dien ik mijn wat te wachten.[204]

HANS

Is dat vragens waart, al hadje een hiele maant gelegen te bedt,[205]
Zoo mocht jy jou doodt-verf niet naarder hebben gezet.[206]

FLOORIS

Ik voel het dunkme, maar zou het wel wezen dat ik mijn verbrasten?[207]

HANS

Steek de handt iens uit, ik kan mee wel Polze tasten:[208]
Buur-man wonder is 'et dat je noch kunt gaan.[209]

200 *weelige*: 1. rijk, 2. wellustig; beide betekenissen zijn in de context mogelijk, maar de sexuele connotatie van 'wellustig' past hier goed, temeer omdat *Pekeer-plaats* naast een neutrale betekenis ook een toespeling bevat op sexuele uitspattingen. *de hiele Pekeer-plaats*: de hele manege; vrijer: iedereen [de auteur kan een sexuele toespeling bewerkstelligen via het ww. *pikeren* dat in obscene zin 'een vrouw beslapen' betekent (*WNT pikeeren (I)* A,1, c); bovendien zijn er voorbeelden in de 17de-eeuwse literatuur bekend, die *Pekeur stal* (of: *Pickquer-stal*) aangeven als een plek in Amsterdam waar veel hoeren zich ophouden, Böse, 1985: 157 e.v..

201 *mijns wetens*: voorzover ik kan beoordelen; absolute genitief.

202 *hadje maar* (....): als je maar (...) zou hebben.

203 *hoort ... te achten*: is verplicht beter op jou te letten (*WNT hooren*, B, 7, a).

204 *zoo ... wachten*: dan behoor ik mij een beetje in acht te nemen (*WNT wachten* I, 2, a).

205 *Is ... waart*: Vraag je daar nog naar? v*ragens*: genitivus, afhankelijk van *waart*.
hadje (...) *gezet*: als je (...) zou hebben, dan had jij je lijkkleur niet beter kunnen doen lijken.

206 *hadje* (...) *gezet*: als je (...) zou hebben, dan had jij je lijkkleur niet beter kunnen doen lijken.

207 *dunkme*: lijkt mij; in deze vorm komt *mij dunkt* vaak als tussenzin voor. *zou ... verbrasten*: zou het misschien komen omdat ik onmatig at en dronk? (*WNT verbrassen* 2 en *wel (V)* II, 26).

208 *mee*: ook. *Polze tasten*: de pols voelen, dus de hartslag voelen.

209 *gaan*: lopen.

FLOORIS

Och lieve Hans! wat raadt, maar zou het zoo qualijck met mijn[210]
staan?

HANS

Ja Floris, ik voel by-kans geen hart-aar kloppen.

FLOORIS

Wat zel ik dan beginnen, o lijde! most het ongeluk dus op mijn droppen?[212]
Ik voel mijn biene slappen, mijn kracht beswijkt, hoe raak ik voort?[213]

HANS

Kom mijn vriend, mijn schouwer zel jou kruk wesen, schik je als 't hoort:[214]
Nou steen zoo niet, het ken jou last doch niet verminderen,[215]
Leg je jou hooft neer, jy laat niet na een huis vol naakte kinderen.[216]

FLOORIS

Hoe lastig valt mijn de gang, nou komt mijn 't spreek-woordt veur:[217]
Daar blijdschap in huis is, zit droefheit voor de deur.[218]

LEANDER

Wat schort de man? wie is 't? wel hoe! ben jy het Floris?[219]

FLOORIS

Ik ben 't, en lijckje ziet dat dit, na 't graf, mijn spoor is.[220]

210 *wat raadt*: wat moet ik doen!
212 *o lijde*!: uitroep uit bastaardvloek zoals *gans lijden* (= 'Gods lijden'), die ontwikkeld is uit de formule *bij Gods heilig lijden*, zie Van Sterkenburg 1997. *most*: preteritum bij *moeten*; wordt vooral in de volkstaal gebruikt. *dus ... droppen*: op deze wijze neervallen (druppen).
213 *mijn biene slappen*: mijn benen verslappen, eig. 'de kracht uit mijn benen wegtrekken'. *raak* (...) *voort*: kom vooruit.
214 *schik je als 't hoort*: plaats je (lichaam) zoals het moet (vereist is).
215 *steen*: zucht, kreun. *last*: zorg (*WNT last* 6).
216 *Leg je jou hooft neer*: als je sterft.
naakte kinderen: onbemiddelde (armlastige) kinderen (*WNT naakt* I, 2).
217 *Hoe ... gang*: wat valt het lopen mij zwaar. *komt* (...) *veur*: wordt duidelijk (*WNT voorkomen (I)* 7).
218 *Daar*: waar.
219 *hoe*: (elliptisch), wat is er gebeurd?
220 *en ... spoor is*: en - zoals je ziet - dit is mijn weg naar het graf; het deiktische *dit* verwijst rechtstreeks naar de weg of metonymisch naar zijn doodsbleek uiterlijk; anacoloet, vermenging van 'en lijckje ziet is dit mijn spoor na 't graf' en 'je ziet dat dit mijn spoor na 't graf is'.

LEANDER
Dat's vreemt, jy ziet 'er uit gelijk een tarwen-meel.

FLOORIS
Ik weet het wel, en voel het wel, dit schijnt wel is mijn deel.[222]

LEANDER
Wel wanneer quam 't jou aan? jy liep noch flus zoo nijver.[223]

FLOORIS
Och! 't is mijn op den hals gekomen gelijk de Paarden de vijver.[224]

HANS
Ey speciaal! dat jy hem mee wat stutten wou,[225]
Ik ben niet machtig dat ik hem alleenig hou.

LEANDER
Reikt mijn jou arrem, nou schep moet, 't zal wel bedaren.[227]

FLOORIS
O neen Leander, och! de ziekte is al te diep in-gevaren.[228]

LEANDER
Nou tree een beetje voort, en denkt jy zint een man.[229{problem}]

FLOORIS
Ik voel mijn al te euvel, maar ik zal al doen wat ik kan.[230]

HANS
Dit in, om ginze hoek, dan zal het niet veel scheelen.[231]

222 *wel* (1): zeker (bijw.).
wel (2): goed (bijw.).
wel (3): - lijkt het wel (bijw.) -.
mijn deel: mijn lot.
223 *quam 't jou aan*: is het je overkomen. *flus*: verbastering van *fluks*; 'kort geleden'. *nijver*: voortvarend (*WNT nijver* B).
224 *'t is mijn op den hals gekomen*: het (ongemak) heeft mij overvallen.
gelijk de Paarden de vijver: zoals de keeldroes (ziekte aan de oorspeekselklier) de paarden (*WNT vijve*, 2 en begin van artikel).
225 *Ey ... wou*: Hé vriendlief! (kom eens hier). Zou jij hem ook wat willen ondersteunen; deze wens-uitdrukkende *dat*-zin is elliptisch, omdat de hoofdzin ontbreekt (*WNT dat (II)* 7).
227 *bedaren*: overgaan.
228 *is al te diep in-gevaren*: is reeds te diep (in het lichaam) binnen-gedrongen.
229{problem} *zint*: bent.
230 *al te euvel*: heel slecht (ongelukkig) (*MNW evel* 3). *al doen*: alles doen.
231 *Dit ... scheelen*: Hierin, daar de hoek om, dan zijn we er bijna.

FLOORIS
Och vrienden! was ik zoo drollig niet, ik zou jou moeiten niet veelen.[232]

HANS KLOPT.

DIEWER
Wie isser?

HANS
Doe maar op, 't is meerder as je mient.[233]

KNIERTJE
Wat letje Flooris? och mijn deugdelijke vriendt![234]

DIEWER
Mijn lieve Zeun, hoe zie j' er zoo uit? wat is jou aan gekomen?[235]

KNIERTJE
Kijk Moertje dat 's een naar gezicht, een mens zou 'er voor schroomen.[236]

DIEWER
Wel spreekje niet vaar? wat schortje? mijn kostelijke kijnt.[237]

FLOORIS
Jae Besje.

DIEWER
Heer Flooris, mijn dunkt datje mijn met duizent pijne pijnt.[238]

FLOORIS
Moet 'er het hooge woordt uit? hoor, ik heb ziekte onder mijn klieren.[239]

232 *was ... niet*: als ik me niet zo raar voelde (*WNT drollig* A, 3). *jou moeiten*: jullie inspanningen. *veelen*: verdragen.
233 *op*: open. *'t is meerder ... mient*: het is erger dan je denkt, *meerder* is een 'dubbele' comparatief (*WNT meer (VI)* III).
234 *Wat letje*: Wat scheelt je.
deugdelijke: deugdzame (ironisch).
235 *Zeun*: Flooris is Diewers schoonzoon, hiermee verkort zij de familierelatie, evenals met *kijnt* (237), hetgeen haar geveinsde betrokkenheid bij Flooris intensiveert. *hoe*: (elliptisch), waardoor. *aan gekomen*: overkomen
236 *schroomen*: bang zijn (*WNT schromen* C).
237 *mijn kostelijke kijnt*: mijn kostbaar kind, zie 235.
238 *met duizent pijnen pijnt*: met duizend smarten kwelt; plechtstatige formulering.
239 *ik ... klieren*: zegswijze, ik heb een ziekte onder de leden, (lett.: 'onder de kleren').

KNIERTJE

240 [+]Dat wijst jou aanzicht wel uit, vaar jy hoort jou te vieren.[240]

[+]B[1r]

DIEWER

Zie Kniertje, zijn neus is betrokken, zijn oogen staan hol in zijn hooft,[241]
Zijn wangen vallen in, en hy is van al zijn kleur berooft.

HANS

Wy vonden jou Man dus, en ons consciency vermocht niet hem alleen te laten.[243]

LEANDER

Zie, daarom brengen wy hem t'huis, uit werk van karitaten.[244]

KNIERTJE

245 Mijn lieve Flooris Koerte, och! zoo ik jou verliezen moet
Verlies ik hooft en troost, mijn Man en al mijn goet.[246]

FLOORIS

Hoor Kniertje, vergeeft mijn dronke drinken, mijn vloeken en mijn kijven:[247]
Ik maak jou Erf-genaam van al het mijn, laat het by een Notaris beschrijven.
Mannen draagt 'er getuigenis van, want ik voel de ziekte vermindert niet.[249]

LEANDER

250 Is hier geen Docter ontrent, die wat raadt of middel ziet?[250]

KNIERTJE

Ja 't, Moertje gaat niet, maar vlieg, laat Nikaziaan voort mitje komen.[251]

240 *aanzicht*: gezicht. *vaar ... vieren*: vader, je moet jezelf ontzien *vieren* I, 7,d.
241 *betrokken*: bleek (*WNT betrekken* 14).
243 *dus*: zo, mogelijk vergezeld door een deiktisch gebaar. *consciency*: geweten (Fr.).
244 *uit werk van karitaten*: als werk van liefdadigheid, als goed werk.
246 *hooft en troost*: beschermer en toeverlaat (*WNT hooft* IV, A, 3 (In Van Hout-citaat ook deze combinatie) en *troost* 6).
247 *mijn dronke drinken*: eig. 'mijn drinken totdat ik dronken word', dus: 'mijn zuipen'. *kijven*: snauwen.
249 *draagt ... van*: leg hiervan verklaring af.
250 *omtrent*: in de buurt. *die ... ziet*: die enige raad of geneesmiddel weet.
251 *Ja 't*: *'t* verwijst naar datgene waar in vs. 250 naar gevraagd wordt.
loop ... vlieg: loop niet, maar vlieg.
voort: meteen.

DIEWER
Och! om mijn Zeun te helpen zel ik 'er niet op droomen.[252]

DIEWER BIN[NEN].

KNIERTJE
Mijn zuikerde Flooris, zel jy mijn bitt're tranen voen?[253]

FLOORIS
Mijn gekonfijte Kniertjen, wat zel ik 'er tegen doen?[254]
Het menschen leven is niet, als de draat is af-geloopen.[255]

LEANDER
Ey Jonge-lui! verslaat jou zoo niet, men moet altijdt het beste hoopen:[256]
De boom krijgt zoo meenigen slag eer hy ter aarde valt.[257]

FLOORIS
En ten lesten lukt het noch, wat of jy lui al kalt.[258]
Mijn trouwe Wijfje, zelje noch altemet wel om mijn denkken?[259]

KNIERTJE
Elken dag zel ik wel duizentmaal in tranen verdrenkken.

252 *zel ik 'er niet op droomen*: zal ik er niet mee dralen.
253 *suikerde*: lieflijke, zoete; de vorm *suikerde* is waarschijnlijk een participium als adjectief gebruikt, waarbij het prefix *ge-* is weggelaten (*WNT suikeren* II, 3). *zel*: zal, presens bij *zullen*; de betekenis van *zel* is modaal en drukt een verwachting van de aangesproken persoon uit. *voen*: figuurlijk gebruik, 'voedsel geven'; syncope van *d.*
254 *gekonfijte*: zie ook *suikerde* in vs. 253; vs. 253 en 254 hebben een identieke syntactische en semantische opbouw.
zel: kan; ook hier is *zel* modaal: het drukt twijfel uit (*WNT zullen (I)* II, 3, halverwege kolom 376).
255 *niet*: van geen waarde. *als ... af-geloopen*: als de levensdraad aan het einde is gekomen.
256 *verslaat jou zoo niet*: verlies de moed niet zozeer (*WNT verslaan* I, 6, a).
257 *De boom ... valt*: [spreekwoord, variatie op *een boom valt niet met de eerste slag,* d.i. 'een moeilijke taak kan niet ineens volvoerd worden'; de betekenis is hier, afgaande op de context: 'voordat iemand sterft, kan hij heel wat moeilijkheden verdragen.'
258 *En ... noch*: tenslotte lukt het toch.
wat ... kalt: wat jullie ook maar kletsen.
259 *zelje*: zul je; drukt twijfel uit, modaal in combinatie met *altemet* (= 'nu en dan').

FLOORIS
Dit is mijn al van een Hei'en voor-zeidt dat ik op een dag sterven zou,[261]
En ik kon het nooit gelooven, maar ik bevindt het nou.[262]

LEANDER
Wacht tot den Domine koomt eerje begint te vreesen.[263]

KNIERTJE
Mijn Man het zijn leven zoo niet gepraat, dus moeten 't veege teikens wezen.[264]

NIKAZIAAN EN DIEWER UIT.

NIKAZIAAN
Felix sit tibi vesper. Qui se habent res tuae, dat gy mijn hier[265]
ontboodt?

KNIERTJE
Och! Heer Docter, beziet mijn Man eens, hy is zoo goet als doodt.

NIKAZIAAN
Amicorum omnia sunt comunia, ick zal mijn best wel toonen.[267]
Tuis te pingam coloribus, reikt my uw handt mijn Zoone;[268]
ô Sancte Cosmi help! maar wanneer quam 't u aan?[269]

FLOORIS
Gien uur geleen Domine.[270]

NIKAZIAAN
Uw zaken zijn afgedaan,
Gy kunt gien half uur leven.

261 *Hei'en*: heiden (uitval van intervocalische -*d*-); ook geeft het *WNT* als betekenis 'zigeuner', *WNT heiden*, II; Flooris heeft zich kennelijk de toekomst door een zigeuner laten voorspellen.
262 *ik bevindt het nou*: ik zie nu in dat het waar is (*WNT bevinden* A, 4).
263 *den Domine*: de dokter.
264 *veege teikens*: onheilspellende voortekenen.
265 *Felix ... vesper*: Moge de avond voor u gelukkig zijn. *Qui ... tuae*: Hoe staan uw zaken ervoor?
267 *Amicorum ... comunia*: onder vrienden is alles gemeen-schappelijk; de zegswijze *amicorum communia omnia* komt uit Terentius, *Adelphi*, 803.
268 *Tuis ... coloribus*: Ik zal u met uw eigen kleuren schilderen (beschrijven). *Zoone*: plechtige uiting van genegenheid door hoger geplaatste (*WNT zoon* A, II, 6, a).
269 *o Sancte Cosmi*: O heilige Cosmas; moet eig. *Cosma(s)* zijn. *quam 't u aan*: is (de ziekte) u overkomen.
270 *Domine*: dokter. *Uw ... afgedaan*: Uw geval is beslist (*WNT zaak*, II, 5, b).

DIEWER
Hoe koomt dat mijn Swager zoo schraal ‘ziet?[271]

NIKAZIAAN
Mors hominis in ipsum, est foribus in trivio sum.[272]

DIEWER
Ik versta jou Docters taal ‘niet.

NIKAZIAAN
Ik zeg dat hier de Priester nutter als ik waar, die hem wat goets veur-las.[273]

FLOORIS
Zoo verwijsje mijn dan gelijk als een gebroken glas.[274]

NIKAZIAAN
Annoza vulpes haud capitur laqueo, maar *boêtica sus*, dies zel 't wel[275]
lukken.

FLOORIS
Leesje mijn vonnis Domine, zoo doet het in duits, zoo hoor ik mijn boose stukken?[276]

LEANDER
Heer Docter datje jou Boek eens op-sloeg, meugelijk datje wel een raadtje vondt;[277]
Zeker om de Vrouws halven zoo maakt de Man gezont.[278]

271 *Swager*: schoonzoon. *schraal*: mager (vermagerd). ‘: markering van dubbelrijm.
272 *Mors ... sum*: De dood van de man komt naar hem toe, hij staat (al) in de deur, ik ben op een driesprong (ik weet geen uitweg).
273 *die ... veurlas*: bijv. bep. bij *Priester*, ‘die hem wat nuttigs zou voorlezen’.
274 Zoo ... glas: Zo gooi jij mij dan weg, precies zoals een gebroken glas; *verwijs*: keur af (*WNT verwijzen (I)* 2, a, b).
275 *Annoza ... laqueo*: Een oude vos wordt niet met een strik gevangen; *Annoza* , d.i. *Annosa* (‘hoogbejaard’). *boêtica sus*: een Boetisch (= Boiotisch) zwijn; d.w.z. een zwijn uit Midden-Griekenland.
276 *duits*: Nederlands.. *boose stukken*: slechte daden (*WNT stuk (I)* 32).
277 *op-sloeg*: opensloeg. *raadtje*: middeltje.
278 *Zeker*: voorwaar. *om ... gezont*: maak dan terwille van de vrouw de man gezond; het gebruik van *zoo* na de vooropgeplaatste bijw.bep. *om ... halven*, heeft als functie het inleiden van de zinskern.

NIKAZIAAN

Ha Stultus! quid modo ais? meent gy ik mijn kunst noch haal uit Boeken?[279]
Non credo. Maar in dit *caput* moet men *Hipocrates, Galenus, Avicenna* en *Paracelsis* zoeken;[280]
[+]En om te betoonen dat ik, zoo lang het leven de mensche voedt,
Noch hulp weet, zoo haalt terstondt tot mijnent dit drankjen.[282] [+][B1v]

DIEWER

Och dat's goet!

NIKAZIAAN

Maar wacht, *frons occipitio prior*, ik zal strak weder-keeren.[283]

NIKAZIAAN BIN[NEN].

HANS

Jy soudt den Docter wel vertoorenen, die lui houwe van gien scheeren.[284]

DIEWER

Mijn lieve kijndt, och! dat zijn kruyen toch wat werk mogen doen.[285]

KNIERTJE

Hy is al arger Docter als je mient, zijn verstandt kan meenig kuurtje broen.[286]

279 *Ha Stultus ... ais*: Ach dwaze. Wat zegt u zojuist.
280 *Non credo*: (dat) geloof ik niet.
dit caput: deze zaak. *Hipocrates*: beroemde Griekse arts (ca. 460-370 v.C). *Galenus*: na Hipocrates een van de broemdste geneesheren uit de Oudheid (geb. te Pergamus, ca.129-199). *Avicenna*: eig. Ibn Sina, een Arabische filosoof en arts in Syrië (980-1037). *Paracelsis*: eig. Paracelsus, een Zwitserse geneesheer, natuurkundige en mysticus (1493-1541).
282 *tot mijnent*: in mijn huis (*WNT tot (I)* IV, A, 15, kol. 1610). *Och dat's goet!*: bet.: Bekijk het! Kennelijk draait Diewer Nikaziaan haar rug toe, zie 283 en 284.
283 *frons occipitio prior*: het voorhoofd (d.w.z. de tijd vóór een gebeurtenis) is van meer betekenis dan het achterhoofd (de tijd na een gebeurtenis) (uit: Cato, *Libri de re rustica* 4, zie *Prisma Latijns citatenboek*, nr. 531). *strak*: spoedig.
284 *Jy ... scheeren*: Je zou de dokter zeer kwaad kunnen maken; die lui houden niet van gekheid maken. Een terzijde tot Diewer, die kennelijk op lachwekkende wijze weigerde om naar het huis van Nikaziaan te gaan.
285 *dat ... doen*: (elliptisch), mochten zijn (geneeskrachtige) kruiden toch (maar) enig resultaat hebben.
286 *al arger Docter*: een veel slimmere dokter. *broen*: voortbrengen, (*WNT broeden*).

HANS
Mijn goe Flooris-buur, zouje noch niet gaeren wat leven?[287]

FLOORIS
Ja, of neen, ik weet niet; want men moet rechtevoort drie-groot voor een pijntje Bier geven,[288]
En dan tappen die weersoordige Waarden de kannen pas vol aan den hals,[289]
Zoo dat het op zeuven-oortjes koomt te staan, och! de tijden zijn te[290]
vals.
Maar Kniertje voelje wel hoe deze zinnen hollen?[291]

KNIERTJE
Zou ik niet Vaar, zou ik niet, zieje gien droevige tranen rollen?[292]

FLOORIS
Och! mijn leven docht ik niet datje om mijn eindt zoo huilen zoudt.[293]

KNIERTJE
Ja Man, ik hebje altijdt beter vermogt alsje mijn hebt vertrouwt.[294]

NIKAZIAAN UIT.

287 *gaeren*: gaarne.
288 *rechtevoort*: tegenwoordig. *drie-groot*: *groot* is een muntstuk, ter waarde van ongeveer een halve stuiver, dus *drie-groot* is 'anderhalve stuiver'; vgl. 170, 171, waar dezelfde prijs voor een pintje wordt opgegeven, maar daar met de connotatie 'goedkoop'en hier die van 'duur'. *een pijntje bier*: een pintje bier; een pintje is als inhoudsmaat gelijk aan een halve kan (*WNT pint (II)* I, 1).
289 *weersoordige*: ellendige (*WNT weersoortig* 2). *pas vol aan den hals*: nauwelijks vol tot aan de hals (van de kan) (*WNT pas (III)* 7).
290 *zeuven-oortjes*: zeven munten ter waarde van 1/4 stuiver, dus totaal 1¾ stuiver; *oortje* is verkleinwoord van *oord* (zie *WNT oord (II)* A, 2).
de tijden zijn te vals: de tijden zijn bijzonder onbetrouwbaar; Flooris klaagt over de onterechte prijs/hoeveelheid-verhouding: een volle kan (= twee pintjes) kost 3 stuivers, maar doordat de waard de kan niet voltapt, kost een pintje naar verhouding ¼ stuiver te veel.
te vals: zeer oneerlijk (*WNT valsch* 2).
291 *Maar ... hollen?*: Maar Kniertje merk je goed hoe ik raaskal?
292 *Zou ik niet*: elliptische zegswijze, waarbij de spreker reageert op de uitspraak van de vorige spreker; het is een soort bevestiging, in de trant van: 'ja zeker, ik merk het ook'.
293 *mijn ... niet*: ik heb nooit van mijn leven gedacht, [dat ...]. *mijn eindt*: mijn dood.
294 *Ja ... vertrouwt*: Ja man, ik heb altijd meer om je gegeven dan jij van mij hebt geloofd (*WNT vermogen (I)* 4 en *vertrouwen (I)* 1).

NIKAZIAAN

Rem omnum factum habeo, dit zal jou wat doen rusten.[295]

FLOORIS

Maar Domine ist al goet goet, het zou mijn aars niet lusten?

NIKAZIAAN

Tu de eodem bibes poculo.[297]

FLOORIS

Ik vraag jou of het zoet 'is?

NIKAZIAAN

Wel degelijk, *hoc vel caeco apparet*, dat het van 't beste goet 'is.[298]

FLOORIS

Zoo neem ik het dan in, en al de last Docter komt op jou aan.[299]

NIKAZIAAN

Een verdronken Kalf is goed te wage, laat het op mijn maar staan.[300]

DIEWER

Wat dunkje mijn Heer, dat wy nou een warm bedt riet ginge maken?[301]

NIKAZIAAN

Neen, hy zou hem al te zeer vermoejen, eer hy kon uit zijn klieren raken:[302]

295 *Rem ... habeo*: Ik heb de hele zaak gedaan (slecht Latijn, is eig. *rem omnem factam habeo*).
297 *ist al goet goet*: is het wel goed spul (dat drankje). *het zou mijn aars niet lusten*: het lokt mij anders niet aan; *aars*: anders, syncope van *nd*; *lusten* onpers. ww. (*WNT lusten* 2).
Tu ... poculo: Je zult uit dezelfde beker drinken.
298 *hoc ... apparet*: dat ziet zelfs wel een blinde; (variant op *caeco apparet*, in: Livius, *Ab urbe condita*, 32,34,3). *dat ... is*: dat het van de hoogste kwaliteit is.
299 *en ... aan*: en, dokter, de hele zorg (hier 'verantwoordelijkheid') moet jij op je nemen (*WNT last* 7).
300 *Een verdronken Kalf is goed te wagen*: spreekwoord, als de zaak mislukt, dan is er nog niets verloren, vrij: de kans is te wagen; zie Harrebomée I (*WNT kalf, (I)* A, I, 2). *laat ... staan*: bet.: zet het maar op mijn rekening, vrijer: ik neem het risico.
301 *riet*: gereed (*WNT ree (VIII)* en *gereed*).
302 *hem*: zich. *klieren*: kleren; de *ie* in plaats van de *ee* komt veel voor in het plat-Hollands.

Een kussen twee of drie onder zijn hooft, en laat hem rusten op deze stoel,[303]
Dat 's goet, *nimium divartitur in vitiam*, laat hem nu alleen, want door al het gewoel[304]
Zijn de geesten te zeer ontstelt, en die moeten door stilte weer[305]
bedaren.

LEANDER
Terwijl ist noodig dat wy strakx met onze zaken voort varen.[306]

KNIERTJE
Adieu man, ik wens datje met deze drank weer beteren mag.

FLOORIS
Adieu, kom zoen mijn noch iens, of ikje niet weer en zag.[308]
Hans, hoor hier, krijg iens pen en inkt, en doe als ik zel zeggen:[309]
Je zelt in de Kaars-la de dood-ceel van mijn Zuster vinden leggen,[310]
Neemt die, en schrijft 'er noch ettelijke van mijn goe kornuiten by:
Inzonderheit Mondige Jasper, Slikkende Olef, en Rutjert Poesten-bry,[312]

303 *Een kussen twee of drie*: een stuk of twee, drie kussens; de constructie *een* + subst. + telw. + *of* + volgend telw. kan vertaald worden door *een stuk of* + telw. + telw + subst. (Weijnen, § 92.).
304 *nimium ... vitiam*: de zaak loopt (maar) al te zeer verkeerd af; [het Latijn klopt niet, bedoeld is waarschijnlijk: *nimium devertitur in vitium*].
305 *Zijn ... ontstelt*: zijn de zenuwvloeistoffen zeer ernstig in beroering gebracht; in de vroegere geneeskunde waren *de geesten*: 'de fijne, onzichtbare en vluchtige vloeistoffen, die, (...), zich langs de zenuwen door het geheele lichaam verspreiden (...)' (*WNT geest (III)* II, 1, a).
306 *Terwijl*: In de tussentijd. *strakx*: dadelijk (*WNT straks* 1).
308 *iens*: één keer. *of ikje niet weer en zag*: voor het geval dat ik je niet (meer) terug zou zien (*WNT of* (2de art.) II, A, 1).
309 *krijg iens*: pak eens; in tegenstelling tot *iens* in r. 308 is *iens* hier niet beklemtoond.
310 *Kaars-la*: kaarsenlade, d.w.z. een bak (van hout, koper, of geverfd blik) waarin de kaarsen bewaard werden. *dood-ceel*: de lijst van genodigden voor de begrafenis; samenstelling van *dood* en *cedel* (d.i. *ceel* door syncope van *-d-*)
312 *Mondige Jasper*: 1. Jasper met de mond (hij kan goed drinken) 2. Jasper met de grote mond (hij is niet op zijn mondje gevallen); beide betekenissen zijn mogelijk; betekenis 1. komt echter het beste met de context overeen (*WNT mondig (II)* 2, 3). *Slikkende Olef*: Olef die het er goed van neemt (van eten en drinken). *Poesten-bry*: *poesten* heeft verschillende betekenissen, waarvan 'drinken' en 'brassen' het beste in deze context past; [de samenstelling *poesten-bry* is onduidelijk] (*WNT poesten* 7).

Meindert Horren-scheef, Fobert met de Wratten, Keesje Schonke,[313]
Roeltje Yzegrims, Bartelt Schokke-bak, en Leentje Pronke,
Lobbes met zijn Kraag, Schonkje met zijn Veur-neus, laat die al in ordenanci staan:[315]
En om dat ik niet hebben wil dat 'er Vollentarizen mit mijn zelle gaan,[316]
Zoo zelje doen zeeltjes drukken, die de lui, in 't weerkomme, d'Anspreekers zellen geven[317]
Gelijk de Gilde-broers de Penningen, en zoo hoorenze allegaar met die onbeschofte
Kerk-gangers te leven.[318]

HANS

[+]Wel Flooris-buur, maar is 'er noch iet anders dat jou voor 't lesten quelt?[319]

[+]B2[r]

FLOORIS

Gants niet, als datje het Zeeltjen op volgende wijze steldt.[320]

313 *Horren-scheef*: lett. 'scheve punt'; gelet op de betekenissen van *scheef*, moet hier aan een lichamelijk gebrek gedacht worden, zoals een scheve neus (*WNT scheef (III)* 2, c en *horn*). *Schonke*: dronken; afgeleid van preteritum van *schenken* (inschenken). *Izengrims*: de bijnaam duidt op iemand met een grimmig, afschrikwekkend gezicht; de naam is ontleend aan het Middeleeuwse dierenepos. *Schokke-bak*: slokop; het eerste lid van de samenstelling betekent o.a. 'schrokken'. *Leentje Pronke*: mooie Leentje.

315 *Lobbes met zijn Kraag*: Lobbes (lummel, sul) met zijn keel; wijst op gulzig drinken, vgl. de uitdrukking: *een stuk in zijn kraag drinken. Schonkje met zijn Veur-neus*: schertsende benaming, eigenlijk 'Hammetje met zijn ribstuk' (*WNT schonk* 4 en *voor (II)* Samenst. kol. 1378 met citaat uit *Fokke*: 'Zoodat beide deze Huizen (...) terecht een schonkje en een voorneusje genoemd kunnen worden'. *laat die al in ordenanci staan*: neem ze allen in de lijst op.

316 *Vollentarizen*: ongenode gasten die naar begrafenissen gaan om de wijn die daar geschonken wordt, *WNT voluntaris*, 2. *mit mijn zelle gaan*: met mij (mijn lijk naar de begrafenis) zullen gaan

317 *Zoo ... drukken*: daarom moet je briefjes laten drukken; *zeeltjes*: briefjes, hier: 'uitnodigingen' (*WNT cedel*, 3). *in 't weerkomme*: bij het komen (ter begrafenis).

318 *Gelijk de Gilde-broers de Penningen*: zoals de gildeleden de gilden-penningen (geven); dergelijke gildenpenningen waren zilveren of gouden penningen die als bewijs van toelating tot een bepaalde gilde golden (*WNT gildepenning*).
en ... leven: en op deze wijze hoort iedereen met deze onbeschaamde kerkgangers om te gaan; *die onbeschofte Kerkgangers* verwijst dus naar de *Vollentarizen*, vs. 316).

319 *voor 't lesten*: tot besluit; *lesten* is de overtreffende trap van *laat*; door assimilatie uit het Middelneder-landse *letst* is *lest* ontstaan (zie *WNT lest* I, B).

320 Volstrekt niets anders dan dat je het briefje (de kennisgeving) op de volgende wijze opstelt:

- *Werd*': wordt, 3de pers. sg. pres. conj. met *e*-apocope van *werden* , 'worden'.
- *Zusters Man*: zwager.
- *Zusterling van zal:* Evert Goorisz.: kind van de zuster van de overleden Evert, de zoon van Gooris.
- *recht Achters-kijndt*: wettige achterneef (of in een andere context 'achternicht' of 'achterkleinkind').
- *Iuriaan Potje-beuling en Iop Braadtworst*: de achternamen *Potje-beuling* en *Braadtworst* verwijzen naar bekende soorten worst, wat ongetwijfeld een grappig effect gehad zal hebben (*WNT potjebeuling* 2).
- *Euver-lui van de Nachtwerkers*: mannen die aan het hoofd staan van het gilde van de nachtwerkers, (dat zijn mannen die 's nachts de privaten reinigen) (*WNT overman*, I, 2).
- *Kozijn*: neef; kan zowel de zoon van een oom of tante zijn als de zoon van een broer of zuster.
- *Drapier*: ondernemer van een lakenweverij.
- *Pieter Doek-huif*: de naam Doekhuif betekent een soort huif of kap van doek gemaakt.
- *Kozijnnaadje*: neefje; verbastering van *kozijnage*, dat rechtstreeks afkomstig is van het Franse *cousinage*, 'neefschap'.
- *Rotte-val verkooper*: rattenvalverkoper.
- *nagelaten Erf-genaam*: erfgenaam die bij de dood van X (hier: van *Ian in 't Achter-gat*) in leven is.
- *Bier-sluiker*: biersmokkelaar (zie *WNT sluiker*, 1).
- *ouwe Vryer*: vroegere minnaar.
- *Woonende in de drie Dreggen*: Het huisadres van Flooris.
- *by de nauwe Ingang ... het swarte Licht*: opvallend is, dat in al deze plaatsbepalingen een tegenstelling zit, zoals *Korte-lange, wijze Mal*
- *S. Jobs Kerk-hof*: twijfelachtig of er een St. Jobskerk bestaat. Job heeft allerlei associaties met ziekten, armoede en ellende; in het bijzonder was St. Job de patroon van venerische ziekten, zoals syfilis.

U E. Werd' te Begraffenis gebeden met het Lijk van FLOORIS KOERTEN van VEEREN, Man van *Kniertje Koenen van Ditmartzen,* Zoon van *Koert Foppen* en *Trijntje Freeken*, Schoonzoon van *Diewer Teeuwis van Delden*, Swager van *Klaas Kommier* en *Aariaan Goozens van Leberlingen*, Zusters Man van *Brechje Koenen van Ditmartzen*, Zusterling van zal: *Evert Goorisz. Houtewambis*, in zijn leven Reperateur van oude Schoenen, recht Achters-kijndt van *Iuriaan Potje-beuling* en *Iop Braadt-worst*, Euver-lui van de Nacht-werkers, Zusterlings Man van *Booke Heites* en *Ielle Taakes van Dingsma* Stoelematters, Kozijn *Iermijn van Iermie de la Koku* Drapier binnen Leiden, groote Vriendt van *Pieter Doek-huif* ouwe Kerk-ganger, Kozijnnaadje van *Dominiko Antonio de Milano* Rotte-val verkooper, nagelaten Erf-genaam van *Ian in 't Achter-gat*, trouwe klant van *Gerlof Wytbek* Bier-sluiker, ouwe Vryer van *Iakelijn Ianneton de Bonavontuure*, en lief-hebber van alle Vrouwen. Woonende in de drie Dreggen, by de nauwen Ingang, achter de Korte-lange-straat, over de wijze Mal-meulen, op de hoek van het Ouwe-nieuwe-pat, naast het swarte Licht. Op Donderdag toekomende, ten een uur, als Vriend' of Vrienden in Huis te koomen.

Het Lijk zal op S. Iobs Kerk-hof begraven worden.

HANS
Hebje mijn noch wat meer te zeggen? mijn dienst is tot jouwen besten,[321]
Want men mag geen doenlijke dingen een mens weigeren op zijn lesten.[322]

FLOORIS
Neen. Maar laatze niet te overvloedig schenkken. Gaat, laat mijn nou alleen, als de Docter heeft gezeit:[323]

HANS BINNEN.

Mijn dunkt mijn hert dat trekt alrie na stilligheidt.[324]
Ik voel mijn zoo euvel als ik mag, dit zel voor zeker op 't landt wayen:[325]
Gort most ik mijn niet stil houwen, ik zou wel louter grayen.[326]

NIKAZIAAN, UIT-BEELDENDE RADAMANT, EN LEANDER EAKUS, GAAN AAN EEN TAFEL ZITTEN MET EENIGE BOEKEN EN ANDRE SNORRE-PIJPEN VOOR HUN.

EAKUS
Ga Spook, zeg Karon aan dat Radamantus wacht[327]

321 *mijn dienst is tot jouwen besten*: alles wat ik doe, is in jouw belang (*WNT best (II)* C, 3).
322 *Want ... lesten*: want men mag een mens die niet lang meer te leven heeft, niets wat mogelijk is, weigeren; *op zijn lesten* is een bepaling bij *mens*.
323 *laatze niet ... overvloedig schenkken*: op begrafenissen is het gebruike-lijk veel wijn te schenken.
324 *Mijn ... stilligheidt*: Het schijnt mij toe dat mijn hart reeds naar rust en vrede (inzake de dood) verlangt; *dat* is steunpronomen bij *mijn hert*.
325 *Ik ... wayen*: Ik voel mij zo slecht als maar mogelijk is, het zal er hier vast en zeker flink van langs gaan (*WNT waaien (I)* I, 1, b, γ).
326 *Gort*: God, verbastering. *most ik ... stil houwen*: als ik niet stil had moeten zijn. *louter grayen*: hard schreien (*WNT louter*, 5. en *WNT greien (I)*).
- *Radamant*: Rhadamanthus, zoon van Zeus, werd na zijn dood een van de rechters van de doden in de onderwereld, samen met zijn broer Minos en een andere zoon van Zeus, Aeakus.
- *Eakus*: Aeakus, zie boven bij Rhadamanthus; ook hij oordeelde na zijn dood over de geesten van de doden in de onderwereld. Zowel Rhadamanthus als Eakus golden als zeer wijze en rechtvaardige rechters in de legende. Plato is de eerste bron die Aeakus in deze context plaatst (zie P. Grimel, *The dictionary of Classical mythology*, 1985).
- *snorrepijpen*: prullaria (*WNT snorrepijp* 2).

327 *Spook*: dienaar van Radamant (Nikaziaan), zie Vertoonders. Tegelijkertijd in gedaante, een helse geest (*WNT spook* 3). *Karon*: Charon; in de Griekse mythologie was Charon de veerman die de zielen van de begraven doden over de Styx in de onderwereld voerde.
zeg ... aan: meldt (*WNT aanzeggen* 1).
wacht ...vracht: wacht op [de komst van] zijn zekere vracht van goddeloos (verdorven) volk; *zijn gewisse vracht* verwijst naar de vracht die Karon in zijn boot moet meevoeren naar de onderwereld (zie vs. 335) (*WNT heilloos* I, A, 1 en 2).

Na het heilooze volk, en zijn gewisse vracht.[328]

GIJSBERT, VERTOONENDE KARON, KOMT MET MAAIKE, HANS EN KNIERTJE, UIT.

KARON

Voort, voort, u misdaat en u vonnis zult gy hooren,[329]
Tree aan gewillig, of verwacht mijn harde spooren.[330]

RADAMANT

[+]Wel Karon, wat gespuis heeft 't Aardrijk af-geleit?[331]
Hoe is den hoop dus klein? dit schijnt een wonderheit.[332] [+][B2v]

KARON

Geen wonder, 'k dorst mijn aan den Oever nau begeven,[333]
Zulken dikken wolk van Advocaten en Procureurs quam 'er aan gedreven.[334]
Elk winkte, ieder riep, den een voor d'ander wou in de Schuit,[335]
Mit borster zulken zootje geswoore Deur-waarders uit,[336]
Dat ik vraagden ofze nou allegaar uit de Werelt waren verzonkken:[337]
Men zag 'er Jan Alleman met pampiere Harnasse pronkken.[338]

328 *wacht ...vracht*: wacht op [de komst van] zijn zekere vracht van goddeloos (verdorven) volk; *zijn gewisse vracht* verwijst naar de vracht die Karon in zijn boot moet meevoeren naar de onderwereld (zie vs. 335) (*WNT heilloos* I, A, 1 en 2).
329 *Voort, voort*: Schiet op, vooruit!
330 *of verwacht ... spooren*: of anders, reken op mijn krachtige aansporingen (dus: zo niet, dan kun je op mijn ruwe en pijnlijke aansporingen rekenen).
331 *af-geleit*: weggeleid naar beneden (naar de hel).
332 *Hoe ... klein?*: Wat, is de schare zo klein? *dit ... wonderheit*: Dit lijkt een wonder.
333 *Geen wonder*: Het is niet verbazingwekkend. *dorst*: preteritum van *durven. nau*: bijna niet (*WNT nauw*, 10).
334 *Zulken dikken wolk Advocaten en Procureurs*: zo'n dichte massa advocaten en procureurs; de *-en* in *Zulken ... wolk*: contaminatie van *zulk + een + wolk* en *zulk + dik+ een + wolk*, vgl. *zulken weeldigen paart* in vs. 54.
335 *winkte*: gebaarde (met de handen); *winken* wordt ook afgewisseld door *wenken*, er kan hier sprake zij van *e/i* wisseling (*WNT winken* (kopje) en 2).
336 *Mit ... uit*: Op dat moment kwam er plotseling zo'n grote groep beëdigde deurwaarders tevoorschijn; *borster* (...) *uit*: enclitische vorm van *borste* + *er* = 'kwam er plotseling naar buiten (t.w. uit de wereld in de onderwereld)'.
337 *Dat ... verzonkken*: dat ik vroeg of ze nu allen van de aarde naar beneden (in de onderwereld) waren weggezakt.
338 *Jan Alleman*: iedereen.
pampiere Harnasse: brieven met betalingsuitstel (die dus tijdelijk bescherming boden) (*WNT harnas*, 4).

Ieder had zijn stukken klaar daar hy zijn qua zaak mee verschoonen zou;[339]
De Pleiters hadden 't drokker als op de rol, niemant de minste wezen[340] wou,
Ik docht dat zelje tans, even als oly in 't vyer, te pas komen:[341]
Toen voer ik wat voorder, daar heb ik een diel bestove Meulenaars[342] vernomen,
Die hadden een Gilde-broer veur die in zijn ouwe dagen had bedelen gegaan:[343]
O! riepen een deel braat-veugels, jy hebt ons Ambacht te kort gedaan,[344]
De Bakkers, daarje voor maalden, mostje beter hebben uit-gezoopen,[345]
Zy hadden eer altemaal met kak-hielen moeten loopen,[346]
Eer je, in jou of-gesloofde tijdt, iemants hulpe hadt van doen,[347]
Neen wast, een ander liever de vleugels gekort, als zijn zelf uit het nest te broen:[348]
O! docht ik, deuze Hanen laten teikens aan die by heur verkeeren.[349]
Ik wat voorder, daar begonne mijn onze eige landzaten te eeren;[350]

339 *daar*: waar.
zijn qua zaak: zijn rechtzaak over onrechtmatig handelen (*WNT kwaad (I)* A, 5, b (schrapje '*Een advocaat van* ...')).
340 *drokker*: drukker. *op de rol*: op de rechtszitting; eig. 'rolzitting', waar de zaken die op de *rol* (lijst) zijn genoteerd, worden behandeld (*WNT rol (I)* 2, b, β). *niemant ... wou*: niemand wilde toegeven.
341 *docht*: dacht; vóór *ch* + dentaal vaak *o* i.p.v. *a. oly in 't vyer*: lett.: 'olie in het vuur'; fig.: 'nieuwe aanwakkering van emoties'.
342 *voorder*: verder. *een ... vernomen*: nogal wat getikte molenaars gezien; *bestove Meulenaars*: variant op de uitdrukking *van de molen* (of *met den meelbuidel*) *bestoven zijn,* d.w.z. 'zijn zinnen niet helemaal bij elkaar hebben' (*WNT bestuiven*, 2 en *deel (II)* 10).
343 *Die ... gegaan*: Zij spraken tegen een lid van hun gilde die, toen hij oud was, uit bedelen was gegaan; *hadden* (...) *veur*: 1. spraken tegen, 2. hadden tegenover zich (*WNT voorhebben (I)* 3, a).
344 *een deel braat-veugels*: lett.: 'heel wat vogels die kaalgeplukt zijn', hier m.b.t. een deel van de molenaars. *jij ... gedaan*: jij hebt ons gilde benadeeld (te schande gemaakt) (*WNT ambacht* 2, b (ook *Suppl.*) en *kort (I)* C, 2).
345 *mostje ... uit-gezoopen*: had je beter moeten uitzuigen (laten betalen) (*WNT uitzuipen*, 3).
346 *Zy .. loopen*: Ze hadden eerder (dan jij) allen tot armoede moeten vervallen (*WNT kakhiel*, 2, a, 2°).
347 *Eerje* ... van doen: dan dat jij - nu je afgesloofd bent - iemands hulp nodig hebt.
348 *Neen wast*: [Maar] het was 'Nee!'.
een ... broen: liever een ander (geldelijk) gekortwiekt, dan zelf ten onder te gaan. Toespeling op het koekoeksjong dat de andere jonge vogels uit het nest gooit om zelf meer voedsel te krijgen.
349 *deuze Hanen*: deze strijdbare kerels (*WNT haan (I)* kol. 1389).
laten ... verkeeren: bezorgen littekens aan wie met hen omgaan.
350 *Ik wat voorder*: elliptisch, want geen persoonsvorm, 'ik (ging) een stukje verder'. *daar ... eeren*: daar begonnen mijn eigen vakgenoten mij met onderscheiding te bejegenen (*WNT eeren (II)* 2). Gijsbert valt uit de rol van Karon doordat hij zich een kleermaker noemt.

Kom zeidenze, wy zijn Snyers, voert ons voor ballast, en zy warender op toegemaakt,[351]
Want elk hadt een pak aan van ieder lap een staaltje, dat hy hadt getaakt,[352]
't Leeke kakel-bonte Henne, men kost al de kleuren geen naam geven:[353]
't Was wonder om te zien, zoo als 't de Gemeene man op heur consciencis dreven,[354]
Elk zei jou diefze Snip-luis, zie dat en dat hebje mijn te kort gedaan:[355]
Ja, ja, antwoorden 'er een, jy heet ons dieve, en daar van maken wy ook dat onze naam mag bestaan.[356]
Ik daar van daan, en zocht, om niet te worden over-boort gedrongen,
Een plaatsje, daar ik dit Vroutje vont, en noch isser een Snyer by gesprongen;[358]
Ik stak van Landt, en docht eer ik 'er noch meer krijg
Ist best, tot dat d'aare wat vertrekken, dat ik 'er mee over stijg.[360]
De strant was zoo bezet met schimmen, Mans en Vrouwen,[361]
Dat ik 't register in mijn hooft niet kan onthouwen,[362]
Ook is 't jou van onze andre Geesten perfekt genoeg gezeit[363]
Wat levens pat het naast naar deze wooning leit.[364]

351 *Snyers*: kleermakers (zie *WNT snijder*, A, 1). *voert ... ballast*: neem ons mee als ballast; *ballast* heeft ook de notie van 'nutteloze last'.
zy ... toegemaakt: zij waren er (speciaal) voor uitgedost; *warender*: is ontstaan uit enclisis van *waren* + *der* (d.i. *daar*, verzwakt).
352 *van ieder lap een staaltje*: van stukjes stof die van iedere lap (geknipt) waren. *getaakt*: gestolen.
353 *kost*: kon; preteritum van *kunnen*.
354 *'t Was wonder*: Het was merkwaardig. *zoo ... dreven*: zoals de gewone burger zijn geweten liet varen; *dreven*: op zijn beloop lieten gaan, lieten varen; *heur* en *dreven* verwijzen naar een meerv. ond. De discongruentie is te wijten aan het collectivum *de Gemeene man* (constructio ad sensum) (*WNT drijven*, B, 2 (bij *iets laten drijven*).
355 *jou diefze Snip-luis*: jij diefachtige knipluis; *Snip-luis*: knipluis, scheldwoord m.b.t. kleermakers (*WNT snippen*, A, 1 en *snippen* samenst.).
356 *heet*: noemt. *daar van ... bestaan*: dus zorgen wij ook dat onze reputatie kan standhouden; (*WNT daarvan*, B (voegw. bijw.) en *bestaan (II)* II, B, 2).
358 *daar*: waar. *dit Vroutje*: t.w. Maaike. *noch* (...) *een Snyer*: t.w. Hans.
360 *Ist ... stijg*: is het het beste, dat ik - totdat de anderen wat wijken - met hen oversteek; *d'aare*: de anderen, syncope van *nd* (*WNT vertrekken* II, 8).
361 *De strant*: de kust; in het Mnl. is *strant* mannelijk.. *schimmen*: geesten van gestorvenen.
362 *'t register*: de lijst (van doden).
363 *perfekt genoeg*: geheel volledig; tautologie.
364 *wat levens pat*: welke manier van leven. *het naast*: het snelste (langs de kortste weg) (vgl. *WNT naast* I, 5, a *Op het naast*).

RADAMANT

Kom herwaarts booze Teef, en hoor wat g' in u leven[365]
Voor Hoerery, bedrog, en valsheit hebt bedreven.[366]

MAAIKE

Sjoor geloof my, 'k he mijn kalanten met alle weelt vernoegt:[367]
Ba tjan de gelievekens waren mijn vrindelijk die 'k heb zamen gevoegt.[368]

RADAMANT

Wy weten al u doen, hier valt geen tegen-zeggen.[369]

EAKUS

Ik vindt in deze zy 't proces van Maaike leggen.[370]

RADAMANT

Lees op, dat zy den in-hout in het kort verstaat.[371]

LEANDER LEEST.

EAKUS

Maaike van Heerentals heeft haar verloopen in den hoogsten graat,[372]
Met Jonge Dochters op dool-wegen te brengen, met hun te koppelen[373]
Aan guits en jongens nau de kin bezet met stoppelen,[374]
Met de fijne neering te gebruiken aan de beste van het Landt,[375]

365 *Kom herwaarts*: Kom hierheen.
booze Teef: zondig wijf, lett. zondige vrouwtjeshond; hier doelend op de felle geslachtsdrift van Maaike, die blijkens het vervolg een bordeel runde (*WNT teef (I)* 2).
366 *bedrog, en valsheid*: tautologie.
367 *Sjoor*: verminking van het Fr. *Seigneur*: 'Heer'. *kalanten*: klanten; tussen *k* en *l* is een kleurloze vocaal gevoegd. *met ... vernoegt*: met alle genietingen (van het leven) bevredigd (in de zin van wellustig genot).
368 *Ba tjan*: uiting van bevestiging, 'wel waarachtig'; *tjan*: tussenwerpsel, waarschijnlijk ontstaan uit (*bij*) *Sint Jan* (*WNT tjan*). *vrindelijk*: welgezind, dankbaar.
369 *Wy ... tegen-zeggen*: Wij kennen al uw daden, hier valt niet te ontkennen.
370 *Ik ... leggen*: Ik vind aan deze zijde de aanklacht voor het proces van Maaike liggen; [wijzend op een boek dat voor hem ligt.
371 *Lees op*: Lees voor. *dat*: opdat.
372 *heeft haar verloopen*: heeft zich schuldig gemaakt aan (*WNT verloopen (I)* I, 12, b). *Met*: Door.
373 *op dool-wegen te brengen*: te verleiden tot ondeugden.
374 *Aan ... stoppelen*: aan schavuiten en aan jongens van wie de kin nauwelijks stoppels bevat; m.a.w. jongens die nog heel jong zijn (*WNT guit* I, 1).
375 *de fijne neering*: het edele bedrijf, een spottende verwijzing naar hoererij.

[+]Ook door heur consciency te verdoemen met het schrijven aan de want,[376]
Met nacht-vinkken te huis-vesten, met eerbre zinnen te lokken,[377] [+]B3[r]
Met lach-loopers te voeden, met Dievery te fokken,[378]
Want als de Kassiertjes hun Zondags-gelt tot harent hadden gebrocht,[379]
Zoo wierd 'er weer nieuwe financy, aan de meesters kas, gezocht.[380]
Zy heeft ook getrouwde Vrouwen van vreemde Mans doen hanteeren.[381]
In zomma, wat men in een Hoere-kot voor schelmery zag verkeeren[382]
Ging steets by heur in swang, zy streek een ieder uit.[383]

MAAIKE

Gy abuzeert u Heer, en weete gy van dien guit,[384]
Die my een doske Koper in stee van Gout gaf, in lastaadje,[385]
Dat had kik doen voor mijn Rinze-wijn, met billekens van Kandy, en zijn boelaadje.[386]

EAKUS

Gebeurden dat eens van een, daar mosten wel tien anderen voor bloen.[387]

376 *door ... want*: door over haar geweten de hellestraf af te roepen door op de muur (te hoge schuld) te noteren (*WNT verdoemen* I, 3).
377 *nacht-vinkken*: nachtbrakers, hier 'mensen die van een nacht een dag maken' (*WNT nachtvogel*). *eerbre zinnen*: fatsoenlijke mensen (*WNT zin* V 28).
378 *lach-loopers*: klaplopers; *lach* is eigenlijk *gelag* (= 'vertering') (*WNT lag* I). *Dievery te fokken*: aan te zetten tot diefstal.
379 *de Kassiertjes*: de kashoudertjes, *WNT kassier*, 1, a en b; kassiers beheren de kas van hun baas. *Zondags-gelt*: zakgeld (ook wel 'drinkgeld'). *tot harent*: elliptisch voor *te haren huize*, 'naar haar huis'.
380 *Zoo ... gezocht*: dan werd er weer nieuw geld uit de geldkas van hun meester gezocht; *gezocht* moet hier in de zin van 'stelen' opgevat worden.
381 *van vreemde Mans doen hanteeren*: door vreemde mannen laten bezoeken (*WNT hanteeren* I, A, 1).
382 *In zomma*: kortom. *wat ... verkeeren*: wat men ook (maar) in een bordeel aan boevenstreken zag gebeuren (*WNT schelmerij* 2).
383 *Ging ... in zwang*: was bij haar voortdurend aan de gang.
zy streek een ieder uit: zij bedroog iedereen (*WNT uitstrijken* 1).
384 *Gy abuzeert u*: U vergist zich; zie Fr. *abuser. weete gy van dien guit*: weet u van die schelm; *weete*: zwakbetoonde vorm van *weety*, d.i. 'weet gy', waar de auteur, voor wie deze woordvorm niet duidelijk was, hier ten onrechte nog een extra *gy* achter geplaatst heeft (vgl. 401).
385 *Die ... lastaadje*: die mij in gewicht een doosje koper in plaats van goud gaf; *lastaadje*: gewicht, eig. 'ballast' (*WNT lastage*).
386 *dat ... doen*: dat kreeg ik toen; *kik* = *ik* + *ik*; reduplicerende Zuidelijke vorm; zie voor de herhaling van *ik* ook 390, 392, 395 en 409 (Goossens 1991). *Rinze-wijn*: wijn afkomstig uit de Rijnstreek. *billekens van kandy*: klontjes kandij. *boelaadje*: vrijage, *WNT boelage*.
387 *Gebeurden ... bloen*: Als dat een keer met iemand gebeurde, moesten zeker tien andere mensen daarvoor bloeden (boeten).

RADAMANT

Maar Maaiken, gy hebt ons, in u tijdt, veel dienst gedaan, en wy zullen u nu weder vriendtschap doen:[388]
Dat ik u Kokin op Pluto maakten, soudt gy u verstaan op die zaken?[389]

MAAIKE

Voor zemers ja, o kik kan zulken delikaten karminade maken,[390]
Met een Hazen-zaus, dager wilt en broets om worden zoudt:[391]
Ook ben 'k ik een Marvielje van een Kieken of Kapuin aan te rechten, of een Schapen-bout,[392]
Een klein gebeent, als Lijsterkens, Spreekens, Leewarkskes en Sneppen,[393]
Of Patrijzen en Duifkens, ben 'k ik zoo baizaart, dat den Marquis daar een behagen in kon scheppen.[394]
O! en een Karpel met een Ajuin-zop te bereiden, tart 'k ik den Kok die den Bisschop dient,[395]
Of een Kriek-moes, of Trinolette op Patrijzen, of zy dy belust mijn vriendt[396]

388 *gy ... gedaan*: u hebt ons tijdens uw leven veel diensten bewezen. *weder vriendtschap doen*: vriendschap teruggeven.
389 *Dat ... zaken?*: Als ik u kokkin in de onderwereld zou maken, zou u (dan) verstand hebben van die dingen? *Pluto*: hier: een andere benaming voor de hel; bij de Grieken is *Pluto* de god van de onderwereld.
390 *Voor zemers ja*: voorwaar ja; *voor zemers* is een contaminatie van *voorwaar* en *zemer* (= 'stellig'); door *ja* toe te voegen, krijgt de uitdruk-king een sterk bevestigend karakter. *kik*: zie vs. 386. *delikaten karminade*: overheerlijk (boven open vuur) geroosterd vlees (*WNT karbonade*).
391 *dager*: *dat* + *ge* + *er*; er is naast enclise ook sprake van assimilatie, waardoor er uitval van de *t* is. *broets*: wellustig.
392 *een ... rechten*: een wonder in het gereedmaken van een kuiken of gesneden haan; *Marvielje*: zie Fr. *merveille* ('wonder'); *Kieken*: kuiken; *Kapuin*: gesneden haan, ook wel *kapoen*.
393 *Een klein gebeent ... Sneppen*: vogels, zoals lijstertjes, spreeuwtjes, leeuwerikjes en snippen.
394 *Een ... scheppen*: samengetrokken in *van* en *aan te rechten. zoo baizaart*: zo bijzonder [goed], *bizard* kwam in de 17de eeuw ook voor naar analogie van Franse woorden met de uitgang *-ard* (*WNT bizar*).
395 *en ... bereiden*: en om een karper met een uiensoep te bereiden.
396 *Kriek-moes*: kersenmoes. *Trinolette*: een soort terrine. *zy dy*: bent u; metanalyse van *zyd-y*, waarin *y* de enclitische vorm van het pers. vnw. 2de persoon sg. is..

Op Kremiboelly, of Zuipen op Kalfs-vlees, of Preek-heeren, of Jakopijne Taarten,[397]
Of diergelijk galant goeike, ik zal ze ou zoo erkies toe-reen, trots eenig Pastei-bakkers Maarten.[398]

SPOOK

Puik bylo, iget Zusterling jy bint een Wijf na mijn hert:[399]
Dat men mijn antimizeerde, 'k wed 'er een lekker beetje in mijn lijf gevonden werdt.[400]

MAAIKE

Swijg stil gy klein diefken: o mijn Heer, en heede trek tot een Tarzaike,[401]
Tot een Vlaaike, Pastaaike, of blau Mangier de Spangje, gebiet maar aan ou Maaiken,[402]
Want om een Aiken Lombaarts te bereie, of een March-paip na de kunst,[403]

397 *Kremiboelly*: verbastering van Fr. *crème bouillie*, d.i. een kunstmatige running van melk, die als nagerecht opgediend wordt (*Westvlaamsch Idioticon*, 1892). *Zuipen op Kalfs-vlees*: voedzame soep (kennelijk bouillon van kalfsvlees met eierdooiers, suiker, kaneel (*WNT zuipen (I)* 1). *Preek-heeren*: boterhammen die uit een witte en een zwarte snee brood bestaan; zo genoemd naar de overeenkomst met de kleding van Dominicanen of Predikheren (*WNT predikheer* 3). *Jakopijne Taarten*: taarten gemaakt van St. Jacobsperen of -appels; Jacobijnen is een andere naam voor Dominicanen, wat contextueel goed aansluit bij *Preek-heeren (WNT Jacob*).

398 *diergelijk galant goeike*: dergelijk verfijnd goedje. *ou*: u (o.a. in Antwerpen). *erkies*: wellicht verbastering van het Fr. *exquis*, 'kostelijk'. *toe-reen*: toebereiden. *trots ... Maarten*: zo goed als welke pasteibakkersmeid dan ook (*WNT trots (III)* en *maart (II)*). *eenig*: een zekere.

399 *Puik bylo*: Voortreffelijk! [*Puik* wordt hier gebruikt als antwoord op het voorstel van Maaike; *Bylo* is een uitroep die dient als bekrachtiging van het voorgaande], oorspr. de eedformule 'bij de heilige Lodewijk'(Van Sterkenburg 1997, 173). *iget*: bastaardvloek ontstaan uit de aanroep *bi God* (*WNT iget* I en *Aanm.*).

400 *Dat men mijn antimizeerde*: als men in mij zou snijden; *antimizeerde*: waarschijnlijk van het Fr. *entamer*, dat o.a. 'snijden in' betekent. *een lekker beetje*: een lekker hapje.

401 *Swijg stil*: zwijg; de combinatie met *stil* komt vaak voor (vgl. *stilzwijgend*). *diefken*: schelmpje (liefkozend). *heede*: hebt u; de slot-*e* duidt het enclitische pers. vnw. 2de persoon sg. aan. *Tarzaike*: taartje of puddinkje, epenthesis van *-r-, WNT tassei*.

402 *blau Mangier de Spangje*: nagerecht van room en vislijm (*WNT blancmanger*). *ou*: uw.

403 *een Aiken Lombaarts te bereie*: een eitje op Lombaardse wijze te bereiden; *Lombaarts* verwijst naar Lombardije, een streek in Italië, en naar Lombardische kuikens, dat is een groot soort hennen. *March-paip*: mergpijp. *na de kunst*: volgens de regels van de kunst.

Of gekloove Nonnekens, of Hoeren-dretjes, of Krijme-frittekens, behoudens uwer gunst[404]
En zulde mijns gelijken niet vinden, en da gy mijn Gentze Wafelkens eens pruefden[405]
Die zoo delikaat zijn, ik weet da gy u bedruefden[406]
Da gy zulken emprialen Kokinneke zoo lang onbeeren most:[407]
In Brabant was niet een lakker-tongske dat Maaiken niet en kost.[408]
O zie! met zulken deugt heb 'k ik steets by alle vroomeken de kroon gespannen.[409]

KARON

Dat weten wy wel, want om jou deugt benje ook t'Antwerpe*n* uit-gebannen.[410]

RADAMANT

Ga Spook, en brengt haar in 't gezigt van Prozerpijn,[411]
Laat haar toe-reester van de Helze spijze zijn.[412]

SPOOK

Kom Pete-moei, ik zelje zo zoetjes handele*n* als ik iemant dee mijn leven,[413]
Maar jy moet mijn daar na altemet weer een veeg uit de pan geven.[414]

404 *Of ... gunst*: of nonnetjes met een sneetje, of hoerendrolletjes, of roomfrietjes, met uw welnemen; *Krijme-*: waarschijnlijk een verbastering van Fr. *crème*. Het is ons niet bekend welke lekkernijen Maaike hier bedoelt.
405 *zulde*: zult ge; vgl. vs. 401. *da gy ... pruefden*: (ik zou wensen) dat u mijn Gentse wafeltjes eens zou proeven; elliptische zin, want de hoofdzin ontbreekt.
406 *Die ... zijn*: die zo'n verfijnd genot geven (*WNT delicaat* I, A, 1). *da gy u bedruefden*: dat u treurig zou worden.
407 *zulken emprialen Kokinneke*: zo'n keizerlijk kokkinnetje.
408 *niet een lakker-tongske*: lett.:geen lekker-tongetje, dus: geen lekker-bekje. *kost*: kende.
409 *met ... gespannen*: door zo'n voortreffelijke eigenschap (deze vakbekwaamheid) achten de deugdzame mensjes mij de allerbeste; *vroomeken*: *vroome* + verkleiningssuffix *-ken* (*WNT kroon* 7, a).
410 *wel*: heel goed. *want ... uit-gebannen*: (ironisch), *jou deugt* verwijst naar het ondeugdzame leven van Maaike; Karon vat *deugt* (409) echter niet op als 'vakbekwaamheid', maar als 'goede eigenschappen' (*MNW doget* 5, *WNT deugd* 1 en 2).
411 *brengt haar in 't gezigt*: breng haar tot vlak tegenover. *Prozerpijn*: Proserpina, Romeinse godin van de onderwereld.
412 *toe-reester*: toebereidster.
413 *Pete-moei*: tante (eig. 'peettante').
ik ... leven: ik zal je zo vriendelijk beetpakken, zoals ik nog nooit bij iemand heb gedaan.
414 *altemet*: nu en dan, eens (*WNT, altemet* 1 en (Suppl.) 3). *weer een veeg uit de pan geven*: mijn deel teruggeven; dus: 'mij ook zo vriendelijk behandelen'; *veeg uit de pan*: lett. een portie eten (*WNT veeg (III)* 7).

MAAIKE

O gy Alferos van Mars! draagde gy geen zorg, betrouwes vry[415]
Dage een toegenegen Moejers hert bevinden zult aan my:[416]
[+]Gy zult vijgen eten als 't Peerdeken t'huis komt, al waar den Erts-Hartoch ou Peter,[417]
En den kleinen Koning ou Groot-vader, 's onthaalden u niet beter.[418] [+][B3v]

FLOORIS

O dubbelde booze Werelt![419a]

KARON

Nou venster-aap, jou beurt, haal vonnis na jou leven.[419b]

LEANDER LEEST.

EAKUS

Hans Ponjaart, die strak zoo schielijk is overleen, heeft bedreven[420]
Zoo veel dievery als 'er oit van een Snyer is begaan.[421]
Item, hy heeft niemant ontzien, rijk en arm heeft hy te kort gedaan:[422]
Item, hy nam het van d'een, en liet het and're door zijn itemmen betalen:[423]

415 *Alferos van Mars*: vaandeldrager van Mars; (Mars is de Romeinse oorlogsgod). *draagde gy geen zorg*: wees daar niet bezorgd om; *draagde* bevat reeds het enclitisch pronomen, dat in *gy* gereduplicеerd wordt. *betrouwes vry*: vertrouw er toch op; *betrouwes* is een enclisis van *betrouwe* + *es* (gen. van *het*).
416 *Dage*: dat ge; door assimilatie, uitval van -*t. een toegenegen Moejers hert*: een welwillend moederhart. *bevinden zult aan mij*: bij mij zult aantreffen.
417 *vijgen*: paardenkeutels (*WNT vijg (I)* 3).
al ...beter: Ook al zou de Aartshertog uw peetvader zijn en de kleine Koning uw grootvader, zij ontvingen u (als gast) niet beter; met *Erts-hertoch* wordt waarschijnlijk de Aartshertog Albert van Oostenrijk, landvoogd van de Spaanse Nederlanden tot 1621, bedoeld; met *den kleinen Koning* waarschijnlijk Lodewijk XIV, die in 1649 elf jaar oud werd.
418 *al ...beter*: Ook al zou de Aartshertog uw peetvader zijn en de kleine Koning uw grootvader, zij ontvingen u (als gast) niet beter; met *Erts-hertoch* wordt waarschijnlijk de Aartshertog Albert van Oostenrijk, landvoogd van de Spaanse Nederlanden tot 1621, bedoeld; met *den kleinen Koning* waarschijnlijk Lodewijk XIV, die in 1649 elf jaar oud werd.
419a *O ... werelt*: O dubbel-slechte wereld.
419b *venster-aap*: scheldwoord voor iemand die vaak bij een venster zit, (in deze context een kleermaker, zie *Snyer* vs. 421).
haal vonnis na jou leven: ontvang vonnis overeenkomstig je leefwijze.
420 *strak*: zo-even. *zoo schielijk*: heel plotseling.
421 *van*: door.
422 *Item*: ook; [*item* wordt gebruikt bij het opsommen van verschillende punten in ambtelijke stukken; hiermee wordt een ambtelijke stijl gesuggereerd](*WNT item* A, 1).
423 *itemmen*: posten op de rekening (*WNT item* B, 2).

Item, men kon uit zijn duivels-ton somtijts lappen tot hiele Jakken halen:[424]
Item, zijn consciency en zijn oog waren zoo ruim dat het noit te vullen was:[425]
Item, Rou-werk, of kleurt Zatijn, het quam hem al te pas:[426]
Item, van d'een stal hy 't Laken, en van d'ander de Voering, als hy hem een Pak maakten:[427]
Item, fijn Zilver of Gout-Laken was het liefste dat hy taakten:[428]
Item, zijn kromme vingers wierden op 't lest het steelen zoo gewent[429]
Dat hy niet roerden, of daar bleef wat aan hangen of geschent.[430]
Indien wy al zijn items na behooren op-zommeerden,[431]
Men zou het mogen voor een monster ter Werelt brengen, daar door een ander leerden.[432]

HANS

Och! zulje mijn natuurlijken aart zoo beschelden? 't is mijn schult niet,[433]
Ik ben met de kunst gebooren, en op datje noch klaarder teiken ziet[434]
Zoo lees mijn betoog-brief, die mijn zalige vaar dee schrijven,[435]

424 *duivels-ton*: ton waarin de kleermaker de door het oog van de schaar gehaalde lappen smijt (Van Moerkerken 1899, 628). *tot hiele Jakken*: voor complete bovenkleden; een kiel voor mannen of een lijfje voor vrouwen (*WNT jak (I)* 1 en 2).

425 *zijn ... was*: zijn geweten en zijn (kleermakers)oog maten met zulke ruime maten dat het nooit genoeg was.

426 *Rou-werk of kleurt Zatijn*: ruwe stoffen of gekleurd satijn. *het (...) al*: het (...) alles (*WNT al* (1ste art.) A, 1 (kol 50)).

427 *'t Laken*: de geweven wollen stof; deze wordt vaak voor bovenkleding gebruikt. *hem*: voor zich(zelf).

428 *fijn ... taakten*: het liefste stal hij kostbaar zilveren of gouden laken (wollen stof met zilveren en gouden draden doorweven.

429 *wierden*: preteritum van *worden*, hier met de betekenis ‘raakten’.
op 't lest: ten slotte.

430 *Dat ... geschent*: dat hij niets aanraakte, zonder dat er wat aan bleef hangen (aan zijn vingers) of er bleef wat beschadigd achter; een overspannen samentrekking in *bleef*, dat niet als hulpwerkwoord in dezelfde betekenis en met dezelfde grammaticale functie bij de inf. *hangen* én bij het participium *geschent* kan dienen.

431 *items*: de posten op zijn rekening, (slechte) punten. *na behooren*: naar behoren, op gepaste wijze.
op-zommeerden: contaminatie van *sommeren* en *opsommen*, ‘zouden optellen’ (*WNT sommeren*).

432 *Men ... leerden*: zou men wellicht een monster ter wereld brengen, door middel waarvan een andere persoon wijzer zou worden; *mogen*: in staat zijn, hier vertaald door het modaal bijw. ‘wellicht’ (*WNT mogen* 8).

433 *mijn natuurlijken aart*: pleonasme, ‘mijn natuurlijke geaardheid’.
beschelden: afkeuren.

434 *Ik ben met de kunst gebooren*: ik heb deze kunst [die dieverij] bij de geboorte meegekregen. *klaarder teiken*: (een) stelliger bewijs..

435 *Zoo*: expletief bijwoord. *betoog-brief*: lett. bewijsbrief, hier: getuigschrift' (*WNT betoog* 3).
mijn zalige vaar: mijn overleden vader. *dee*: liet.

Toen ik mijn eerste jeugt gaf teugel om te wijven.[436]

LEANDER LEEST.

EAKUS

Wy eerbaren Raadt van Hazelunen doen kondt allen den geenen die dit zullen hooren lezen, op Slooten, Steden, Kastelen, & c. dat Jurgen Met-worst van Meppen verzoeket voor zijn Zeune Hans Ponjaart, ein betoog-çeedel van wegen zijn geslachts halven, 't welke wy hem vergunne, ont betuigen voor alle vrome luiden dat hy nicht is af kamen van ein Muller, noch Tolnaar, noch Baart-scheerer, noch Swijn-snijder, noch Quakzalver, noch Linne-wever, maar van dat edelen Ampt, het Snijders Handt-werk.

Dit luit van overout gebooren Dievery.[437]

HANS

Indien jy 't recht in-ziet ik raak voor zeker vry.[438]

RADAMANT

Voort brengt hem weg, zijn lucht besmet mijn strenge Setel:[439]
Ga, stookt hem in 't Forneis onder de dieve-ketel,[440]

436 *Toen ... wijven*: toen ik voor het eerst achter de meisjes aan ging, dus: toen ik in de puberteit kwam; *jeugt*: minzucht, trouwlustigheid (zie *WNT jeugd,* 3).

- *Wy ... Handt-werk*: Wij, eerbare raad van Hazelunen maken bekend aan allen die dit zullen horen lezen, in burchten, steden, kastelen, etc. dat Jurgen Metworst van Meppen voor zijn zoon Hans Ponjaard een getuigschrift verzoekt, betreffende zijn afkomst, hetgeen wij hem vergunnen en (wij) getuigen voor alle edele lieden dat hij niet afstamt van een molenaar, noch tollenaar, noch baardscheerder, noch varkensslager, noch kwakzalver, noch linnenwever, maar van één (iemand) van dat edele beroep, het kleermakersambacht.
- van wegen zijn geslachts halven: contaminatie van a. van wegen zijn geslacht en b. zijn geslachts halven.
- *ont*; *nicht is afkamen*; *ein Muller*: deze verhaspeling van Duitse en Nederlandse taalelementen zal in die tijd grappig gewerkt hebben.
- *van ein Muller ... Linne-wever*: de beroepsgroepen die hier genoemd worden, hebben in de zeventiende eeuw alle een slechte reputatie.

437 *Dit ... dievery*: Dit klinkt naar erfelijke bepaaldheid tot stelen.
438 *recht*: juist. *voor zeker*: beslist; contaminatie van *voorwaa*r en *zeker*.
439 *Voort*: vooruit. *strenge Setel*: gestreng rechtsgestoelte.
440 *in 't Forneis onder de dieve-ketel*: in het helse vuur onder de dievenketel; *Forneis*: eig. 'oven', hier toegepast als 'hels vuur'; *dieve-ketel*: waarschijnlijk moeten we hier denken aan de ketel met kokende olie of water waarin met name valse munters gestraft werden (*WNT fornuis*, 1, d en *ketel (I)* B, 5).

Een volk, een straf; vertrek, ik gun hem niet een woordt.[441]

SPOOK

Hei! wambas-kat tree aan, 'k seg tafel-uil ga voort,[442]
Of jy selt dese sweep om bei jou beenen proeven.[443]

HANS BINNEN.

KARON

Gemaskerde wout-aap, selje nou niet een kalesje behoeven[444]
Die jou by Radamant brengt, gelijkje in de tuin-huisjes wierdt[445]
gebrocht?

RADAMANT

Kom harwaarts gy die zoo veel boosheidt hebt gewrocht.[446]

LEANDER LEEST.

EAKUS

Jannette van Piere heeft al haar tijdt versleten[447]

441 *Een volk, een straf*: één beroepsgroep (hier: de kleermakers), één straf, d.w.z. bij eenzelfde groep mensen hoort eenzelfde straf.

442 *wambas-kat*: scheldwoord tot Kniertje gericht; in het *WNT wambuis,* Samenst. staat een citaat uit 1718 waarin de associatie met hoeren en duivelinnen wordt aangegeven: 'Duivelinnen, wambuskatten, Alle even fraai gekleed, Daar met hoer'ge duivels sprongen, En somtyds zo drollig zongen, Dat 'k het niet te noemen weet.'. *tafel-uil*: scheldwoord, mogelijk doelend op vrouwen die in de herberg met mannen eten en hoereren; de uil als zinnebeeld voor zonde en onreinheid; vele negatieve toepassingen m.b.t. personen (*WNT uil (I)* I, 1, b en II, 3 en *hoer* Samenst., laatste schrapje *tafelhoer*).

443 *Of ... proeven*: of anders zul je zweepslagen op je beide benen ontvangen. *bei jou beenen*: deze afwijkende woordvolgorde komt in het 17de eeuws vaker voor; *beide* kan vóór een bep. lidw., aanw vnw of bez..vnw staan. *Gemaskerde wout-aap*: scheldwoord als beeld voor 'lompe en onbeschofte vrouw'; zij heeft kennelijk een masker voor dat overigens ook in vs. 465 genoemd wordt.

444 *wout-aap*: wellusteling.
selje ... gebrocht: (ironisch) zul je nu niet een koetsje nodig hebben (...), zoals je naar de prieeltjes werd gebracht (waar getrouwde hogere heren met een geheime geliefde of hoer samen kwamen) (*WNT tuinhuis* 2).

445 *selje ... gebrocht*: (ironisch) zul je nu niet een koetsje nodig hebben (...), zoals je naar de prieeltjes werd gebracht (waar getrouwde hogere heren met een geheime geliefde of hoer samen kwamen) (*WNT tuinhuis* 2).

446 *harwaarts*: hierheen; eig. *herwaarts* (voor de *-r* wisselen *-e* en *-a* vaak af) met adverbiale *-s*.
boosheidt: slechtheid. *gewrocht*: bewerkstelligd.

447 *Jannette van Piere*: aanspreking tot Kniertje; wellicht speelt de associatie met het ww. *janepieren* een rol, *Westvlaamsch Idioticon* (1892) *janepieren*: 'arglistig antwoorden of spreken zodanig, dat iemand er de zin van kwalijk opvatte en misleid en bedrogen worde, hoewel men eigenlijk geen bewijs gezegd heeft.'

In heur op te pronkken, haar aansicht te toyen, in lekker te eten,[448]
[+]In lonkken te schieten, waar door zy zoo veel vryers kreeg[449]
Als 'er vliegen om een doode kreng te swieren pleeg:[450] [+][B4r]
Haar lichaam dee een getal van Swager-schap bereiken,[451]
Meer als voor Amsterdam, op Maandag, Zeilen strijken,[452]
Zy was verscheiden maal gekamert als een pop,[453]
En swoer dry kinders drie onrechte vaders op,[454]
Haar hoerery ging Messelina veer te boven,[455]
Zy deed de kinders vaak de ouders buil berooven,[456]
Zy deed 'er menig, die hun middelen hadden verdaan,[457]
Om haar na 't warme Landt of na den Oorlog gaan,[458]
Zy heeft heur vuile lust zoo lang gebruiken durven[459]

448 *In ... toyen*: in zich op te sieren en haar gezicht mooi te maken; dat mooie kleren in combinatie met luiheid vrouwen tot prostitutie brachten, was een eeuwenoud topos, zie Van de Pol, 1996: 308. *in ... eten*: in de hoerhuizen werd vaak op kosten van de klant luxe gegeten, Van de Pol, 1996.
449 *In lonkken te schieten*: in verlokkende blikken toe te werpen (*WNT lonk (I)* 2).
450 *een doode kreng*: pleonasme, *een kreng*: 'een dood dier'. *te swieren pleeg*: pleegt te vliegen; incongruentie o.i.v. het rijm.
451 *dee* (...) *bereiken*: bereikte; *dee* (van *doen*) is een zgn. omschrijvend hulpww. dat geen andere betekenis heeft dan het zelfst. ww. (*WNT doen*, D 1). *een getal van Swager-schap*: lett.: een aantal aangehuwde 'familieleden', hierin verruimde betekenis, aangezien er sprake is van *veel vryers*; men kon een huwelijk gesloten achten, als er geslachtsgemeenschap was geweest.
452 *Meer ... strijken*: dat groter is dan (het aantal schepen) dat vóór Amsterdam op maandag de zeilen strijkt.
453 *gekamert*: op een voor haar gehuurd kamertje gezet als bijzit; zij was dus geen publieke hoer.
als een pop: als een maintenée (onkuise vrouw) (vgl. *WNT pop (II)* A, II, 2, a).
454 *En ... op*: en wees onder ede drie buitenechtelijke vaders voor drie kinderen aan (*WNT opzweren*).
455 *Messelina*: Valeria Messalina, gemalin van de Romeinse keizer Claudius, was berucht om haar schandelijke levenswijze. *veer*: ver; verlenging van *e* vóór *-r*.
456 *ouders buil*: (groepsflectie), de beurs van (hun) ouders.
457 *Zy .. .gaan*: Zij was er de oorzaak van, dat velen, die hun geld (en bezittingen) hadden verkwist, om haar naar het warme land (West- of Oost-Indië) of naar de oorlog moesten gaan. *Jannette van Piere* wordt beschreven als een zgn. 'zielverkoper', een bordeelhoudster. Pensionhouders en eigenaren van bordelen dwongen 'met de onbetaalde rekeningen in de hand hun gasten (...) op een bepaald schip aan te monsteren', in casu, een schip van de *VOC* of *WIC*, (P.C. Emmer, 2000: 72 e.v.); *'t warme Landt*: Oost- of West-Indië; uit het volgende citaat blijkt dat Noozeman eerder deze zegswijze gebruikte: 'Weetje wat de stee-luy segge? die 's nachts over twaelven loopt langhs de straten dwalen, Die sentmen nae 't warme langht om peeper, en andre kruyden te halen', Noozeman, *Berooide Student* (1646), vss. 254, 255 in deze bundel (*WNT warm (I)* (kol. 1204)).
458 *Zy .. .gaan*: Zij was er de oorzaak van, dat velen, die hun geld (en bezittingen) hadden verkwist, om haar naar het warme land (West- of Oost-Indië) of naar de oorlog moesten gaan. *Jannette van Piere* wordt beschreven als een zgn. 'zielverkoper', een bordeelhoudster. Pensionhouders en eigenaren van bordelen dwongen 'met de onbetaalde rekeningen in de hand hun gasten (...) op een bepaald schip aan te monsteren', in casu, een schip van de *VOC* of *WIC*, (P.C. Emmer, 2000: 72 e.v.); *'t warme Landt*: Oost- of West-Indië; uit het volgende citaat blijkt dat Noozeman eerder deze zegswijze gebruikte: 'Weetje wat de stee-luy segge? die 's nachts over twaelven loopt langhs de straten dwalen, Die sentmen nae 't warme langht om peeper, en andre kruyden te halen', Noozeman, *Berooide Student* (1646), vss. 254, 255 in deze bundel (*WNT warm (I)* (kol. 1204)).
459 *heur vuile lust*: haar ontuchtige wellust. *gebruiken durven*: kunnen gebruiken (bezigen).

Tot zy van overwinst in 't Gast-huis is gesturven.[460]

RADAMANT

Wanschepsel, beest, die zoo onmenschelijk u jeugt[461]
Versleeten hebt, ga heen, verschei u van de vreugt,[462]
Ga, help de dochteren van *Danais*, wijl g' u dagen[463]
Zoo lui hebt deur-gebrocht, sult gy nu water dragen,
Gy sult ook met u mask' bedekt zijn, op dat gy[465]
Geen Helsche slaven trekt tot u vervloekte pry.[466]

SPOOK

O fijne Madam! geef mijn de handt, denkt of jou nou een jonker leiden.[467]

KNIERTJE

Leer eerst hoe gy een Juffrou handlen sult bescheiden.[468]

SPOOK

Kijk met sulke grepen doorluchtige Madam, in wie beleeftheit woont,
U Schoen-borstel bidt dat gy u zoo vernedert toont,
En senden hem u animable lonkjes die zoo jentiel de sinne branden,

460 *Tot ... is gesturven*: ironisch, in de zin van 'Totdat zij met wat zij 'extra' verdiende in het bordeel (doelend op geslachtsziekten) in het armenhuis gestorven is', zie een spreekwoord van Cats: *Die den eenen voet in 't hoer-huys set, set den anderen in 't gast-huys*, m.a.w. 'door een slechte levenswijze belandt je vanzelf in de ellende' (*WNT gasthuis* 2).

461 *Wanschepsel*: Monster.
die ... hebt: die zo wreed uw jeugd hebt verspild.

462 *die ... hebt*: die zo wreed uw jeugd hebt verspild.
verschei ... vreugt: neem afscheid van de blijdschap.

463 *Help ... Danais*: help de dochters van Danaus; verwijst naar de legende van Danaus die vijftig dochters had bij verschillende vrouwen; de dochters (Danaides) moesten in de Hades voor straf eeuwig-lekkende waterpotten bijvullen. *wijl*: omdat (*WNT wijl (III)* 1).

465 *mask'*: masker, hierbij moeten we waarschijnlijk denken aan een mombakkes voor het gezicht (*WNT masker* 1).

466 *Helsche slaven*: slaven van de hel.
tot: naar. *vervloekte pry*: bijstelling bij *u*, vervloekte (ontuchtige) vrouw; *pry* als vocatief (*WNT prij*, 2,c).

467 *fijne Madam*: (ironisch), chique mevrouw; prostituees trachtten soms met hun kleding en opschik burgervrouwen uit de hogere klasse na te bootsen (Van de Pol, 1996).
denkt ... leiden: stel je eens voor, dat een jonkheer je nu meenam; met *jonker* doelt Spook op zichzelf (WNT denken B, 3).

468 *een Juffrou*: een vrouw van stand, een dame (*WNT juffrouw*, 3). *handlen zult bescheiden*: fatsoenlijk moet behandelen (en tegelijkertijd vastpakken) (*WNT bescheiden*, B, 3).

Dat zy tot haar devotie brachte de Godt van Venis stranden.[469-472]
Juzjeert by u self hoe gy door die cortosie inflameert een toegenege hert,[473]
O honnorable Dame, indien gy na behooren van mijn gekongratuleert werd,[474]
De grandesse van mijn diskourse souden u dikrese meer vernoegen[475]
Als u oit de cermony des Werelts dee, wilt u voegen[475-476476]
Na het obidieeren van u alderminsten Sarviteur,[477]
Die u bidt dat gy met u voet-veeg belieft te wandelen door dese deur.[478]

KNIER BINNEN.

KARON KOMT BY FLOORIS, EN DOET HEM OP-STAAN.

469-472 *Kijk met sulke grepen ... stranden*: Kijk, edele dame, hij, in wie welgemanierdheid woont, uw voetveeg, bidt met zulke handgrepen, dat gij u op deze wijze vernederd voelt en hem uw beminnelijke en wellustige lachjes zult zenden, die zó bevallig de zintuigen in brand zetten, dat zij [zelfs] de god van Venus' stranden (Venus) tot aanbidding van haar zou brengen. Spook grijpt Kniertje kennelijk bij de hand en dwingt haar in een nederige positie (*WNT greep* A, I, 3, d). *doorluchtige Madam*: aanspreking tot Kniertje; *doorluchtig* wordt meestal toegepast als epitheton bij vorstelijke en andere aanzienlijke personen (*WNT doorluchtig*, 3). *in wie beleeftheit woont*: onderwerp bij *bidt*; Spook doelt op zichzelf in de derde persoon. *U Schoen-borstel*: Spook doelt op zichzelf; bijstelling bij *in .. woont. u animable lonkjes*: *animable* is een contaminatie van van het Franse *animal* ('dierlijk', wellustig') en *aimable* ('lieftallig'). *jentiel*: bevallig (Fr. *gentil*) (*WNT branden* II (bedr. ww.) F).

473 *Juzjeert by u self*: Oordeel zelf, *WNT jugeeren* 5 (Fr. *juger*).
cortosie: hoffelijke bejegening (Fr. *courtoisie*; *WNT* Aanvullingen *courtoisie* 1). *inflameert*: ontvlamt, (Fr. *inflammabilité*).

474 *honnorable*: hooggeachte (Fr. *honorable*). *na behooren*: op gepaste wijze.
van ... werd: door mij gelukgewenst wordt; *gekongratuleert*: gelukgewenst, (Fr. *congratuler*).

475 *De grandesse van mijn diskourse*: de verhevenheid van mijn woorden; *grandesse*: zie Fr. *grandeur*; *diskourse*: zie Fr. *discours, WNT discours*, 1.

475-476 *souden ... dee*: zou uw welwillendheid meer vergenoegen, dan de conversatie volgens etiquette op aarde u ooit deed (vergenoegde); de incongruentie van subject (*De grandesse van mijn diskourse*) en persoonsvorm (*souden*) is slechts schijn: souden bevat een verbindings-*n*, die *ə* en *u* gescheiden houdt; *dikrese*: welwillendheid, (Fr. *discrétion*; *WNT discretie* 2).

476 *wilt ... Sarviteur*: vrij: voeg u toch naar [de wens] van uw meest gehoorzame en geringe dienaar; *het obidieeren*: lett.: 'het gehoorzamen', (Fr. *obéir*).

477 *wilt ... Sarviteur*: vrij: voeg u toch naar [de wens] van uw meest gehoorzame en geringe dienaar; *het obidieeren*: lett.: 'het gehoorzamen', (Fr. *obéir*).

478 *dat gy ... door dese deur*: dat het u en uw dienaar gelieft door deze deur te wandelen; *gy*, eigenlijk meewerkend voorwerp bij *gelieft*, wordt als onderwerp behandeld.

KARON
Nu suffert, recht jou op, jy moet jou saken mee te woordt ‘staan,[479]
Jan treet-saft, de Solder valt in, hoe is 't hier? selje voort ‘gaan.[480]

FLOORIS
Wel ben ik dan al doodt?

KARON
Hy twijffelt, de goe man.[481]

RADAMANT
Kom voor de Recht-bank en hoor ook u daden an.

LEANDER LEEST.

EAKUS
Flooris Koerten, nu flus gesturven, heeft hem geweldig verloopen[483]
Met vloeken, en schelden, en onrechtvaardig goet te hoopen,[484]
Maar insonderheit door dronkke drinkken, en met dat volle lijf[485]
Teeg hy dan met vuisten en stokken te buffelen op sijn Wijf:[486]
Ja selden Maant of Week wast of sy had blauwe oogen.[487]

RADAMANT
Houdt op. O gruwel! hoe kan dit den Hel gedogen?
Een Vrouw, met wien men trouwt uit alle vriendelijkheidt,[489]

479 ‘: in originaal een dubbele gothische fractuurkomma ter markering van dubbelrijm.
480 ‘: in originaal een dubbele gothische fractuurkomma ter markering van dubbelrijm.
Jan treet-saft: Jan treed-zacht, dus ‘een gemakzuchtig persoon’ (*WNT Jan*, 3, c). *de Solder valt in*: aanduiding van ‘hij geeft een luide boer’ (*WNT zolder*, 1, a, β). *selje voort gaan*: Treed naar voren! Op dreigende toon (*WNT voortgaan (I)* I, 3).
481 *de goe man*: (ironisch) de eerzame burger (*WNT goeman* 1).
483 *flus*: zonet; geassimileerde vorm van *fluks*. *heeft ... verloopen*: is zich geweldig te buiten gegaan (*WNT verlopen (I)* I, 12, b).
484 *onrechtvaardig goet te hoopen*: 1. onrechtvaardig verkregen bezit te verzamelen, 2. op oneerlijke wijze bezit bijeen te garen (*WNT hoopen*, I, 1, b).
485 *insonderheit*: in het bijzonder.
dronkke drinkken: zuipen.
dat volle lijf: dat volgezopen lichaam.
486 *Teeg ... Wijf*: begon hij dan zijn vrouw met (zijn) vuisten en stokken af te rossen; *teeg*: preteritum van *tijgen*
487 *Ja ... oogen*: Ja, er was zelden een maand of week dat zij geen blauwe ogen had; balansschikking die een algemene geldigheid uitdrukt, *ANS*, 1997: 1554 e.v. .
489 *met wien*: *wien* toont een masculiene buigingsvorm, terwijl de referent *Een vrouw* is. *uit alle vriendelijkheidt*: uit liefde.

Wierdt daar ooit manne-vuist of slagen op geleidt?[490]

EAKUS

Dus meldt den inhoudt van zijn dagelijkze leven.[491]

RADAMANT

+O schrik! die men gien plaats in Hel of Aard' kan geven.[492]
Wat staat ons nu te doen? wat straf is wreedt genoegh?[493] +[B4v]

EAKUS

Wie hoorden ooit van een Man die zijn eigen Wijf sloeg.

RADAMANT

Dat men hem tot huspot doet kappen, en werpen hem voor de[495]
honden.

EAKUS

Daar zou hem dan gien Wijve-smijter aan spiegelen kunnen zoo 'er ooit een weer wierdt gevonden:[496]
Laat hem het vel of halen, doet dat zouten, op dat het niet kan vergaan,[497]
Dat kan men dan tot een gedachtenis aan de helsche-poort slaan.[498]

RADAMANT

Ik weet niet wat ik sal, ik ben mijn raadt ten enden.[499]

FLOORIS

Ey! Mannen, recht genadig, wilt mijn een matelik lijden toe-senden.[500]

490 *wierdt*: werd; het preteritum *wierdt* is naar analogie van andere ww-vormen met *e* in infinitief en *ie* in de verl. tijd gevormd; we moeten hier dan van de infinitief *werden* uitgaan (*WNT worden*, inl.). *geleidt*: gelegd.
491 *Dus ... leven*: Aldus luidt de strekking van zijn dagelijks leven; Eakus besluit met deze zin zijn relaas (vss. 484-488) van de Flooris' wandaden.
492 *O schrik!*: O, verschrikkelijk! *men*: ik (*WNT men*, 4,a).
493 *wat straf*: welke straf.
495 *Dat ... honden*: (elliptisch), men moet hem in kleine stukjes laten hakken en hem voor de honden gooien.
496 *hem*: zich. *gien wijve-smijter*: geen man die zijn vrouw slaat (*WNT smijter*, 1). *zoo 'er*: als daar; door vocaalreductie in *daar* ontstaat *der*, daarna door assimilatie '*er*. *wierdt*: werd; preteritum van *werden* (inf.).
497 *Laat ... of halen*: Laat zijn vel afstropen; *hem*: possessieve datief.
498 *tot een gedachtenis*: tot voortdurende herinnering (in aansluiting bij *WNT gedachtenis* II, 1). *de helsche-poort*: de hellepoort.
499 *wat ik sal*: (elliptisch), wat ik moet doen. *ik ... enden*: ik ben ten einde raad.
500 *Ey ... toe-senden*: Och! Mannen, spreek genadevol recht, geef mij een lichte straf.

RADAMANT
Hadje de Beul vermoordt ik hiel het jou ten goe,[501]
Of hadje tien-maal Bankkeroet gespeeldt, maar hier is gien stellen toe.[502]

FLOORIS
De Dronk was de oorsaak dat ik soo de pijpen stelden.[503]

RADAMANT
Ja, steek dronkken een Man doodt, jy selt het nuchteren ontgelden.[504]

FLOORIS
Och! waar ik noch in 't leven ik wed het geschieden niet meer.[505]

RADAMANT
Hoe sullen wy toe? met welken straf betracht ik best mijn eer?[506]

FLOORIS
Mijn lieve Kniertje, hoe rouwt mijn jou geleden plagen.[507]

EAKUS
Ja gallig-berouw heb men gemeenlik op 't endt der Dieve-dagen.

FLOORIS
Genade Vrienden, datje wist hoe mijn boosheidt dit herte quelt,[509]
Ik weet ik sou vry raken, of ten minsten op gien sware peen gestelt.[510]

501 *Hadje ... gespeeldt*: Als je de beul had vermoord of tien keer failliet was gegaan, dan had ik het je in je voordeel aangerekend; *Hadje ... vermoordt* en *hadje ... gespeeldt* zijn conditionele bijzinnen behorend bij de hoofdzin *ik ... ten goe* (vs. 501). *maar ... toe*: maar hier is geen beginnen aan (vgl. *er is geen stellen aan*, in *WNT stellen*, III, 4).

502 *Hadje ... gespeeldt*: Als je de beul had vermoord of tien keer failliet was gegaan, dan had ik het je in je voordeel aangerekend; *Hadje ... vermoordt* en *hadje ... gespeeldt* zijn conditionele bijzinnen behorend bij de hoofdzin *ik ... ten goe* (vs. 501). *maar ... toe*: maar hier is geen beginnen aan (vgl. *er is geen stellen aan*, in *WNT stellen*, III, 4).

503 *dat ... stelden*: dat ik zo de beest uithing (*WNT pijp*, 2, 2°).

504 *steek ... ontgelden*: Als je in je dronkenschap een man dood steekt, dan moet je er voor boeten, als je nuchter bent.

505 *waar ... meer*: leefde ik nog, ik zou plechtig beloven, dat het niet meer zou gebeuren (*WNT wedden* 3 en *MNW wedden* II, 2).

506 *Hoe ... toe?*: Hoe moeten wij verder?, Wat moeten wij hiermee aan? (*WNT toe (I)* II, 2). *met ... eer*: handel ik het best overeenkomstig mijn hoog aanzien (ambt)? (*WNT betrachten* 3 en *eer (I)* 2 en 5).

507 *hoe ... plagen*: wat heb ik spijt van de door jou geleden kwellingen. *gallig-berouw ... Dieve-dagen*: vals berouw heeft men gewoonlijk aan het eind van zijn dagen als dief; *gallig-berouw*: lett.: het berouw dat de misdadiger aan de voet van de galg heeft, svarabhakti-vocaal tussen *l* en niet-dentale consonant (*WNT galgberouw*).

509 *datje*: als je (jullie). *boosheidt*: slechtheid (*WNT boosheid* 3).

510 *Ik ... raken*: (dan) weet ik (dat) ik vrij zou komen. *of ... gestelt*: of tenminste niet op een zware straf (worden) gesteld (*WNT pene (I)* zie ook *peen (III)*).

RADAMANT

Eakus dat wy hem het leven wat verlienden[511]
Om sien of hy daar na een andre straf verdienden?[512]

FLOORIS

Ja wodje dat doen.[513]

EAKUS

Mijn dunkt dat zijn misdaadt al te seer buiten de kerf gaat.[513]

FLOORIS

Ey! wees jy mijn hartste party niet, ik heb het immers zoo quaat.[514]

RADAMANT

Nu kom, ik sal jou uit die kan te drinkken geven,
Daar deur jy datelijk weer raken sult aan 't leven:[516]
Maar slaat jou Wijf geen meer, en seg vry ieder man[517]
Dat men geen straf genoeg hier daar toe vinden kan.[518]

FLOORIS

Dat beloof ik jou op mijn manne waarheit, daar hoefje niet veur te vreesen.[519]

RADAMANT

Wel drink die kan heel uit, over langsaam, soo selje strak levent[520]
wesen.

FLOORIS DRINKT, ONDERTUSSCHEN VERTREKT AL DE SPOOKERY, EEN WEINIG DAAR NA WORD 'ER EEN PISTOOL OF TWEE AF-GESCHOOTEN.

511 *Eakus ... verlienden*: (elliptisch), Eakus, zullen we hem een tijdje het leven schenken (*WNT verleenen,* 4).
512 *Om sien*: om te zien.
513 *wodje*: enclitische vorm: *wolde* + *je* ('wilde je'); hier: 'zou je willen'.
513 *buiten de kerf gaat*: de perken te buiten gaat (*WNT kerf,* 2).
514 *mijn hartste party*: mijn meest onbarmhartige tegenpartij. ik ... quaat: ik ben er immers erg slecht aan toe (*WNT kwaad (I)* A, 4).
516 *Daar deur*: waardoor. *raken ... leven*: het leven zult verkrijgen.
517 *geen meer*: nooit meer, oneig. gebruik (*WNT geen*, V). *vry*: vrijmoedig (*WNT vrij* I, 11).
518 *geen straf genoeg*: geen straf (zwaar) genoeg, niet genoeg straf.
519 *op mijn manne waarheid*: op mijn woord van eer als man.
520 *heel*: geheel. *over langzaam*: zeer langzaam (*WNT overlangzaam*).
- *SPOOKERIJ*: geestverschijningen.

FLOORIS
Wat 's dat? waar ben ik? o bloet Wijf! Besje, vrinde sta mijn by.[521]
Help, onraat, volk, Kniertjen, o menschen! help, ik ben in de ly.[522]

KNIERTJE EN DIEWER, UIT.

KNIERTJE
Wat schort 'er nou jou ongaleke vent? als jy jou gat hebt vol gedronkken[523]
Kanje dan niet te vreen wesen, en zitten daar en ronkken?[524]

FLOORIS
Och! Kniertje leef ik al? voel mijn handen, voel mijn lijf.

DIEWER
Komt het mal weer boven? gans bloet was ik jou Wijf.[526]

FLOORIS
Zeg moer, ben ik ook noch dood?[527]

KNIERTJE
Wel man wat komt jou over?

FLOORIS
Ja zulke dingen als ik in den Hel zag.

DIEWER
't Is hoe langer hoe grover,[528]
Ik denk in de Dronkke-mans Hel, dat jou Wijf wel vleis en bloet kost,[529]
[+]Ik wens 'er nacht en dag om dat zy eens van jou mocht worden verlost. [+]C[1r]

521 *bloet*: krachtterm, die vaak in verbinding met *gans* ('God') een bastaardvloek vormt, zie vs. 526.
522 *ik ... ly*: ik verkeer in moeilijkheden (*WNT lij*, 2).
523 *jou ongaleke vent*: jij beroerde kerel (*WNT ongalijk*, 3). *als ... gedronken*: als jij je zat hebt gedronken (*WNT gat*, 2).
524 *en ... ronkken*: (verbale hendiadys), en daar zitten te ronken.
526 *het mal*: *de dwaasheid* (*WNT mal (II)* I, 2). *gans bloed:* bastaardvloek.
was ... Wijf: Als ik jouw vrouw was, ...!
527 *moer*: moeder. *ook*: misschien.
wat komt jou over?: wat heb je? *Overkomen* was in de zeventiende eeuw scheidbaar (*WNT overkomen (II)* 2, b, β).
528 *hoe ... grover*: hoe langer hoe bonter.
529 *Ik ... kost*: Ik vermoed dat jouw vrouw (een mens) van vlees en bloed in de 'dronkenmans hel' (als jij dronken bent) [nog] goed zou herkennen; *kost*: preteritum van *kunnen*; hier wordt *kennen* voor *kunnen* gebruikt, volkstaal.

FLOORIS
Wel heb ik dan niet doodt geweest? of houje mijn veur 't zotje?[531]

KNIERTJE
Jy doodt geweest! Flooris droomje? wel vaar, of spotje?[532]

FLOORIS
Niet alleen doodt, maar ook in den Hel geweest, daar ik veul kennis sag:[533]
Is Maaike-Buur niet begraven?[534]

DIEWER
Wel neen, wat of deze kapstok praten mag.

FLOORIS
En is Hans de Snyer ook niet, over een uur, aan een hartvang[535]
gesturven?

DIEWER
Rijt jou S. Felten? neen hy, och Heer! zoo was die arme vrouw bedurven.[536]

FLOORIS
Ik hebse nochtans flus beide-gaar in den Hel gezien, zoo 'k niet beter weet,[537]
Wijf zy biechten zulke dingen, ik zeg noch zy dochten niet een beet.[538]

531 *heb*: ben. *of ... zotje?*: of hou je mij voor de gek?
532 *vaar*: vader.
533 *daar ... zag*: waar ik veel bekenden zag (*WNT kennis* A, III, 5).
534 *Maaike-Buur*: buurvrouw Maaike. *wat ... mag*: (elliptisch), ik vraag me af waarover deze zot het heeft (*WNT kapstok* III).
535 *Hans de Snyer*: persoonsnaam, waarin *de Snyer* een toenaam is met de betekenis 'kleermaker'.
over een uur: een uur geleden.
een hartvang: lett.: 'hartkramp', dus: 'hartinfarct' (*WNT hartvang*, 1).
536 *Rijt jou S. Felten?*: (verwensing) heb je last van de vallende ziekte? *S. Felten* is een verbastering van Sint Valentijn en wordt door de klank van het woord in verband gebracht met de vallende ziekte (Veltin: fällt hin). (Zie Van Sterkenburg 1997 s.v. *Velten* en *WNT Felten*, verder *WNT rijden* I, II, 7). *neen hy*: (elliptisch), Nee, hij is niet gestorven. *zoo ... bedurven*: dan zou die arme vrouw in het ongeluk gestort zijn (*WNT bederven (II)* II, A, 1).
537 *hebse*: enclitische vorm van *heb* + *se* ('hen'). *flus*: zo-even. *beide-gaar*: allebei.
538 *ik ... beet*: ik zeg zelfs: zij deugden in het geheel niet; *dochten*: preteritum van *dogen* ('deugen') (*MNW dogen* (1ste art.)).

KNIERTJE
Schaamje datje van de vroome quaat zegt, het bennen lui met eeren.[539]

FLOORIS
En het Docter Nikaziaan, in de voor-avont, ook niet by mijn geweest?[540]

KNIERTJE
Het lijkt wel scheeren.

FLOORIS
Jy scheert mijn: zeker Leander was 'er by, en Hans ook, korts voor zijn doodt.[541]

KNIERTJE
Ey Moertje! haalt de lui, zy woonen hier toch by, zoo ziet hy de leugens klaar en bloot.[542]

FLOORIS
Och! Wijf, ik ben zoo verschooten, ik had veur zeker in den Hel moeten blijven[543]
Had ik geen beterschop belooft van dronkke drinkken, veur al niet op jou te kijven,[544]
Veul minder jou te smijten, gans de Preezes grimden zoo, zie daar,[545]
Ik zel jou zoo lief hebben als mijn selfs, en houdt dat vry veur waar;[546]
Heer zy dreigden mijn met sulke plagen, 'k begon van angst te swieten.[547]

539 *van ... zegt*: van de deugdzamen kwaad spreekt; *vroome*: het gesubstantiveerde bijv.nw. *vroom*, mv. gaat meestal op *-e* uit. *het ... eeren*: het zijn fatsoenlijke mensen.
540 *het (...) geweest*: is (...) geweest; bij ww. *zijn* werd vaak *hebben* als hulpww. gebruikt. *Het ... scheeren*: Het lijkt wel gekheid maken (*WNT scheren (III)* A, 1).
541 *Jy scheert mijn*: Jij houdt mij voor de gek (met nadruk op *mijn*).
korts: kort (met adverbiale *s*).
542 *Ey*: Och (aansporing). *klaar en bloot*: (tautologie), overduidelijk (*WNT klaar* III, G en *WNT bloot* II, 6).
543 *ik ben zoo verschooten*: ik ben zo angstig geweest (van kleur verschoten, lijkbleek) (*WNT verschieten (I)* III, 10).
544 *Had ... te smijten*: voorwaardelijke bijzin bij de hoofdzin *ik ... blijven.*: *smijten*: slaan.
545 *Had ... te smijten*: voorwaardelijke bijzin bij de hoofdzin *ik ... blijven.*: *smijten*: slaan.
gans: (bastaardvloek), God. *de Preezes grimden*: de praeses was vertoornd ; *Preezes*: hier 'voorzitter van de rechtbank' (in de hel) (*WNT grimmen (I)* 1).
546 *Ik ... selfs*: vgl. '[...] gij zult uw naaste liefhebben als uzelf.' Romeinen 13,9. Flooris legt een eed van vroomheid af in bewoordingen uit de Bijbel. *en ... waar*: en geloof zeker (ev. toch) dat dat waar is (*WNT vrij* VII, 39 en 38).
547 *plagen*: kwellingen (*WNT plaag* A, 3).

KNIERTJE
Mocht dat geschien, ik sou mijn selfs wel gelukkig hieten:
Maar jy hebt het gedroomt loof ik.[549]

FLOORIS
Neen by gort, ik heb het gesien.

KNIERTJE
Jy recht met jou dronkken hooft wat uit, jy bent een borsje zoo ik[550]
mien:
Siet Flooris, ik wil het niet langer verdragen, daar meugje jou na schikken.[551]

FLOORIS
Ey Kniertje! breek mijn beroide hooft niet hielendal aan stikken.[552]

KNIERTJE
Jy selt het noch zoo maken dat ik een schei-brief sal halen gaan.[553]

FLOORIS
Maar Wijf, sel men zoo aanspreken een die strak is op-gestaan?[554]
Hebje meelijden met jou Man, zoo maak mijn hert niet ongeruster.[555]

KNIERTJE
Ik weet wel wat ik seg, spiegelt jou iens aan mijn Zuster,[556]
Die met 'er Man als lammeren samen gaan op en neer.[557]

FLOORIS
Dat selle wy voortaan ook doen, zie daar Kniertjen, ik sweer.

NIKAZIAAN UIT.

549 *loof ik*: geloof ik. *by gort*: (bastaardvloek), bij God.
550 *Jy ... mien*: Jij brengt (heel) wat teweeg met je dronken kop, je bent een drinkebroer, dat vind ik; *borsje*: (door assimilatie is *t* gesyncopeerd); met *zoo ik mien* versterkt de spreker het voorgaande (*WNTuitrichten* 1, b en *borst (I)*).
551 *daar ... schikken*: daar moet je je in schikken.
552 *breek ... stikken*: Sla mijn verbijsterde hoofd niet helemaal kapot; Kniertje slaat Flooris kennelijk op zijn hoofd (*WNT berooid* 3).
553 *dat ... gaan*: dat ik zal gaan scheiden; een *schei-brief* ('scheidingdocument') is een verklaring die in het bijzijn van getuigen wordt opgetekend (*WNT scheibrief* 2).
554 *sel ... op-gestaan*: behoort men (moet je) iemand die zonet (uit de dood) is opgestaan, op deze wijze aanspreken?
555 *Hebje ... Man*: (conditionele bijzin), Als je (....).
556 *wel*: heel goed.
557 *als lammeren .. neer*: zachtmoedig samen (met haar man) in voor- en tegenspoed optrekt, (met sexuele connotatie).

NIKAZIAAN
Gebuurtjes wat 's 'er gaans? zijt gy om mijn verlegen?[559]

KNIERTJE
Ja Domine, onse Flooris heeft een wolk in zijn hooft gekregen.[560]

FLOORIS
Als 't is mijn Heer, was jy hier flus niet doen ik op mijn uitterst lag?[561]

NIKAZIAAN
Och neen! ik hebje in geen maant gesien, 'k laat staan van desen dag.[562]

MAAIKEN UIT.

MAAIKE
Wel Knierken, pais 'k ik g'en hebt de Vroet-vrou noch niet van nooden,[563]
[+]Dage de gebuuren t'zamen roept.[564a]

[+][C1v]

KNIERTJE
Neen Maaiken, maar ik hebje ontbooden
Om dat mijn Man zei datje doodt waart, en dat hy jou in den Hel
gesien hadt.

MAAIKE
Ba s'jaes wat vies'er figuer is dit? gebuur wat kout is dat?[566]

FLOOR IS
Ik weet 'er niet op te zeggen, zoo begoogeltmen mijn oogen.[567]

559 *Gebuurtjes*: Buurtjes; *ge-* drukt 'samen' uit, dus hier 'buren die bijeen zijn' *zijt (...) verlegen*: heeft (...) nodig.
560 *Domine*: Heer (plechtige aanspreking). *een ... hooft*: iets troebels of duisters in zijn hoofd, dat hem belet om helder te denken.
561 *Als 't is*: (elliptisch), Gelijk het is! Zo is het! (*WNT als* (4de art.) I, 1, c).
flus: zo-even; verbastering van *fluks. doen ... lag*: toen ik stervend was.
562 *'k laat staan van*: lett.: 'ik spreek niet van', dus: 'afgezien van'.
563 *pais 'k ik ... nooden*: ik denk , heb je de vroedvrouw nog nodig? Want je roept de buren samen; herhaling van *ik* is o.a. Brabants (*WNT peizen (I)*).
564a *pais 'k ik ... nooden*: ik denk , heb je de vroedvrouw nog nodig? Want je roept de buren samen; herhaling van *ik* is o.a. Brabants (*WNT peizen (I)*).
566 *Ba s'jaes*: Wel Jezus! (bastaard-vloek). *wat ... dit?*: wat is dit voor grappenmaker (rare kerel)!; *vies'er*: na uitroepend *wat* heeft het adjectief vaak een *-er* uitgang (Koelmans 1970, Paardekooper 1970 en *WNT vies* I, 4 en I, 2, b en *figuur* 2 (laatste schrapje)). *wat ... dat?*: wat voor praat is dat? (*WNT kout* 2, a).
567 *zoo ... oogen*: 1. zo bedriegen me mijn ogen; 2. zo draait men mij een rad voor ogen; incongruentie in getal tussen persoonsvorm en onderwerp.

DIEWER, LEANDER EN HANS, UIT.

DIEWER
Zie hier is Hans. Swager beken jy nou niet datje hebt geloogen?[568]

LEANDER
Wel Flooris-buur wat is jou seggen?[569]

FLOORIS
Maar geef mijn recht bescheit,
Heb jy en Hans mijn flus niet t'samen t'huis geleidt?[570]

LEANDER
Ik heb den heelen dag niet uit geweest als nou jou Schoon-moeder mijn komt halen.[571]

FLOORIS
Dat is een drollig verstandt.[572]

DIEWER
Zoo loopen jou dronkke zinnen malen;
Want jy waart flus soo krom dat wy jou niet krijgen konnen na het bedt,[573]
En daar van hebben wy jou op dese stoel te slapen geset.[574]

FLOORIS
Ik voel immers niet; en de dronk pleeg mijn somtijdts het hooft seer te maken.[575]

KNIERTJE
Ja jy wordt het soo gewent dat een mooie stoot jou niet kan raken.[576]

568 *Swager*: schoonzoon (vocatief) (*WNT zwager (I)* A, II, 3).
569 *jou seggen*: jouw antwoord. *Maar ... bescheit*: maar, geef mij (nu eens) juiste informatie.
570 *flus*: zo-even.
571 *niet* (...) *als*: niet (...) behalve (*WNT als* (4de art.) I, 2).
572 *Dat ... verstandt*: Dat is een vreemde voorstelling van zaken; zie ook vs. 232: *was ik zoo drollig niet* (*WNT verstand*, A, II, 8, c en *drollig* A, 3). *Zoo ... malen*: Zo is je dronken geest aan het malen; de inf. *malen* functioneert als een predicatief attribuut bij *loopen* (WNT *loopen* I, 19 en *malen (II)* 3).
573 *krom*: dronken (*WNT krom*, 3, c).
574 *daar van*: dus, om die reden.
575 *immers niet*: volstrekt niets.
pleeg ... maken: veroorzaakt mij soms hoofdpijn.
576 *dat ... raken*: dat je niet eens een harde klap voelt.

FLOORIS
Zeg Hans, was jy hier niet toen ik jou mijn Doodt-zeel maken dee?[577]

HANS
Ik heb den heelen dag buiten geweest, en koom nu effen in stee.[578]

FLOORIS
Zoo ben ik uitgeleert, heb ik mijn zinnen dan hiel verlooren?[579]

KNIERTJE
Ik seg noch, dat doet dat jy al jou wijsheidt laat in de Bier-kan[580]
smooren.

NIKAZIAAN
Wel Flooris wat is jou geschiet? waarom legje over-hoop?[581]

FLOORIS
Om dat ik heb doodt geweest.

NIKAZIAAN
Jou verstandt is op de loop.[582]

FLOORIS
En daar by raakten ik in den Hel, daar sy mijn te degen wouden plagen,[583]
Om dat ik somtijdts soo mijn Wijf wat heb geslagen.

MAAIKEN
Ba s'jaes, wat een gruwel! gebuur darfde gy ou Huis-vrouw slaan?[585]

577 *Doodt-zeel*: lijst van genodigden voor een begrafenis,.; *-zeel* is samengetrokken uit *cedel* door syncope van *d (WNT dood*, Samenst.).
578 *buiten* (...) *in stee*: tegenstelling tussen *buiten* ('op het platteland') en *in stee* ('in de stad'). *effen*: net.
579 *Zoo ... verlooren*?: Dan ben ik ten einde raad. Ben ik mijn verstand dan geheel kwijtgeraakt? (*WNT uitgeleerd* 1, a, 1^0).
580 *dat ... smooren*: dat komt (door)dat jij je hele wijsheid in de bierkan laat verdwijnen (verzuipen) (*WNT smoren* A, 1 en 4).
581 *waarom ... over-hoop?*: Waarom ben je in de war?
582 *op de loop*: op hol geslagen, in de war (*WNT loop (I)* 1 (kol. 2806, 2807)).
583 *daar sy ... plagen*: alwaar zij mij zwaar wilden straffen (*WNT terdege* (bijw.) B, 3).
585 *Ba s'jaes*: Wel Jezus! (bastaardvloek). *wat een gruwel*: Wat een afschuwelijke daad! *gebuur ... slaan*: Buurman, had je het lef je echtgenote slaan?; vervoegingen van *dorren* en *durven* zijn door elkaar gaan lopen; *darfde* kan de zwakbetoonde vorm van *darfdy* zijn, waarin de *-y* het pers. vnw *gy* is (*WNT durven*, 3).

Bescharm ons, *ô Innocentius!* de wareldt sou'er om vergaan.[586]

FLOORIS
Dat sei de Drommel ook; maar hy gaf mijn dese Kan met drank die mijn weer in 't leven stelden.[587]

KNIERTJE
Lieg al voort: ik hebse hier flus by jou neer geset, om of jou de na-dorst quelden.[588]

NIKAZIAAN
Ik sal jou de saak wel beduiden waar uit dat dit ontstaat,[589]
De humeuren, door de heete drank, zijn ontstelt geweest tot in de hoogste graat,[590]
En die dampen vertoonen de oogen vaak onmogelijke dingen,[591]
Daarom, wil jy geraden zijn, soo moetje jou bedwingen,[592]
Want, *nunc in te cadunt folio, post cadent arbores*, mogelijk heeft jou dit gesicht doen sien,[593]
Zoo gy u niet betert, iets dat namaals sal geschien.[594]

586 *Bescharm ... Innocentius*: toen deze klucht werd opgevoerd, c.q. uitgegeven, was Innocentius X (1644-1655) paus; verder betekent het woord *innocent* in de 17de eeuw 'onnozel(e)', 'idioot'. Wanneer deze laatste notie meespeelt, zal de uitroep tegelijkertijd Flooris betreffen. *de ... vergaan*: het mensdom zou om die reden ten onder gaan (naar de hel worden verwezen) (WNT *wereld* III en *vergaan* 6).
587 *de Drommel*: eufemisme voor het taboe 'de duivel'.
588 *om ... quelden*: voor het geval dat de nadorst je kwelde; lett.: 'bij jou de nadorst'.
589 *wel beduiden*: duidelijk uitleggen; de komma aan het eind van deze regel heeft de functie van dubbele punt.
590 *De humeuren ... graat*: De menselijke vochten zijn door de sterke drank tot in de hoogste graad in beroering geraakt; *De humeuren*: in de geneeskunde uit die tijd nam men aan dat de gemoedsgesteldheid van de mens bepaald werd door de verhouding van vier vochten in het menselijk lichaam: bloed, gele gal, flegma, zwarte gal (*WP* Galenus en element (1), *WNT humeur*, 1). *de heete drank*: de sterke drank, zoals jenever, brandewijn (*WNT heet (III)* I, A, 2).
591 *die dampen*: volgens de oude geneeskunde veroorzaken opstijgende dampen een bepaalde gemoedsgesteldheid; ook de uitwerkingen van alcohol worden als opstijgende dampen beschouwd (*WNT damp (I)* 2, eerste schrapje).
onmogelijke dingen: dingen die niet kunnen gebeuren.
592 *wil ... zijn*: als je welberaden wilt zijn.
593 *nunc ... arbores*: (spreekwoord), nu, eerst vallen de bladeren, later vallen de bomen, dus: 'het wordt van kwaad tot erger', naar Plautus, *Menaechmi*, 375: 'Folia nunc cadunt, tum arbores in te cadent.' *dit gesicht*: dit visioen.
594 *Zoo ... betert*: voorwaardelijke bijzin bij *sal geschien* die de hoofdzin onderbreekt en die waarschijnlijk op lagere toon werd uitgesproken.

FLOORIS

't Moet dan soo wesen, en ik beloof jou dat ik mijn voortaan soo schrikkelijk sal wachten.[595]

KNIERTJE

Dat sal ook dienen te zijn, of ik sal van jou te scheiden trachten.[596]

FLOORIS

Gort Wijf datje wist hoe ik mijn nou beteren sal, 'k weet gewis[597]
Datje seggen soudt hy is de deugt selfs, soo 'er een op de Wereldt is.[598]

KNIERTJE

[+]Wel nou, soo sellen wy dan vreedig leven, want dat blijft hier verbonden.[599]

[+][C2r]

DIEWER

Och! Heer, een huis blijft altijdt staan gebouwt op vreedens gronden.[600]

MAAIKEN

Gy segges wel Moejer, de vree verdrijft de smart.[601]

FLOORIS

Koom vrienden ga mee in de Keuken, en drinkken eens de swarigheidt van 't hart.[602]

NIKAZIAAN

Ja als den Docter 'er by is soo moogje wel eens slikken,[603]
Maar anders moetje jou leven heel stil en soober schikken.[604]

595 *dat ... wachten*: dat ik mij voortaan in zeer hoge mate in acht zal nemen; *soo* en *schikkelijk* zijn bijw. van graad (*WNT wachten* I, 2, a).
596 *Dat ..., of*: Dat moet ook, of [anders]...
597 *Gort*: God (bastaardvloek). *datje wist*: (elliptisch), als je [eens] wist.
598 hy ... is: als er iemand op aarde [deugdzaam] is, dan is hij de deugd zelf; *selfs*: versteende genitief.
599 *soo ... vreedig leven*: op deze wijze zullen wij dan in harmonie (eensgezind) samenleven; *sellen* (*zellen*) is plat Hollands. *want ... verbonden*: want dat (het huwelijk) blijft hier (in dit huis) onontbonden.
600 *een ... gronden*: een huishouden dat gebouwd is op fundamenten van vrede, blijft in stand.
601 *wel*: goed.
602 *en ... hart*: en drinkt de zwaar-moedigheid uit het hart (weg); samengetrokken in *ga* (*WNT zwarigheid* III, 6).
603 *soo*: expletief of versterkend *zo. moogje* (...) *slikken*: mag je (...) drinken (*WNT slikken (I)* 3, b).
604 *schikken*: inrichten.

LEANDER

Die Vogel is getemt, en voelt noch stoot of slag,[605]
En leidt de grondt van menigen vernoegden dag.[606]

KNIERTJE

Mijn rouw-verdrijver, dese voet van vriendtschap troontme[607]
Ten hoogsten om u dit te loonen: maar verschoontme[608]
Voor op-spraak, naderhandt soo kroonen wy mijn Man.[609]

LEANDER

Nu koom, dat hy van ons niet quaats vermoeden kan.[610]

UIT.

J. NOOZEMAN.

605 *Die Vogel*: die vent. *en ... slag*: en bemerkt geen kwaad of list (*WNT stoot*, 7 en *slag* 24).
606 *En ... dag*: en legt het fundament voor meer dan één aangename dag.
607 *dese ... loonen*: dit bewijs van vriendschap noopt me ten zeerste om u hiervoor te belonen; er volgt kennelijk een omhelzing, of iets dergelijks (*WNT troonen,* I, 1).
608 *dese ... loonen*: dit bewijs van vriendschap noopt me ten zeerste om u hiervoor te belonen; er volgt kennelijk een omhelzing, of iets dergelijks (*WNT troonen,* I, 1).
609 *kroonen wy mijn Man*: zegswijze voor 'bedriegen wij mijn echtgenoot', vgl. 'het opzetten van horens' (*WNT kronen*, 4).
610 *dat*: opdat. *niet quaats*: niets slechts, geen kwaad.

Bibliografie

Van der Aa 1839-1851: A.J. van der Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, 13 dl., Gorinchem.
Albach 1977: B. Albach, *Langs kermissen en hoven. Ontstaan en kroniek van een Nederlands toneelgezelschap in de 17de eeuw*, Zutphen.
Albach 1994: B. Albach, 'Een onvergetelijke Ariane. De eerste Amsterdamse toneelspeelster'. In: *Spiegel Historiael* 29, p. 79-83.
Albach 1996: B. Albach, '30 juni 1655. Ariana Nooseman ontvangt fl. 76.50 voor zeventien optredens in de Schouwburg. De eerste vrouw op het toneel van de Schouwburg'. In: Erenstein, R.L. (hoofdred.), *Een theatergeschiedenis der Nederlanden. Tien eeuwen drama en theater in Nederland en Vlaanderen*, Amsterdam, p. 234-241.
***Amoreuse liedekens* 1984**: *Amoreuse liedekens*, fotografische herdruk, ingeleid en toegelicht door J. Klatter, Amsterdam, Alphen aan den Rijn.
***ANS* 1997:** W. Haesereyn, K.Romijn, G. Geerts [e.a.], *Algemene Nederlandse Spraakkunst* , 2de geh. herz. dr., 2dln., Groningen.
Apeldoorn 1925: L.J. van Apeldoorn, *Geschiedenis van het Nederlandsche huwelijksrecht*, Amsterdam.
De Balbian Verster 1970: J.F.L. de Balbian Verster, *Burgemeesters van Amsterdam in de 17e en 18e eeuw*. Naar de oorspronkelijke uitgave van 1932 in reprint uitgegeven door de Vereniging 'Vrienden van het Amsterdam-boek', Amsterdam.
Barlaeus/Van der Woude 1967: Caspar Barlaeus, *Mercator Sapiens. Oratie gehouden bij de inwijding van de Illustere school te Amsterdam op 9 januari 1632*. Met Nederlandse vertaling en inleiding uitgegeven door S. van der Woude, Amsterdam.
Bartelink 1999: G.J.M. Bartelink, *Latijnse citaten en gezegden*, 3e herz. dr., Utrecht.
Van den Berg 1943: B. van den Berg, 'Boers en beschaafd in het begin der 17e eeuw'. In: *De Nieuwe Taalgids* 37, p. 242-246.
Van den Bergh 1972: H. van den Bergh, *Konstanten in de komedie. Een onderzoek naar komische werking en ervaring*, Amsterdam.
Blécourt & Japikse 1919: A.S. Blécourt & N. Japikse, *Klein plakkaatboek van Nederland (...)*, Groningen, Den Haag.
Boccaccio/Breughel 1605: I. Boccaccio, De tweede 50. lustige historien ofte nieuwicheden, [vertaald door G.H. van Breughel], Amstelredam.
Boccaccio/Coornhert 1644: I. Boccaccio, Vijftig lustige historien ofte nyeuwicheden, [vertaald door D.V. Coornhert], Amsterdam.
Böse 1985: J.H. Böse, *Prostitutie in de literatuur van de zeventiende eeuw. 'Had de mensch met één vrou niet connen leven ...'*, Zutphen.
Bredero 1942: Bredero, G.A., *Spaanschen Brabander*. In: G.A. Bredero, *Toneelspelen*, Amsterdam.
Bredero/Chamuleau & Adema 1983: G.A. Bredero, De klucht van de Meulenaer, vertaald en verzorgd door R.B.F.M. Chamuleau en H. Adema, Leeuwarden.
Bredero/Daan 1971: G.A. Bredero, *Kluchten*, ingeleid en toegelicht door J. Daan, Culemborg.

Bredero/Daan 1977: G.A. Bredero, *Klucht van de koe*, ed. Jo Daan, Culemborg.
Bredero/Grootes 1999: G.A. Bredero, *Moortje* en *Spaanschen Brabander*, ed. E.K. Grootes, Amsterdam.
Bredero/Stoett 1931: G.A. Bredero, *Moortje*, uitgegeven en toegelicht door F.A. Stoett, Zutphen.
Bredero/Stutterheim 1974: G.A. Bredero, *Spaanschen Brabander*, ingeleid en toegelicht door C.F.P. Stutterheim, Culemborg.
Bredero/Zaalberg & De Haan 1972: G.A. Bredero, *Over-gesette Lucelle*, ingeleid en toegelicht door C.A. Zaalberg, met medewerking van M.J.M. de Haan, Culemborg.
Van Bree 1977: C. van Bree, *Leerboek voor de historische grammatica van het Nederlands*, Groningen.
Breughel/Van Leuvensteijn 1985: *De kluchten van Gerrit Hendericxsz van Breughel*, tekstuitgave met inleiding, taalkundige studies en tekstverklaringen door J.A. van Leuvensteijn, 3 dln., Amsterdam.
Brinkkemper & Soepnel 1989: Simpha Brinkkemper en Ine Soepnel, *Apollo en Christus. Klassieke en christelijke denkbeelden in de Nederlandse renaissance-literatuur*, Zutphen.
Coffeng 1965: Joh.M. Coffeng, *Lexicon van Nederlandse tonelisten*, Amsterdam.
Crena de Iongh 1959: A.C. Crena de Iongh, *G.C. van Santen's* Lichte Wigger *en* Snappende Siitgen, Assen.
Van Deursen 1980: A. Th. van Deursen, *Het kopergeld van de Gouden Eeuw*. dl. 4: *Hel en hemel*, Assen.
Van Deursen 1991: A. Th. van Deursen, *Mensen van klein vermogen. Het kopergeld van de Gouden Eeuw,* Amsterdam.
Van Dillen 1954: J.G. van Dillen, *Omvang en samenstelling van de bevolking van Amsterdam in de 17de en 18de eeuw*, Amsterdam.
Doorninck & De Kempenaar 1970: J.I. van Doorninck en A. de Kempenaar, *Vermomde en naamloze schrijvers opgespoord op het gebied der Nederlandsche en Vlaamsche letteren*, Amsterdam.
Van Eeghen 1957: I.H. van Eeghen, 'De eerste jaren van het athenaeum'. In: *Het illustere begin van het Athenaeum*, Amsterdam, p. 8-15.
Emmer 2000: P.C. Emmer, *De Nederlandse slavenhandel 1500-1850*, Amsterdam.
Franssen 1993: P.J.A. Franssen, '17 Augustus 1479: Gerard Leeu voltooit te Gouda het drukken van Die hystorie van Reynaert die vos. Oude verhalen voor nieuwe lezers'. In: Schenkeveld- Van der Dussen, M.A. (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, Groningen, p. 109-114.
Frijhoff 1997: Willem Frijhoff, 'Het Amsterdamse Athenaeum in het academisch landschap van de zeventiende eeuw'. In: Haitsma Mulier, E.O.G., Heesakkers, C.L., et. al. (red), *Athenaeum Illustre. Elf studies over de Amsterdamse Doorluchtige School 1632-1877*, Amsterdam, p. 37-66.
Geerts 1966: G. Geerts, *Genus en geslacht in de gouden eeuw. Een bijdrage tot de studie van de nominale klassificatie en daarmee samenhangende adnominale flexievormen en pronominale verschijnselen in Hollands taalgebruik van de zeventiende eeuw*, [z.p.].

Van Gelder 1980: E. van Gelder, *De Nederlandse munten*, Utrecht [etc.].
Gijswijt-Hofstra 1987a: Marijke Gijswijt-Hofstra, 'Toverij voor Zeeuwse magistraten en kerkeraden, zestiende tot twintigste eeuw'. In: Gijswijt-Hofstra, M. en Frijhoff, W. (red.), *Nederland betoverd. Toverij en Hekserij van de veertiende tot in de twintigste eeuw*, Amsterdam, p. 94-106.
Gijswijt-Hofstra 1987b: Marijke Gijswijt-Hofstra, 'Hoofdlijnen en interpretaties van Nederlandse toverij en hekserij'. In: M. Gijswijt-Hofstra en W. Frijhoff (red.), *Nederland betoverd. Toverij en Hekserij van de veertiende tot in de twintigste eeuw*, Amsterdam, p. 256-279.
Van Gils 1917: J.B.F. van Gils, *De dokter in de oude Nederlandsche tooneelliteratuur*, Haarlem.
Goossens 1991: J. Goossens, 'Ik en Trijntje Cornelis'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 107, p. 1-19.
Grimel 1987: P.Grimel, *The dictionary of Classical mythology*, vert. door A.R. Maxwell-Hyslopp, Oxford.
De Groot 1965: H. de Groot, *Inleidinge tot de Hollandsche Rechts-geleerdheid*. Ed. F. Dovring, H.F.W.D. Fischer, E.M. Meijers, Leiden.
Grootes 1988: E.K. Grootes, *Het literaire leven in de zeventiende eeuw*, 2e herz. dr., Leiden.
***Haerlems Oudt Liedt-Boeck* ca. 1640**: *Haerlems Oudt Liedt-Boeck, Inhoudende Veele Historiale ende Amoureuse Liedekens*, Haerlem.
Haitsma Mulier 1997: E.O.G. Haitsma Mulier, 'Geschiedbeoefening en geschiedopvatting aan het Amsterdamse Athenaeum Illustre'. In: E.O.G. Haitsma Mulier, C.L. Heesakkers, et. al. (red.), *Athenaeum Illustre. Elf studies over de Amsterdamse Doorluchtige School 1632-1877*, Amsterdam, p. 67-90.
Haks, 1985: D. Haks, *Huwelijk en gezin in Holland in de 17de en 18de eeuw (...),* Utrecht.
Van Hamel 1973: A.G. van Hamel, *Zeventiende-eeuwsche opvattingen en theorieën over litteratuur in Nederland*, 2de, ongewijzigde dr., Utrecht.
Harrebomée 1858-1870: P.J. Harrebomée, *Spreekwoordenboek der Nederlandsche taal of verzameling van Nederlandsche spreekwoorden en spreekwoordelijke uitdrukkingen van vroegeren en lateren tijd*, 3 dln., Utrecht.
Heesakkers 1982: C.L. Heesakkers, 'Foundation and early development of the Athenaeum Illustre at Amsterdam'. In: *Lias. Sources and documents relating to the early modern history of ideas* 9, p. 3-18.
Heesakkers, Rademaker & Blok 1982: C.L. Heesakkers, C.S.M. Rademaker en F.F. Blok, *Vossius en Barlaeus. Twee helden die der dingen diept en steilt' afpeilen. Het Athenaeum Illustre en zijn eerste hoogleraren*, Amsterdam.
Van der Heijden 1998: M.P.C. van der Heijden, *Huwelijk in Holland. stedelijke rechtspraak en kerkelijke tucht, 1500-1700*, Amsterdam.
Hellinga 1957: W. Gs Hellinga, 'Het athenaeum en de anderen'. In: *Het illustere begin van het Athenaeum*, Amsterdam, p. 16-19.
Van Helten 1881: W.L. van Helten, *Vondel's taal. Een proeve van onderzoek naar de grammatica van het Nederlandsch der zeventiende eeuw. Vormleer*, Rotterdam.

Hermesdorf 1957: B.H.D. Hermesdorf, *De herberg in de Nederlanden. Een blik in de beschavingsgeschiedenis,* Assen.
Hermkens & Van de Ketterij 1980/1984: H.M. Hermkens en C. van de Ketterij, *Grammaticale interpretatie van zeventiende-eeuwse teksten. Instructiegrammatica*, Groningen.
Hermkens 1964: H.M. Hermkens, *Bijdrage tot de hernieuwde studie van Constantijn Huygens' gedichten*, Nijmegen.
Hermkens 1981: H.M. Hermkens, 'Het genus in het Hollands van de zeventiende eeuw'. In: *Studies voor Damsteegt*, Leiden, p. 65-77.
Hermkens 1988: H.M. Hermkens, 'De gebiedende wijs in zeventiende-eeuwse teksten, voornamelijk van Huygens. Een regressief-diachronische benadering'. In: J.A. van Leuvensteijn [red.], *Uitgangspunten en toepassingen. Taalkundige studies over Middelnederlands en zestiende- en zeventiende-eeuws Nederlands*, Amsterdam, p. 175-191.
Hermkens 2003: H.M. Hermkens, , 'Pronominale aanspreekvormen en imperatief bij de humanistische grammatici'. In: E. Ruijsendaal, G. Rutten, F. Vonk (red.): *Bon jours* Neef, *ghoeden dagh* Cozyn, Münster, p. 55-64.
Hoftijzer & Lankhorst 2000: P. Hoftijzer, en O. Lankhorst, *Drukkers, boekverkopers en lezers tijdens de Republiek*, tweede, herziene druk, Den Haag.
Hooft & Noozeman/Van Leuvensteijn & Stuart 1999: W.D. Hooft, *Door-trapte Meelis* en J. Noozeman, *Lichte Klaartje*, uitgegeven door Arjan van Leuvensteijn en Jeanine Stuart, Amsterdam, Münster.
Horatius/Schrijvers 1980: Horatius, *Ars Poetica*, ingeleid, verantwoord, vertaald en voorzien van een nabeschouwing over Horatius' dichterlijk voortleven bij Bilderdijk door P.H. Schrijvers, Amsterdam.
Hummelen 1982: W.M.H. Hummelen, *Amsterdams toneel in het begin van de Gouden Eeuw. Studies over het Wit Lavendel en de Nederduytsche Academie*, Den Haag.
Hüsken 2001: W. Hüsken, , [recensie van W.D. Hooft, *Doortrapte Meelis* en J. Noozeman, *Lichte Klaartje*, ed. van A. van Leuvensteijn en J. Stuart, Amsterdam, 1999]. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 117 (2001), p. 208-210.
Huygens/Hermkens 1987-1992: Constantijn Huygens, *Trijntje Cornelis*, ed. H.M. Hermkens, 4 bnd., Utrecht.
***Iepersch Oud-liedboek* 1962**: *Iepersch Oud-liedboek*. Teksten en Melodieën uit den volksmond opgeteekend door Albert Blyau en Marcellus Tasseel, [z.p.].
De Jong 1955: K.H.E. de Jong, *De zwarte magie*, tweede herziene druk, 's-Gravenhage.
Joyce 1934: G.H. Joyce, *Die christliche Ehe*. Leipzig.
Van de Ketterij 1981: C. van de Ketterij, 'Over het annoteren van teksten'. In: *Studies voor Damsteegt*, Leiden, p. 115-128.
Kleerkooper & Van Stockum 1914-1916: *De boekhandel te Amsterdam voornamelijk in de 17^{e} eeuw*. Biographische en geschiedkundige aanteekeningen verzameld door M.M. Kleerkooper, aangevuld en uitgegeven door W.P. van Stockum Jr, 2 dln., 's-Gravenhage.

Klein plakkaatboek 1919: *Klein plakkaatboek van Nederland. Verzameling van ordonnantiën en plakkaten betreffende regeeringsvorm, kerk en rechtspraak (14de eeuw tot 1749)*. Ed. A.S. Blécourt & N. Japikse, Groningen, den Haag.
Klifman 1983: Harm Klifman, *Studies op het gebied van de vroegnieuwnederlandse triviumtraditie (ca. 1550- ca. 1650)*, Dordrecht.
Koelmans 1970: L. Koelmans, 'Wat twivelsamer licht...'. In: *De Nieuwe Taalgids*, 63, p. 299-300.
Koelmans 2001: L. Koelmans, *Het Nederlands van Michiel de Ruyter. Morfologie, woordvorming, syntaxis,* [Assen].
Konst 2003: J.W.H. Konst, *Fortuna, Fatum en Providentia Dei in de Nederlandse tragedie 1600-1720*. Hilversum.
Koppenol 2001: Johan Koppenol, *De Schepping Anno 1654. Oudere letterkunde en de verbeelding*, Amsterdam.
De Korne & Rinkel 1987: Annet de Korne en Tineke Rinkel, *Cursus Zestiende- en Zeventiende-eeuws Nederlands*, Groningen.
Kossmann 1910: E.F. Kossmann, *Das niederländische Faustspiel des 17. Jahrhunderts. Mit einer Beilage über die Haager Bühne 1660 bis 1720*, Den Haag.
Kossmann 1915: E.F. Kossmann, *Nieuwe bijdragen tot de geschiedenis van het Nederlandsche tooneel in de 17e en 18e eeuw*, Den Haag.
Kruyskamp 1947: C. Kruyskamp, *Apologische spreekwoorden*, 's-Gravenhage.
Kuiper 1958: E.J. Kuiper, *De Hollandse 'schoolordre' van 1625. Een studie over het onderwijs op de Latijnse scholen in Nederland in de 17de en 18de eeuw*, Groningen.
Langendijk/Meijer [z.j.]: P. Langendijk, *Krelis Louwen of Alexander de Groote op het poëetemaal*, opnieuw uitgegeven met inleiding en aanteekeningen door C.H.Ph. Meijer, [z.p.].
Leuker 1992: M.-Th. Leuker, *'De last van 't huys, de wil des mans ...'. Frauenbilder und Ehekonzepte im niederländischen Lustspiel des 17. Jahrhunderts*, Münster.
Van Leuvensteijn 1986: J.A. van Leuvensteijn, 'Genus en casus in het dagboek van Wouter Jacobsz'. In: *Voortgang* 7, p. 113-136.
Van Leuvensteijn 1988: J.A. van Leuvensteijn, 'Volgorde van subjecten, objecten en predicaatsnomen in zestiende-eeuws Hollands'. In: J.A. van Leuvensteijn (red.), *Uitgangspunten en toepassingen*, Amsterdam, p. 125-139.
Van Leuvensteijn 1992: J.A. van Leuvensteijn, 'Eine Kluft zwischen "Muttersprache" und "Vatersprache". Adnominale Genusmarkierung in Dialekt und Standardsprache in den Niederlanden um 1600.' In: J.A. van Leuvensteijn & J.B. Berns (eds.), *Dialect and standard language in the English, Dutch, German and Norwegian language areas*. Amsterdam, New York, Oxford, Tokyo.
Van Leuvensteijn 1997: J.A. van Leuvensteijn, 'Vroegnieuwnederlands (circa 1550-1650)'. In: Van den Toorn e.a. (red.) 1997, p. 227-272, 293-334, 357-359.
Van Leuvensteijn 2003: J.A. van Leuvensteijn, 'Epistolaire aanspreekvormen in de correspondentie van Maria van Reigersberch'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 118, p. 288-298.

Van Leuvensteijn & Dekker 1990: J.A. van Leuvensteijn & M.C.H. Dekker, 'Adnominale flexie en genusmarkering in 16de-eeuws Brugs'. In: *Leuvense Bijdragen* 79, p. 257-278.
Van Leuvensteijn & Stalpers 1994: J.A. van Leuvensteijn & D. Stalpers, 'Modaliteit in 16de- en 17de-eeuws Hollands. Voor wie de nuance waardeert.' In: R. Boogaart, J, Noordegraaf (red.), *Nauwe betrekkingen. Voor Theo Janssen bij zijn vijftigste verjaardag*, Amsterdam, Münster, p. 145-154.
Lima 1998: Robert Lima, 'Plutonic magic versus satanic witchcraft in *Tragicomedia de Calixto y Melibea*'. In: *Neophilologus* 82, p. 221-233.
Van Loey 1974: A. van Loey, *Middelnederlandse spraakkunst. Vormleer I*, Groningen.
Lubach 1891: A.E. Lubach, *Over de verbuiging van het werkwoord in het Nederlandsch in de 16de eeuw,* Groningen.
Mathijsen 1995: M. Mathijsen, *Naar de letter. Handboek editiewetenschap*, Assen.
Mathijsen 1997: Marita Mathijsen, *Naar de letter. Handboek editiewetenschap*, tweede herziene oplaag, Den Haag.
***Mnl.Hwdb.* [1976]:** *Middelnederlandsch Handwoordenboek*, bew. door J. Verdam. Onveranderde herdruk en van het woord *sterne* af opnieuw bew. door C.H. Ebbinge Wubben, 's-Gravenhage.
***MNW* 1885-1952**: *Middelnederlandsch Woordenboek*, door E. Verwijs en J. Verdam. 11 dln., 's-Gravenhage.
Van Moerkerken 1898, 1899: P.H. van Moerkerken, *Het Nederlandsch Kluchtspel in de 17de eeuw*, 2 dln., Sneek.
Molhuysen, Kossmann, Blok 1911-1937: P.C. Molhuysen, F.K.H. Kossmann en P.J. Blok (red.), *Nieuw Nederlandsch Biografisch woordenboek*, 10 dl., Leiden.
Moormann & Uitterhoeve 1988: E.M. Moormann en W. Uitterhoeve, *Van Achilleus tot Zeus. Thema's uit de klassieke mythologie in literatuur, muziek, beeldende kunst en theater*, tweede gecorrigeerde druk, Nijmegen.
Morreall 1987: J. Morreall [red.], *The philosophy of laughter and humor*, Albany.
Nauta 1893: G.A. Nauta, Taalkundige aanteekeningen op de werken van G.A. Brederode, Groningen.
Neijt 1994: A.Neijt, *Universele Fonologie. Een inleiding in de klankleer*, Dordrecht.
Nijen Twilhaar 1992: J. Nijen Twilhaar, 'Deflexie en genusverlies'. In: *De Nieuwe Taalgids* 85, p.147-160.
Nooseman 1646: J. Nooseman, *Beroyde Student. Gespeelt op d'Amsterdamse Schouburg den 7 Augusti, 1646*, Amsterdam.
Nooseman 1657: J. Nooseman, *Beroyde Student*, Den Tweeden druck, Amsterdam.
Nooseman 1679: J. Nooseman, *Beroyde Student*, Den derde druck, Amsterdam.
Noozeman 1649: J. Noozeman, *Bedrooge Dronkkaart, of Dronkke-Mans Hel*, [Gespeelt op de Amsterdamsche Schouburg], Amsterdam.
Noseman 1644: J. Noseman, *Hans van Tongen, Razende-Liefdens-Eynd*, Amsterdam.
Oey-de Vita & Geesink 1983: E. Oey-de Vita en M. Geesink, *Academie en Schouwburg. Amsterdams toneelrepertoire1617-1665*, Amsterdam.
Ornée 1981: W.A. Ornée, 'Het kluchtspel in de Nederlanden 1600-1760'. In: *Scenarium* 5, p. 107-121.

Ornée 1985: W.A. Ornée [red.], *Van Bredero tot Langendyk. Een bloemlezing uit de Nederlandse kluchten van het begin van de zeventiende eeuw tot 1730*, Zutphen.
Ornée: W.A. Ornée, 'Gezichtspunten bij de beoordeling van het zeventiende en achttiende eeuwse klucht- en blijspel'. In: *Handelingen van het 32ste Nederlands Filologencongres*, p. 132-140.
Overdiep 1931-1935: Overdiep, G.S., *Zeventiende-eeuwsche syntaxis*, 3 dln., Groningen.
Paardekooper 1970: P.C. Paardekooper, 'Wat vriendelijker schijn ...'. In: *De nieuwe taalgids* 63, p. 15-17.
Van de Pol 1996: L. van de Pol, *Het Amsterdamsch hoerdom. Prostitutie in de zeventiende en achttiende eeuw*, Amsterdam.
Pollmann & Tiggers 1956: J. Pollmann & P. Tiggers, *Nederlands volkslied*, [z.p.].
Porteman 1986: K. Porteman, '"Potterij of Poëterij", of de geïntendeerde toeschouwers in de 17e-eeuwse z.g. ontspannende toneelliteratuur'. In: *Neerlandica Wratislaviensia* III, Wroclaw, 1986.
Porteman 1996: K. Porteman, '18 april 1641. In de Amsterdamse schouwburg gaat Vondels Gebroeders in première. Concept en opvoering van een ambitieus treurspel'. In: R.L. Erenstein, (hoofdred.), *Een theatergeschiedenis der Nederlanden. Tien eeuwen drama en theater in Nederland en Vlaanderen*, Amsterdam, p. 218-224.
Renout/Adema 1998: *Renout van Montalbaen. De vier heemskinderen*. Vertaald en verzorgd door Hessel Adema, Leeuwarden.
De Ridder-Symoens 1978: H. de Ridder-Symoens, 'Universiteitsgeschiedenis als bron van sociale geschiedenis'. In: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 4, p. 87-115.
De Ridder-Symoens 1983: H. de Ridder-Symoens, 'Peregrinatio Academica doorheen Europa (13e-18e eeuw) in vogelvlucht'. In: *Batavia Academica* 1, p. 3-11.
De Ridder-Symoens 1987: H. de Ridder-Symoens, *Tot nut of onnut van 't algemeen: de functie van de universiteit in de middeleeuwen*, Amsterdam.
De Ridder-Symoens 1996: H. de Ridder-Symoens (red.), *A history of the university in Europe*, vol. II: *Universities in early modern Europe (1500-1800)*, Cambridge, 1996.
Roodenburg 1990: H. Roodenburg, *Onder censuur. De kerkelijke tucht in de Gereformeerde gemeente van Amsterdam 1578-1700*, Hilversum.
Van der Schaar 1967: J. van der Schaar, *Woordenboek van voornamen*, Antwerpen.
Schnackenburg z.j.: B. Schnackenburg, *Adriaen van Ostade, Isack van Ostade. Zeichnungen und Aquarelle*. 2 bnd., Hamburg, z.j.
Schönfeld/Van Loey 1970: A. van Loey, *Schönfelds Historische Grammatica van het Nederlands. Klankleer, vormleer, woordvorming*, 8e dr., Zutphen.
Scribner 1992/1993: Robert W. Scribner, 'The Reformation, Popular Magic, and the "Disenchantment of the world"'. In: *Journal of Interdisciplinary History* 23, p. 475-494.
Segre 1984: C. Segre, 'Maistre Pathelin: Manipulation of Topics and Epistemic Lability'. In: *Poetics Today* 5, p. 563-583.
Smits-Veldt 1975-1976: M.B. Smits-Veldt, 'Samuel Costers Teeuwis de Boer: "vol soeticheyt van sin en woorden"'. In: *Spektator* 2, p. 668-711.
Smits-Veldt 1991: M.B. Smits-Veldt, *Het Nederlandse Renaissancetoneel*, Utrecht.

Smits-Veldt 1993: M.B. Smits-Veldt, '24 september 1617: Inwijding van de nedersuytsche Academie. De opbloei van het renaissance-toneel in Amsterdam'. In: M.A. Schenkeveld- Van der Dussen (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, Groningen, p. 196-201.
Smits-Veldt 1996: M.B. Smits-Veldt, '21 mei 1658. Jan Baptist van Fornenbergh koopt een huis en erf aan de Denneweg om in de tuin een theater te bouwen. Toneel te Den Haag in de zeventiende eeuw'. In: R.L. Erenstein (hfdred.), *Een theatergeschiedenis der Nederlanden,* Amsterdam, p. 242-249.
Smout 1905: H. Smout, *Het Antwerpsch dialect. Met eene schets van de geschiedenis in de 17e en de 18e eeuw*, Gent.
Spaans 1987: Joke Spaans, 'Toverijprocessen in Amsterdam en Haarlem, ca. 1540-1620'. In: M. Gijswijt-Hofstra en W. Frijhoff. (red.), *Nederland betoverd. Toverij en Hekserij van de veertiende tot in de twintigste eeuw*, Amsterdam, p. 69-79.
Spijker 1993: I. Spijker, 'Begin dertiende eeuw: Renout van Montalbaen naar het Frans bewerkt. De Karelepiek en de invloed van de mondelinge traditie.' In: M.A. Schenkeveld-van der Dussen (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, Groningen, p. 12-16.
Van Sterkenburg 1997: P.G.J. van Sterkenburg, *Vloeken. Een cultuurbepaalde reactie op woede, irritatie en frustratie*, z.p..
Van Sterkenburg 2003: P. van Sterkenburg, 'Informeel taalgebruik uit de zeventiende eeuw. De brieven van Elont du Bois (1642-1676). In: E. Ruijsendaal, G. Rutten, F. Vonk (red.): *Bon jours* Neef, *ghoeden dagh* Cozyn*!*, Münster, p. 73-87.
Van Stipriaan 1993: R. van Stipriaan, '30 december 1645. De koningin van Polen bezoekt de Amsterdamse Schouwburg, waar te harer ere onder andere de klucht "Lichte Klaartje" zal worden opgevoerd - Klucht en blijspel'. In: M.A. Schenkeveld- Van der Dussen (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, Groningen, p. 248-254.
Van Stipriaan 1994: R. van Stipriaan, 'Vrouwenzaken als motief en thema: over de bruikbaarheid van zeventiende-eeuws komisch toneel als sociaal document'. In: *Nieuwe Taalgids* 87, p. 385-400.
Van Stipriaan 1996: R. van Stipriaan, *Leugens en vermaak. Boccaccio's novellen in de kluchtcultuur van de Nederlandse renaissance*, Amsterdam.
Stoett 1923: F.A. Stoett, *Middelnederlandsche spraakkunst*. 's-Gravenhage.
Stoett 1943: F.A. Stoett, *Nederlandsche spreekwoorden, spreekwijzen , uitdrukkingen en gezegden*, 5de dr., 2 dln., Zutphen.
Strengholt 1970: L. Strengholt, 'Waterlandsche Trijn heeft nog een appeltje te schillen'. In: *De nieuwe taalgids* 63, p. 127-131.
Stronks 1987: G.J. Stronks, 'Onderwijs van de gereformeerde kerk over toverij en waarzeggerij, ca. 1580-1800'. In: M. Gijswijt-Hofstra en W. Frijhoff (red.), *Nederland betoverd. Toverij en Hekserij van de veertiende tot in de twintigste eeuw*, Amsterdam, p. 196-206.
Van den Toorn 1977: M.C. van den Toorn, 'De problematiek van de Nederlandse aanspreekvormen'. In: *De Nieuwe Taalgids* 70, p. 520-540.
Van den Toorn e.a. (red.) 1997: M.C. van den Toorn, W.J.J. Pijnenburg, J.A. van Leuvensteijn [e.a.] [red.], *Geschiedenis van de Nederlandse taal*, Amsterdam, 1997.

***Twe-spraack*/Dibbets 1985**: *Twe-spraack vande Nederduitsche leetterkunst (1584),* uitg. G.R.W. Dibbets, Assen, Maastricht.
VD99: Van Dale, *Groot woordenboek der Nederlandse taal*, dertiende, herziene uitgave door G. Geerts en T. den Boon, 3 dl., Utrecht/ Antwerpen.
VDFra: Van Dale, *Groot woordenboek Frans-Nederlands*, derde druk, Utrecht/Antwerpen.
VDHand: Van Dale, *Handwoordenboek Hedendaags Nederlands*, tweede druk in de nieuwe spelling door P.G.J. van Sterkenburg in samenwerking met M.E. Verburg, Utrecht/Antwerpen.
Veen 1997: Theo Veen, 'Een leeftijd later: Enkele aantekeningen ter inleiding, aanvulling en verantwoording'. In: E.O.G. Haitsma Mulier, C.L. Heesakkers et al. (red.), *Athenaeum Illustre. Elf studies over de Amsterdamse Doorluchtige School 1632-1877*, Amsterdam, p. 11-36.
Veldhorst 2004: N. Veldhorst, *De perfecte misleiding. Muzikale scènes op het Amsterdams toneel in de zeventiende eeuw*. Amsterdam.
Verdenius 1946: A.A. Verdenius, *Studies over zeventiende eeuws. Verspreide opstellen en aantekeningen*, Amsterdam, 1946.
Vollenhove/Dibbets 2001: *Predikant en toerist. Het dagboek van Joannes Vollenhove. Engeland, 17 mei - 30 oktober 1674*. Van commentaar voorzien en uitgegeven door G.R.W. Dibbets, Hilversum.
Vondel/werkgroep 1977: J.van Vondel, *Aenleidinge ter Nederduitsche dichtkunste*, ed. werkgroep van Utrechtse neerlandici, Utrecht.
De Vooys 1947: C.G.N. de Vooys, *Nederlandse spraakkunst*, met medewerking van M. Schönfeld, Groningen.
Vrankryker [1939]: A. de Vrankryker, *Vier eeuwen Nederlands Studentenleven*, Voorburg.
De Vriendt 1965: S.F.L. de Vriendt, *Sterke werkwoorden en sterke werkwoordsvormen in de 16de eeuw*, [z.p.].
De Vries, Willemyns, Burger 1995: J.W. de Vries, R. Willemyns, P. Burger, *Het verhaal van een taal. Negen eeuwen Nederlands*, Amsterdam.
De Waardt 1991: J.H.M. de Waardt, *Toverij en Samenleving. Holland 1500-1800*, Rotterdam.
Van der Wal 1992: M. van der Wal, *Geschiedenis van het Nederlands*, Zutphen.
Van der Wal 1995: M.J. van der Wal, De moedertaal centraal. Standaardisatie-aspecten in de Nederlanden omstreeks 1650, Den Haag.
***Wdb Lat/Nl.*:** H. Pinkster (red.), *Woordenboek Latijn/Nederlands*, Amsterdam.
Weijnen z.j.: A. Weijnen, *Zeventiende-eeuwse Taal*, 5de dr., Zutphen.
Westerhuis 1957: D.J.A. Westerhuis, *Prisma Latijns citatenboek*, Utrecht.
***Westvlaamsch Idioticon* 1892:** *Westvlaamsch Idioticon* bew. door L.L. De Bo en heruitgeg. door J. Samyn, Gent.
Wielenga 1909: B. Wielenga, *Ons huwelijksformulier*, Kampen.
Winkler Prins 1990-1993: *Grote Winkler Prins encyclopedie*, Amsterdam.

***WNT* 1882-2001**: *Woordenboek der Nederlandsche taal*, bew. door M. de Vries, L.A. te Winkel, A. Kluyver [e.a.], 29 dln., Den Haag [enz.], 1882-1998; met Aanvullingen, 3 bnd., Den Haag 2001.
***WNT-CD-Rom* 2000:** *Woordenboek der Nederlandsche taal op CD-Rom*, [z.p.].
Wolthuis 1952: G.W. Wolthuis, *Duivelskunsten en sprookjesgestalten. Studiën over literatuur en folklore*, Amsterdam.
Worp 1920: J.A. Worp, *Geschiedenis van den Amsterdamschen schouwburg. 1496-1772*. Uitgegeven met aanvulling tot 1872 door J.F.M. Sterck, Amsterdam.
Wybrands 1873: C.N. Wybrands, *Het Amsterdamsche tooneel van 1617-1772*, Utrecht.

Bijlage
Taalkundige beschrijving van de *Beroyde Student* en de *Bedrooge Dronkkaart*

Legenda
- *BS* - Beroyde Student
- *BD* - Bedrooge Student
- **< >** - spellingvorm
- [ ] - klankvorm naar het systeem van de International Phonetic Association

1. Fonologie

1.1. Klinkervarianten in syllaben met hoofdtoon

1.1.1. [i] versus [e]

In het Hollandse dialect treffen we veelvuldig een <ie> aan voor de vanouds lange [e]. Deze [e], in de historische taalkunde aangeduid met *ê*, is ontstaan uit de oudgermaanse en gemeengermaanse *ăĭ*. Naast *ie*-vormen treffen we ook vele *ee*-vormen aan in de *BS* en *BD*, soms op korte afstand van elkaar en soms zelfs binnen een zin. Hieronder zijn deze vormen en de verzen waarin ze voorkomen, bijeengebracht.

Tabel 1. Vormen met <ie> en <ee> in de BS en de BD

[i]	**BS**	**BD**	**[e]**	**BS**	**BD**
alrie		324			
alries	258,611				
ries	253				
biene(n)		40,42,142	*been(en)*		136,443
			(-)beenen		146
bliek		122			
diel		342	*deel*		222,344
eveliens	380				
gemien		2	*gemeen*	548,588	
			Gemeene		354

gien	236,359,412 434,462,464 479,585,647	31,35,54, 69,99,198,270 271,284,292 492,496,502 510	*geen*	11,16,32, 50,57,68, 72,115,122 149,150,175 249,257,292 319,328,344 353,436,492 502,542,555 558,576,599 606(2x),639 641,649,659	92,159, 164 181,189,211 250,322,333 353,369,415 466,517,518 544,562
giest	463,468,510		(-)*geesten*		
hiel(e)	192,279,387 475,571,584	200,205,424 579	*heel(e), heelen*	139,167,260 262,446,605 668	571,578
hiet (p.v.)	384(2x),475		*heet* (p.v.)		356
hiet (bv.nw.)	626		*heet* (bv.nw)	650	
hieten		548			
ien (lidw.)	386(2x),387 463,468,597 598,634,635 644	30	*een*	passim	passim
den ien		152	*den een*		36,335
ien-loopent	292				
iens	291,388,414 587,610,665	208,308,309 556	*eens*	4,25,41,42 89.203,207 226,447,512 528,539,544 550,565,567 601,615	266,277,387 405,530,602 603
klieren		198,239,302			
mien(t)		223,286,550	*meen(t)*	176,252,527	82,279
			meenje	27,444	
miende	474		*meende*	486	
			meenen		177
mier	477,607		*meer*	35,72,249 270,415,614 616,632	77,87,124 160,193,203 321,359,475
miest	365		*meest*	94	
miester	197,377,610				
stien	468		*steenen*	161	
(-)*stien*		149	(-)*steen*(-)		144

Swiet(*en*)			*sweet*	75,527	
twie	237,359,374 467,519		*twee*	13,606	81,171,303 520/521[194]
verlienden		511			
wieck	392				

1.1.2. [i] versus [oey]

De <ie> kon zich ontwikkelen uit de Oudgermaanse *ĕŭ*. De monoftongen [y] en [i] zijn beide terug te voeren op de Oudgermaanse *ĕŭ*. In de Vlaamse, Zeeuwse en West-Brabantse dialecten heeft de ontronding gewonnen, dat wil zeggen dat men daar uitsluitend de [i] aantreft. In de *BD* danken we de vorm *Kieken* (392) dan ook aan het Brabants van Maaike.

In de meeste Hollandse dialecten verschijnt de [i] alleen vóór r. In de *BD* zien we daarvan één voorbeeld: *vyer* (341). In de overige gevallen treffen we [y] of de diftong [oey] aan. In de *BS* zien we als enige voorbeeld *diets* (562). In de *BD* komen meer *ui*-vormen voor: *beduiden* (589), *duits* (276), *luy* (122), *Jongelui* (256), *lui* (258, 284, 317, 539, 542), *Euverlui* (Flooris' 'doodceel'[195]), *luiden* ('betoogbrief'[196]).

1.1.3. [ɪ] versus [ɛ]

De [ɪ] en de [ɛ] worden in dialecten geregeld gewisseld. De voorbeelden in de *BS* en *BD* volgen hieronder.

Tabel 2. Vormen met [ɪ] en [ɛ]

[ɪ]	**BS**	**BD**	**[ɛ]**	**BS**	**BD**
bin	248	204	*ben*	35,123,190 395,418,572 656	49.135,195 197,199,200 219,220,226 292,294,434 481,499,521 522,527,543 579
binje	446	33	*benje*	66,91,169	
bint		399	*bent*	355	18,198,550
him	244		*hem*[197]	passim	passim
mit (vz.)	598,635	251(*mitje*) 316	*met*	55x[198]	59x[199]

194 In toneelaanwijzing
195 'Doodceel' verwijst naar de begrafenisuitnodiging (in proza), die door Flooris aan Hans wordt gedicteerd; tussen vs 320 en 321.
196 'Betoogbrief' verwijst naar het zogenaamde getuigschrift (in proza) dat Hans aan zijn rechters overlegt; tussen vs 436 en 437.
197 In beide kluchten door iedereen gebezigd.
199 Idem
198 Door de hele tekst heen en door iedereen gebruikt.

mit (bw)	267,273	336			
			recht(*e*)	367,615	479,500,550
			aan te rechten		392
			afgerecht	119	
			onderrecht		160

De vormen met [ɛ] worden in zowel de *BS* als de *BD* door alle personages gebruikt. De [ɪ]-vormen legt Noozeman alle in de mond van volkse types met één uitzondering: Gregorius in vs. 446: *Binje daer meysje?* (...)

1.1.4. [ø] versus [o]

Een frequent verschijnsel in de zeventiende-eeuwse volkstaal is het gebruik van de [ø], **<**eu**>**, voor [o] uit [ɔ] in oorspronkelijk open lettergreep. We treffen deze *eu*-vorm veel aan in Hollandse kluchten. Het ontstaan van de [ø] moet, aldus Schönfeld/Van Loey (1970, par.40), enerzijds als het gevolg van de werking van de i-umlaut op de Oudwestgermaanse [u], anderzijds als 'palataliserende tendens eigen aan Ingvaeoonse dialecten' gezien worden[200]. Onder invloed van het Brabants, dat de Ingweoonse[201] **<**eu**>** niet kende, kwam de [o] op. Beide vormen, dus met [ø] én [o], werden in het Hollands naast elkaar gebruikt; de [o] werd in het algemeen als meer beschaafd ervaren. De [ø]- en de [o]-vormen worden in de *BS* en *BD* naast elkaar gebruikt. Deze vormen met hun vindplaatsen volgen hieronder.

Tabel 3. Vormen met [ø] en [o] in de BS en BD

[ø]	**BS**	**BD**	**[o]**	**BS**	**BD**
deur(-)	92,193,258 431,636	61,189,197, 464,516	*door*	60,97,112, 122,264,393 402,409,483 547	5.72,95,129, 304,305,376 423,432,449 473,478,485590

200 Palatalisatie betekent dat de articulatiebasis verplaatst wordt naar het harde verhemelte. Van Bree noemt in dit verband spontane palatalisatie in de kustdialecten; in het 17e -eeuws kwam b.v. naast *drokdruk* voor. Bij gevallen als *zeumer* en *veuge*l neemt Van Bree aan dat er eerst palatalisatie plaatsvond, daarna rekking (Van Bree, 1977: 139).

201 Ingweoons is een verzamelterm voor verschijnselen in dialecten die langs de Noordzeekust ontstonden.

veur	68,157,192 201,258,273 301(2X),403 444,531,546	18,52,54, 154,159,217 273,315,343 519,531,543 544,546	*voor*	53,79,84, 85,95,108, 122,150,171, (2x),197,213 262,277,284, 297,303,309, 342(2x),353, 467,487,500, 514,564,583, 591,593,621, 627,628,631, 637,641,649, 668,672	r.8[202],r.14,59, 64,70,116, 127,169,171 218,236,288 319,325, 326/327, 335,345, 351,366,382 386,387,390 432,438,452 483,495, 541,2x in 'betoogbrief'
veuren	670				
Euver-lui		'doodceel'			
meugelijk		186,277	*mogelijk*		591,593
meugje		551	*moogje*		603
meugt		50			
meugen	20		*mogen*	56,544	285,432
meul(en)	324,356,596 627,664	'doodceel'	*moole(n)*	57,330	
meule (-)	382				
meulenaer (s)	325,357,563 577	80,342	*mool-naerin*	73,148,154	
(*braat*)-*veugel(s)*	129,259,661	344	*vogel*		
Keuning	394				
zeun/seun	252	199,235,252	*Zoone*		268, 'dood-ceel'

1.1.5. [ø] versus [e]

De <eu> komt in het Hollands voor ten gevolge van ronding van de [e] die in open lettergreep uit de korte vocaal [ɛ] is ontstaan (Schönfeld/Van Loey, 1970, par.44). De meeste vormen met <eu> komen al in het Middelnederlands voor; sommige pas in de zeventiende eeuw (zoals *teugen* en *deuze*). In de *BS* en *BD* komen de volgende voorbeelden voor:

Tabel 4. Vormen met [ø] en [e]

[ø]	BS	BD	[e]	BS	BD
beusem (-)	277,463				
deuze		194,349	*deze*		r.9,r.18,72 291,303,307 364,370,534

202 r. verwijst naar de genoemde regel in de 'opdracht' in de *Bedrooge Dronkkaart*.

deuse	184,360,362 364,510,626 643		*dees(e)/ dese(n)*	112,142,144 145,227,280 329,422,438 497,574,582 583,586,590 621	
speul	381		*speelen*	15,627	
espeult	607		*speelt*	99	
			gespeel	211	
			speel (-)	504	
			steen (ww.)	192	215
teugen		23,47			165/166,254
veul	287,470,654	533,545	*veel*	49,121,123 183,435,499 547,564,626 660	r.9,83,231 388,421,446 449
zeuven (-)		290	*seve*	395	

1.1.6. <eu> versus <aa>/<ae>

Verder zien we wisseling van <eu> en <aa> in *heur* /*haar* (pers.vnw.en bez.vnw). De vorm *heur* kan worden verklaard uit de Middelnederlandse vorm *here*. Daarnaast bestond ook al de vorm *haar*, die door de Statenbijbel de officiële vorm is geworden. In de tabel hieronder zijn de vindplaatsen van *heur* en *haar/haer* uit beide kluchten bijeengebracht.

Tabel 5. Vindplaatsen van heur en haar/haer in de BS en BD

<eu>	**BS**	**BD**	**<aa>/<ae>**	**BS**	**BD**
heur	3,326,350	4,5,15,19,61	*haar/haer*	(*haer*)	(*haar*)
				28,84,105 127,137,151 155,211,233 2x,305,336 407,536	r.15,r.16,r.18, r.19,100,111 372,411,412 447,448,452 455

1.1.7. [ɛ] en [ɪ] versus [oe]

Een ander typisch dialectisch verschijnsel is de ontronding van de [oe] tot [ɪ] of [ɛ].[203] De ontronde vormen zijn niet in het beschaafde Nederlands opgenomen. In de blijspelen en

203 Deze ontronding kwam langs de gehele kust voor, dus ook in de dialecten van Vlaanderen tot Friesland.

kluchten van Bredero en Huygens worden dergelijke vormen vooral door boeren gebruikt.

Het werkwoord *zullen* kent in de zeventiende eeuw de plat-Hollandse vormen *zel(t)* en *zellen* (ook *sel(t), sellen*). Oorspronkelijk is *zel(len)* Hollands en Utrechts. In Zuid-Brabant komt de vorm *selen* voor. In het *WNT*, s.v. *zullen* (I) en in Schönfeld/Van Loey (1970, par.146) wordt voorzichtig de verklaring gezocht in ontronding van de [oe] tot [ɛ]. In de *BS* en *BD* komen de volgende vormen van ontronding voor:

Tabel 6. Voorbeelden van ontronding van [oe] tot [ɛ] en [ɪ]

[oe]	BS	BD	[ɛ]/[ɪ]	BS	BD
hum	239		*hem*[204]		
spul	226,510		*spel*	26,98,448	
stukken		276,339	*stikken*		28,552
sul			*sel*	367,370,417 431,471,489, 597,644	
sulje/*zulje*	42,512	433			
zulde		Maaike 405			
sult	43,274,304	464,465,468	*selt*	596	
zult		329,416,417			
sulle(n)	129,134,217 229,520,629 665	506	*selle(n)*	294,355,363 366,378	
			sellese	358	
zullen		139,388, ‘betoogbrief’			

1.1.8. [ɔ] versus [ɑ]

De ronding van [ɑ] tot [ɔ] komt vooral in het Westen van het taalgebied voor (Schönfeld/Van Loey, par. 31). Bij *brocht* is de oorspronkelijke [ɑ] verkort uit ā, bij *of* en *borst* (ww.vorm) uit vanouds korte vocaal [ɔ]. De volgende vormen komen voor in de *BS* en de *BD*:

Tabel 7. Ronding van [ɑ] tot [ɔ]

[ɔ]	BS	BD	[ɑ]	BS	BD
borst (ww)		336			
brocht	159,219,599		*bracht*	1	
			brachte		472
gebrocht	482,539	379,445,464			
docht	282,287,538 618	293,341,349 359			
			gedacht	328	

204 In beide teksten door iedereen gebezigd.

of(-)	33,269,283 290,300,325 364,619	46,69,200 347,497	*af(-)*	119,299	520/521[205], 139,255,270 331
			ontsprang	233	

1.1.9. [ɔ] versus [oe]

De [ɔ]en [oe] wisselen elkaar af. In de algemene omgangstaal werd de [oe] steeds meer de standaardklank. Dat de [ɔ]- klank in het algemeen geen onbeschaafde klank is, blijkt uit het gebruik van *konnen* in de 'opdracht' van de *BD* (r.17). Hieronder zijn de [ɔ]- en [oe]-vormen uit de *BS* en de *BD* bijeengezet.

Tabel 8. [ɔ]-en [oe]-vormen

[ɔ]	**BS**	**BD**	**[oe]**	**BS**	**BD**
droppen		212			
drokker		340			
locke	367		*geluck*	388,407,537	
			luckigh	671	
			gelukkig		21,548
			onluck	667	
			ongeluk		212
ongelocke	397		*ongeluckige*	521	
			gelukken		133
konst/const	85,112,117		*kunst*	14(2x),548 638	r.1,279,403 434
konsten	395		*kunsje(s)*	325,420,479 551,616	
snorckt	611				
			verburgen	486	

1.1.10. -schip/-schop versus -schap

In de *BS* en *BD* zien we de volgende varianten van het suffix -*schap*: *BS*: *coomenschip/komenschip* (45, 264), *beterschip* (251), *Heerschip* (198, 586), *seltschip* (50, 262), *vrientschip* (318), naast *boodschap* (1), *geselschap* (520), *reeckenschap* (117), *vriendschap* (156, 639), *wetenschap(pe)* (119, 400); *BD*: *Heerschip* (152), *t gezelschop* (29), *beterschop* (544), naast *blijdschap* (218), *Swager-schap* (451) en *vriendtschap* (97, 388, 607).

205 In toneelaanwijzing tussen genoemde verzen.

1.1.11. [ɔ] versus [o]/[u] (verkorting en verlenging)

De [u] en de [o] worden in bepaalde gevallen verkort, zoals vóór *m* en in vormen van het werkwoord *moeten* voor een consonantcluster: *most* (*BS*: 106, 263, 354, 618; *BD*: 64, 91, 212, 326, 407), *mostje* (*BS*: 403; *BD*: 345), *mosten* (*BD*: 387), *weerkomme* (*BD*: 317). De verkorting van de [o] en de [u] is niet alleen voorbehouden aan het Hollandse dialect, maar ook in het Brabants van Maaike in de *BD* komen twee voorbeelden van verkorting voor: *doske* (385) en *most* (407). In de *BS* komt verkorting voor in *banckerot* (215, 425).

De [ɔ]-klank wordt gerekt in: *koom(t)* (*BD*: 48, 263, 271, 290, 578, 602, 610), *welkoom* (108); daarnaast komt 17 keer *kom(t)* voor. In de tekst van de *BS* komen geen voorbeelden van rekking van de [ɔ] voor.

1.2. Tweeklankvarianten in syllaben met hoofdtoon

1.2.1. <ai>/<oi> versus <ei>/<ui>

Een belangrijke klankontwikkeling betreft de diftongering van de lange monoftong [i] , gespeld als <ij>, tot [ɛi] en de lange monoftong [y], tot [oey], <ui>. In de spelling is het onderscheid van de oude en nieuwe [ɛi] door het gebruik van <*ei*> en <*ij*> gehandhaafd. Met betrekking tot de diftongering van [ɛi] en [oey] is zowel sprake geweest van een al autochtone ontwikkeling, als van expansie door de zuidelijke immigranten.

De al aanwezige diftongen <*ei*> en <*ui*> werden zowel door Brabanders als Hollanders in lagere sociale kringen, uitgesproken als respectievelijk *ai* en *oi*. De *ai*- en *oi* -klanken werden door verschillende taalbouwers geweerd, voornamelijk uit de schrijftaal, omdat ze als onbeschaafde klanken werden beschouwd. Men vond dan ook dat woorden met *ei* en *ij* niet op elkaar mochten rijmen. In de *BD* komt deze 'fout' slechts eenmaal voor: *bereiken* (451): *strijken* (452). In zowel de *BS* als in de *BD* komen geen voorbeelden van *oi*-vormen voor.Voorbeelden van ai-vormen zien we alleen in de *BD* bij het Brabantse personage Maaike: *Tarzaike* (= *tarseitje*: 'taartje') (401); *Aiken* (403); *March-paip* (403); *pais* (= *peis*: 'denk') (563).

1.2.2. [ɛi] versus [e]

De Oudgermaanse *ai* kon in het Middelnederlands als <ei> voorkomen. De voorkeur voor [e] of [ɛi] heeft vermoedelijk een dialectische oorsprong: 'het wvl. heeft sterke voorkeur voor de *ê*, het limb. heeft [...] *ê* en een *ei*-achtige tweeklank. Het is niet onmogelijk, dat de voorkeur die het 17de-eeuwse Hollands voor *ei* heeft, oud is' (Schönfeld/Van Loey 1970: 75).

Tabel 9. [ei] versus [e] in de BS en BD

[ei]	BS	BD	[e]	BS	BD
Meyster	493		*meesters*		380
teiken(s)		264,349,434			
teycken	299				
teyckenaer	126				
vleis		26,51,529			

vleys	60,161,204,	*vleesch*	482	397
vleys(-)	531	*(-)vlees*		
	414			

De vormen met <ey>/<ei> komen in de *BS* en de *BD* voornamelijk voor bij de Hollands dialectsprekende personages. De vorm *vleesch* komt slechts één maal voor in de *BS*, en wel bij de student Gregorius. Wellicht heeft dit te maken met het feit dat West-Vlaamse vormen beschaafder geacht werden dan Hollandse vormen. Dat zou beter passen bij de hogere ontwikkeling van de student. In de *BD* gebruikt het Brabantse personage Maaike: *Kalfs-vlees* (397).

1.2.3. [ou] versus [y]

De Nederlandse [y] werd soms aan het eind van een woord en vóór *w* gediftongeerd tot <ou>. Deze *ou*-vormen werden en worden nog steeds in het Nederlands niet beschaafd gevonden. In de *BS* en *BD* overheersen de <ou>-vormen.

Tabel 10. Alle vindplaatsen van [ou] en [y]-vormen in de BS en BD

[ou]	**BS**	**BD**	**[y]**	**BS**	**BD**
nou	16,31,77	39,65,119	*nu*	56,59,73	74,107,138
	143,165,174	155,181,215		81,172,421	304,388,464
	207,302,307	217,227,229		425,449,464	479,483,493
	358,361,380	262,301,337		566,623,669	515,578,610
	410,459,462	419,444,467			
	471,495,462	523,568,597			
	471,495,507	(2x),599			
	533,571,596				
	634,662,666				
	669,672				
waerschouw	415				

Ook hier zien we dat de beschaafde vorm *nu* hand in hand gaat met de hogere sociale status van bepaalde personages. Nikaziaan, de dokter in de *BD*, gebruikt uitsluitend het beschaafde *nu*. In de *BS* komen negen van de twaalf *nu*-vormen voor rekening van de student Gregorius, terwijl deze van de 26 *nou*-vormen er zeven gebruikt.

1.3. Klinkervarianten door invloed van medeklinkers

1.3.1. [ɪ]/[ɛi] versus [i] vóór *n* + dentaal

In sommige gevallen wordt de [i] verkort tot [ɪ]: *vrindelijk* (*BD*: 368), *vrinde* (*BD*: 521). Er zijn hiervan geen voorbeelden in de *BS* te vinden. In andere gevallen wordt de [ɪ] in dezelfde positie gerekt tot [i] en vervolgens gediftongeerd tot [ɛi]. *kijnt* (*BS*: 40, 242, 646; *kynt* 461); *(mijn) kijnds* (*BD*: 18), *kijndt*/*kijnt* (*BD*: 3, 26, 44, 200, 237, 285),

Achter-kijndt (*BD*: 'doodceel'), *Steekijndt* (*BD*: 53), *pijntje* (*BD*: 288), *vijndt* (*BD*: 54). Daarnaast vinden we in de *BS* de [ɪ] in: *kind* (88), *kinder-spul* (510), *kint* (156, 228), *kints* (14). De *BD* heeft de [ɪ] alleen in de pluralisvormen *kindre* (186), *kinderen* (216), *kinders* (454, 456).

1.3.2. [ɛ] en [ɑ] vóór *r* + consonant

In de Hollandse dialecten zijn de <e> en <a> vóór *r* + dentaal samengevallen tot *a*. In de zeventiende eeuw vinden we echter nog steeds dialectische varianten, zeer waarschijnlijk ten behoeve van differentiatiezin.[206] Zo treffen we in de *BS* en *BD hart* en *hert* naast elkaar aan. Het gebruik van de oorspronkelijke *e*-vorm wordt ook wel gezien als een streven naar een literaire vorm. Er is echter niet voldoende reden om de *e*-vormen in de kluchten toe te schrijven aan een hogere stijl. In de *BS* komt slechts twee maal de vorm *hert* voor, gebezigd door personages die juist gedurende de klucht veel in Hollands dialect spreken, namelijk Pleuntje, de meid, (503) en Volckert, de molenaar, (594). Dit geldt ook voor Flooris (in de *BD*), die zelfs drie maal *hert(e)* (324, 509, 555) en *hertig* (178) bezigt. Naast nog *herte-quel* (*BD*: 95), waar waarschijnlijk wel sprake is van een hogere taal (Kniertje: *Een herte-quel ik ly door 't barsze manne-plagen*), vinden we in de *BD* nog drie voorbeelden van *hert* (399, 416, 473). Vormen met [ɑ] komen echter ook geregeld voor: *barmhartig(h)hey(d)t* (*BS*: 372, 599); *hart* (*BS*: 205, 414, 471, 501, 523; *BD*: 93, 102, 602); *hartje* (*BS*: 234); *hartseer* (*BS*: 315); *hartvang* (*BD*: 535); *onbarmhartigh* (*BS*: 333).

Voorbeelden van de [ɑ] vóór r + dentaal waar in het Nederlands [ɛ] aanvaard is, zijn: *arger* (*BD*: 286); *dartien* (*BS*: 397); *harsene* (*BS*: 393); *harssebekke* (*BD*: 28); *harder* (*BS*: 270); *harrewarts* (*BS*: 51); *harwaarts* (*BD*: 446); *scharp* (*BS*: 603) *swarm* (*BD*: 147).

In het Brabantse dialect vond al vroeg depalatalisering van [ɛ] tot [ɑ] plaats (Schönfeld/Van Loey, 1970: 68; Smout, 1905: 7 e.v.). In de *BD* treffen we bij het personage Maaike enkele voorbeelden aan die waarschijnlijk het Brabants moeten typeren: *Marvielje* (verbastering van Fr. *merveilleux*) (392), *March-paip* (403), *bescharm* en *wareldt* in de door Maaike uitgesproken zin, *Bescharm ons (...) de wareldt sou'er om vergaan* (586). In *wareldt* is bovendien sprake van rekking. Interessant is nog de vorm *Erts-Hartoch* (417) die in het prefix palatalisatie tot [ɛ] en in het tweede deel depalatalisatie tot [ɑ] toont.

1.4. Medeklinkervarianten

1.4.1. <ft> versus <cht>

Vanaf de tiende eeuw begon de overgang van de Oudgermaanse *ft* tot *cht*. In het Fries is de *ft* bewaard gebleven; woorden als *bruiloft, deftig, wuft* herinneren aan de Fries-Hollandse *ft.* De *ft* heeft zich tot in de zeventiende eeuw in het Hollands gehandhaafd (Schönfeld/Van Loey, 1970, par. 83). In de *BS* wordt alleen gebruik gemaakt van vormen die in het hedendaagse Nederlands voorkomen. In de *BD* treffen we wel enkele

206 Zie de opm. hierover in Schönfeld/Van Loey 1970, § 57, p. 68.

archaïsmen aan: *after-eindt* (47) naast *achter-eint* (168); *Jan treet-saft* (480) naast *zacht* (73); *ondieft* (133) (‘onbehoorlijk’) is van Friese afkomst.

1.4.2. <gn> versus <kn>

Een van oorsprong Fries en Nederlands kenmerk is het gebruik van *gn* in plaats van *kn* in de anlaut. In het huidige Nederlands komen we de anlautende *gn* nog tegen in bijvoorbeeld *gniffelen, gnuiven*. In de *BS* vinden we *gnorren* (271); in de *BD gnort* (36).

1.4.3. Velarisering

De nasaal in korte velare vocaal [ɑ/ɔ]+ *n* + dentaal had in verschillende dialecten de neiging te velariseren tot [ŋ]. De opvatting dat deze vormen destijds onbeschaafd en plat gevonden werden en slechts door boeren of platsprekende Amsterdammers werden uitgesproken (Schönfeld/Van Loey, 1970, par. 84), wordt voornamelijk gestaafd door de gegevens uit de *BS*. In de *BS* is de oppositie tussen de niet-gevelariseerde en de gevelariseerde vorm namelijk duidelijk aanwezig. Dit is niet het geval in de *BD*, waarin we slechts drie gevallen van velarisering aantroffen. In de tabel hieronder zijn alle gevelariseerde vormen met hun niet-gevelariseerde tegenhangers uit beide kluchten opgenomen. Bij wijze van uitzondering zijn ook de personages die deze vormen uitspreken, vermeld.

Legenda		
BS:	*BD*:	
E - Elsje	D - Dieuwer	
V - Volckert	KN - Kniertje	
G - Gregorius	E - Eakus	= L - Leander
K - Keesje	F - Flooris	
P - Pleuntje	M - Maaike	
L - Leendert	G - Gijsbert	= K - Karon
	H - Hans	
	S - Spook	
	N-Nikaziaan	= R- Radamant

Tabel 11. Gevelariseerde en niet-gevelariseerde vormen in de BS en de BD

velarisering	**BS**	**BD**	**[ɑ/ɔ]+n+dent.**	**BS**	**BD**
Brangt (eigennaam)	P 47		*brandewijn* (-)	V 477,543	
Brankje (eigennaam)	V 263				
verbrangde	E 204				
gangs	P 66, V 320,379		*gan(t)s*	E 484 K 293,	D 526 F 142,320 545
			gansduysent	G 78	

			gantsche	E 26	
hang(h)t	P 11, G 108 V 355		*han(d)t*	P 53 G 407	H 208 N 268 S 466
			naderhandt		KN 609
			handen		F 525
hangdeloos	E 165		*handeloos* (-)*handelaer*	F 45 G 92	
			knaphandigh	E 634	
hongt	K 243		*hon(d)t* *hondje* *honden*	E 171 L 149	D 42 F 190 R 495
hongdert	V 280		*hondert*	P 47	
langt	K 255		*landt*	G 249	E 375, 458, F 43, 325,K359
mongt	P 611		*mon(d)t* *monde*	G 77 L 179 G 105	F 6,41
Spangje[207]		M402			
stong	E 602		*stond(t)/stont* *bestond*	E 486 K 245 V 277,284	G 177 D 53
stongje		D 22			
verstong		F 7			
			terston(d)t	G 566,583	N 282
strongt	V 394,413		*stront* *Stronten-(-)*	K 301 G 427	
wangt	K 242 V 382		*want*	E 25,222 G 87,118, 137,534,566 P 377 V 270.314, 371,401,510, 543	D 88,573 E 376,379 F 12,50, 161,249,288 H 322 K 352,410 KN 63,599 M 403 N 304,593
wongder	E 366		*wonder*	L 154	F 147

207 Zie ook Schönfeld/Van Loey, 1970, par.84, Opm.6 waar gerefereerd wordt aan de verklaring van Heeroma met betrekking tot deze gevallen, namelijk '"averechts" herstel' van de ontwikkeling van *ng* tot *n*j. Zo ontstond wellicht naast *Spanje* de bijvorm *Spangje*.

wonderheit	V 540	H 209
wonderlick		K 333,354 R 332

1.4.4. Syncope

Een veel voorkomend verschijnsel in de zeventiende-eeuwse volkstaal is syncope. De oorzaak was vaak een 'slappe articulatie', waardoor vormen ontstonden die in 'deftige' kringen als minder beschaafd werden ervaren. Zo werd de *d* na een lange vocaal en voor sjwa in veel gevallen gesyncopeerd.

Hieronder zijn allereerst de vormen weergegeven, waarbij sprake is van samentrekking. De *d* is totaal gesyncopeerd met verlies van syllabe.

Tabel 12. Syncope van d met verlies van syllabe

Verlies van syllabe			***Standaardvorm***		
	BS	**BD**		**BS**	**BD**
-aen:			*-ade:*		
braen	161,531				
gebraen	482				
laen	21,195				
gelaen	430				
schaen	64				
verraen	223,572				
versaen	498				
aer[208]	192,197,280 387,501		*anders*	15,118,512, 589	65,107,198, 319,604
			ander	98	36,169,348
			andere(n)	551	91,387
hart-aar		211	*ader*	233	
allegaer/-gaar	243	318,337			
beide-gaar		537			
me(n)kaer[209]	129,130,196 323,371,520 534,562				
vaer/vaar	70,160	4,20,80,158 187,237,240 292,435,532	*vaders* *Groot-vader*		454 418
-ee:			*-ede:*		
dee	196	413,435,451	*deede*		7,181,456

208 Door nasalering ging de *n* in de vocaal op, waarbij verlenging optrad.
209 Idem.

		476,577			457
Eele	670				
mee	52,124,130 305,307,362 464,532,540 628,664,672	46,88,91, 135,155,208 225,339,360 479,602	*mede* *meden*	239,335 89	
meelijden		555	*medelyden*	61	
sneen	290		*gesneeden*	233	
Hofstee	586				
stee-(-)	199,254	53,69,385, 578			
tree	51				
(te)vreen	209,644,656	135,167,524 601	*te vreden* *vreedens*	90	600
verleen	441				
vertreen		112			
weer[210]			*weder*	652	283,388
-oe:			*-oede:*		
moer(s)	123,252,373 384	16,158,527	*moeder*		99,146
			Schoon-moeder		571
moertje		23,442x,63 236,251,542			
-ien:			*-iede:*		
bien	407				
geschien	389566,576 647	21,548,594	*geschieden*	618	63,505
vlien	503		*vlieden*		64
-oen:			*-oede:*		
broen	393	286			
spoen		138			
verhoen	523				
vermoen	131				
voen		254			

Een tweede verschijnsel is syncope van *d* met behoud van syllabe. Bij deze vormen horen we een overgangsklank *j*: *BS*: *beduye* (362), *duyje* (31), *lijen* (303), *luye* (363),

210 In beide kluchten door iedereen gebruikt.

snijen (529); *BD*: *af-snyen* (139), *kruyen* (285), *moejer* (601), *snyer(s)* (5, 194, 351, 358, 421, 536).

Een vergelijkbaar verschijnsel doet zich voor bij de overgangsklank *w* die de *d* vervangt na *ou* en vóór volgende sjwa. *BS*: gouwe (65, 129, 313, 476), *houwe*(*n*) (147, 166, 370, 520), *kouwe* (312), *ouwe* (48, 84, 319), *souwe* (536), *wouwe* (670); daarnaast *houde* (138), *soude* (213). *BD*: *huis houwen* (26), *houwe(n)* (52, 284, 326), *onthouwen* (362) *ouwe* (9, 42, 84, 101, 343, 'doodceel' 3x), *schouwer* (214), *souwe* (83), tegenover *oude Schoenen* ('doodceel'), *souden* (475). In ons huidige taalgebruik vindt dit verschijnsel nog steeds plaats.

1.5. Overige fonologische eigenaardigheden in werkwoorden

1.5.1. *hebben*

De vorm *het* van het werkwoord *hebben* komen we al in de zeventiende eeuw tegen als product van noordelijke volkse spreektaal. In de *BS* en *BD* zijn het juist de personages met een lagere sociale status die deze vorm bezigen. In de *BS* zijn dat Pleuntje (47), Volckert (316, *hetse*; 382, *het'et*; 458 ,473; 519, *hat*[211]; 560), Leendert (625) en Elsje (362, 485). In de *BD* zijn het Dieuwer (4,5), Kniertje (464) en Flooris (540).

In beide kluchten komt *heeft*, geheel in stijl met de personages, bijna exclusief voor bij de studenten en de dokter. *BD*: *heeft* (114, 323, 331, 372, 381, 420, 422(2x), 447, 459, 483 ,560, 593); *BS*: *heeft* (56, 124, 141, 292, 322, 623, 631).

1.5.2. *kunnen*

De vorm *kost* kwam in het Hollandse dialect voor als preteritum enk. van *konnen. Kost* is door assimilatie ontstaan uit het Middelnederlandse *conde*, dat *conste* geworden is naar analogie van *wiste, moeste, dorste*. Door uitval van *n* en apocope van de *-e* werd het *cost*. In de *BS* treffen we deze vorm alleen aan bij personages met lage status: Keesje (242, 246), Volckert (398 *kostj'er*) en Leendert (613). In de *BD* komt deze vorm in bredere lagen voor: Leander (105), Flooris (168), Karon (=Gijsbert) (353), Dieuwer, Maaike (408, 529). Verder zien we het presens meervoud *konnen* in de 'opdracht' van de *BD*': *haar neus-wijs-heidt wijst ieder de wegen die zy zelfs niet vinden konnen* (r.15).

1.5.3. *houden*

In de vormen *hil* (*BS*: 260,280) en *hiel* (*BD*: 136,501) is sprake van apocope van *-d*, waarbij in *hil* ook nog verkorting van de [i] voorkomt.

1.5.4. *worden*

Naast *worden* komt de oorspronkelijke vorm *werden* voor. De wisseling van [ɛ] en [ɔ] had te maken met de invloed van de *w*. In de zestiende eeuw werden beide vormen (dus

211 Rijm.

werden en *worden*) in Vlaanderen, Brabant en Holland gebruikt.[212] In het Hollandse dialect kwam aan het eind van de zestiende eeuw *werden* veel minder vaak voor dan *worden*. Noozeman gebruikt in de *BS* en *BD* beide vormen nog door elkaar.

Schematisch voorgesteld worden de werkwoordsvormen van *worden* en *werden* in beide kluchten als volgt gebruikt:

Tabel 13. worden

in/bij	Presens	Pret. enk.	Pret. mv.
BS:			
Elsje	*word/t* (26,44,183, 192)		
Elsje	*worden* (191,494,522)		
Gregorius	*word/t* (136,144)		
	worde, aanv. wijs (548)		
	worden (114,		
Pleuntje *wort* (663)			
	worden (198)		
Volckert *wort* (312,539)		*wiert* (283)	
	worden (373)		
BD:			
'opdracht'	*wordt* (r. 4)		
	worden (r.10,17)		
Leander	*wordt* (112)		
Eakus		*wierd*(380),	*wierden* (429)
		wierdt (496)	
Nikaziaan	*te worden* (116)		
Radamant		*wierdt* (490)	
Flooris	*'k wordt* (189)		
'doodceel'	*worden*,		
	Werd' (na 320)		
Karon	*te worden* (357)	*wierdt* (445)	
Maaike	*worden* (391)		
toneelaanw.	*word* (na 520)		
Dieuwer *worden* (530)			

212 De Vriendt (1965: 95) heeft deze vormen van *worden* en *werden* in een duidelijk schema bijeengebracht, gedifferentieerd naar de verschillende dialecten.

Kniertje *wordt* (576)	
Spook	*werd* (474),
	werdt (400)

De vorm *wiert* komt in de *BS* alleen een keer bij Volckert voor. Het voorbeeld staat in een verhalend fragment. De *ie*-vormen in de *BD* worden door Eakus, Radamant en

Karon in de ‘Hel’-passage gebruikt. Volgens De Vriendt (1965) duidt het *ie*-vocalisme in preteritumvormen op het West-Vlaams. Noozeman wilde wellicht in dit fragment door middel van Vlaamse vormen de sprekers een hogere status geven. Geheel consequent was Noozeman niet, want Karon gebruikt toch tussendoor nog een keer *worden* (357).

1.5.5*zijn*

Van *zijn* zijn vormvarianten bekend, die vooral in Hollandse zeventiende-eeuwse kluchten en blijspelen voorkomen. In BS: *bin* (248), *Binje* (446), *sint* (32, 60, 292), *sinje* (68), *sinne* (487), *zinje* (342, 364) In de *BD* vinden we: *bennen* (539) *bin* (204), *binje* (33), *bint* (399), *zinje* (194), *zint* (229).

2. Morfologie

2.1. Werkwoord

2.1.1. Gebruik van uitgang -*ten* en -*den* in plaats van -*te* en -*de* in de verleden tijd

Opvallend vaak komt het gebruik van -*ten* en -*den* voor als uitgang van de persoonsvorm in de verleden tijd in de eerste en derde persoon enkelvoud. Gevolgd door *ick/ik* vinden we in de *BD*: *kuyerden ik* (155), *raakten ik* (583) versus *kuyerde ick* (*BS*: 252). Andere gevallen waarbij de derde persoon enkelvoud met de uitgang -*den/-ten* gevolgd wordt door een klinker, zijn in de *BS*: *duwden in* (9), *grauwden als* (243), *pluyshaerden? och jae* (307), *klaerden 't* (617); in de *BD*: *Beurden 't* (57), *vraagden ofze* (337), *antwoorden 'er een* (356), *roerden, of* (430), *hoorden ooit* (494). Hierbij sluiten de Brabantse vormen aan *dat gy ... eens pruefden* (*BD*, 405) en *da gy u bedruefden* (*BD*, 406), waarin de uitgang -*et* vervangen is door -*en*.

We treffen de -*den* en -*ten* uitgang ook veelvuldig aan voor een medeklinker. In de *BS*: *toonden hy* (241), *Hy praeten soo* (251), *beloofden sulcken* (251), *En setten hem* (268), *'k hoorden niet* (268), *klopten vast* (284), *'k vraeghden de vrou* (329), *ick schreyden soo* (499), *Dat geschieden soo* (618); in de *BD*: *dat de deugt in heur huis-vesten?* (15), *als sy mijn noch datelijk vertelden;* (112), *die dansten moeder-naakt* (146), *die gelijk een Schoorstien dampten,* (149), *men dansten, men kansten,* (153), *dat ik mijn verbrasten?* (207), *daar je voor maalden, mostje* (...) (345), *Dat ik u Kokin op Pluto maakten,* (389), *daardoor een ander leerden*. (432), *denkt of jou nou een jonker leiden*. (467), *dat ik soo de pijpen stelden*. (503), *het geschieden niet meer*. (505), *hy daar ... verdienden?* (512), *die ... in 't leven stelden*. (587), *om of jou de nadorst quelden*. (588).

Gevolgd door een klinker, valt de -*n* te verklaren als ingevoegde klank die twee vocalen van elkaar scheidt, zoals in: *Doen ik 't* (*BD*, 36), maar het gebruik van de -*n* voor een medeklinker is moeilijker te verklaren. De Vooys (1947: 116), schrijft over dit probleem: ‘Het breidt zich dan ook voornamelijk uit in de volkstaal, bij Bredero [...], en

in de kluchten.' Bij de persoonsvormen die aan het eind van de versregel voorkomen, doet zich geregeld rijm met een infinitief op *-en* voor.

2.1.2. Imperatief

Een ander verschil met het tegenwoordige Nederlands is het *-t* suffix bij imperatieven voor het enkelvoud. In de zeventiende eeuw stond deze *-t* heel sterk, terwijl in het moderne Nederlands de *-t* deletie bij imperatieven praktisch een feit is. Hermkens heeft onderzoek gedaan naar de imperatief in zeventiende eeuwse teksten[213], waarbij hij zich voornamelijk richtte op Hollandse en Antwerpse teksten bij Huygens. Huygens hanteerde, naar Hermkens meent, een vrij regelmatig systeem, waarin onder bepaalde omstandigheden *-t* deletie werd toegepast. Bij Amsterdamse auteurs van Hollandse kluchten blijkt echter volgens Hermkens een 'chaotische toestand' te heersen, 'waaruit geen systeem te distilleren valt'. Uit Hermkens' onderzoek komt verder naar voren dat in kluchten uit het begin van de zeventiende eeuw (Hoofts *Warenar*, Brederoo's *Klucht van de koe, Klucht van de Meulenaar*) de vormen met *-t* suffix overheersen. Interessant is echter het voorbeeld, dat Hermkens geeft, van een klucht uit het midden van de zeventiende eeuw, Tengnagels *Klucht van Frik in 't Veur-huys* uit 1642, waarin de *t*-vormen juist veel schaarser zijn. Dit is ook het geval bij de *BS* en de *BD*, waar respectievelijk de verhouding tussen imperatieven met *-t* en zonder *-t*, 31 versus 52 en 39 versus 80 is.[214]

-t deletie vindt voornamelijk in de volgende categorieën plaats[215]

a. adhortatieve interjecties

BS: *hoor* (295), *kom* (95, 226, 358, 426, 429, 451, 612, 664, *Kom nou:* 666), *segh* (431, 550) *Sie* (203, 411, *sie toe:* 415, 462, 587), *swijgh* (209, 419), versus *Hout* (279), *siet* (143), *siet eens* (610), *swijght* (143);

BD: hoor (8, 81, 90, 239, 247, 309, 365), *kom/koom* (*kom hier*: 197, 214, 308, 351, *kom herwaarts*: 365, 413, 482, 515, 602, 610), *kijk* (42, 194, 236, 469), *zeg* (527, 577), *Sie* / zie (13, 35, 70, 190, 241, 244, 355, 409, 545, 558, 568).

b. vaste uitdrukkingen

BS: hoor hier (598), *hou vast* (165), *Stae op* (338), *swijgh stil* (379), versus *Gaet voort* (583);

BD: ga voort (442), ga heen (462), Pas op (165), *sta mijn by* (521) *Swijg stil* (401), *Vaar wel* (187). *Wees welkom* (108), versus *Gaat heen* (40), *Houdt op* (488).

c. bij werkwoorden waarvan de stam op een klinker of tweeklank eindigt

BS: bruy (76), *Gae* (170,295, 304), *Hou* (413, *hou vast*: 165), *Stae op* (338);

213 Hermkens (1988), p. 175-191.
214 Gevallen als *set, laet, rust* zijn buiten beschouwing gelaten. Hier had de auteur geen mogelijkheid tot *-t* deletie.
215 Idem.

BD: doe (187, 233, 309), *ga* (92, 327, 411, 440, 463, 602), *Hou* (30), *sta mijn by* (521), *tree* (229, 330, 442), *verschei* (462), versus *beziet* (266), *doet* (94, 497), *gaat* (251, 323), *houdt* (546), *onthoudt* (159), *Siet* (551), *slaat* (517), *verslaat* (256), *vertrout* (5).

Overige gevallen van *-t* deletie versus *-t* suffix zijn in de *BS*: *bedenck* (530), *bewaer* (170), *breeck* (89), *Geef* (494), *heb* (414), *helpme* (664), *Krijch* (490), *krijchse* (442), *loop* (442), *maeck* (434), *Moey* (443), *neem* (89, 159), *open* (156), *Speul* (381), *tap* (374), *toover* (410), *vertrou* (209), *volgh* (76, 634), *volghme* (358), *Wees* (209, 325), *wiech* (451) versus *begeckt* (33), *brenght* (628), *Denckt* (558, 606), *Doet* (502), *doetet* (530), *gaet* (6, 224, 590, 591 2x), *Haelt* (224), *Komt uyt* (575), *krijght* (492), *luystert* (449), *neemt* (438), *Proeft* (512), *reeckent* (122), *slacht* (21), *sluyt* (74), *springht* (272), *Stijght* (582), *studeert* (388), *Vertreckt* (590), *wilt* (225, 583).

In de *BD*: *bescherm* (r. 13 'opdracht'), *Bescharm* (586), *breek* (552), *drink* (520), *Geef* (35, 467, 569), *geloof* (367), *lees* (435, 468), *Lees op* (371), *lieg* (588), *maak* (26, 555), *schep moed* (217), *snoer* (41), *steek* (208), *steen* (215), *vertrek* (441), *vlieg* (251), *volg* (187), *wil* (40), *zeg/seg* (327, 517), versus *brengt* (411, 439), *Dekt* (186), *denkt* (10, 63, 229, 467), *draagt 'er* (249), *haalt* (282, 542), *Juzjeert* (472), *maakt* (278), *neemt* (311), *Ontfangt* (r.18 'opdracht'), *reikt* (227, 268), *schikt* (47), *schrijft 'er* (311), *spiegelt* (556), *stookt* (440), *verschoontme* (607), *voert* (351), *wilt* (500)

Concluderend kunnen we stellen dat de positie van de *-t* suffix in beide kluchten al behoorlijk verzwakt is.

2.1.3. Participia

Participia met *ge-, e-*, of zonder prefix zijn verspreid over verschillende dialecten. Vormen met het prefix *ge-* zijn van oorsprong afkomstig uit Brabant, Limburg en Utrecht. Via de cultuurtaal zijn deze vormen geïmporteerd in Vlaanderen en Zuid-Holland (Schönfeld/Van Loey (1970), par.136). In Gelderland, Overijssel, een deel van de Zaanstreek en Zuid-West-Vlaanderen komen vormen met het prefix [ə]-, <e>-, voor. Vormen zonder prefix treffen we aan in het noorden van Noord-Holland en in Friesland, Groningen en Drente. In de *BS* en *BD* heeft het merendeel van de participia het *ge-*prefix. Het prefix *e-* zien we in de *BS* bij Elsje: *espeult* (607), Gregorius: *etapt* (107), Pleuntje: *eset* (47), Volckert: *ehadt* (417), *etrouwt* (371); zonder prefix, bij Leendert: *dragen* (207).

In de *BD* komt het prefix *e-* voor bij Flooris: *evoert* (141), *eneepen* (151), *emaakt* (175), *ekalt* (182) en bij Hans: *ezien* (193).

2.2 Substantief

2.2.1. Genitief

De voorgeplaatste genitief treffen we een aantal malen aan in zowel de *BS* als de *BD*.

In de *BS* met *-s*: *sijn duyvels ton* (123), *de reeckenaers wet-boeck* (128), *miesters naers* (197), *mijn moers seun* (252), *een doof-mans deur* (284), *'t varckens steert* (290), *paters vaetje* (374), *een slaep- droncks praetje* (375), *habons caracter-boeck* (439), *verleen jaers nae-jaer* (441), *Moye Gerrit-ooms grepen* (460), *een brandewijns-kroeg* (477), *een*

huys-mans hen (506), *het drommels eete* (529), *Heyntjemans eygen eete* (557), *sijn vrous handel* (577), *slapens lust* (595), *de etens-lust* (608), *een cuypers vyertjen* (614); met *e(n)*: *Peet Neel Miesen doodt* (48), *Heere wetenschappe* (400), *aller boeven vaertje* (508).

In de *BD* met -*s*: *Dronkke-mans Hel* ('titel'), *heelders aart* ('opdracht' r.12), *mijn kijnds deugdelijke zoolen* (18), *tot hulpers raadt* (87), *Om Buur-wijfs hulp* (137); met -*ens* (een dubbele genitief: -*en* + -*s*): *op vreedens gronden* (600); met -*e*(*n*): *zonder hun vrouwe weten* (= 'zonder de kennis van hun vrouwen') (164), *'s Heeren straten* (167). In het laatste voorbeeld is de buigings-*n* nog een restant van de zwakke of oude flexie II[216]. Achtergeplaatste bepalingen vinden we in de *BS*: *vriend des Keysers* (616); in de *BD*: *de cermony des Werelts* (476), *op 't endt der Dieve-dagen* (508).

De genitief -*s* is in een aantal gevallen afhankelijk van een voornaamwoord (*veel, niet, wat*); *BS*: *soo veel soens* (183), *so veul nieuws* (470), *wat nieus* (613); in de *BD*: *niet quaats* (610).

2.2.2. Datief

In enkele voorzetselgroepen kunnen we nog een datiefvorm herkennen. Het betrof vaak vaste uitdrukkingen en relicten. In de *BS*: *by waerden* (56), *ten buyle gaen* (22), *ter wimpel* (281), *te deuren uyt* (281), *ten oogsten uyt* (372), *ten dienst* (423), *op den hals* (491), *uyt den hoop* (267); in de BD: *ter kerke* ('opdracht' r. 16), *ten Buile* ('naar de geldbuidel') (29), *Ten huise* (76). In de datiefvorm *te deuren uit* (34) zien we een buigings-*n* die nog herinnert aan de oude flexie II.

2.2.3. Meervoudsvormen

Het meervoud kan met de uitgang -*s* of -*en* gevormd worden zoals in het huidige Nederlands, maar we vinden soms meervouden op -*s*, waar we nu -*en* of -*eren* gebruiken. In de *BS*: *knechts* (555); in de *BD*: *guits* (374), *kinders* (456), *Mans* (361, 381), versus *Mannen* (249, 500), *kinderen* (216). Omgekeerd zien we meervouden op -*en*, waar we nu -*s* gebruiken. In de *BS*: *luyeren* (228). In *meysjens* (210) zien we waarschijnlijk analogie naar *jongens*. In de *BD* vinden we *dochteren* (463) versus *Dochters* (80, 373).

Soms ontbreekt de meervoudsuitgang. In de *BS*: *quelling* (191), *dingh* (251); in de *BD*: *kennis* (533).

Daarnaast zien we enkele meervouden met de uitgang -*e*, die overigens over het algemeen in de vroege Middeleeuwen vervangen werd door -*en*. Waarschijnlijk werd deze -*en* als sjwa gerealiseerd, waardoor de -*n* in het schrift ontbreekt. In de *BS*: *boone* (66), *gaste* (93), *sause* (101), *itimme* (121), *knoope* (121), *neskebolle* (128), *vriende* (136), *saecke* (198), *woorde* (203), *vrouwe* (210), *boere* (289), *vuyste* (r. 296), *oore* (359), *sinne* (392), *harsene* (393), *duysent-pocke* (396), *ambachte* (397), *ongelocke* (397), *wetenschappe* (400), *calise* (401), *lappe* (401), *studente* (405), *pijpe* (416), *gecke*

216 Zwakke flexie is flexie II, wordt ook wel de consonantische flexie genoemd, d.w.z. dat de flexieuitgangen een *n* laten zien. In het algemeen gaan de substantieven die tot flexie II behoren op een -*e* uit.

(465), *schoene* (501), *and're* (558), *mensche* (562), *dinge* (640), *mensche* (644), *vriende* (649), *oore* (667);

in de *BD: Goochel-tasse* (144), *blanke* (171), *biene* (213), *pijne* (238), *Harnasse* (338), *Henne* (353), *spijze* (412), *sinne* (471), *vrinde* (521), *vroome* (539).

2.3. Lidwoorden, voornaamwoorden en bijvoeglijke naamwoorden

2.3.1. Genus-*n*

In het zeventiende-eeuws verschijnt bij adnominale woorden in een aantal dialecten een extra *-n* in de nominatief singularis masculinum, type *den boer* in plaats van *de boer*. Deze noemt men de genus-*n*. Dit verschijnsel doet zich vooral in zuidelijke dialecten voor, maar resten ervan treffen we nog wel in Hollandse dialecten aan. Vooral in zwakbetoonde lettergrepen verdwijnt deze *n* in noordelijke dialecten gemakkelijk. De genus-*n* staat het sterkst als hij gevolgd wordt door een woord beginnend met een vocaal, *h* (die in zuidelijke dialecten niet gesproken werd), *d, t, b* of *r*. De onzekerheid rond het wel of niet schrijven van deze-*n* leidde in de praktijk tot verwarring, waardoor we een genus-*n* soms aantreffen in fonetische omstandigheden die bepaald ongunstig voor het uitspreken van deze *-n* zijn. De onderstaande voorbeelden, alle woordgroepen in nominatiefomstandigheid, laten het gebruik van de genus-*n* zien.

In de *BS*: *den hospes* (99), *den elft* (272), *den Baljuw* (288), *den armen duyvel* (555), *onse lieven heer* (65), *De deftigen Seneca* (82, hier had men *Den* kunnen verwachten), *lieven heer* (uitroep, 308). In de *BD*: *den (al-te vrypostigen) gast* (‘opdracht’ r.6), *den tijdt* (92), *den Docter* (107, 603), *den Huis-voogt* (161), *den hoop* (332), *den Erts-Hartoch* (417), *eerbaren Raadt* (‘Betoogbrief’).

In de volgende woordgroepen ontbreekt de gunstige fonetische omstandigheid, terwijl er wel eens een genus-*n* is geschreven. In de BS: *den plompert* (‘spreeckwoordt’), *den verkeerder* (97), *den soliciteur* (112); in de *BD*: *(den) al-te vrypostigen gast* (‘opdracht’ r.6), *den Medicus* (109), *den Marquis* (394), *den kleinen Koning* (418).

2.3.2. *-n* uit *een*

We treffen de *-n* uit *een* aan in woordgroepen met *dusk, zo* of *zulk*. In de *BS*: *van dusken tijng* (11), *sulcken konst* (117), *sulcken kennis* (201), *sulcken beterschip* (251), *sulcken klop* (273), *om duscken krabbel-vuysje* (319), *sulcken vetje* (488), *soo menigen dach* (511), *dusken onbijten* (546), *in sulcken last* (599), *voor sulcken gelt* (639), *sulcken brockje* (661); in de *BD*: *dusken leven (5), zulken weeldigen paart* (54), *zoo meenigen slag* (257), *zulken dikken wolk* (334), *zulken delikaten karminade* (390), *zulken emprialen Kokinneke* (408). In de citaten uit 54, 334, 390 en 408 is tweemaal een *-n* uit *een* aanwijsbaar.

2.3.3. Persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden

In een Hollandse klucht ligt het voor de hand dat in de aanspreekvormen de *j*-vormen overheersen. Wanneer de *gij*-vorm wordt gebruikt, dan kunnen we in veel gevallen bijzondere omstandigheden aanwijzen, zoals Brabants dialect of de aanwezigheid van vooraanstaande personages. Beide kluchten zijn in dit opzicht bijzonder illustratief. Om

de voorbeelden meer inhoud te geven, zijn, wanneer het relevant is, de personages en de situaties erbij vermeld.

Je, jy, jou

De enclitische j-vorm overheerst in de *Beroyde Student* en de *Bedrooge Dronkkaart*. In de eerstgenoemde klucht komt deze vorm 83 keer voor versus 22 keer het niet-enclitische *je*. In de BD is de verhouding 95 versus 11.

De vormen *jij* en *jou*, respectievelijk de subject- en objectvorm van de tweede persoon, krijgen meer nadruk dan het enclitische en niet-enclitische *je. Jij* en *jou* zijn de 'normale' aanspreekvormen in de (Noord)-Hollandse spreektaal. In de *BS* wordt *jy* 56 keer gebruikt en *jou* (niet in bezittelijk gebruik) 50 keer. In de *BD* zien we 58 keer de vorm *jij* en 63 maal de *jou*-vorm.

In enkele gevallen blijkt uit de context dat *jou* ook als meervoudsvorm kan dienen. Waar *jy* als meervoudsvorm optreedt, is meestal *lui* of *luy* toegevoegd. In de *BS*: *jy past als harme en sijn fluyt dee op menkaer* (196), *Dat jy luy studente wel plegt een toover-werckje te legge* (405), *Waer op gae jy luy daer van de schult leggen* (552); in de BD: *dan zel jy luy vragen* (122), *Ey Jonge-lui, verslaat jou zoo niet* (256), *wat of jy lui al kalt* (258).

In enkele gevallen komen *jy* en *jou* voor als vocatief voorafgaand aan een scheldwoord. In *de BS*: *jou pis te bed* (63), *jou verbrangde stucke vleys* (204), *Jou wijve-beul* (414), *jy vleys-dief* (r. 414), *Jy vrouwe-verdriet* (r. 416), *jou schelmpje* (r. 663). Ditzelfde verschijnsel treedt overigens ook op na het formelere *ghy*: *ghy schen-tong* (r. 23), *ghy krijchs-man* (r. 304); in de *BD*: *Jou nachtraaf* (3), *Jy wantrou* (18), *jy zotte meer* (38), *jou diefze Snipluis* (355), *jou ongaleke vent* (523).

Ghy

In beide stukken gebruiken personages de formele subjectvorm *gij* (gespeld als *gy*) en de objectvorm *u*. Regelmatig wordt overgeschakeld van de *jij*-vorm naar de *gij*-vorm en vice versa.

Om een volledig beeld te krijgen van dit wisselende formele en informele aanspreekgebruik zijn hieronder de voornaamwoorden waarmee de personages elkaar aanspreken, weergegeven. De aangesproken personages zijn horizontaal gerangschikt naar hun sociale status in de kluchten. Hoe meer zij naar rechts staan, hoe hoger de ontwikkeling van de personages is. Aangezien in volkstaal *j*-vormen 'normaal' zijn, staat telkens het aantal keren vermeld. Van meer afwijkende *ghy*- en *u*-vormen zijn de vindplaatsen vermeld. In de verticale balk staan degenen die aanspreken.

Tabel 14. Overzicht van de voornaamwoorden waarmee de personages in de BS elkaar aanspreken.

	Keesje	***Pleuntje***	***Volckert***	***Elsje***	***Leendert***	***Gregorius***
K			*jy* (3x) *jou* (1x)			

P				(-)*je* (4x) *je* (3x) *jy* (5x) *ghy* (32)		(-)*je* (2x) *jy* (4x) *jou* (3x)
V	(-)*je*(1x) *jy* (5x) *jou* (3x) *ghy* (289,292 304)	(-)*je* (2x) *jy* (2x) *jou* (1x)		(-)*je* (5x) *je* (1x) *jy* (3x) *jou* (9x)		(-)*je* (26x) *je* (8x) *jy* (10x) *jou* (10x)
E		(-)*je* (5x) *je* (5x) *jy* (6x) *jou* (12x) *jouw* (27) *ghy* (29,42,43)	(-)*je* (10x) *je* (2x) *jy* (416) *jou* (4x)		(-)*je* (3x) *je* (2x) *jy* (3x) *jou* (2x) *u* (157,225, 226,227)	(-)*je* (8x) *je* (1x) *jy* (3x) *jou* (4x)
L		*jou* (2x) *ghy* (207) *u* (6,207,208)		(-)*je* (1x) *jou* (1x) *ghy* (181,182) *u* (158,178, 179,181, 181,182, 185)		(-)*je* (3x) *jou* (1x) *ghy* (617,617, 619) *u* (617)
G		(-)*je* (6x) *jou* (6x) *ghy* (481,492, 652)	(-)*je* (5x) *je* (1x) *jou* (1x) *ghy* (332, 436,563, 563,588, 589) *u* (383,569) *uwen* (385)	(-)*je* (1x) *jy* (1x) *jou* (1x) *ghy* (60,64) *u* (57,64,76, 572,572, 573)	(-)*je* (2x) *jou* (1x) *u* (574,576,577)	

Tabel 15 en 16 bevatten gegevens uit de tekst van de *BD*. Tabel 15 geeft een overzicht van de aanspreekvormen van de personages die ‘zichzelf’ zijn en tabel 16 geeft de

aanspreekvormen weer uit het deel dat zich in de ‘Hel’ (vss. 327-520) afspeelt. Sommige personages hebben daarin een andere rol. Ze worden hieronder nog even genoemd.:

Eakus (Leander)	Hans	
Radamant (Nikaziaan)		Maaike
Karon (Gijsbert)	Kniertje	
Spook (assistent van Nikaziaan)	Flooris	

Tabel 15. Overzicht van de aanspreekvormen in de BD (vss.1-326 en vss. 521-610)

	Kniertje	***Dieuwer***	***Flooris***	***Gijs-bert***	***Hans***	***Maaike***	***Leander***	***Nikazi-aan***
K		(-)je (5x) *jou* (1x)	(-)*je* (13x) (-)*je* (1x) *jy* (7x *jou* (9x)			(-)*je* (2x) *jou* (1x)	(-)*je* (1x) *jy* (1x) *gy* (94, 102) *u* (94,608)	
D (-)*je* (8x) (-)*je* (1x) *jy* (3x) *jou* (4x)		(-)*je*(6x) *je* (2x) *jy* (5x) *jou* (6x)				(-)*je* (2x) *jy* (1x) *jou* (1x)	*je* (1x)	
F	(-)*je* (12x) *je* (2x) *jy* (3x) *jou* (6x)	*je* (1x) *jy* (1x)		*jy* (1x) *jou* (1x)	(-)*je* (6x)	*jy* (1x) *jou* (1x)	(-)*je* (1x) *jy* (1x)	(-)*je* (2x) *jy* (1x) *jou* (3x)
G			(-)*je* (4x) *je* (1x) *jy* (4x) *jou* (3x)					
H	(-)*je* (1x)		(-)*je* (5x) *je* (4x) *jy* (4x) *jou* (5x)				*jy* (1x)	
M			gy (585)					
L (-)*je* (2x) gy (97) *u* (75,75, 97,99)	(-)*je* (2x) *je* (91) *jou* (3x)	(-)*je* (1x) *jy* (4x) *jou* (1x)					(-)*je* (3x)	
N			(-)*je*(5x) *jy* (1x) *jou* (5x) *gy* (594)				*gy* (279)	

				u (269, 594)		

Tabel 16. Een weergave van de aanspreekvormen die door de personages in de 'Hel' zijn gebruikt

	Kniertje	***Flooris***	***Maaike***	***Spook***	***Eakus***	***Radamant***
Kn.				*gy* (468)		
F						(-)*je* (2x) *jy* (1x) *jou* (1x)
M				*gy* (401, 415,415) *gy* (384, 384) *u* (384)	*gy* (405,406,407) *u* (406)	
Spook	(-)*je* (2x) *jy* (1x) *jou* (1x) *gy* (470, 473,474) *u* (470,476, 476,478)	(-)*je* (1x)	(-)*je* (1x) *jy* (2x)			
Hans					(-)*je* (2x) *jy* (1x)	
Karon	*jou* (1x)	*jy* (1x) *jou* (1x)	(-)*je* (1x)			*jou* (1x)
Rada.	*gy* (446,464, 465) *u* (465)	*jy* (2x) *jou* (2x)	*gy* (388, 389) *u* (369, 388,389, 389)			

2.4 Woordvorming

2.4.1. Samenstellingen

Uit de verschillende schrijfwijzen blijkt dat men in de zeventiende eeuw nog twijfelt of er sprake is van een woordgroep of samenstelling c.q. samenkoppeling. In de *BS* bijvoorbeeld: *de Noorde wind* (59), *reken-konst* (85), *wet-boeck* (128); in de *BD*: *zoo kunje jou lijden niet over zien* (22), *dat ik 'er mee over stijg* (360), *Die 'er Man ook dus op-trok* (58), *hier valt geen tegen-zeggen* (369).

Samenstellingen die persoonsnamen aanduiden, komen veelvuldig in kluchten en blijspelen voor. In Schönfeld/Van Loey (1970: 187 e.v.) worden deze samenstellingen beschreven als appositionele samenstellingen, dat wil zeggen

samenstellingen waarvan het eerste lid de appositie (bijstelling) is en het tweede lid de soort aanduidt. *BS*: *een Geyn-boer* (267), *fijn-man* (270). *BD*: *Buur-mens* (81), *Maike-Buur* (118), *Buur-man* (169), *Buur-wijfs* (*hulp*) (137), *Floris-Buur* (195, 287), *Kniertje-Buur* (203). In kluchten komen ook vaak eigennamen voor in de vorm van samenstellingen die een ironische of spottende gevoelswaarde hebben. *BS*: *Moy Niesjes* (233), *Scheele-Stijn-aris* (422), *Mary-kraberus* (423), *Johan Stronten-burgens* (427), *Moye Gerrit-ooms* (*grepen*) (460), *Vryster Jans* (492); *BD*: *Langhals* (in lijst van 'vertoonders'), *Klaartje-Zever-beks* (148), *Poesten-bry* (312), *Horren-scheef* (313), *Schokke-bak*

(314), *Fobert met de Wratten* (313), *Lobbes met zijn Kraag* (315), *Schonkje met zijn Veur-neus* (315). Samenstellingen die in negatieve zin personen aanduiden, zijn: *BS*: *lijf-uyt* (359), *woudt-aep* (367), *wijve-beul* (414), *vleys-dief* (414), *vrouwe-verdriet* (416), *dring-oor* (491), *frater flicke-pottis* (424), *smeer-borstus* (428), *bier-sack* (428); *BD*: *nacht-raaf* (3), *bulle-bak* (40), *kaal-gat* (66), *Hane-veer* (82), *Wijve-smijters* (128), *Henne-tasters* (163). Opvallend is dat veel negatieve aanduidingen in de samenstelling een dier als lid hebben. Zie de scheldwoorden in de *BD*: *nacht-vinkken* (377), *braat-veugels* (344), *venster-aap* (419), *wambas-kat* (442), *tafel-uil* (442), *wout-aap* (444). De samenstelling (*Jan*) *treet-saft* (480) wordt in Schönfeld/Van Loey (1970) geschaard onder de zinwoorden die verwant zijn aan bovengenoemde samenstellingen, aangezien ze ook spottend bedoelde bijnamen aanduiden. Het zijn vaak imperatieve samenstellingen.

2.4.2. Afleidingen

Prefixen

on- kan voor substantieven en adjectieven staan en heeft meestal een ontkennende betekenis, die vaak gepaard gaat met een negatieve waardering. Inde *BS*: *onweer* (52), *ongeduldt* (83), *onrustige* (129), *onseecker* (133), *onbeschroomt* (173), *onbarmhartigh* (333), *onnoosel* (352), *ongalijck* (361), *ongelocke* (397), *Onsichb're* (451), *onnosel* (496), *ongeluckige* (500), *onluck* (667); in de BD: *ondieren* ('opdracht' r. 14), *ongalijke* (*vent*) ('beroerde kerel') (523), *onbeschofte* (318), *onraat* (522). Soms heeft *on-* een versterkende (augmentatieve) betekenis, zoals in *Dat's dubbelt ondieft* (133). De betekenis is hier, mede door het versterkende *dubbelt*, 'heel mooi'.

ont- geeft aan werkwoorden de betekenis van nadering of verwijdering (zie *WNT*, s.v. *ont-*). In de *BS*: *ontbrack* (5), *ontsiet* (149), *onthale* (153), *ontsprang* (233), *ontseggen* (318), *ontzien* (422) *ontstelt* (572); in de *BD*: *ontstellen* (23, 24), *ontmannen* (135), *ontboodt* (265, 565), *onthaalden* (418), *ontgelden* (504), *ontstaat* (589.

Het prefix *wan-* geeft net als *on-* een ongunstige betekenis aan het grondwoord, BD: *wantrou* (18). Dat geldt ook voor het in betekenis verwante *mis-*: *misdaadt* (161, 329, 513). Er zijn geen voorbeelden in de BS aanwezig.

ge- betekent oorspronkelijk 'samen'. Als voorvoegsel van participia is deze betekenis later verzwakt en kreeg het langzamerhand de functie om de voltooiing van de handeling uit te drukken. In de *BS*: *gevalt* ('is in overeenstemming met', 'gaat samen met iemands wens') (17), *gesel* (55), *gespeel* (211), *gesel* (256), *gemuyt* (280), *gelach* (300),

gesel (369), *Geluck* (383), *geselschap* (520), *gemeen* (548), *gelach* (559), *gelegenthe*yt (618); in de *BD*: *'t gemien* (2), en als adjectief in *de Gemeene man* (354), *gevalt* (129), *gebuur* (187, 566, 585), *gebuuren* (564), *'t gezelschop* (29), *gelievekens* (368). In een aantal woorden is *ge-* afgevallen. In de *BS*: (*ick*) *loof* (ww.) 52,187,194,324,462,569 versus *geloof ick* (560), *gelooft* (608), *onluck* (667), *luckigh* (671); in de *BD*: *Buuren* (88), BUUREN (tussen vs. 117 en 118), *Nabuur* (samentrekking uit *nagebuur*) (172), *Beurden* (57), naast *Gebeurden* (387), *lach-loopers* ('klaplopers') (378), *lukt* (134, 258), *lukken* (275), naast *gelukken* (387), (*Maar jy hebt het gedroomt*) *loof ik* (549). Schönfeld/Van Loey neemt aan dat het om woorden van Fries-Hollandse afkomst gaat, vergelijk het ontbreken van *ge-*prefix of gereduceerde [ə] voor participia in 2.1.3. Een enkele keer ontbreekt het prefix *be-*: *Dat loof ik u* (98), e*n zoo hoorenze* (...) *te leven* (318).

Suffixen

Bij de verkleinwoorden zien we een duidelijk onderscheid in Hollands en Brabants dialect. In de Zuidnederlands dialecten is de Middelnederlandse diminutiefsuffix *-ekijn* nog als *-kin*, *-ken* of *-ke* overgeleverd. In het meervoud zien we *-kens* of *-kes*. Soms treffen we in het Middelnederlands naast de uitgang *-kijn* nog *-lijn* aan, zoals nog in de naam *lakelijn* (*BD*: 'dood-ceel'). In de *BS* is het Zuid-Nederlandse dialect nagenoeg afwezig en vinden we slechts *hanneken* (51) en *neskebolle* (128). In de tekst van de *BD* waar Maaike sprekend wordt opgevoerd, komen we de volgende verkleinwoorden tegen: *gelievekens* (368), *doske* (385), *billekens* (386), *lijsterkens* (393), *Spreekens* (393), *Leewarkskes* (393), *Duifkens* (394), *goeike* (398), *diefken* (401), *Tarzaike* (401), *Vlaaike* (402), *Pastaaike* (402), *Nonnekens* (404), *Krijme-frittekens* (404), *Wafelkens* (405), *Kokinneke* (407), *Lakker-tongske* (408), *vroomeken* (409), *Peerdeken* (417), *Knierken* (563).

Daarnaast gebruikt Maaike de Hollandse verkleiningsvorm in *Hoeren dretjes* (404), maar dat kan te maken hebben met het feit dat *dret* ('uitwerpselen') op een *t* eindigt; Schönfeld/Van Loey (1970) merkt op dat de ontwikkeling van het suffix *-kîn* tot *-tje* bevorderd werd, als de uitgang volgde op *t* (zie par.186). Vanuit Holland breidde zich in de Middeleeuwen de uitgang *-(t)je* en *-etje* uit. Enkele voorbeelden in de BS: *katje* (2), *vroutjes* (55), *pintje* (105), *schuympje* (107), *krijtje* (126), *paetje* (146), *uurtjes* (213), *liefje* (213,233), *nachje* (217), *soetjes* (218), *beetje* (230,406,410), *flusjes* (231), *quinckertje* (663), *schelmpje* (663), *goetje* (664), *avontuurtje* (666), *vrientjes* (672).

In de *BD*: *tuiltje* (7), *rijmpjes* (71), *haakje* (86), *bolletje* (164), *zeeltjes* (317), *borsje* (550), [enz.]. Verder hebben veel namen het verkleiningssuffix. *BD*: *Kniertje, Trijntje* (199), *Keesje* (313), *Roeltje* (314), *Leentje* (314), *Schonkje* (315).

Naast de diminutiefuitgang *-tje* verschijnt de uitgang *-tjen*. In de *BS*: *Aeltjen* (4), *kreuckjen* (44), *vrouwtjen* (65),. *schabbetjen* (141), *Niesjen* (212, 233), *backisjen* (239), *vingertjen* (336), *beetjen* (459), *kroosjen* (475), *vyertjen* (614), *ducaetjen* (620); inde *BD*: *dit drankjen* (282), *Dat Rokjen* (141).

Het Nederlandse suffix *-heid* wordt gebruikt om abstracte woorden te vormen. Het kwam vaak achter een minder zwaar beklemtoonde lettergreep te staan, zoals achter adjectieven die op *-ig* eindigen. Daardoor werden weer nieuwe woorden gevormd met

het suffix -*igheid* (Schönfeld/Van Loey, 1970: par.166 e.). Woorden met dit suffix drukken meestal knusheid, gemeenzaamheid uit, zie in de *BS*: *mallighey*(*d*)*t* (15, 184, 381), *swaerighey*(*d*)*t* (216, 323, 353, 503), *vuyligheyd* (349), *barmhartighey(d)t* (372, 599), *stilligheyt* (389, 390), *soetigheyt* (648), *groenigheydt* (657); in de *BD*: *stoutigheidt* ('opdracht' r. 4), *swarigheidt* ('opdracht' r. 4, vs 179, 602), *stilligheidt* (324).

Met het suffix -(*e*)*ling* zijn in de zeventiende eeuw veel woorden gevormd. De betekenis hangt soms samen met afstamming in combinatie met verkleining: *Zusterling* ('kind van mijn zuster') (*BD*: 'Doodceel' , vs. 399); *schellingh* (BS: 13), *quelling* (*BS*: 191); *beuling* ('worst') (BS: 442), *Juriaan Potje-Beuling* (*BD*: 'doodceel') van het Middelnederlandse *bolinc* is ontstaan uit *bodeling*; door assimilatie is *boling* (later *beuling*) ontstaan. Een andere eigennaam met -*ling*, is *Leberlingen* (*BD*: 'doodceel').

In de *BD* treffen we veel afleidingen met suffixen aan, die aan het Frans ontleend zijn. Met -*aadje* uit het Franse -*age* vinden we *Kozijnnaadje* ('neefschap') ('doodceel'), *lastaadje* ('gewicht') (385) en *boelaadje* ('vrijage') (386). Het Franse suffix -*ie* vinden we terug als -*ery*, -*y*, -*i* en -*is*. In de *BS*: *studiosi* (79), *conscientsy* (101), *conditsy* (137), *burgery* (241), *gracy* (326), *dievery* (328), *schelmery* (394), *Negromancy* (409), *Amici* (428), *toovery* (556); in de *BD*: *consciency* (243, 376, 425), *ordenanci* (315), *consciencis* (354), *Hoerery* (366, 455), *Dievery* (378, 421, 437), *schelmery* (382), SPOOKERY (tussen 520 en 521), *devotie* (472), *cortosie* (473), *cermony* (476).

Met het Franse -*esse* vinden we in de *BD* op één versregel: *grandesse* (476), *diskourse* (476) en *dikrese* (476). Al deze naar het Frans gevormde afleidingen komen in een betrekkelijk afgeronde episode voor. Er is duidelijk gestreefd naar het bereiken van een komisch effect.

3. Syntaxis

3.1. Verbale hendiadys

In plaats van het type woordgroep *staan te* + infinitief vinden we in het zeventiende-eeuws het type van de nevengeschikte woordgroep dat een eenheid vormt. Voorbeelden van de verbale hendiadys in de *BS* zijn:

Hier staen ick vast en klipper-tant (139); *Goe naevont Leendert lief, ick sat u vast en wachten* (157); *Daer stondt ick doe en klopten vast voor een doof-mans deur* (284); *Pleuntje, siet iens of jou miester al leyt en ronckt* (610); *Stille mens, hoe staet hier dit mens dus een mens en bruyt?* (642)

We treffen in de *BD* twee voorbeelden van een verbale hendiadys aan*: Ik zou meenen dat 'er een geest hier by mijn stont en sprak*. (177) en *Kanje dan niet te vreen wesen, en zitten daar en ronkken?* (524).

3.2. Balansschikking

Een bijzondere vorm van nevenschikking is de balansschikking. Een kenmerk van deze constructie is, althans in het moderne Nederlands, dat beide zinnen hoofdzinsvolgorde hebben. In de *BD*: *En van mijn ziekte weet ik mijns wetens niet, of 't gaat boven mijn verstant*. (201); *Dat hy niet roerden, of daar bleef wat aan hangen of geschent*. (430); *Ja selden Maant of Week wast of sy had blauwe oogen* (487).

3.3. Aanspreking

Zeer veel zinnen in de *BS* en *BD* worden ingeleid door aansprekingen. Dat heeft vanzelfsprekend met het genre te maken; in dialogen is het noemen van de aangesprokene een veel voorkomend verschijnsel.

De aansprekingen komen in verschillende vormen voor. In de vorm van een eigennaam: *Pleuntje* (*BS* 628), *Knier* (*BD* 27), *Leander* (*BD* 93); een soortnaam: *vrou* (*BS* 21), *Kijndt* (*BD* 26b), *Buur-man* (*BD* 209), *Swager* (*BD* 568); een titel: *Domine* (*BD* 276), *Heer* (*BD* 384); een scheldnaam: *Nou flaeterbackus* (*BS* 16), *Nou hangdeloos* (*BS* 165), *bulle-bak* (*BD* 40), *kapstok* (*BD* 180), *Wanschepsel* (*BD* 461). Soms wordt een soortnaam als schimpwoord gebruikt, bijvoorbeeld in *mijn lieve handeloos en tandelooze Best* (= eig. 'grootmoeder', maar hier 'oude afgeleefde vrouw') (*BD* 45). Ook *lieve* is hier schimpend bedoeld.

Aansprekingen komen vaak in combinatie met tussenwerpsels voor. Enkele voorbeelden in de *BS*: *Hoor vaer* (70), *Wel dring-oor* (491); inde *BD*: *Hoor Flooris* (8), *gort Besje* (41), *Och Moertje* (63), *wel vrienden* (110), *Maar Maaiken* (388), *Ey Kniertje!* (552), *Ja Domine* (561).

De combinatie met het bez. vnw. *mijn* komt soms voor als er sprake is van een zekere intimiteit met de aangesprokene; vaak gaat dan aan de vocatief een adjectief vooraf: *mijn suyckerde Pleuntje* (*BS* 652), *Mijn suycker-riet* (*BS* 178), *mijn deugdelijke vriendt!* (*BD* 234), *mijn kostelijke kijnt* (*BD* 237), *Mijn zuikerde Flooris* (*BD* 253), *Mijn rouwverdrijver* (*BD* 607). Daarnaast zien we soms de combinatie met een pers. vnw. in de tweede persoon. In die gevallen wordt er juist afstand tot de aangesprokene mee uitgedrukt: *Jou verbrangde stucke vleys* (*BS* 264), *ghy schen-tong,* (*BS* 23). *Jou nacht-raaf* (*BD* 3), *jy zotte meer* (*BD* 38), *gy klein diefken* (*BD* 401), *jou ongaleke* ('beroerde') *vent?* (*BD* 523). De vorm *jou* (in plaats van *jij*) vóór een vocatief komt in het bijzonder vóór scheldwoorden voor, zie Overdiep (1935: 306 e.v.).

De plaats van aansprekingen in de zin kan bovendien een bepaalde functie hebben. Wanneer een aanspreking (vaak een eigennaam) alleen wordt gebruikt, is er soms sprake van een bevel, een opdracht of dreigement. In de volgende voorbeelden maakt het niet uit of de aanspreking vóór of achter in de zin staat; de functie van dreigement wordt in beide gevallen bewerkstelligd: *Besje strak stommel ik jou en jou Dochter, t'zamen te deuren uyt*. (*BD* 34), *Zie toe Knier* (*BD* 35b). Wanneer de aanspreking voorafgegaan wordt door een emotioneel bedoeld tussenwerpsel (*o, och, ey, gort*), is de functie van de aanspreking (in combinatie met het tussenwerpsel) vaak een emotionele uitroep. In veel gevallen staat deze combinatie vóór in de zin, die meestal de vorm van een imperatieve of vragende zin heeft. Enkele voorbeelden zijn: *Ey moolnaerin, wilt toch een kalis nu gerijven* (*BD* 73), *Och lieve Hans! Wat raadt, maar* (...) *staan?* (*BD* 210); *hei Snyer zinje mal* (*BD* 194); *Ey! Mannen, recht genadig* (..) (*BD* 500).

3.4. Ontkenning

Het ontkennende partikel *en* is een restant uit het Middelnederlands. Soms kwam in het Middelnederlands een versterkte negatie voor met nog een ontkennend woord in de zin.

Overeenkomstig het gebruik in het Middelnederlands vinden we *en* telkens vlak voor de persoonsvorm.

In de *BS*:

(49) *Dat boere coomenschip niet veel en kan beschieten*,
(56) *Die gelt, of niets en heeft by waerden*,
(64) *'t En kon u doch niet schaen dat ghy mijn binnen liet,*
(75) *Tot dat hy sweet; altoos en raeckt hy hier niet in*.
(115) *Dat isser de frayicheyt of, maer daer geen verwinnen aen en is*, (...)
(130) *Dat dickwils boven yser niet en valt*,
(144) *Op dat ghy van dees plaets noch niet verjaeght en wort*.
(147/148) *Noch hagel-buy, of kou, en houwe my niet van mijn Els*
(172/173) *jae wel het en heught Mijn nau dat ick je soo onbeschroomt omvatte*
(189) *Als ick jou missen moet, soo haest en kom je niet*,
(242) *Wangt kijnt, of meyt, en knecht en kosten hem niet stille*;
(297) *Of een sneetje te leggen, en sou ick niet voor te bruyloft willen gaen*
(330) Hier slapen op de moole, 't welck sy niet en wou gedoogen,
(646) *Hoor kijnt, als het jou sin niet en is, soo laet ick het betien*.
(656) *Durf ick wel? jae ick ben te vreen: maer jy en hoeft niet te dencke, Dat* (...).

In de *BD*:

(384/385) *Gy abuzeert u Heer, en weete gy van dien guit, /Die my een doske Koper in stee van Gout gag* (hier vormt *en* alleen de negatie)
(54) *Ik zou zien of men gien teugel veur zulken weeldigen paart en vijndt*. (161) *Want zoo den Huis-voogt de misdaadt niet en straft, hy is 'er schuldig aan*,
(308) *Adieu, kom zoen mijn noch iens, of ikje niet weer en zag*.
(408) *In Brabant was niet een lakker-tongske dat Maaiken niet en kost*.

Voorbeelden van de versterkte ontkenning van het type *niet een myt* ('in het geheel niet') vinden we in de *BS*:

(118) *In hoc casu, want anders is het niet een boobel*.
(261) *En als ick noch begin soo dooch ick niet een bruy;*
336) *Och sy is soo reyn, dat 'k haer niet een vingertjen aenraken moet over dagh*,
(564) *Niet een mijt, mijn dunckt niet dat ick'er veel voor sou schromen*

In de *BD*:

(33) *wat geef hem niet een duit*.
(174) *dat haagt mijn niet een beet*.
(441) *ik gun hem niet een woordt*
(538) *ik zeg noch zy dochten niet een beet*.

3.5. Participiumconstructie

In beide teksten komen we alleen conjuncte (verbonden) constructies tegen.

In de BS:

(83) *In armoe gevangen*: Verholen conjuncte participiumconstructie verbonden met *ick* (82);
162) *met boter overdropen*: Verholen conjuncte participiumconstructie, verbonden met *Het* (162);
(264) *gelijck verhongert*: Verholen conjuncte participiumconstructie, verbonden met *wy*
(430) *Met puyck van eetb're kost en wijn of bier gelaen*: Verholen conjuncte participiumconstructie, verbonden met *Amici intimi van smeer-borstus, en bier-sack, Van vreten-burgus, en luy-lecker-landt* (428 429)
(593) *hem soo gelijck*: Verholen conjuncte participiumconstructie, verbonden met *de droes* (593)

In de *BD*:

('Doodceel') *Woonende in de drie dreggen*, verbonden met *Flooris Koerten ... Vrouwen toekomende,* verbonden met *Donderdag*
(483) *nu flus gesturven*, verbonden met *Flooris Koerten* (483)
(600) *gebouwt op vreedens gronden*, verbonden met *een huis* (600)
(toneelaanwijzing tussen 318 en 319) VERTOONENDE KARON, verbonden met GIJSBERT.
(toneelaanwijzing tussen 326 en 327) *UIT-BEELDENDE RADAMANT (...)*, verbonden met NIKAZIAAN

3.6. Verdubbeling van *ik*

Het Brabants van Maaike vertoont een syntactische bijzonderheid die niet in het Hollands van de andere personages in de *BS* en de *BD* voorkomt. Het betreft het reduplicerende ofwel repeterende *ik*.[217] Deze eigenaardigheid werd als een kenmerkende eigenschap van het Brabants gezien. In de zinnen die door Maaike worden gesproken, treffen we zeven maal het repeterend gebruik van *ik* aan, naast vier maal het enkelvoudig gebruik. De niet-repeterende vormen verschijnen twee maal onbeklemtoond: *'k* (367, 368) en twee maal beklemtoond: *ik* (398, 405).

De grammaticale positie van het repeterende *ik* in *BD* is vrij consistent. Er is in de eerste plaats telkens sprake van een hoofdzin. In de tweede plaats is de verdubbeling van *ik* na de persoonsvorm geplaatst, op één uitzondering na, in vs. 390: (...), *o kik kan*. En in de derde plaats zien we steeds een repeterende vorm, waarvan het eerste lid enclitisch is. Het zijn: *Dat had kik doen* (= 'toen') *voor mijn Rinze-wijn,* (...) (385), *Ook ben 'k ik een Marvielje* (...) (392), (...), *ben 'k ik zoo baizaart* (394), (...), *tart 'k ik den Kok* (395), *met zulken deugt heb 'k ik steets* (...) *de kroon gespannen* (409), *Wel Knierken, pais 'k ik g'en hebt de Vroet-vrou noch niet van nooden,* (563). De vorm van het repeterende *ik* verschijnt op twee manieren: *kik* en *'k ik*.

217 Goossens (1991) gebruikt de term reduplicerend in de volgende betekenis: 'vormen met twee *k*'s die slechts door een tot het pronomen behorende klinker zijn gescheiden', p.2.